

głowa

PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE

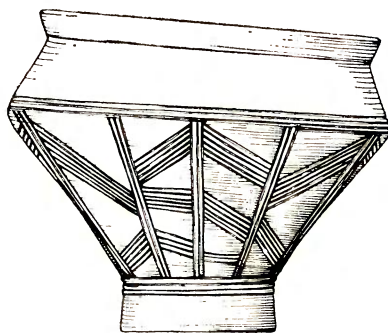
WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

ORGAN MUZEALNICTWA I KONSERWATORSTWA
ARCHEOLOGICZNEGO

BULLETIN ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

TOM (VOL.) XL

ZESZYT (LIVRE) 3

KOMITET REDAKCYJNY

Krzysztof DĄBROWSKI — Redaktor Naczelny
Jerzy HALICKI — Zastępca Redaktora Naczelnego

Redaktorzy:

Teresa DĄBROWSKA
Michał DESSOULAVY
Elżbieta KEMPISTY
Teresa WĘGRZYNOWICZ

Tłumaczenie rosyjskie: Maria Budberg
Tłumaczenie angielskie: Halina Modrzewska

Materiał ilustracyjny do niniejszego zeszytu wykonali:
K. Burchardt, A. Florkowski, W. Gawrysiak-Leszczyńska,
J. Gruntowicz, K. Kowalski, M. Kwapiński, I. Merks,
S. Nowińska, B. Siatkowska, K. Żurowski

Rycina na okładce przedstawia naczynie
z Nowego Miasta

Adres Redakcji:
ul. Długa 52, 00-950 Warszawa
Państwowe Muzeum Archeologiczne

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

ORGAN MUZEALNICTWA I KONSERWATORSTWA ARCHEOLOGICZNEGO

Tom (Vol) XL

Zeszyt (Livre) 3

SPIS TREŚCI

Содержание — Contents

DZIAŁ EPOCHI ŻELAZA
Państwowego Muzeum Archeologicznego
w Warszawie
00-950 Warszawa, ul. Długa 52 < Arsenal >
tel. (0 22) 31-32-21/152, fax (0 22) 31-51-95

Rozprawy

- Józef Bednarczyk, Aleksander Koško, Edward Krause, Tadeusz Makiewicz, Z badań nad schyłkową fazą rozwoju kultury amfor kulistych na Kujawach (Osadnictwo kultury amfor kulistych w rynn timer Jeziora Pakoskiego) 275
(О исследованиях конечной фазы развития культуры шаровидных амфор на Куйавах (поселенчество культуры шаровидных амфор в котловине Паковского Озера) — Contribution to the Research on the Final Phase of Development of the Globular Amphora Culture in Kujawy (Settlement of the Globular Amphora Culture in the Tunnel-Valley of the Pokeskie Lake)
- Jadwiga Chudziakowa, Ślady kanibalizmu odkryte na grodzisku kultury łużyckiej w Gzinie, pow. Chełmno (Следы каннибализма открыты в городище лужицкой культуры в Гзине, повят Хелмно) — Traces of Cannibalism Discovered at an Earthwork of the Lusatian Culture at Gzin, Chełmno District) 291
- Materiały**
- Krzysztof Kowalski, Sprawozdanie z badań sondażowych osady kultury lengyelkiej w Przemyśle 299
(Отчёт о зондирующих исследованиях поселения ленгзельской культуры в Пшемысле) — Report on Preliminary Excavations at a Settlement of the Lengyel Culture at Przemyśl)
- Jerzy Bąbel, Krzysztof Kowalski, Osada kultury amfor kulistych w Kosowicach pow. Opatów 307
(Поселение культуры шаровидных амфор в Косовицах, повят Опатув) — A Settlement of the Globular Amphora Culture at Kosowice, Opatów District)
- Andrzej Marcinkian, Wczesnołużyckie cmentarzysko ciałopalne w Swarzynicach, pow. Sulechów 317
(Ранний лужицкий трупосожигательный могильник в Сважыницах, повят Сулехув — An Early Lusatian Cemetery at Swarzynice, Sulechów District)
- Janusz Piontek, Antropologiczna analiza materiałów kostnych z grobów ciałopalnych odkrytych w Swarzynicach, pow. Sulechów 333
(Антропологический анализ костного материала с трупосожигательных погребений, открытых в Сважыницах, повят Сулехув — Anthropological Analysis of Bone Material from Cremation Graves at Swarzynice, Sulechów District)
- Renata Madyda, Krzysztof Tunia, Sprawozdanie z badań w Czyżowie, pow. Dąbrowa Tarnowska, prowadzonych w 1971 r. 337
(Отчёт о исследованиях в Чижове, повят Домброва Тарновска, проведенных в 1971 г. — Report on the 1971 Excavation at Czyżów, in the Dąbrowa Tarnowska District)
- Kunka Szubert, Materiały kultury przeworskiej z Czarnocina, pow. Łódź z Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie 353
(Материалы пшеворской культуры с Чарноцина, повят Лодзь, Государственный Археологический Музей в Варшаве — Materials of the Przeworsk Culture from Czarnocin, Łódź District in the State Archaeological Museum in Warsaw)
- Teresa Dąbrowska, Wyniki prac wykopaliskowych w Kopciach, pow. Węgrów 359
(Результаты раскопочных работ в Копцах, повят Венгров — Results of Excavations at Kopcie, Węgrów District)
- Teresa Liana, Cmentarzysko kultury przeworskiej w Nowym Mieście, pow. Rawa Mazowiecka 375
(Могильник пшеворской культуры в местности Нове Място, повят Рава Мазовецка — A Cemetery of the Przeworsk Culture at Nowe Miasto in the Rawa Mazowiecka District)
- Aleksandra Cofta-Broniewska, Badania archeologiczne w Inowrocławiu i powiecie inowrocławskim w latach 1967—1973 411
(Археологические исследования в Иновроцлаве и окрестностях в годах 1967—1973 — Archeological Investigations at Inowrocław and in its Environs in the Years 1967—1973)
- Odkrycia** 419

JÓZEF BEDNARCZYK, ALEKSANDER KOŚKO, EDWARD KRAUSE,
TADEUSZ MAKIEWICZ

Z BADAŃ NAD SCHYŁKOWĄ FAZĄ ROZWOJU KULTURY AMFOR KULISTYCH
NA KUJAWACH (OSADNICTWO KULTURY AMFOR KULISTYCH
W RYNNIE JEZIORA PAKOSKIEGO)

О ИССЛЕДОВАНИЯХ КОНЕЧНОЙ ФАЗЫ РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ ШАРОВИДНЫХ АМФОР НА КУЯВАХ
(ПОСЕЛЕНЧЕСТВО КУЛЬТУРЫ ШАРОВИДНЫХ АМФОР В КОТЛОВИНЕ ПАКОСКОГО ОЗЕРА)

CONTRIBUTION TO THE RESEARCH ON THE FINAL PHASE OF DEVELOPMENT OF THE GLOBULAR
AMPHORA CULTURE IN KUJAWY
(SETTLEMENT OF THE GLOBULAR AMPHORA CULTURE IN THE TUNNEL-VALLEY
OF THE PAKOSKIE LAKE)

W efekcie badań ratowniczych w strefie rynny Jeziora Pakoskiego prowadzonych przez Pracownię Archeologiczno-Konserwatorską PKZ w Poznaniu¹, przy współpracy szeregu instytucji², uzyskano nowe dane dla studiów nad rozwojem kulturowym społeczeństw Kujaw Zachodnich w pradziejach. Szczegółowe badania archeologiczne dowolnego mikroregionu ujawniają z reguły znaczne zróżnicowanie gęstości zasiedlenia w czasie i w przestrzeni. Rzutuje to bezpośrednio na uzyskiwane informacje, upoważniając do wydzielenia z ram całościowego opracowania niektórych z nich w formie szczegółowych monografii. Plan pełnego wykorzystania wyników akcji pakoskiej przewiduje monograficzne ujęcie czterech zagadnień: osadnictwa kultur wstęgowych, kultury amfor kulistych, kultury łużyckiej z przełomu epok brązu i żelaza oraz kultury przeworskiej.

Osadnictwo kultury amfor kulistych w rynn timer pakoskiej rozpoznano wstępnie powierzchniowo³, ujawniając istnienie tu dużej koncentracji punktów osadniczych (Tabela 1; Ryc. 1), sygnalizowanej uprzednio badaniami T. Wiślańskiego w rejonie Strzelc, pow. Mogilno⁴. W świetle poczynionych obserwacji więcej jest punktów osadniczych pozostałych kultur neolitycznych, co nie znajduje analogii na terenach ościennych. Badania wykopaliskowo-sondażowe szeregu z nich pozwalają wnioskować o względnej zwartości chronologicznej tego zjawiska, ponieważ ujawniają materiały prawie wyłącznie z najmłodszej, III wg T. Wiślańskiego⁵, fazy rozwojowej amfor kulistych. Specyfika materiałów „pakoskich” narzuca prezentowanej pracy formę przyczynku do studiów nad kierunkiem schyłkowoneolitycznych przemian

¹ Szczegółowe dane na temat badań por. R. Mazurowski: Założenia metodyczne badań ratowniczych na terenach zalewowych zbiornika pakoskiego, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, T. XXI, 1970, s. 239—248.

² Zakład Archeologii Wielkopolski IHKM PAN w Poznaniu, Katedra Archeologii UAM w Poznaniu, Katedra Archeologii UMK w Toruniu, Muzeum Okręgowe w Toruniu, Wojewódzki Konserwator Zabytków w Bydgoszczy, oraz inne placówki muzealne z terenu województwa bydgoskiego.

³ R. Mazurowski: op. cit., s. 239. Weryfikacja oznaczeń podjęta po oddaniu tego artykułu do druku wykazała o wiele wyższy udział materiału kultury amfor kulistych w całości źródeł, figurującego najczęściej w rubrykach „nieoznaczone”, względnie rzadziej „kultura łużycka”.

⁴ T. Wiślański: Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej, Wrocław 1966, s. 161, tam dalsza literatura.

⁵ T. Wiślański: op. cit., s. 126.

Tabela 1

Katalog punktów osadniczych kultury amfor kulistych w rejonie rynny Jeziora Pakoskiego i Bronisławskiego

Lp.	Miejswowość	Powiat	Lokalizacja		Nr stan.	Nr punktu osadn.		Chronologia (faza) i charakter punktu				Badania	Zbiory
			x	y		f	g	II	IIIa	IIIa z elem. KPL	IIIb		
a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n
1.	Jankowo	Inowrocław	5850,50	6505,850 *	G ¹⁾						e?	BW IHKM Poznań	IHKM Poznań
2.	Jankowo	Inowrocław	5850,720	6505,810	4					b		BW PKZ Poznań	PKZ Poznań
3.	Jankowo	Inowrocław	5850,450	6505,520	8					e?		BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
4.	Jankowo	Inowrocław	5850,570	6505,720	10						e	BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
5.	Jankowo	Inowrocław	5850,320	6505,600	11						e	BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
6.	Jankowo	Inowrocław	5849,940	6505,620	12						e	BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
7.	Jankowo	Inowrocław	5849,500	6505,650	15							BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
8.	Jankowo	Inowrocław	5849,230	6505,710	16							BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
9.	Dobieszewice	Mogilno	5848,20	6505,900	1					e?		BP, BW PKZ Poznań	PKZ Poznań
10.	Dobieszewice	Mogilno	5847,960	6505,910	2		a					BP, BW PKZ Poznań	PKZ Poznań
11.	Dobieszewice	Mogilno	5847,910	6505,920	3				c			BP, BW PKZ Poznań	PKZ Poznań
12.	Dobieszewice	Mogilno	5847,850	6505,920	4						c	BP, BW PKZ Poznań	PKZ Poznań
13.	Dobieszewice	Mogilno	5847,620	6506,120	2	1			b			BP, BW PKZ Poznań	PKZ Poznań
14.	Dobieszewice	Mogilno	5847,590	6506,140		2				b		BP, BW PKZ Poznań	PKZ Poznań
15.	Dobieszewice	Mogilno	5847,680	6506,30		3					d	BP, BW PKZ Poznań	PKZ Poznań
16.	Dobieszewice	Mogilno	5848,370	6505,800	3						d	BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
17.	Dobieszewice	Mogilno	5846,660	6506,10	8					e?		BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
18.	Dobieszewice	Mogilno	5846,220	6506,70	9					e?		BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
19.	Broniewice	Mogilno	5844,960	6506,450	1	1			c			BP J.Kostrzewski PKZ Poznań	MA Poznań
20.	Broniewice	Mogilno	5845,10	6506,430		2				a		BW PKZ Poznań	PKZ Poznań
21.	Triałg	Mogilno	5844,680	6506,400	4					e?		BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
22.	Triałg	Mogilno	5844,340	6506,570	5			d				BW MO Toruń	MO Toruń
23.	Triałg	Mogilno	5843,100	6506,620	7			d				BW MO Toruń	MO Toruń
24.	Głogówiec	Mogilno	5840,440	6507,740	1						f	BP IKHM Poznań	MO Toruń
25.	Głogówiec	Mogilno	5840,310	6507,470	2						e	BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
26.	Głogówiec	Mogilno	5839,720	6507,450	4						e	BP, BW IHKM Poznań	MA Poznań
27.	Strzelce	Mogilno	5839,530	6507,190	1						f	BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
28.	Strzelce	Mogilno	5839,570	6507,270	2							BW Z.Zakrzewski	MA Poznań
29.	Strzelce	Mogilno	5839,100	6507,170	3		f					BW MA Poznań	MA Poznań
30.	Strzelce	Mogilno	5839,120	6507,440	3A		f			a		BW IHKM Poznań	IHKM Poznań
												BW PKZ Poznań	Muzeum im. J. Kasprzowicza w Inowrocławiu

d.c. tabeli 1

a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n
31.	Strzelce	Mogilno	5838,660	6507,100	10			e			f	BP IHKM Poznań	PKZ Poznań
32.	Góra	Mogilno	5834,510	6505,930	1					e?		BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
33.	Góra	Mogilno	5834,210	6505,10	2					e?		BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
34.	Góra	Mogilno	5834,370	6505,610	4					e?		BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
35.	Kunowo	Mogilno	5833,440	6504,220	7					e?		BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
36.	Nowy Młyn	Mogilno	5832,650	6503,860	1						e	BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
37.	Nowy Młyn	Mogilno	5833,100	6504,10	3						e	BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
38.	Pakość	Inowrocław	5850,410	6506,340	6					e?		BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
39.	Janikowo	Inowrocław	5850,200	6506,280	1						e	BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
40.	Janikowo	Inowrocław	5849,810	6506,140	3						e	BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
41.	Janikowo	Inowrocław	5849,460	6506,150	4						e	BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
42.	Janikowo	Inowrocław	5849,360	6506,230	5					e?		BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
43.	Janikowo	Inowrocław	5849,280	6506,240	6					e?		BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
44.	Janikowo	Inowrocław	5849,170	6506,300	7						e	BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
45.	Janikowo	Inowrocław	5849,190	6506,360	8						e	BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
46.	Janikowo	Inowrocław	5848,880	6506,580	9					e?		BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
47.	Janikowo	Inowrocław	5846,910	6506,760	11	1						BW PKZ Poznań	PKZ Poznań
48.	Janikowo	Inowrocław	5846,860	6506,750	11	2				b		BW PKZ Poznań	PKZ Poznań
49.	Janikowo	Inowrocław	5846,70	6506,800	14					d		BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
50.	Kołuda Mała	Inowrocław	5844,430	6507,320	4						e	BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
51.	Kołuda Mała	Inowrocław	5843,990	6507,330	11						e	BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
52.	Odrzychowo	Mogilno	5841,370	6507,950	2						e	BP K.Kostrzewski	MA Poznań
53.	Rzadkwin	Mogilno	5839,340	6508,300	3						e	BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
54.	Rzadkwin	Mogilno	5839,860	6508,430	4			d				BP PKZ Poznań	Muzeum im. Jana Kasprzowicza w Inowrocławiu
55.	Rzadkwin	Mogilno	5839,670	6508,340	5						e	BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
56.	Rzadkwin	Mogilno	5837,140	6508,110	9						e	BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
57.	Bronisław	Mogilno	5835,60	6507,920	4						e	BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
58.	Czerniak	Mogilno	5833,670	6505,310	2					e?		BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
59.	Czerniak	Mogilno	5833,770	6505,680	4						e	BP PKZ Poznań	PKZ Poznań
				Ogółem			2	5	3	21	28		

¹⁾ Stanowisko nie jest opatrzone numerem. W literaturze określane jako „grodzisko”, wzgl. „wyspa”

Uwagi: Oznaczenia symboli a—e (rubryka „chronologia”) — por. wstęp

Oznaczenia skrótów: BP — badania powierzchniowe

BW — badania wykopaliskowe

IHKM — Instytut Historii Kultury Materialnej PAN w Poznaniu (Zakład Archeologii Wielkopolski)

PKZ Poznań — Pracownia Konserwacji Zabytków w Poznaniu (Pracownia Archeologiczna-Konserwatorska)

MA Poznań — Muzeum Archeologiczne w Poznaniu

MO Toruń — Muzeum Okręgowe w Toruniu

Lokalizacja punktów według map niemieckich w skali 1:25000, z siatką współrzędnych opartych na odwzorowaniu Gaussa-Krügera, arkusze: 3273 (Broniewice), 3274 (Kwicziszewo).

Tabela 2

Charakterystyka współwystępowania cech różnicujących w zbiorach ceramik kultury amfor kulistych

Miejowość Punkt osadniczy	Faza	Typ zbi- oru	Charakterystyka zbiorów						Zdobnictwo												Technologia								
			A	B	C	D	E	F	L.p. cechy												L.p. cechy								
									1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12									
Stary Brześć Kol. pow. Włocławek, st.1	I	b	38	16	51	28	23		0,28	0,82	0	0	0	0	0	0	13,1	7,9	0										
Tuczno pow. Inowrocław, st.1		b	41	16	61	26	35		0,26	1,34	0	0	0	0	0	14,6	17,0	4,9	0										
Dobre pow. Radziejów, st.6	II	b	49	25	79	23	56		0,32	2,54	16,3—18,3	0	0	0	6,1	14,3	12,0	12,0	0										
Strzelce pow. Mogilno, st.3, kurh. III		f	60	25	62	15	47		0,40	3,13	13,3	1,6— —5,0	0	0	0	1,6	6,6	6,6	3,2										
Dobieszewice pow. Mogilno, st.2 oboz. 1	IIIa	b	179	22	15	30	15	15	0,50?	1,0	13,6	0— —9,0	0	0	36,3	9,0	13,6	13,6	4,5	93,6							3,1	0,6	
Dęby pow. Radziejów		e	36	18	47	27	20		0,38	0,74	25,0— —27,7	11,1— —19,9	0	0	19,1	2,8	0	0	0										
Brześć Kujawski pow. Włocławek, st.5		b	88	28	115	66	49		0,24	0,75	11,6— —15,9	0	0	27,8— —29,5	5,7	9,0	9,0	3,4											+
Dobieszewice pow. Mogilno, st.2, oboz. 1		b	128	8	7	10	6	4								+	—	+	+	81,2							17,2	1,6	
Broniewice pow. Mogilno, st.1, oboz. 2	IIIb	a	123	7	6	8	6	2								—	—	+	—	80,5							19,5	—	
Jankowo pow. Inowrocław, st.4		b	140	6	5	6	0	4,4								—	+	—	—	72,2							24,2	3,5	

Uwaga: Charakterystyka zbiorów ceramiki ze Starego Brześcia, Tucznego, Dobrego, Dębów i Brześcia Kujawskiego opiera się na dokumentacji rysunkowej zawartej w pracy T. Wiślańskiego, Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej, Wrocław 1966.

Oznaczenia symboli: a — e — por. wstęp; f — budowie kurhanowe

A — Ilość fragmentów ceramiki

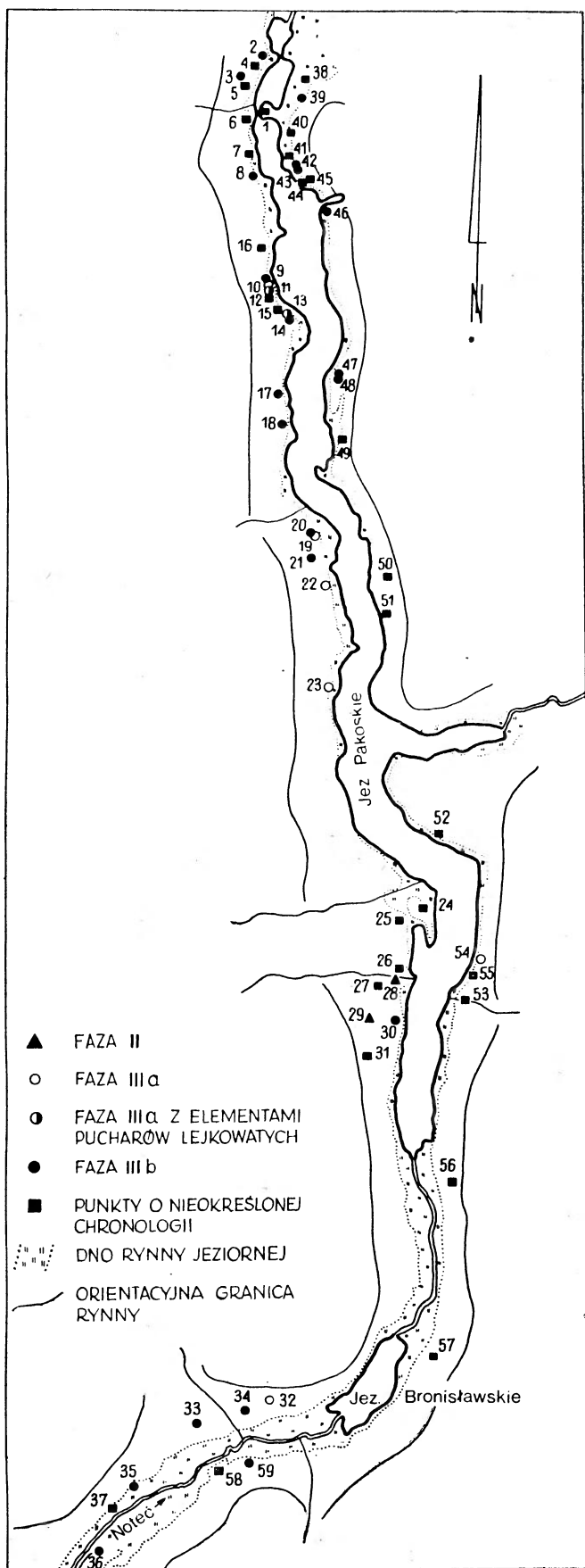
B — Ilość wątków

C — Ilość elementów zdobniczych stosowanych w zdobnictwie danego zbioru

D — Suma odrębnych elementów zdobniczych, z których zbudowane są poszczególne wątki

E — Ilość wątków jednoelementowych

F — Suma odrębnych elementów zdobniczych, z których zbudowane są wątki wieloelementowe.

Ryc. 1. Rozmieszczenie punktów osadniczych kultury amfor kulistych w rejonie Jeziora Pakoskiego

kulturowych, w których kultura amfor kulistych odgrywa wiodącą rolę⁶.

Kluczowym zagadnieniem w studiach nad rozwojem kulturowym społeczeństw epoki neolitu pozostaje nadal problem właściwej klasyfikacji kulturowo-chronologicznej materiału źródłowego. Z chwilą wyróżnienia grup mieszanych⁷, tzn. zespołów ceramiki o niejednorodnych — wielokulturowych — regułach technologicznych i stylizacyjnych, postęp w badaniach nad tym zagadnieniem zarysował się w postaci wstępnych ustaleń chronologii względnej. Grupy mieszane uznawano za starsze, o ile wykazywały cechy ceramiki kultury pucharów lejkowatych, względnie za młodsze, o ile dominowały w nich cechy kultury ceramiki sznurowej. Materiały, na których opieramy nasze rozważania umożliwiają uściślenie zasad systematyki schyłkowoneolitycznych źródeł jedynie w wąskim zakresie. Preferencja problematyki źródłoznawczej w niniejszej pracy wydaje się nam umotywowana w świetle powyższych uwag.

Pewnych wyjaśnień wymaga stosowana przez nas terminologia. Jest ona składową bardziej ogólnych zasad metody analizy reguł zdobnictwa ceramiki kultur Niżu, zwłaszcza kultury pucharów lejkowatych i kultury amfor kulistych. Problematyce tej zamierzamy poświęcić obszerniejsze studium. W związku z powyższym w tym miejscu ograniczymy się do prezentacji zasad niezbędnych dla właściwego odczytania niniejszych rozważań.

Zdobnictwo ceramiki z każdego punktu osadniczego reprezentuje pewien odrębny, w detalach niepowtarzalny styl, który w toku analizy winien być statystycznie opisany w formie wskaźników ujmujących jego strukturę i wykazu procentowego frekwencji poszczególnych elementów zdobniczych. Element zdobniczy, najmniejsza jednostka analizy powstaje w wyniku połączenia arbitralnie ustalonej formy (lista form idealnych), z techniką wykonania (5 technik: odciśnięcia, nacinania, rycia, ścięgu bruzdowego, plastyczna). Lista form idealnych „odbija” całość dostępnych w chwili jej ustalania materiałów, które w ten sposób zostają potraktowane jako próba reprezentatywna. Elementy zdobnicze tworzą wątki, to znaczy układy elementów powiązane z elementami tektoniki naczyń; stąd

⁶ A. Kośko: Osadnictwo w Łącku, pow. Inowrocław, stanowiska 12 i 13, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, nr 20, 1973 — w druku.

⁷ T. Wiślański: op. cit., s. 80.

generalnie mamy wątki: krawężne, przywylewowe zewnętrzne i wewnętrzne oraz brzuścowe.

W całościach dostępnych nam materiałów największe walory poznawcze reprezentuje ceramika. Z badanego terenu posiadamy kilka typów jej zbiorów wyróżnionych w oparciu o współwystępowanie: a) w obrębie jamy, b) w obrębie jamy i w zwartym, ograniczonym zasięgu związanej przestrzennie z nią warstwy, c) w obrębie warstwy, d) „luźno” w obrębie warstwy, e) „luźno” na powierzchni.

Poszczególne typy zbiorów ceramiki jednorodnej kulturowo różnią się między sobą stopniem zwartości chronologicznej. W świetle poczynionych obserwacji terenowych, trzy pierwsze typy są pozostałościami obozowiska, tzn. krótkotrwałej formy zasiedlenia⁸, podczas gdy ewentualna zwartość chronologiczna obu dalszych budzi zastrzeżenia. Określa to przydatność poszczególnych zbiorów do określonych etapów analizy.

SYSTEMATYKA CHRONOLOGICZNA CECH TECHNOLOGICZNO-STYLISTYCZNYCH CERAMIKI

Stan zachowania materiału ceramicznego określa metody analizy. Silne jego rozdrobnienie i wiązający się z tym niedostatek danych dotyczących morfologii uniemożliwia pełne wykorzystanie tej cechy w analizie porównawczej zbiorów. Warunkowani powyższym, dążąc do wyróżnienia zmiennych w czasie elementów fazotwórczych, oprzemy się na szczegółowej specyfikacji cech różnicujących reguły technologiczno-zdobnicze poszczególnych kompleksów źródeł. Pominięcie jakiegokolwiek cechy oznacza uznanie jej za nieczułą, względnie niezbyt czułą chronologicznie z punktu widzenia analizowanych materiałów.

CECHY RÓŻNICUJĄCE⁹

Zdobnictwo

1) Wskaźnik intensywności zdobienia — procent fragment zdobionych w zbiorze ceramiki. Obliczono go wyłącznie dla zbiorów liczących nie mniej niż sto fragmentów.

⁸ T. Wiślański: Podstawy gospodarcze plemion neolitycznych w Polsce północno-zachodniej, Wrocław 1969, s. 102.

⁹ Kolejne cyfry od 1 do 12 oznaczają numer porządkowy cechy, zgodny z numeracją w tabeli 2.

2) Wskaźnik zróżnicowania zdobnictwa — stosunek liczby elementów zdobniczych w danym zbiorze ceramiki¹⁰ do sumy odrębnych elementów, z których zbudowane są poszczególne wątki. Obliczono go wyłącznie w wypadkach gdy suma ta była większa niż 30.

3) Wskaźnik skomplikowania zdobnictwa — stosunek liczby odrębnych elementów użytych w budowie wątków wieloelementowych do liczby wątków jednoelementowych. Stosowano podobne zasady jak w poprzednim wypadku.

4) Procent wątków zbudowanych przy udziale elementów wykonanych odciskiem sznura dwudzielnego.

5) Procent wątków zbudowanych z więcej niż jednego elementu wykonanego odciskiem sznura dwudzielnego: a) z udziałem elementów zbudowanych z odcisków linii sznura (pierwsza liczba w tabeli 2) ułożonych różnokierunkowo-horyzontalnie, wertykalnie, diagonalnie, b) z udziałem wyłącznie elementów zbudowanych z jednorodnych odcisków linii sznura — zasada pasmowych zdobień stemplowych (druga liczba w tabeli).

6) Procent wątków zbudowanych przy udziale elementu odcisku palca.

7) Procent wątków zbudowanych z elementów plastycznej linii (listwy).

8) Procent wątków z udziałem elementu dziurki.

9) Procent wątków przykrawędnych wewnętrznych.

Technologia

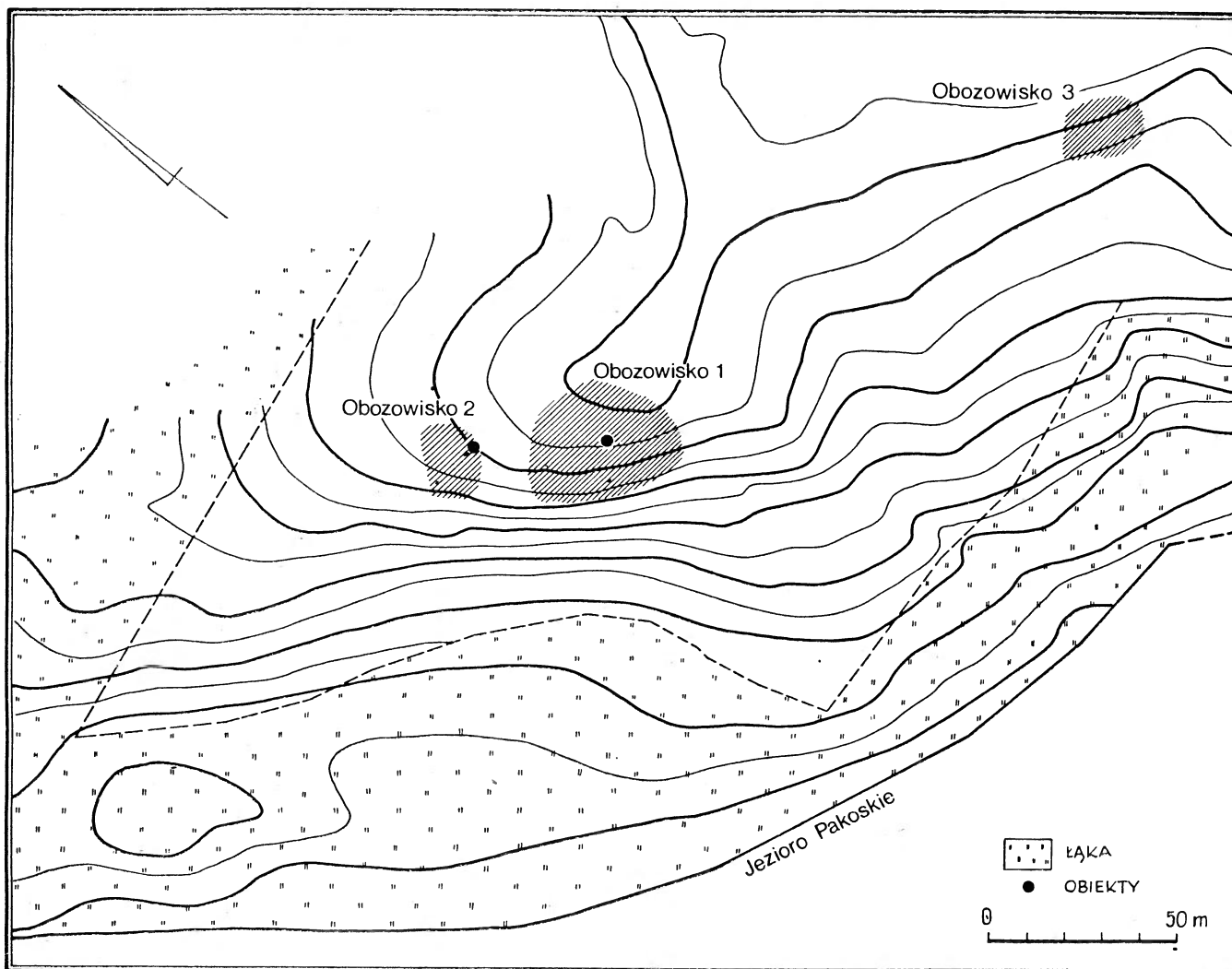
10) Procent klasycznej ceramiki kultury amfor kulistych, o lekko pofałdowanej, gładkiej, twardej powierzchni.

11) Procent ceramiki o mniej lub bardziej szorstkiej powierzchni. Wystające ziarna średnio i gruboziarnistego skalenia tworzą w skrajnych przypadkach wrażenie „papieru ściernego”. Zaś z drugiej strony, szorstkość ta przybiera cechy „trzciniackie”, zwłaszcza na powierzchni wewnętrznej ceramiki.

12) Procent ceramiki gładzonej wiechciem trawy, tzw. miotełkowanej.

Prezentowane ujęcie stanowi próbę ujednoczenia zasad klasyfikacji czasowej ceramiki kultury amfor kulistych, co w perspektywie stwarza moż-

¹⁰ Liczba ta praktycznie ulega pomniejszeniu przy analizie materiałów znanych wyłącznie z dokumentacji rysunkowej (trudności zwłaszcza w rozróżnieniu technik rycia i nacinania). Prowadzi to w konsekwencji do pomniejszenia wskaźnika zróżnicowania.

Ryc. 2. Dobieszewice, st. 2, pow. Mogilno. Rozplanowanie obozowisk kultury amfor kulistych

liwość zastosowania wskaźników wzorcowych dla poszczególnych faz. Znaczenie tego typu usiłowań jest zrozumiałe w kontekście dotychczasowych ustaleń w tym zakresie. Podstawową trudność stwarza tu znaczne rozdrobnienie materiałów, a także potęgowana dotychczasowymi metodami badań nieadekwatność cech ceramiki grobowej i osadowej, co zresztą ma odzwierciedlenie również w proponowanym ujęciu (Strzelce). Problem wypracowania zasad analizy porównawczej cech zbiorów ceramiki grobowej i osadowej winien stanowić jeden z postulatów badawczych na przyszłość¹¹.

W dotychczasowych próbach rozwarstwienia materiałów łączonych generalnie z fazą „sznurową” kultury amfor kulistych, zwracano uwagę na szereg cech różnicujących tę ceramikę, interpretując je zazwyczaj jako efekt zróżnicowania chro-

nologicznego¹². Obserwacje tego typu znalazły jednak stosunkowo nikły oddźwięk w systematyce źródeł tej kultury, jako przedwczesne. Najistotniejszym osiągnięciem w tym zakresie było wyróżnienie fazy „późnosznurowej” (III wg. T. Wiślańskiego), reprezentowanej przez zespoły typu Dęby-Krzywosądz na północy i Mierzanowice — Rębków-Parcele¹³ na południu. Na Kujawach, obok dwu wymienionych stanowisk, klasycznych materiałów „późnosznurowych” dostarczają stanowiska z Brześcia Kujawskiego stan. 5, pow. Włocławek i Przybysławia stan. 2, pow.

¹² T. Wiślański: *Kultura...*, s. 79; S. Nosek: *Kultura amfor kulistych w Polsce*, Wrocław 1967, s. 392—393; W. Wojciechowski: *Zagadnienie chronologii relatywnej młodszej epoki kamienia na Dolnym Śląsku na tle środkowoeuropejskiej systematyki neolitu*, Wrocław 1970, s. 85.

¹³ T. Wiślański: *op. cit.*, s. 80—83; E. Neustupny: *Hrob z Tušimic a některe problemy kultur se šňurovou keramikou*, „*Pamatky Archeologicke*”, R. LVI, z. 2, 1965, s. 430.

¹¹ Motywuje to m.in. nikłe wykorzystanie w tym miejscu stosunkowo licznych zbiorów ceramiki grobowej.

Inowrocław¹⁴. Podstawą dla wyróżnienia tych zespołów była odrębność zdobnictwa ceramiki objawiająca się w zmienionej frekwencji użycia niektórych elementów zdobniczych, co uznane zostało za efekt ingerencji z zewnątrz, w postaci wpływów głównie kultury grzebykowo-dołkowej. Nikłe ślady tego procesu można zauważyć również w technologii ceramiki („miotekowanie”). Poza cechami wyżej wymienionymi za element „późnosnurowy” uznano formy prostościennych pucharków lub mis (typy IV C i VI A3 wg T. Wiślańskiego)¹⁵.

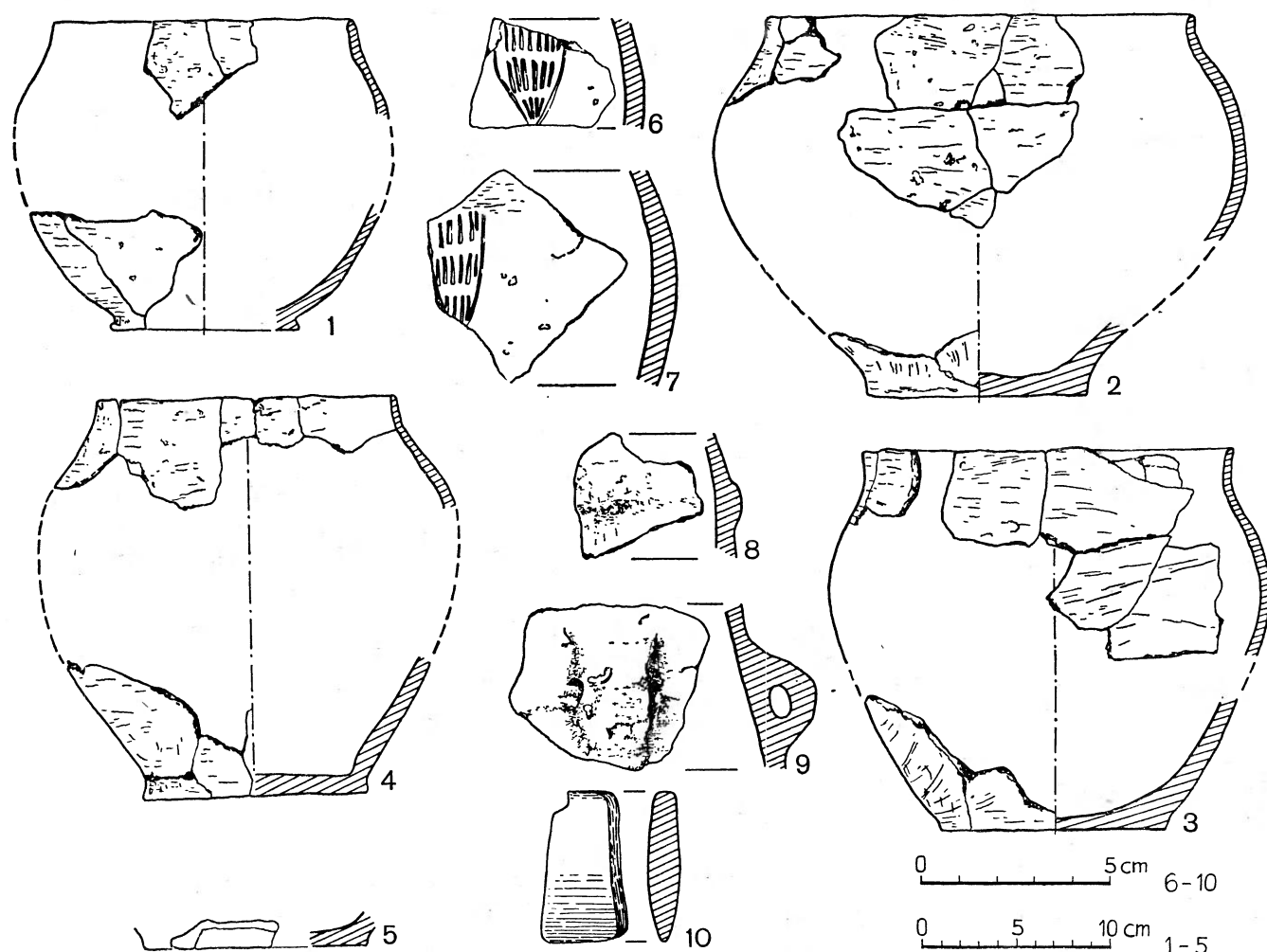
Kryteria te, w większości o charakterze statystycznym, są wskaźnikiem określonego procesu dezintegracji kulturowej w późnym neolicie. Jego odbiciem na gruncie źródłoznawstwa są zespoły ceramiki o niejednorodnych kulturowo cechach technologiczno-stylistycznych. Warunkiem stosowania tych kryteriów w studiach klasyfikacyjnych jest ustalenie statystycznych cezur dla

podstawowych cech zmiennych. Jest to konieczne zarówno w wypadku określenia modelowanych cech stylistycznych ceramiki „klasycznie sznurowej” (II faza), jak i dalszych prób periodyzacji materiałów „późnosnurowych” (III faza). Dane, którymi rozporządzamy (Tabela 2) umożliwiają dokonanie wstępnych ustaleń w tym zakresie. Ogół wskaźników zawartych w prezentowanym zestawieniu sugeruje możliwość wydzielenia co najmniej czterech grup cech technologiczno-stylistycznych ceramiki, odpowiadających różnym etapom rozwoju kultury amfor kulistych na Kujawach.

Grupa I (faza I) łączy ceramikę „bezsnurową” o niskich wskaźnikach różnicowania elementów zdobniczych i stosunkowo mało, względnie średnio rozbudowanych wątkach z ceramiką pozbawioną z reguły wewnętrznych wątków przykrawędnych. Styl ten preferuje elementy zdobnicze wykonane w technice odciskania i nacinań, przy stosunkowo znacznym udziale zdobień plastycznych.

¹⁴ T. Wiślański: op. cit., s. 80—83.

¹⁵ T. Wiślański: op. cit., s. 23.

Ryc. 3. Ceramika z fazy IIIa. Dobieszewice, pow. Mogilno, st. 1, obozowisko 2

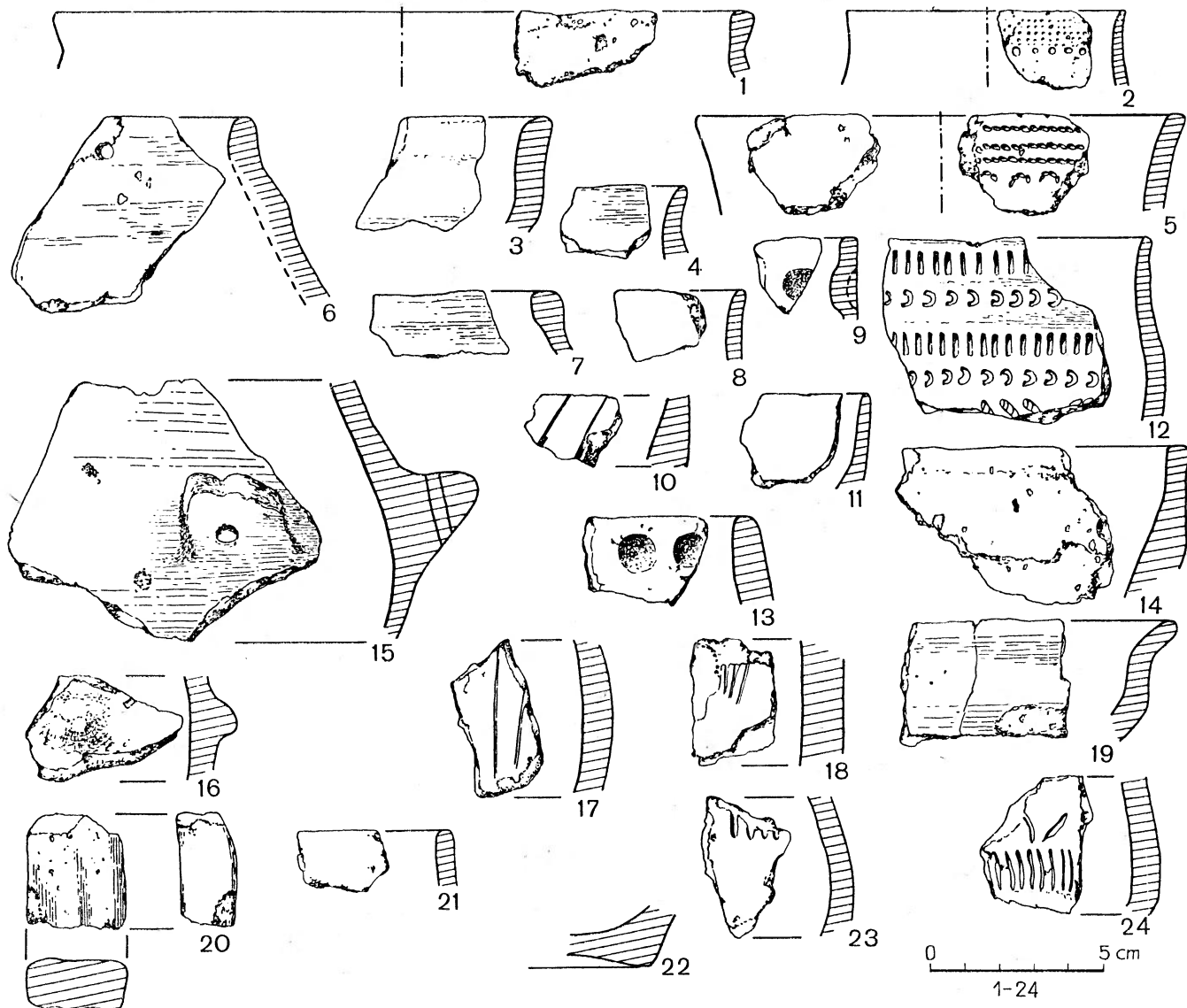
Ryc. 4. Ceramika z fazy IIIa. Dobieszewice, pow. Mogilno, st. 2, obozowisko 1 (1-8, 10-11, 13-14, 17, 21, 24-36). Broniewice, pow. Mogilno, st. 1, obozowisko 1 (12, 16, 18-20, 22, 35). Góra, pow. Mogilno, st. 1 (9, 15). Dobieszewice, pow. Mogilno, st. 1, obozowisko 3 (23).

Grupa II (faza II) skupia klasyczną ceramikę „sznurową” o średnim względnie dużym zróżnicowaniu elementów zdobniczych i bardzo silnie rozbudowanych wątkach. Spośród dwu zbiorów ceramiki wykazujących cechy tego stylu, pierwszy (Dobre) reprezentuje podfazę wcześniejszą, na co wskazuje mniejszy wskaźnik zróżnicowania elementów, brak wątków przykrawędnych wewnętrznych, oraz wieloelementowych, wykonanych odciskami sznura. Drugi zbiór (Strzelce), trudno porównywalny z uwagi na funkcjonalną odmienność naczyń, jest prawdopodobnie młodszymi. Wskazują na to cechy nieznane w zespole pierwszym, a także wyższy wskaźnik zróżnicowania elementów.

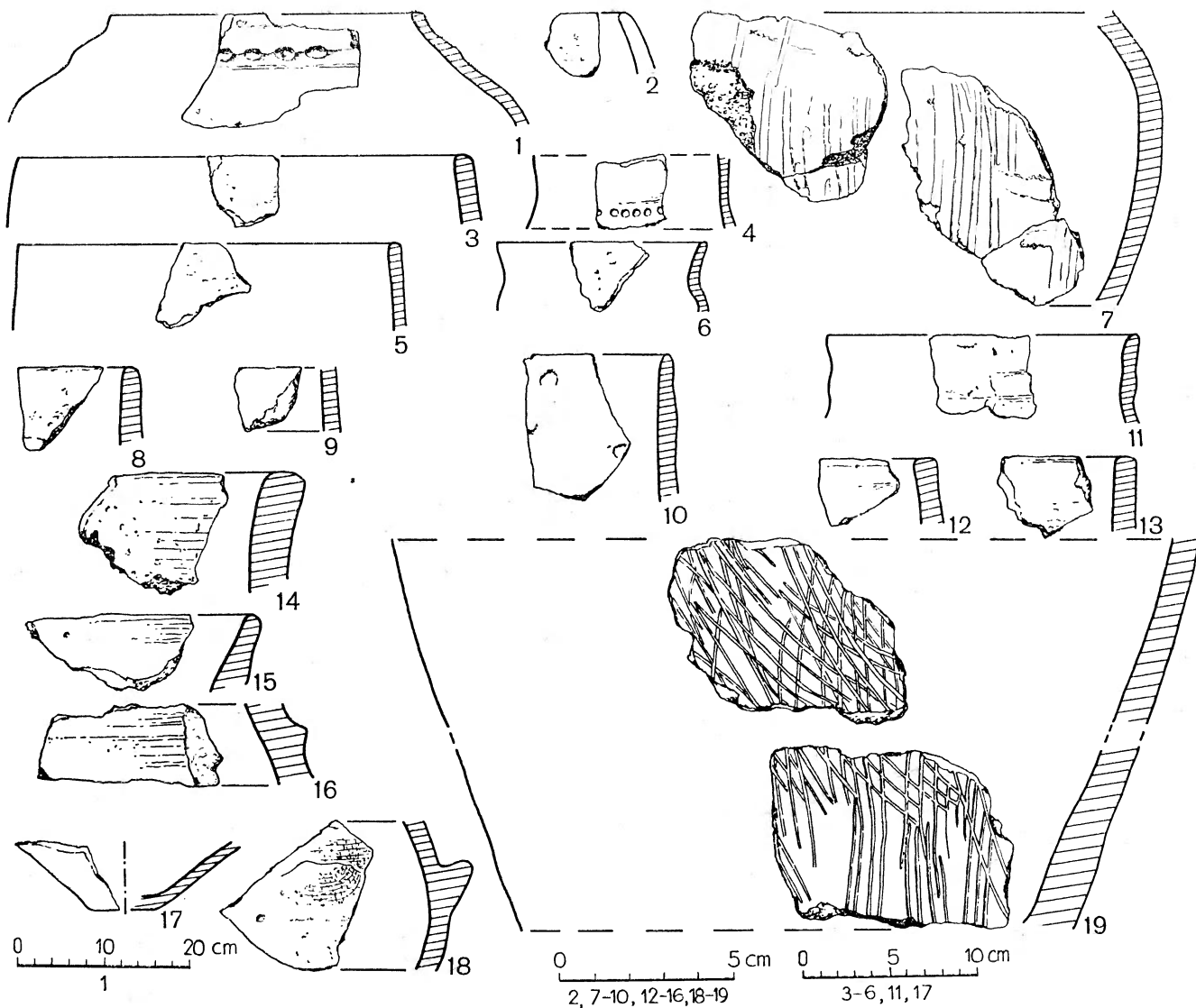
Grupa III (faza IIIa). Ceramika „sznurowa” ma w stosunku do fazy poprzedzającej znacznie niższy wskaźnik skomplikowania wątków, przez co niknie gęstość zdobień tak cha-

rakterystyczna dla fazy drugiej (Ryc. 3—4). Cechą towarzyszącą jest malejący wskaźnik zróżnicowania elementów. Samodzielnych, stosunkowo czułych cech fazotwórczych można dopatrywać się wśród skomplikowanych wątków, złożonych z elementów uzyskanych przez odciskanie sznura (rozwój zwłaszcza cechy 5a)¹⁶. Charakterystyczny jest wzrost znaczenia elementów palcowych. Należy liczyć się ze znacznym zróżnicowaniem terytorialnym cech stylistyczno-technologicznych ceramiki kultury amfor kulistych w tej fazie. Jest ono odbiciem czaso-przestrzennych różnic w dynamice procesu dezintegracji kulturowej. Potwierdzeniem tego wydaje się znaczna odrębność stylistyczna materiałów z Dębów, w stosunku do dwu pozostałych zbiorów ceramiki z Dobięszewic i Brześcia Kujawskiego.

¹⁶ Por. E. Neustupny, op. cit., s. 430, ryc. 16.

Ryc. 5. Ceramika z fazy IIIb. Dobięszewice, pow. Mogilno, st. 2, obozowisko 2 (1—2, 5, 13—14, 19—20). Broniewice, pow. Mogilno, st. 1, obozowisko 2 (6, 15—18, 23—24). Trląg, pow. Mogilno, st. 7 (4, 7—12)

Ryc. 6. Ceramika z fazy IIIb. Jankowo, pow. Inowrocław, st. 4

Grupa IV (faza IIIb) łączy ceramikę mało względnie bardzo mało zdobioną, o odmiennych regułach technologicznych. Zdobienia ograniczają się stopniowo do wątków jednoelementowych, bazując na elementach wykonanych głównie odciskaniem (motywy stemplowe), przy jednoczesnym rozwoju techniki rycia. Zanik elementów sznurowych przy wzroście udziału¹⁷ elementów złożonych z linii rytych, stanowi najbardziej znamieną cechę tego stylu w zdobnictwie (Ryc. 5:17—18; 7:19). Odrębność technologiczna zaznacza się w odmiennym traktowaniu powierzchni naczyń. Występujące śladowo w fazie IIIb (Dobieszewice) cechy — szorstka powierzchnia i miotłokowanie — stają się tu częste. Niektóre elementy zdobnicze wykonane w technice rycia (Jankowo) można uznać za wersję ostatniej z wymienionych

cech (Ryc. 6:19). Z grupą tą należy prawdopodobnie wiązać większość form o prostościennych względnie lekko łukowatych ściankach, oraz naczynia na nóżkach (Ryc. 7:21).

Poza grupami wyżej wymienionymi, wśród materiałów noszących piętno kultury amfor kulistych starano się uprzednio wyodrębnić grupę materiałów najmłodszych (faza IIIc?¹⁸). Ewentualna grupa V skupiałaby ceramikę o najsilniej czytelnym synkretyzmie reguł technologiczno-stylistycznych, przez co omawiane materiały nosiłyby już pewne cechy zjawisk prototrzcinięckich.

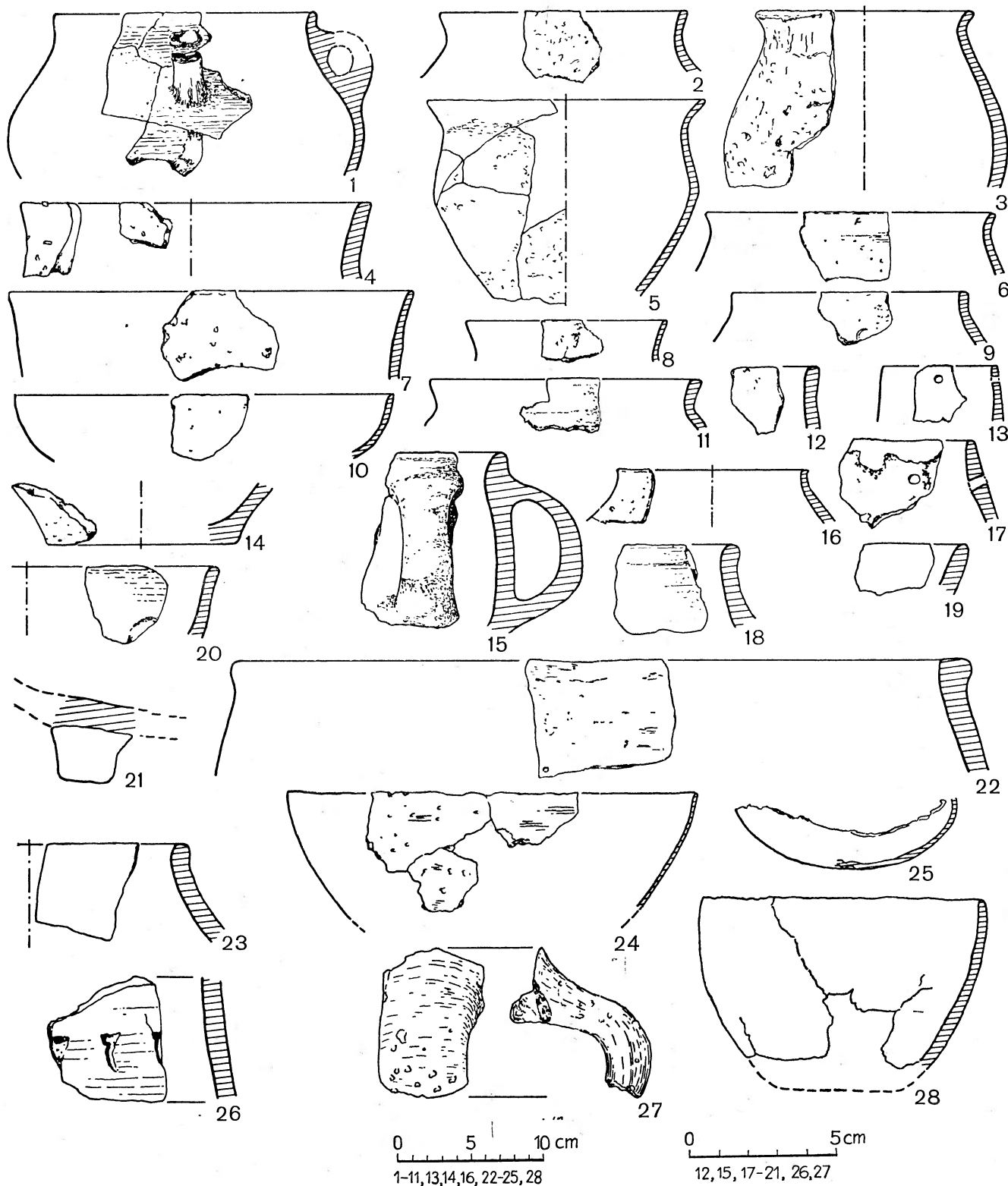
Zarysowany schemat rozwoju reguł garncarstwa kultury amfor kulistych opiera się na zbiorze informacji wyselekcjonowanym pod kątem określonych walorów poznawczych. Umożliwia on wyciągnięcie jedynie wstępnych, ostroż-

¹⁷ Oczywiście chodziłoby tu o „wzrost” w bardzo ograniczonym zakresie.

¹⁸ A. Kośko: op. cit.

nych wniosków. Poszerzenie bazy źródłowej umożliwi skonkretyzowanie cesur periodyzujących na drodze korelacji wskaźników ogólnych ze ściśle określonymi cechami technologiczno-stylistycznymi. Niezależnie od podkreślonych ograniczeń, prezentowany schemat umożliwia klasyfikację chro-

nologiczną znacznej części materiałów z mikroregionu pakoskiego oraz podjęcie szczegółowych rozważań nad chronologią względną późnoneolitycznych zjawisk kulturowych, służąc tu za punkt odniesienia. W zakresie wskazanej problematyki, kluczową pozycję zajmują dwa zagadnienia.

Ryc. 7. Ceramika z fazy IIIb. Janikowo, pow. Inowrocław, st. 11 (1—17). Strzelce, pow. Mogilno, st. 3A (18—28)

Pierwsze dotyczy kwestii chronologii zaniku kultury pucharów lejkowatych, drugie chronologii stosunków pomiędzy szeroko rozumianą kulturą ceramiki grzebykowo-dołkowej, kulturą ceramiki sznurowej a kulturą amfor kulistych. O ile pierwsze pytanie zmierza do ustalenia ważnej cezury w rozwoju społeczeństw Nizy, o tyle drugie docieka podstaw periodyzacji schyłkowego neolitu¹⁹.

Najistotniejszym momentem w badaniach nad schyłkiem kultury pucharów lejkowatych na Kujawach było uzyskanie materiałów typu Radziejów — Opatowice, wyznaczających najmłodszy odcinek fazy lubońskiej (faza późnolubońska)²⁰. Zespoły te, o wielokulturowych elementach, znaczą pewien etap unifikacji cech kultury amfor kulistych i kultury pucharów lejkowatych. Trzeci z wyraźniej czytelnych kompleksów — kultura ceramiki promienistej stwarza możliwość odniesienia analizowanego zjawiska do skali chronologii względnej neolitu Starowysoczyzn. Próby tego typu stanowią jak dotąd główny nurt badań nad interesującym nas zagadnieniem.

Istotnych, częściowo nowych, danych dostarczają w tym zakresie materiały z rynny Jeziora Pakoskiego. Wpływy kultury pucharów lejkowatych czytelne są zwłaszcza w zakresie elementów zdobniczych ceramiki z pogranicza faz II i IIIa²¹ (Dobieszewice stan. 2, obozowisko 1; Broniewice stan. 1, obozowisko 2) i form naczyń (Strzelce stan. 3 — kurhan III)²², brak ich natomiast zupełnie wśród materiałów późniejszych. Udział sznura trójdzielnego (Ryc. 4:19, 22, 26) w zdobieniach ceramiki z dwu pierwszych stanowisk, jak i formy kubków z uchem ansa lunata, o dnach kulistych ze Strzelc, wskazuje na cechę charakterystyczną dla fazy późnolubońskiej w typie Radziejów — Opatowice.

Strefa rynny, poza częścią południową, była intensywniej zasiedlona przez kulturę pucharów

lejkowatych jedynie w dwu stosunkowo krótkich okresach. Pierwszy można datować na przełom I—II fazy tej kultury, drugi na fazę V (późnolubońską). Punkty osadnicze z tej fazy odkryto tu w okresie przedwojennym²³, natomiast badania powojenne rozszerzyły informacje w tym zakresie. Są to wyłącznie niewielkie obozowiska. Pochodzące z nich zbiory ceramiki kultury amfor kulistych mają niewielką ilość fragmentów ceramiki o cechach technologicznych wspólnych kulturze amfor kulistych i pucharów lejkowatych²⁴ (Ryc. 4:23). Istnieje więc przesłanka by sądzić, że obserwujemy tu moment ostatecznego zasymilowania się obu kultur²⁵.

W momencie zaniku kultury pucharów lejkowatych (początek fazy IIIa) kultura amfor kulistych wykazuje stosunkowo nikłe ślady wpływów ceramiki grzebykowo-dołkowej. Świadczy o tym ułamkowy procent ceramiki miotłkowej oraz brak innych jednoznacznych wskaźników tych oddziaływań. Intensyfikacja wzajemnych kontaktów czytelna jest nad Jeziorem Pakoskim dopiero w fazie IIIb, natomiast wzmiankowane uprzednio materiały z domniemanej fazy IIIc są wyrazem daleko posuniętego ujednoczenia cech obu kultur w dorzeczu górnej Noteci²⁶.

W przypadku kultury ceramiki grzebykowo-dołkowej, na terenie Kujaw mamy do czynienia wyłącznie z późną jej fazą. Ceramika ta jest zbliżona do wyodrębnionego ostatnio na Mazowszu²⁷ typu Linin. Zespoły te jednoczą szereg cech różnokulturowych, głównie zaś kultury ceramiki grzebykowo-dołkowej i kultury ceramiki sznurowej. Dlatego też wydaje się problematyczną możliwość oddzielenia elementów „grzebykowych” od „sznurowych” wśród cech ceramiki kultury amfor kulistych z fazy III. Podkreślenia wymaga też fakt występowania w obu kulturach wielu cech wspólnych w czystej postaci, zwłaszcza wśród cech technologicznych ceramiki; dotyczy to między innymi miotłkowania powierzchni naczyń²⁸. Mate-

¹⁹ T. Wiślański: Podstawy..., s. 252: „Trudności w datowaniu zespołów analizowanych kultur (tzn. kultury amfor kulistych i kultury ceramiki grzebykowo-dołkowej — uzup. autora) powoduje, że nie umiemy dokładnie odtworzyć etapów wspomnianych kontaktów... (podkr. autora). W czasie trwania młodszej fazy kultury amfor kulistych zaznaczają się znacznie większe wpływy w ceramice, silniej widoczne na zabytkach grzebykowo-dołkowych. W końcu kontakty te doprowadziły do powstania „grup mieszanych” noszących cechy obu kultur... Potem silniej zaznaczyły się wpływy kultury ceramiki „sznurowej”.

²⁰ J. Bednarczyk, A. Kośko: Relacje chronologiczne między kulturami cyklu wstęgowego a kulturą pucharów lejkowatych na terenie Polski północno-zachodniej, „Pomoriana Antiqua”, T. V — (w druku), tam szersza literatura.

²¹ Wśród elementów przejętych z kręgu kultury ceramiki promienistej można także widzieć formę „uch wychodzących z krawędzi”.

²² Odmienne stanowisko zajmuje E. Neustupny: op. cit., s. 428.

²³ K. Jażdżewski: Kultura pucharów lejkowatych w Polsce północno-zachodniej, Poznań 1936, s. 85, ryc. 721—722.

²⁴ T. Wiślański: Kultura..., s. 81. Niektóre z tych fragmentów oglądał prof. dr K. Jażdżewski, klasyfikując je z pewnymi wahaniem do kultury amfor kulistych.

²⁵ T. Wiślański: Podstawy... s. 245. Stwierdził on stosunkowo długie przeżywanie się na pewnych terenach elementów kultury pucharów lejkowatych.

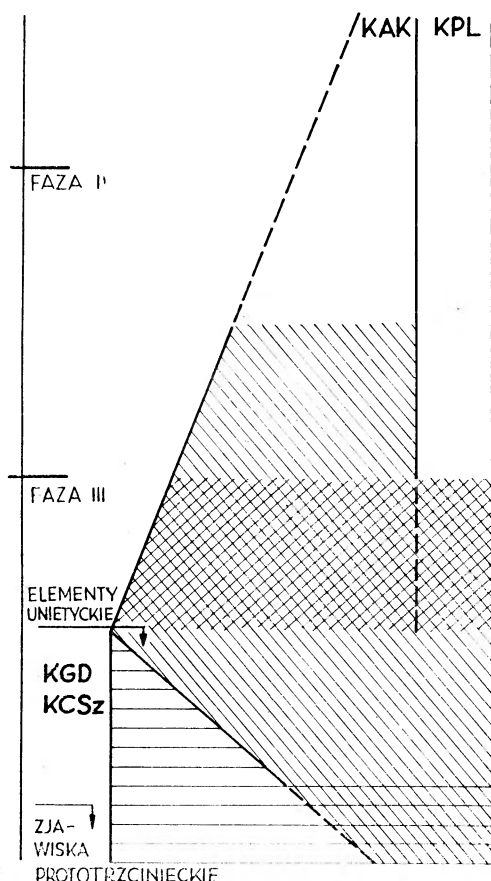
²⁶ A. Kośko: op. cit.

²⁷ E. Kempisty: The Complex of Comb and Pit-marked Pottery Cultures [w:] The Neolithic in Poland, Wrocław 1970, s. 269; E. Kempisty: Kultura ceramiki „grzebykowo-dołkowej” na Mazowszu i Podlasiu”, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXVIII, 1973, s. 19.

²⁸ T. Wiślański: Kultura..., s. 108.

riały pakoskie zdają się potwierdzać powyższe wnioski.

Cechy „sznurowe” zauważalne są tu głównie w zespołach fazy IIIb, gdzie objawiają się w postaci naczyń na nóżkach²⁹ (Ryc. 7:21), mis i pu-

Ryc. 8. Schemat chronologii względnej zjawisk kulturowych w późnym i schyłkowym neolicie w rejonie Jeziora Pakoskiego

charków o prostych ściankach (Ryc. 7:24, 28). Mają one swoje prototypy wśród naczyń późnej fazy grupy nadodrzańskiej i spokrewnionej z nią grupy wielkopolsko-kujawskiej kultury ceramiki sznurowej³⁰. Są one współczesne wczesnej fazie procesu „unietyzacji”, którego wyrazem wśród cech ceramiki „sznurowców” na Niżu jest pojawienie się między innymi form mis na nóżkach³¹. Fakt ten podkreśla raz jeszcze konieczność uzna-

²⁹ T. Wiślański: op. cit., s. 81; s. 194, ryc. 135:6.

³⁰ R. Schroeder: Die Nordgruppe der Oderschnurkeramik, Berlin 1951; G. Wetzel: Oderschnurkeramik und Einzelgrabkultur in Brandenburg [w:] Die Becherkulturen in Gebiet der DDR, Berlin 1969, s. 101; K. Siuchniński: Klasyfikacja czasowo-przestrzenna kultur neolitycznych na Pomorzu Zachodnim, T. II, Szczecin 1972, s. 141.

³¹ J. Kostrzewski: Wielkopolska w pradziejach, Warszawa 1955, s. 52; J. Machnik: Stosunki kulturowe na przełomie neolitu i epoki brązu w Małopolsce, Materiały do prahistorii ziem polskich, T. 3, Epoka brązu, Warszawa 1967, s. 105.

nia kultury amfor kulistych i kultury unietyckiej za częściowo współczesne³². Ślady kontynuacji lokalnej tradycji, reprezentowanej przez badaną kulturę wśród społeczności „unietyckiej”³³ znane są z wcześniejszych badań z rejonu Jeziora Pakoskiego (Strzelce).

Prezentowane tu wnioski wyraża schemat graficzny rozwoju kulturowego społeczeństw zamieszkujących Nieckę Pakoską w późnym i schyłkowym neolicie (Ryc. 8). Należy raz jeszcze podkreślić, że wnioski te są ograniczone ze względu na podkreślane zróżnicowanie tempa rozwoju kulturowego w tym okresie.

PRÓBA INTERPRETACJI FORM OSADNICTWA

Czynnikami w decydującej mierze determinującym możliwość analizy ekumeny kultury amfor kulistych w strefie rynny Jeziora Pakoskiego jest zasięg i rodzaj prowadzonych tu badań. Rejon niecki był wielokrotnie penetrowany powierzchniowo³⁴, a w okresie ostatnich lat prowadzono tu szeroko zakrojone prace sondażowe³⁵. Można więc zakładać, że informacje uzyskane tą drogą odzwierciedlają względnie obiektywnie zasadnicze cechy struktury osadnictwa.

W krzywej zasiedlenia badanego terenu w okresie neolitu zauważyć można dwie kulminacje. Pierwszą wyznaczają osiedla „wstęgowców”³⁶ i związane z nimi prawdopodobnie na zasadach koegzystencji punkty kultury pucharów lejkowatych; drugą, przypadającą na okres schyłkowego neolitu, zajmujemy się poniżej.

Obserwujemy wówczas proces masowego zasiedlenia terenów niecki przy równoczesnym wydłubieniu przylegającego doń obszaru wysoczyz-

³² A. Kośko: op. cit., tam szersza literatura. Interesujących danych odnośnie sytuacji poza terenem Kujaw dostarcza H. Cehak-Hołubowiczowa: Kurhany ludności kultury amfor kulistych koło Niedar, w powiecie trzebnickim, „Studia Archeologiczne”, T. IV, 1971, s. 113 (współwystępowanie ze zbiorem ceramiki o wskaźniku intensywności zdobienia 10%, szpili z rozklepanym i zwiniętym rurkowato końcem). Por. także E. Wójcikowa, T. Makiewicz: Sprawozdanie z badań kurhanów kultury trzcinięckiej w Strugach, pow. Wieluń „Sprawozdania Archeologiczne”, T. XX, 1969, s. 77, ryc. 2.

³³ T. Wiślański: op. cit., s. 121.

³⁴ Badania J. Kostrzewskiego w roku 1931, 1951, 1952; T. Wiślańskiego w latach 1952—1957; Zakładu Archeologii Wielkopolski IHKM PAN w Poznaniu w roku 1967; Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej PKZ w Poznaniu w r. 1969; Katedry Archeologii UAM w Poznaniu w roku 1970.

³⁵ Por. przypisy 1 i 2. Wcześniej prace Z. Zakrzewskiego i T. Wiślańskiego w rejonie Strzelce.

³⁶ Opracowanie przygotowane przez autorów.

ny³⁷. Ogół danych obrazujących osadnictwo kultury amfor kulistych wskazuje na istnienie istotnych anomalii, czytelnych na gruncie dotychczasowego stanu poznania w tym zakresie³⁸. Generalnie, dotyczą one relacji pomiędzy ilością punktów osadniczych kultury pucharów lejkowatych i kultury amfor kulistych oraz specyfiki chronologicznej osadnictwa drugiej z nich. Wskaźnikiem tego jest stosunek punktów obydwu kultur kształtujący się jak 1:4, a więc krańcowo odmiennie, aniżeli ujmują to dane z Polski północno-zachodniej³⁹. Momentem podkreślającym zarysowujące się anomalie jest wyraźna przewaga (ok. 70%) punktów osadniczych z późnych faz rozwoju kultury amfor kulistych (IIIb)⁴⁰.

Fakty te nie znajdują wytłumaczenia w sferze lokalnych procesów osadniczych. Naszym zdaniem ich przyczyn należy doszukiwać się w obrębie ogólnego modelu rozwoju społeczeństw Niżu w okresie późnego i schyłkowego neolitu. Istotą zachodzących wtedy przeobrażeń była specjalizacja gospodarcza⁴¹. Wynikała ona głównie z konieczności eksploatacji odmiennych niż dawniej środowisk. W efekcie tego, nowotworzące się struktury gospodarcze cechował silniejszy pragmatyzm w zakresie doboru form i środków wykorzystywania naturalnego środowiska. Uwidoczniło się to w rosnącej roli chowu, który był efektywniejszym typem gospodarki dla strefy Niżu⁴².

Niecka Jeziora Pakoskiego jest mikroregionem o swoistej specyfice geomorfologiczno-glebowej. Rynna jeziorna o długości ponad 20 km i szerokości 700—1500 m (Ryc. 1) ma stosunkowo strome stoki o spadku 20—30 m, złagodzone miejscami przez budowę terasową⁴³. Struktura geomorfologiczna znajduje ścisłe odzwierciedlenie w pasmowym układzie kompleksów glebowych zlokalizowanych wg zasady: gleby mułowo-torfowe — dno doliny, czarne ziemie — stoki rynny, gleby brunatne i bielice średnie — krawędź i zaplecze

³⁷ Wskazują na to badania Katedry Archeologii UAM w Poznaniu oraz T. Wiślańskiego: *Podstawy...*, s. 92, ryc. 13.

³⁸ T. Wiślański: *op. cit.*, s. 86, tablica VI, IX.

³⁹ T. Wiślański: *op. cit.*, s. 86.

⁴⁰ 21 punktów na ogólną ilość 31 oznaczonych — por. tabela 1.

⁴¹ T. Wiślański: *op. cit.*, s. 244; T. Wiślański: Stan badań archeologicznych nad chowem i ło-wiectwem u najstarszych ludów rolniczych w dorzeczu Odry i Wisły, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. XXI, 1973, s. 466.

⁴² T. Wiślański: *Podstawy...*, s. 259.

⁴³ B. Nowaczyk: Stosunki geomorfologiczne rynny Jeziora Pakoskiego, maszynopis w Archiwum Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej PKZ w Poznaniu, tam dalsza literatura.

wysoczyzny⁴⁴. Opierając się na powszechnie przyjętych zasadach interpretacji obecnie istniejących ekotypów, można przypuszczać, że w schyłkowym neolicie, w niecce jeziora Pakoskiego istniało rozwinięte środowisko lasów liściastych⁴⁵. Zarejestrowane cechy habitatu wyznaczają określone walory i ograniczenia dla potrzeb gospodarki wytwórczej, preferując w sposób zdecydowany chów. Tę interpretację potwierdza analiza charakteru i form zasiedlenia tego terenu przez kulturę amfor kulistych. Pozostałości osadnictwa w postaci niewielkich obozowisk, wskazują na gospodarczy charakter penetracji, uwarunkowanej regułami chowu stadnego⁴⁶. Poszczególne obozowiska mają niewielkie rozmiary. Są czytelne na powierzchni ziemi jako skupiska materiału o promieniu 10—20 m (Ryc. 2). Odzwierciedleniem tych obserwacji na etapie prac wykopaliskowych są skupiska płytkich obiektów, oraz powiązane z nimi elementy warstwy kulturowej, często na złożu wtórnym. Należy sądzić, że przyziemia ewentualnych konstrukcji mieszkalnych uległy zniszczeniu na skutek intensywnej eksploatacji rolniczej terenu w okresach późniejszych, a także na skutek zaawansowanych procesów denudacyjnych⁴⁷.

W myśl ogólnie przyjętych reguł interpretacji tego typu faktów osadniczych, mamy tu do czynienia ze strefą eksploatacji hodowlanej uwarunkowanej walorami środowiska⁴⁸. Wydaje się, że schyłkowy neolit wykształcił nowy typ chowu przystosowanego do szerokich dolin rzecznych i jeziornych. Bliższa charakterystyka tej formy gospodarki i jej kulturotwórcze reperkusje prerastają możliwości poznawcze źródeł stojących do naszej dyspozycji.

⁴⁴ Na podstawie mapy glebowo-rolniczej w skali 1:25000, gromady Janikowo, Pakość. Por. także T. Wiślański, *Podstawy...*, s. 63, przyp. 12. J. Marcinek, T. Wiślański: Sprawozdanie z wstępnych badań gleboznawczych na obiektach archeologicznych w Strzelcach i Głogówcu w pow. Mogilno w 1956 r. „Sprawozdania Archeologiczne”, T. 7, 1959, s. 71.

⁴⁵ Por. T. Uggla: *Gleboznawstwo leśne*, Warszawa 1956, s. 357; T. Bartkowski: O krajobrazie pierwotnym w rejonie Stupcy, „Fontes Archaeologici Poznanienses”, T. VIII—IX, 1957—1958, s. 107.

⁴⁶ Pośrednio wskazują na to materiały z położonej w dolinie Noteci w zbliżonych warunkach osady kultury pucharów lejkowatych z fazy V w Maławach, pow. Inowrocław, st. 1 (badania Katedry Archeologii UAM w Poznaniu). Wśród materiału kostnego ponad 80% stanowiły szczątki bydła.

⁴⁷ Interesujących danych w tym zakresie dostarczyły badania na st. 2 w Dobieszewicach. Miąższość nawarstwień kulturowych na złożu wtórnym przekraczała tu 2,5 m. Por. J. Bednarczyk, A. Kośko: Badania archeologiczne stanowiska 2 w Dobieszewicach, „Sprawozdania Archeologiczne” — w druku.

⁴⁸ Por. K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian*, T. 1, Warszawa 1967, s. 115.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Настоящая статья представляет результаты спасательных исследований в районе котловины Паковского Озера. Статья содержит анализ источников культуры шаровидных амфор в свете поздненеолитических явлений поселенчества на Куявах. Представлены здесь пробы уточнения принципов хронологической классификации путём применения показателей технологическо-стилистических характерных черт. Учитываются они количественный прирост элементов, дифференцирующих данный материал. Полученные таким путём выводы подчеркивают специфику анализируемой экумены, которая выказывает очень большое

нагромождение поселенчества в районе котловины озера в течение сравнительно короткого времени. Проба интерпретации этого явления основывается на более ранних определяющих факторах, касающихся темпа и характера экономических преобразований в конечном периоде неолита. На основании проведенных наблюдений можно предполагать, что здесь имело место стадное скотоводство, связанное с долинами больших рек и озёр. Скотоводство такого вида могло быть фактором, обуславливающим культурные условия в развитии аналогичных поселенческих структур.

SUMMARY

The article presents the results of salvage work in the zone of the tunnel-valley of Lake Pakoskie and an analysis of the sources of the Globular Amphora culture on the background of settlement in Kujawy (Kouyavy) dating from the end of the Neolithic Age. The authors have made an attempt at determining the rules of chronological classification, using the indicators of technological and stylistic features. They show the quantitative increase of the elements characterizing a given material. The results obtained indicate the specific features of the analysed oecumena consisting

in the great density of settlement in the zone of the tunnel-valley of Lake Pakoskie in the short period. An attempt at interpreting this phenomenon is linked with some earlier formulations concerning the speed and character of economic changes at the end of the Neolithic Age. It seems that these observations suggest that cattle was bred in herds which should be linked with the valleys of bigger rivers and of lakes. This breeding may have been a factor of development of analogous structures.

JADWIGA CHUDZIAKOWA

ŚLADY KANIBALIZMU ODKRYTE NA GRODZISKU KULTURY ŁUŻYCKIEJ W GZINIE, POW. CHEŁMNO

СЛЕДЫ КАННИБАЛИЗМА ОТКРЫТЕ В ГОРОДИЩЕ ЛУЖИЦКОЙ КУЛЬТУРЫ В ГЗИНЕ, ПОВЯТ ХЕЛМНО

TRACES OF CANNIBALISM DISCOVERED AT AN EATHWORK OF THE LUSATIAN CULTURE
AT GZIN, CHEŁMNO DISTRICT

Zjawisko kanibalizmu, stwierdzone niekiedy podczas badań archeologicznych dotyczących różnych kultur i epok, budzi coraz większe zainteresowanie wśród badaczy. Dokonane dotąd obserwacje odnosiły się jednak na ogół do przypadków bardzo sporadycznych, często nie pozwalających na wyciągnięcie jednoznacznych wniosków. Budziło to z kolei siłą rzeczy wiele wątpliwości, szczególnie w odniesieniu do materiałów kultury łużyckiej. Ciągłe jeszcze niedostateczne poznanie osad tej kultury nie pozwalało na wyciągnięcie zbyt daleko idących wniosków. Niektórzy spośród badaczy polskich, dysponując ubogimi źródłami, opowiedzieli się jednak zdecydowanie za istnieniem i uprawianiem ludożerstwa przez ludność kultury łużyckiej¹. Pogląd ten znalazł pełne potwierdzenie na grodzisku kultury łużyckiej w Gzinie, pow. Chełmno. Nie ulega bowiem wątpliwości, że po raz pierwszy podczas prac archeologicznych natrafiono na materiał, świadczący jed-

noznacznie o uprawianiu antropofagii wśród ludności kultury łużyckiej w Polsce.

Dla lepszego zobrazowania wagi odkrytych na tym grodzisku źródeł archeologicznych przypomnijmy pokrótce niektóre materiały, dotyczące zagadnienia kanibalizmu, jakimi dotąd dysponowano. Na ślady tego zwyczaju natrafiono już niejednokrotnie na terenie Polski w kulturach znacznie poprzedzających występowanie kultury łużyckiej. Z górnopaleolitycznej kultury magdaleńskiej pochodzą szczątki kostne człowieka odkryte w jaskini w Maszycach, pow. Olkusz, które zinterpretowane zostały jako ślady kanibalizmu². Jako dowód ludożerstwa przyjmuje się również odkrycie w Stoku, pow. Puławy, w grobie kultury amfor kulistych, rozłupanych kości szkieletu oraz czaszki z odłupaną podstawą³. Podobnie interpretowane są szczątki kostne odkryte w jamie kultury ceramiki wstęgowej rytej w Strzelcach, pow. Mogilno⁴. Interpretacja ta w obu wymienionych przypadkach jest bardzo przekonująca. Ślady kanibalizmu zaobserwowano w Sarnowie, pow. Włocławek⁵, w grobowcu typu kujawskiego, datowanym na początek fazy wió-

¹ W. Hensel: Podstawy dziejowe rozwoju kultury wczesnopolskiej, „Kwartalnik Historyczny”, R. LXVII, 1960, s. 904; W. Hensel: Polska przed tysiącem lat, Wrocław—Warszawa 1960, s. 33; T. Malinowski: Czy ludność kultury łużyckiej w Polsce uprawiała ludożerstwo, „Z otchłani wieków”, R. XXVII, 1961, s. 193; T. Malinowski: Obrządek pogrzebowy ludności kultury łużyckiej w Polsce, „Przegląd Archeologiczny”, T. XIV, 1962, s. 80, 83—84, 108—110; T. Malinowski: The Problem of Cannibalism among Tribes of the Lusatian Culture in Poland, „Archeologia Polona”, T. X, 1968, s. 147—153; T. Malinowski: Wielkopolska w dobie Prasłowian, Poznań 1973, s. 127—128; W. Hensel: Polska starożytna, Wrocław 1973, s. 29, 68, 94, 102, 114, 185, 246, 458.

² W. Hensel: Polska starożytna, s. 29.

³ T. Malinowski: Obrządek pogrzebowy..., s. 108.

⁴ T. Wiślański: Badania grobowców megalitycznych w Strzelcach, pow. Mogilno, „Z otchłani wieków”, R. XXIII, 1957, s. 124.

⁵ L. Gabałówna: Sarnowo, pow. Włocławek, „Informator Archeologiczny, Badania 1968”, Warszawa 1969, s. 51.

reckiej. Natrafiono w nim na wkopaną w nasyp jamę, w której odkryto połupane kości ludzkie, a wśród nich fragmenty czaszek. Na niektórych stwierdzono ślady opalenia, na dwóch kościach udowych widoczne są ślady nadgryzienia lub obdzierania z mięśni. Wątpliwości budzi tu jedynie sprawa datowania, nie wydaje się bowiem, aby odkrycie to można było z całą pewnością wiązać z kulturą pucharów lejkowatych. Na ślady kanibalizmu natrafiono też kilkakrotnie poza terenami Polski (Czechosłowacja, NRD) w okresach poprzedzających występowanie kultury łużyckiej.

Ze znanych nam faktów, nieraz już przytaczanych w literaturze przedmiotu jako dowody uprawiania kanibalizmu przez ludność kultury łużyckiej, należy wymienić przede wszystkim odkrycie w Słupcy na osadzie otwartej, datowanej na HaD⁶. Przypadek ten wydaje się być jednym z najbardziej przekonujących. Znalezione tu czaszkę ludzką (prawdopodobnie kobiety) i fragmenty żeber. Czaszka miała odłupaną podstawę oraz część twarzową⁷. Innym odkryciem, chociaż budzącym wątpliwość czy można je interpretować jako pozostałości kanibalizmu, są źródła uzyskane podczas badań w Biskupinie, pow. Żnin, gdzie natrafiono na fragmenty kości ludzkich w warstwach osady obronnej⁸. Kości ludzkie odkryto również w warstwach mieszkalnych w osadzie otwartej w Szyszynie, pow. Jarocin⁹ (IV okres epoki brązu) oraz w Kotlinie, pow. Jarocin¹⁰ (wczesna epoka żelaza), czy też Objezierzu, pow. Oborniki¹¹ (HaC). Przytoczone odkrycia nie wyczerpują wszystkich zanotowanych przypadków antropofagii, wymieniono jedynie te, które wydają się nie budzić większych wątpliwości jeżeli chodzi o ich interpretację.

⁶ T. Malinowski: Obrządek pogrzebowy..., s. 119, przyp. 432; T. Malinowski: The Problem of Cannibalism..., s. 148—149.

⁷ T. Malinowski: Wielkopolska w dobie Prastowian, s. 128.

⁸ Z. Rajewski: 10 000 lat Biskupina i okolic, Warszawa 1958, s. 79; T. Malinowski: The Problem of Cannibalism..., s. 148; F. Wokroj: Szczątki ludzkie sprzed około 2500 lat znalezione w Biskupinie w 1948 r. „Przegląd Antropologiczny”, T. XVI, 1949, s. 150—159.

⁹ Z. Pieczyński: Osada ludności kultury łużyckiej z IV okresu epoki brązu w Szyszynie, pow. Konin, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, T. XIV, 1963, s. 38; A. Malinowski: Ekspertyza antropologiczna kości ludzkich znalezionych w Szyszynie, pow. Konin; „Fontes Archaeologici Posnanienses”, T. XIV, 1963, s. 44; T. Malinowski: The Problem of Cannibalism..., s. 148.

¹⁰ T. Malinowski: The Problem of Cannibalism..., s. 148.

¹¹ S. Jasnosz: Starożytne osadnictwo na terenie Objezierza, pow. Oborniki, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, T. XV, 1964, s. 188—189; T. Malinowski: The Problem of Cannibalism..., s. 148.

Jak wynika z powyższych danych nie dysponujemy zbyt bogatymi materiałami, na podstawie których możnaby bez zastrzeżeń mówić o śladach kanibalizmu. Toteż odkrycia dokonane na grodzisku w Gzinie wydają się niezmiernie cennymi źródłami, pozwalającymi na znacznie pełniejsze niż dotychczas poznanie tego trudnego problemu.

Zanim przejdziemy do zagadnień będących tematem niniejszego artykułu, konieczne jest scharakteryzowanie pokrótce samego obiektu (Ryc. 1).

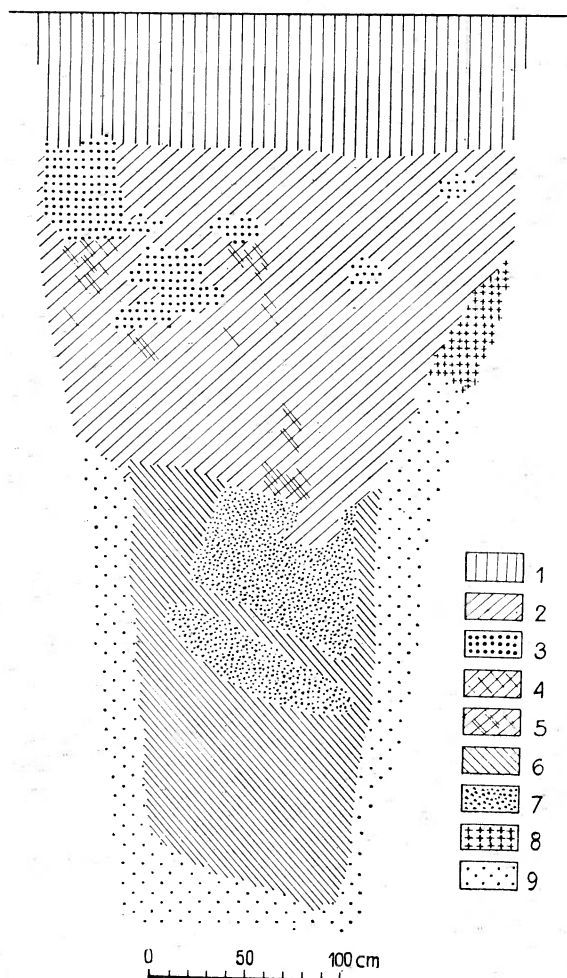

Ryc. 1. Gzin, pow. Chełmno. Grodzisko kultury łużyckiej

Grodzisko to zaliczane było w literaturze przedmiotu do stanowisk wczesnośredniowiecznych. Pomyłka ta powstała na skutek wzmianki zawartej w źródłach historycznych z 1222 r. mówiącej o nadaniu przez Konrada, księcia mazowieckiego, biskupowi pruskiemu Chrystianowi licznych grodów w Ziemi Chełmińskiej, wśród nich i grodu w Gzinie. Podjęte jednak na tym obiekcie w 1968 r. badania wykopaliskowe wykazały bezspornie, że jest to grodzisko kultury łużyckiej bez zakłóceń chronologicznych. Grodzisko usytuowane na zachód od zabudowań wioski Gzin, położone jest na skraju wysoczyzny morenowej przechodzącej w głęboki parów. Obiekt ten, o tak dobrych naturalnych warunkach obronnych, otoczony jest wałem, wznoszącym się ponad majdan w miejscach łatwo dostępnych (od strony płaskiego terenu) do wysokości 11 m. Natomiast od strony głębokiego parowu wał zachował się tylko do wysokości 1 m, czyli że i pierwotnie musiał być w tym miejscu znacznie niższy. Wały założone zostały na planie czworoboku z zaokrąglonymi narożnikami¹².

¹² J. Chudziakowa: Badania na grodzisku kultury łużyckiej w Gzinie, pow. Chełmno w roku 1968, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu”, Archeologia III, 1972, s. 16.

Przeprowadzone w ciągu trzech lat badania wału wykazały, że występowało tu połączenie dwóch typów konstrukcji obronnych. Powszechne w kulturze łużyckiej wały skrzyniowe umocniono dodatkowo od strony zewnętrznej drewnem o układzie przekładkowym¹³. Niewiele dotąd możemy powiedzieć o zabudowaniach wnętrza grodu, gdyż na ślady domostw natrafiono tylko w dwóch wypadkach tuż przy wale. Były to resztki półziemianek. Natomiast prowadzone od trzech lat prace w obrębie majdanu nie wykazały żadnych śladów zabudowań. Sytuacja ta pozwala przyjąć hipotezę roboczą, iż domy mieszkalne skupiały się wzdłuż wałów, pozostawiając wnętrza wolne.

Ryc. 2. Gzin, pow. Chełmno. Profil południowy jamy 63. Humus z zawartością szczątków organicznych oraz zabytków datowanych na HaD i wczesny okres lateński (1). Czarna, tłusta ziemia z zawartością zwierzęcych i ludzkich szczątków kostnych oraz materiału zabytkowego datowanego na okres HaD i wczesny okres lateński (2). Gлина (3). Kości zwierzęce (4). Kości ludzkie (5). Szara ziemia z piaskiem, z zawartością materiału zabytkowego datującego obiekt na HaD (6). Piasek (7). Jasnożółta gлина (8). Calec — gлина barwy pomarańczowej (9)

¹³ J. Chudziakowa: Badania archeologiczne na grodzisku ludności kultury łużyckiej w Gzinie, pow. Chełmno (stanowisko 1) w roku 1969, „Komunikaty Archeologiczne”, 1972, s. 6—9.

W ciągu ośmiu lat odkryto na tym obiekcie 82 jamy odpadowe. Były to jamy różnych rozmiarów i kształtów, od bardzo niewielkich, nieckowatych, do jam głębokich, dochodzących do 3,5 m, studniowatych (Ryc. 2). Te ostatnie są dla nas najbardziej interesujące z uwagi na fakt, że właśnie w nich stwierdzono ślady antropofagii. Są to jamy o typowej zawartości dla jam odpadowych. Zawierały fragmenty naczyń, przedmioty metalowe, przedmioty wykonane z kości i poroży oraz bardzo dużo zwierzęcych szczątków kostnych (krowy, owcy, konia, świni). Kości pochodziły przede wszystkim ze zwierząt hodowlanych, tylko minimalny procent należy do zwierząt łownych.

Na ogólną liczbę 82 jam w 24 stwierdzono występowanie kości ludzkich w przemieszaniu ze zwierzęcymi, co stanowi około 29% odkrytych jam. W tej sytuacji trudno mówić o sporadyczności dokonywania zabiegów kanibalistycznych przez mieszkańców grodu. Tym bardziej, że jak wykazała analiza antropologiczna

Ryc. 3. Gzin, pow. Chełmno. Czaszka kobiety z jamy 27

na 5 ostatnio zbadanych jam przypadało co najmniej 13 osobników. W wymienionych siedemnastu jamach odkryto czaszki ludzkie (Ryc. 3, 4)

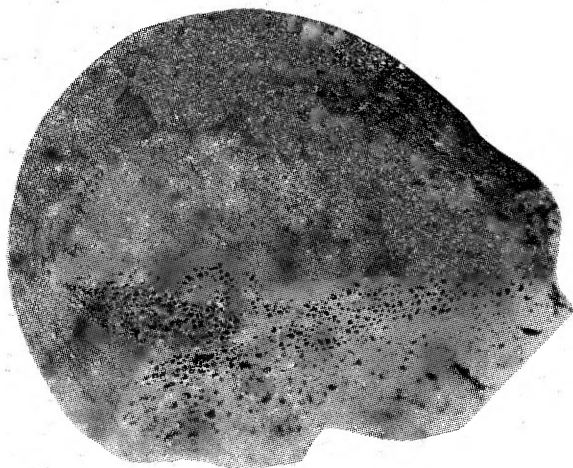

Ryc. 4. Gzina, pow. Chełmno. Czaszka mężczyzny (?) z jamy 27

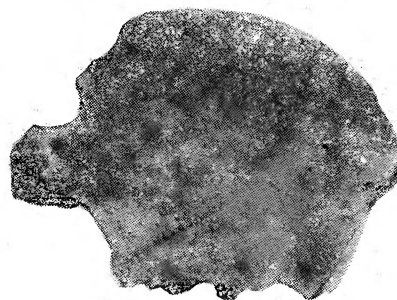
oraz ich fragmenty, a poza tym dużą ilość różnych części szkieletów ludzkich. W kilku przypadkach zaobserwowano liczne ślady cięć (Ryc. 5—7), występujące na trzonie kości udowej, na łopatkach, na główce kości udowej, na miednicy, na fragmencie kości biodrowej itp., oraz inne uszkodzenia, jak zadrapania powstałe przypuszczalnie w czasie obierania z mięsa. Na podstawie ekspertyzy antropologicznej przeprowadzonej przez A. Florkowskiego¹⁴ stwierdzono, że odkrywano na tym grodzisku czaszki ludzkie reprezentują przypuszczalnie typ paleoeuropejsko-laponoidalny (wg W. Kočki). Niestety silne uszkodzenie więk-

¹⁴ A. Florkowski: Wstępna analiza antropologiczna ludzkich szczątków kostnych z Gzina, pow. Chełmno (praca w maszynopisie w Katedrze Archeologii UMK w Toruniu).

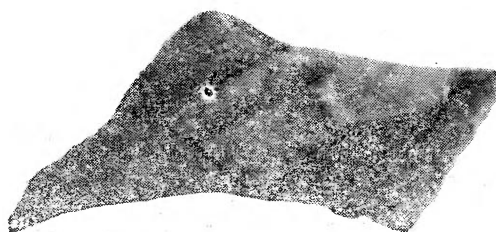
szości czaszek nie pozwala jeszcze w tej chwili na jednoznaczne określenie struktury antropologicznej. Niewątpliwie dalsze badania na tym obiekcie dostarczą większej ilości całych czaszek, na podstawie których będzie można wyciągnąć bardziej pewne wnioski. Ustalenie, jakie było pochodzenie osobników objętych praktykami kaniibalistycznymi, byłoby niezmiernie ważne. Wydaje się jednak, że już w tej chwili, z uwagi na tak duży procent zanotowanych na grodzisku w Gzynie wypadków kaniibalizmu, możemy przyjąć roboczą hipotezę, że zjadano osobników wybranych spośród współplemieńców. Wśród odkrytych szczątków kostnych tylko w jednym, jak dotąd,

Ryc. 5. Gzina, pow. Chełmno. Jama 28. Fragment główki kości udowej z widocznym śladem głębokiego cięcia

Ryc. 6. Gzina, pow. Chełmno. Fragment miednicy kobiecej z widocznym śladem nacięcia

Ryc. 7. Gzina, pow. Chełmno. Fragment kości biodrowej z widocznym nacięciem

przypadku stwierdzono dorosłego osobnika płci męskiej; pozostałe kości należały do dzieci starszych i kobiet. Trudno przypuszczać, aby mieszkańcy grodu dysponowali tyłoma osobami pochodzącymi z bardziej odległych terenów, w dodatku w przeważającej liczbie dziećmi i kobietami. Ślady kanibalizmu na grodzisku w Gzinie wystąpiły przede wszystkim w jamach datowanych na wczesny okres lateński, a tylko w jednym przypadku można je z całą pewnością odnieść do okresu HaD.

Najbliższe analogie do okoliczności występowania fragmentów szkieletów ludzkich w Gzinie, znajdujemy na terenie NRD w Lassow, Kr. Eisenhüttenstadt, gdzie na grodzisku kultury łużyckiej, datowanym na okres halsztacki, odkryto znaczną ilość kości ludzkich¹⁵. Na szczególną uwagę zasługuje tu fakt, że kości te wystąpiły, podobnie jak i w Gzinie, w głębokich jamach odpadowych kształtu studniowatego. Odkryte na tym obiekcie kości ludzkie są niewątpliwie, podobnie jak w Gzinie, śladami kanibalizmu.

W. Hensel¹⁶ przypuszcza, że większość kości ludzkich znajdujących w osadach pochodzi ze styp, odprawianych w związku ze śmiercią naczelników plemiennych; mała ilość znajdujących szczątków kostnych, pochodzi stąd, że liczba zabijanych z takiej okazji osobników różnego wieku była niewielka. Stypy, zdaniem tego badacza, odprawiano najwyżej kilka razy w ciągu trwania osady. Takie twierdzenie było na pewno słuszne w zestawieniu z dotychczasowymi materiałami, jakimi dysponowała archeologia odnośnie zagadnienia antropofagii. Jednakże w przypadku Gzina wydaje się, że praktyki kanibalistyczne odprawiano nie tylko w związku ze śmiercią naczelników plemiennych, ale również przy innych okazjach, np. każdego roku w czasie jakichś większych obrzędów religijnych. Zbyt bowiem duża jest ilość odkrytych jam odpadowych ze szczątkami ludzkimi, aby mogły one pochodzić tylko ze styp, urządzanych przy okazji pogrzebów znacznie większych osób.

Wydaje się, że trudno w tej chwili zgodzić się i przyjąć z całą odpowiedzialnością jako pewnik, pogląd o wyłącznie rytualnym charakterze praktyk kanibalistycznych¹⁷. Pamiętać należy, że niewiele dotąd mamy w Polsce stanowisk osadni-

czych kultury łużyckiej, poddanych systematycznym badaniom wykopaliskowym. Jednakże w miarę prowadzonych prac na tego typu obiektach, napływa coraz więcej sygnałów o odkryciach ludzkich szczątków kostnych w osadach „łużyckich”. Wspomnieć tu trzeba, że w trakcie badań ratowniczych przeprowadzonych w ostatnim czasie na osadzie otwartej w Marcinkowie, pow. Inowrocław, na 31 odkrytych jam odpadowych w siedmiu stwierdzono występowanie kości ludzkich¹⁸. Poza tym w trakcie badań na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Kałdusie, pow. Chełmno, gdzie natrafiono na warstwy osadnictwa kultury łużyckiej (datowane na HaD i wczesny okres żelaza) zanotowano kilkakrotnie występowanie kości ludzkich wśród szczątków zwierzęcych¹⁹. Tak więc, w świetle ostatnich odkryć, praktyki antropofagiczne wśród ludności kultury łużyckiej nie wydają się tak bardzo sporadyczne. I nie jest wykluczone, że po zgromadzeniu większej ilości materiałów źródłowych trzeba będzie zrezygnować z przypisywania praktykom kanibalistycznym czysto rytualnego charakteru. Gdybyśmy mieli do czynienia tylko z rytualną stroną tego zjawiska, zastanawiający byłby sposób traktowania zwłok ludzkich. Bowiem złożenie (a raczej wyrzucenie) objęzonych szczątków ludzkich do jam śmietniskowych i potraktowanie ich na równi ze zwierzęcymi, nie bardzo przemawia za obrzędowym charakterem ludożerstwa. Wydaje się słuszne twierdzenie niektórych badaczy, że uczytki kanibalistyczne, związane z ofiarami składanymi bogom, musiały się odbywać poza osadami, w miejscach świętych²⁰. Skąd więc tyle szczątków ludzkich znalazłoby się w jamach śmietniskowych w obrębie grodu w Gzinie.

Z przytaczanych już niejednokrotnie w literaturze przedmiotu trzech aspektów występowania kanibalizmu: ograniczenia żywnościowe, smakoszostwo i obrzędy rytualne²¹, na pewno w przypadku osiedla obronnego w Gzinie musimy odrzucić ograniczenia żywności mięsnej. Duża ilość zwierzęcych szczątków kostnych, odkryta w

¹⁸ B. Maciukiewicz-Czarnecka: Sprawozdanie z badań wykopaliskowych prowadzonych na stanowisku 1 w Marcinkowie, pow. Inowrocław w roku 1972, „Komunikaty Archeologiczne” (w druku).

¹⁹ A. Kola: Co kryje Góra Św. Wawrzyńca?, „Z otchłani wieków”, R. XXXVIII, 1972, s. 280. Wśród materiału kostnego, dostarczonego do ekspertyzy M. Sobocińskiemu, wydzielił on 41 fragmentów kości ludzkich, pochodzących z warstw osady kultury łużyckiej. Z informacji ustnej A. Koli, prowadzącego badania na tym obiekcie, wynika, że odkryto tu również fragmentarycznie zachowaną czaszkę ludzką.

²⁰ W. Hensel: Polska starożytna, s. 246—247.

²¹ T. Malinowski: Obrządek pogrzebowy..., s. 80; T. Malinowski: The Problem of Cannibalism..., s. 150.

¹⁵ T. Malinowski: Obrządek pogrzebowy..., s. 108 i przyp. 319; H. Geisler: Notbergung auf dem Burgwall bei Lossow, Kr. Eisenhüttenstadt, „Ausgrabungen und Funde”, T. XIV, 1969, s. 132—140.

¹⁶ W. Hensel: Polska starożytna, s. 246.

¹⁷ T. Malinowski: The Problem of Cannibalism..., s. 150.

tej osadzie, wyklucza taką przyczynę uprawianego kanibalizmu. Jednak błędne i przedwczesne byłoby już w tej chwili zupełne wyeliminowanie również i kwestii smakoszostwa. Tym bardziej, że oba te aspekty (smakoszostwo i obrzędy rytualne) nie koniecznie muszą się wzajemnie wykluczać. Stąd, w świetle nowych odkryć, zagadnienie

charakteru uprawianego ludożerstwa pozostaje nadal sprawą otwartą i nie można twierdzić, że ślady odkrywanej antropofagii są konsekwencją jedynie praktyk religijnych²².

²² T. Malinowski: *The Problem of Cannibalism...*, s. 150.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

явление каннибализма, наблюдаемое неоднократно в ходе археологических исследований разных культур и эпох, вызывает всё больший интерес среди исследователей а главным образом если оно касается лужицкой культуры. Большая концентрация в последнее время исследовательских работ на поселениях этой культуры, выявила новые познавательные источники этой трудной проблемы.

Существование каннибализма в лужицкой культуре нашло полное подтверждение в городище в Гзине, повят Хелмно, датированном на HaD и на ранний латенский период. Первый раз во время археологических работ был здесь открыт однозначный материал, подтверждающий антропофагию среди населения лужицкой культуры.

Городище в Гзине было построено в форме четырёхугольника с округлёнными углами и обнесено валами, возвышающимся над площадью на высоту от 1 до 11 м. Жилые строения сосредотачивались вдоль валов, оставляя внутреннюю площадь городища свободной. В течение последних лет на этом объекте исследовано 82 отходных ям разных размеров, достигающих до 3,5 м глубины. К наиболее интересным относятся глубокие колодезные ямы, так как именно в ямах этого типа открыты следы антропофагии. Материал находящийся в ямах был типичным для этого рода ям. Там находились фрагменты сосудов, металлические предметы, предметы сделанные из кости и рога, а также большое количество костных остатков животных. Из общего числа 82 ям, в 24 ямах (т.е. свыше 25%) констатировано выступление вперемешку с костями животных — человеческие кости. Трудно здесь говорить о единичных случаях каннибализма, совершаемого жителями городища, так как в пяти исследованных в последнее время ямах обнаружено по крайней мере 13 индивидов. В этих ямах открыты черепы и большое количество разных фрагментов че-

ловеческих скелетов. Во многих случаях можно было заметить следы ударов и иных повреждений, как царапины возникшие по всей вероятности вследствие очистки костей от мяса. Антропологические исследования показали, что выступающие в этом городище черепы представляют по всей вероятности палеоевропейсколапоноидальный тип (согласно Кочки). Сильное повреждение черепов не позволяет однозначно определить антропологическую структуру. Возможно, что дальнейшие исследования позволят прийти к более конкретным выводам, которые в свою очередь будут пригодны для определения происхождения индивидов занимающихся каннибализмом. В настоящий момент принимаем рабочую гипотезу, что съедались индивиды выбранные из соплеменников.

Большой процент обнаруженных в выгребных ямах человеческих остатков, а также способ обращения с ними (выбрасывание в мусорные ямы) в значительной степени подрывает принятую гипотезу о исключительно ритуальном характере антропофагии. Тем более, что трудно теперь говорить о редких случаях этого явления, так как всё чаще надходят сигналы с разных сторон Польши о подобных открытиях на поселениях лужицкой культуры.

Из трёх представленных на эту тему в литературе аспектов выступления каннибализма — продовольственные ограничения, лакомство и ритуальные обряды — несомненно, что касается Гзина, следует исключить ограничения животной пищи. Было бы однако ошибкой абсолютное исключение вопроса лакомства, тем более что лакомство и ритуальные обряды не обязательно должны взаимно исключаться. Таким образом вопрос характера людоедства остаётся в дальнейшем открытым и на настоящем этапе исследования нельзя его считать исключительно как результат обрядного ритуала.

SUMMARY

The phenomenon of cannibalism, traces of which have been often observed during archeological excavations concerning various cultures and epochs, raises greater and greater interest of explorer, particularly when it concerns the Lusatian culture. In recent times a

greater concentration of excavations on settlements of this culture has provided new sources to that difficult problem.

The existence of cannibalism in the Lusatian culture found its full confirmation at the earthenwork at Gzin,

Chelmno district, dated to the Hallstatt D and the early La Tène periods. For the first time, so explicit material, giving evidence of anthropophagy among the population of the Lusatian culture was discovered there.

The earthwork at Gzin founded on the plan of a quadrangle with rounded corners is surrounded by a rampart rising 1 to 11 m above the unoccupied inside of the earthwork; dwellings were grouped along the rampart. During the last years 82 scrap-pits of various shapes, reaching a depth of 3.50 m, were excavated there. Deep well-like pits are among the most interesting ones, as traces of anthropophagy were discovered in such pits. They are the pits with the content typical of scrap-pits (fragments of pots, metal objects, objects made of bone and of antler and many animal bone remains). Out of the total number of 82 pits, 24 (i.e. more than 29 per cent) contained human bones mixed with animal ones. It is difficult to say that the cannibalistic practices were being made sporadically by the inhabitants of that stronghold, as in 5 recently excavated pits, bones of at least, 13 individuals were ascertained. Skulls and a great deal of various fragments of human skeletons were discovered in these pits. In many cases, traces of cutting and of other damages, as scratches, which may have been made while boning the meat, were noticed. Anthropological examinations have shown, that the human skulls discovered at this earthwork, have represented probably the Palaeo-European-Laponoidal type (according to Kočka). The severe

damages of the skulls made the explicit determination of anthropological structure, very difficult. It is possible that further examinations will allow us to draw more definite conclusions which determining the origin of the individuals submitted to cannibalistic practice. At present we accept a working hypothesis that the individuals, who were eaten, had been selected from their tribesmen.

The high percentage of human remains, discovered in the scrap pits, and the way in which they had been treated (they had been thrown out to the scrap pits) seriously shake the hypothesis on the exclusively ritual character of anthropophagic practice, the more so as it is difficult to say now that this phenomenon is of sporadic character, as more and more reports, concerning analogous discoveries on Lusatian culture settlements, are coming from the territory of Poland.

Out of three aspects of the occurrence of cannibalism, mentioned in the respective literature so far: insufficient food, gourmandism and ritual ceremonies, the first one should be excluded in the case of Gzin but the gourmandism should not be eliminated, the more so as the gourmandism and ritual ceremonies do not need to exclude each other. It seems that the problem of the character of cannibalism is still open at the present stage of research. It cannot be regarded exclusively as a consequence of religious practices.

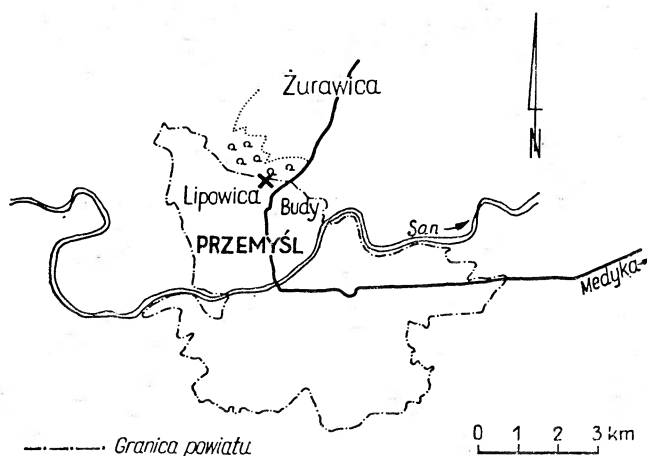
KRZYSZTOF KOWALSKI

SPRAWOZDANIE Z BADAŃ SONDAŻOWYCH OSADY KULTURY LENDZIELSKIEJ
W PRZEMYŚLUОТЧЁТ О ЗОНДИРУЮЩИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ ПОСЕЛЕНИЯ ЛЕНДЗИЕЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ
В ПШЕМЫСЛЕREPORT ON PRELIMINARY EXCAVATIONS ON A SETTLEMENT OF THE LENGYEL CULTURE
AT PRZEMYŚL

WSTĘP

W lipcu 1972 r. mieszkaniec Przemyśla, Kazimierz Pasko, natrafił w czasie prac ziemnych na skorupy i krzemienie. Odkrywca niezwłocznie dostarczył je do Muzeum Ziemi Przemyskiej w Przemyślu, które umożliwiło mi w dniach 5—12 września 1972 r. przeprowadzenie na tym stanowisku wstępnych badań sondażowych.

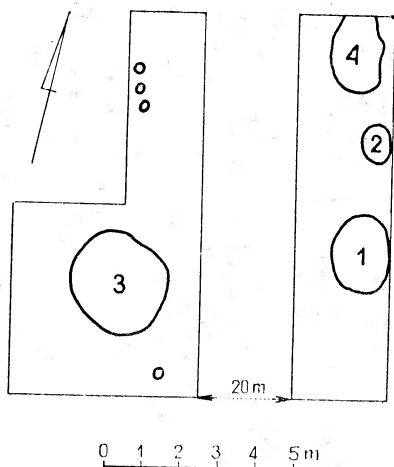
wschodnim skłonie lessowego wzniesienia, około 280 m n.p.m., nieco poniżej kulminacji, na południe od bezimiennego ciek, którego dolinka łączy się z doliną Sanu. Wzniesienie od północnego wschodu jest bardzo strome i niedostępne. Pole należy do K. Paski (Ryc. 1). W czasie omawianego sondażu odsłonięto obszar 55 m² i wyeksplorowano 4 jamy (Ryc. 2). Wydobyty z nich

Ryc. 1. Przemyśl. Plan sytuacyjny stanowiska

Stanowisko znajduje się na północnym skraju Przemyśla, w dzielnicy Budy, około 300 m na zachód od drogi biegnącej z Przemyśla do Żurawicy, przy ul. Cichej. Leży ono na północno-

materiał zabytkowy znajduje się w Muzeum Ziemi Przemyskiej w Przemyślu. Za udostępnienie mi go do opracowania dziękuję Dyrektorowi Muzeum, mgr. A. Kunyszowi.

Ryc. 2. Przemyśl. Plan ogólny wykopów

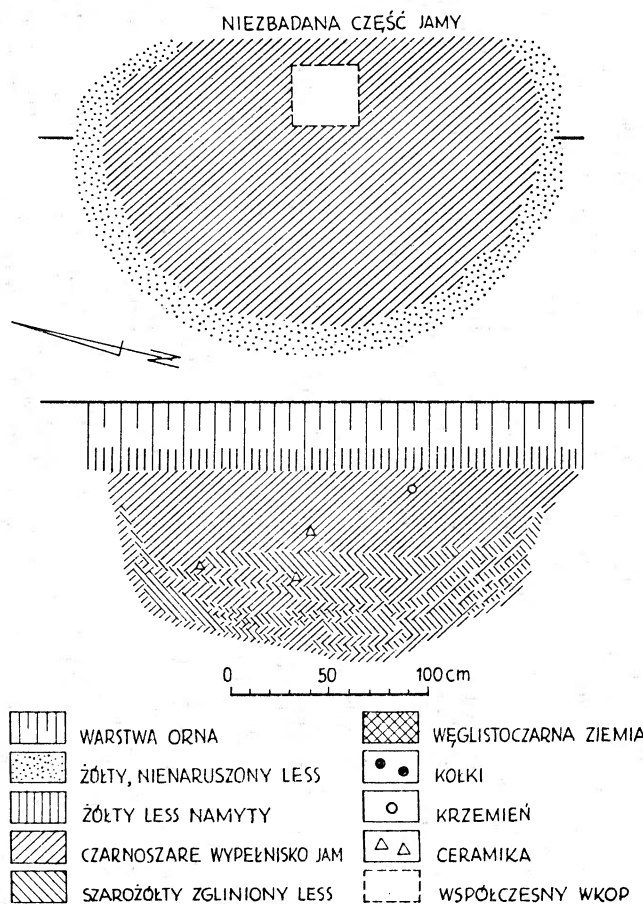
OPIS MATERIAŁU

Wszystkie cztery badane obiekty dostarczyły bardzo podobnego materiału. Zwłaszcza dotyczy to ceramiki. Wyróżniają się dwa jej rodzaje: cienkościenna, bez domieszki, oraz „kuchenna”, grubszej roboty. Grubość pierwszej waha się między 3 a 6 mm. Jest ona barwy szarej, bardzo jednolita, lekka. Na niektórych ułamkach, na zewnętrznej powierzchni można zaobserwować warstewkę grubości do 1 mm, brązową, łatwo złuszczącą się. Pod nią ceramika jest jednolicie szara. Przy wydobywaniu jej z wilgotnej ziemi warstewka zewnętrzna odkleja się, mocniej przywiera do otaczającej ziemi niż do macierzystego ułamka. Można więc sądzić, że chyba znaczna część cienkościennej, szarej ceramiki była pierwotnie brązowa. Ceramika „kuchenna” jest także dość jednolita pod względem technologicznym. Jej grubość dochodzi do 12 mm. Sporządzona jest z gliny z domieszką tłuczonych skorup, niewielkiej ilości piasku i tłuczni i bliżej nieokreślonej substancji organicznej. Barwa od ceglastej do brunatnej. W lepiej zachowanych fragmentach widać dwubarwny przełom, z jaśniejszą warstewką przy powierzchni zewnętrznej.

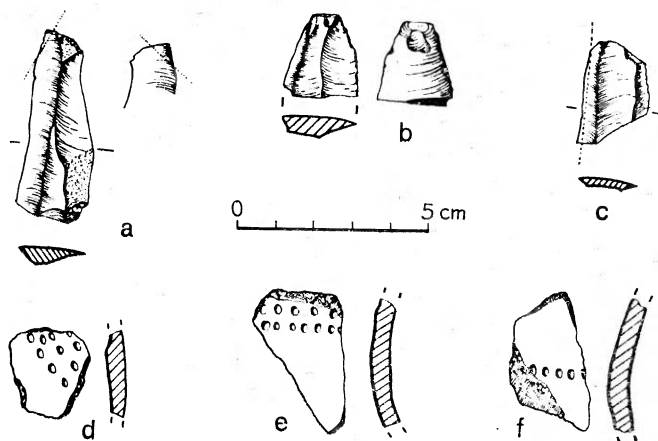
Ze względu na wspomnianą dużą jednolitość ceramiki, przy wyszczególnianiu inwentarza zabytkowego poszczególnych obiektów pomijam celowo opis ceramiki, uważając wyżej podaną charakterystykę za wystarczającą. Nie podaję też liczby wydobytych ułamków, bowiem nie daje to dostatecznego pojęcia o masie zabytków w danym obiekcie. Liczba ułamków, wbrew pozorom, jest wielkością zmienną, dla bardzo wielu stanowisk stale rosnącą. Ceramika ulega rozdrabnianiu w czasie mycia, transportu, przy opracowywaniu, choć jej masa pozostaje taka sama. Mając powyższe na uwadze, ilość ceramiki w poszczególnych jamach określam wagiowo. Pozostałe zabytki opisane są w sposób tradycyjny przy omawianiu kolejnych obiektów.

Jama 1. Nie wyeksplorowano całego obiektu (Ryc. 3). Jego wschodni skraj nie był dostępny do badań. Na głęb. 25 cm (wszystkie głębokości mierzone od powierzchni ziemi) wystąpił owalny zarys średn. 190 cm, niewyraźnie odcinający się od żółtego tła lessu. Najniżej położony, środkowy punkt nieckowatego dna znajdował się na głęb. 135 cm. Obiekt częściowo zniszczony

wkopem współczesnym. Wypełnisko w górnej części, do głęb. 90 cm, stanowiła jednolita, szaroczarna tłusta ziemia z tkwiącymi w niej drobnymi zabytkami. Niżej brak było zabytków, a zwarta, górna warstwa przechodziła w kolejne warstewki lessu, lessu zglinionego i tłu-

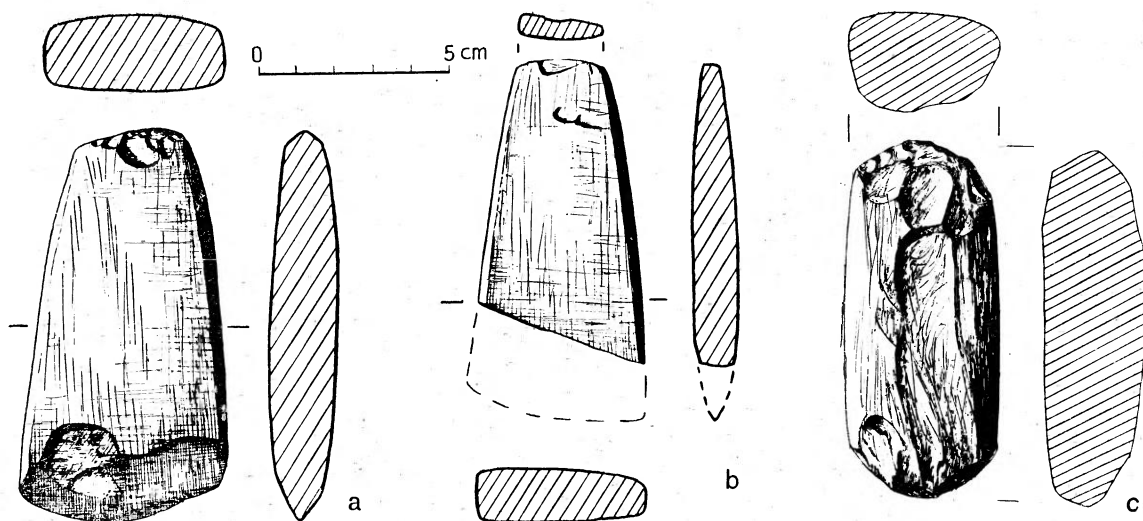

Ryc. 3. Przemyśl. Plan i profil jamy 1. Legenda dotyczy wszystkich planów w tym artykule

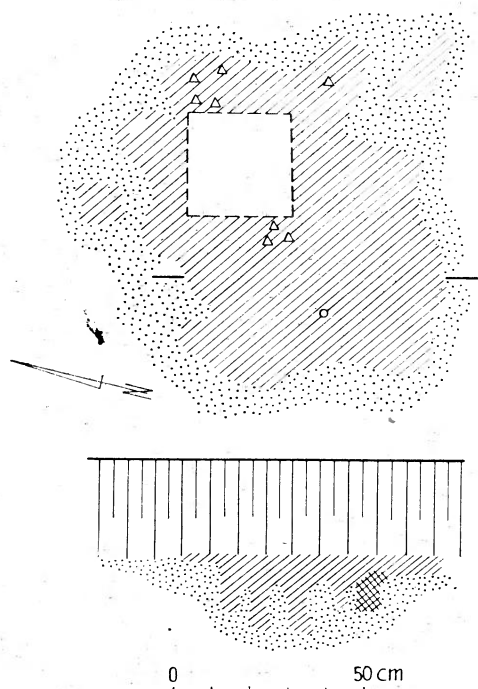

Ryc. 4. Przemyśl. Zabytki z jamy 1 (a-f)

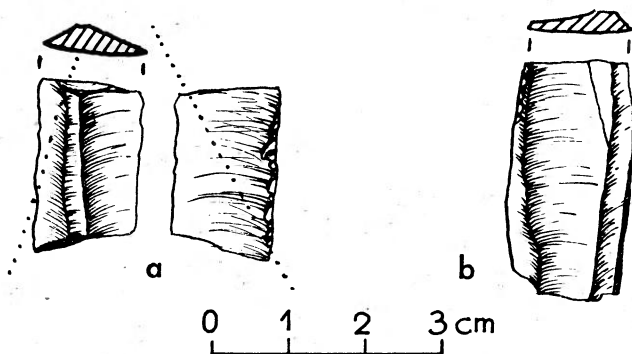
stej ciemnej ziemi, układające się równoległe do nieckowatego dna. Warstewki mają od kilku do kilkunastu cm grubości. Dolną część wypełniska przecinają mniej więcej pionowe, jasnoszare zacieki, zaczynające się na głęb. 75 cm, a więc w dolnej części warstwy nasyconej zabyt-

Ryc. 5. Przemyśl. Zabytki z jamy 1 (a—c)

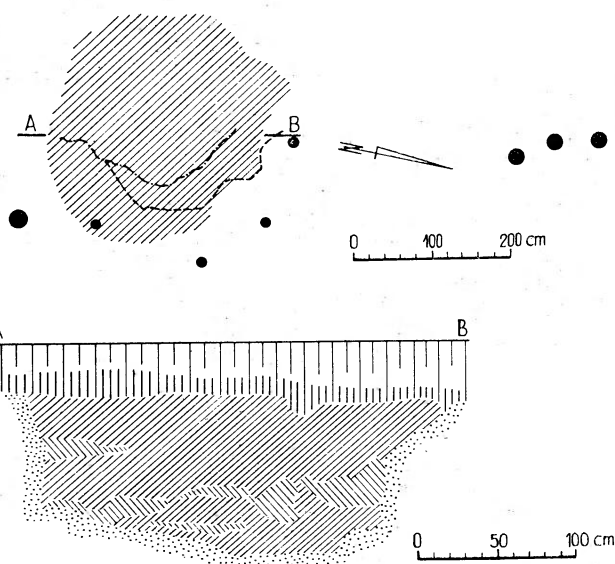

Ryc. 6. Przemyśl. Plan i profil jamy 2

Ryc. 7. Przemyśl. Zabytki z jamy 2 (a—b)

kami. Materiał. Z jamy wydobyto 2 kg mocno rozdrobnionej ceramiki, w tym cienkościenną 0,2 kg, oraz „kuchennej” 1,75 kg i bardzo drobnej, niecharak-

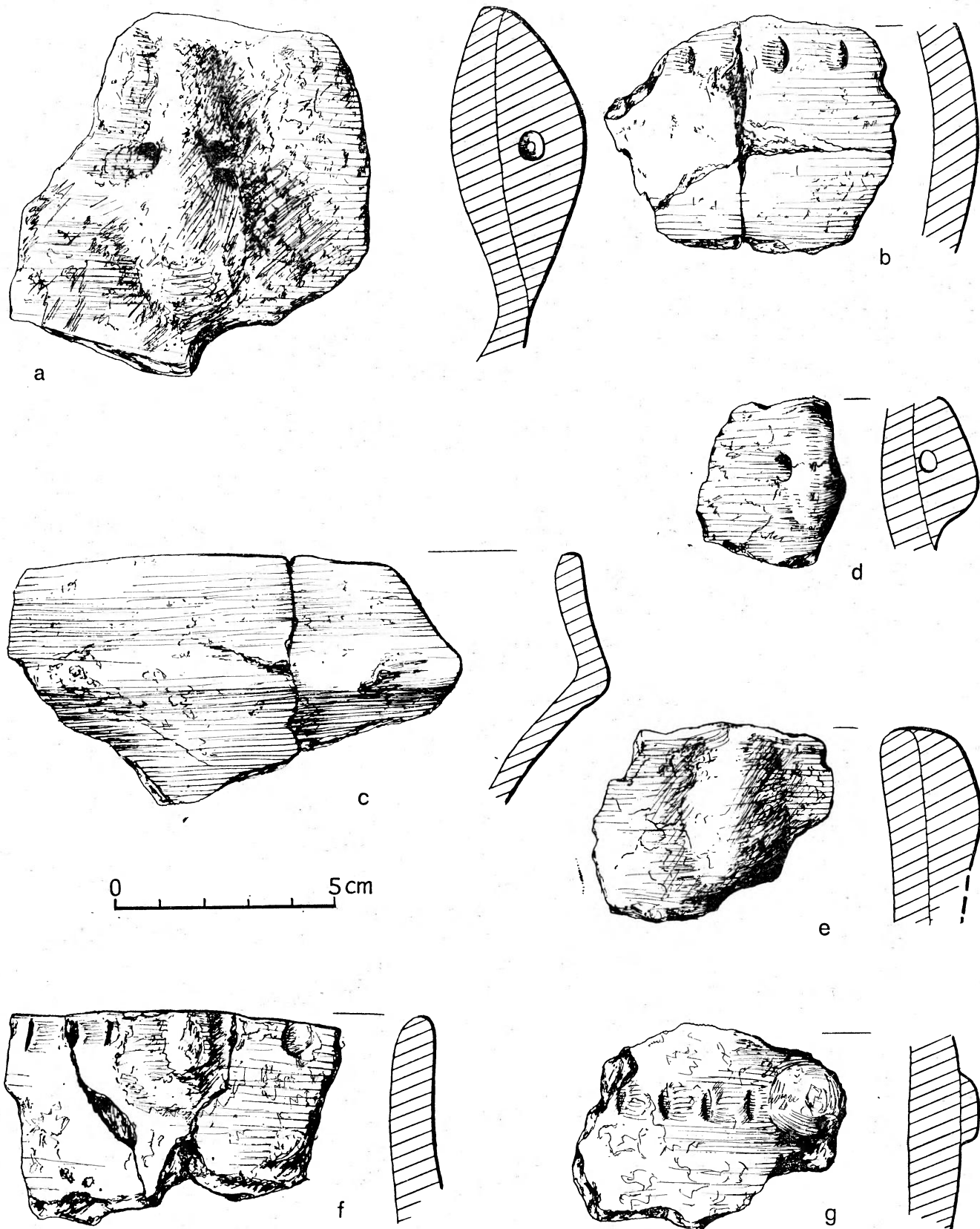
Ryc. 8. Przemyśl. Plan i profil jamy 3

terystycznej 0,05 kg. Na szczególną uwagę zasługują trzy drobne ułamki zdobione ornamentem „kłutym” (Ryc. 4d—f). Materiał krzemienisty: 1) Półtyłczak uformowany drobnym łuskaniem na stronę wierzchnią, przy wierzchołku wyswiecony. Krzemień wołyński. 2) Złamany wiórek z krzemienia wołyńskiego, z zachowaną częścią przyściskową. Jedna krawędź łuskana nieregularnie na stronę spodnią, druga wyszczerbiona. 3) Trzy środkowe fragmenty wiórków, dwa z krzemienia wołyńskiego, jeden z bliżej nieokreślonego surowca kredowego. 4) Surowy wiórek z nieokreślonego surowca kredowego o wymiarach: $3,7 \times 1,3 \times 0,4$ cm. 5) Cztery surowe odłupki z krzemienia wołyńskiego oraz dwa przepalone okruchy krzemienne (Ryc. 4a—c). Ponadto w jamie znaleziono dwie siekiery kamienne, czworosienne, gładzone na całej powierzchni. Jednej z nich, pękniętej w połowie, brak ostrza. Druga, cała, z ostrzem dobrze zachowanym, nieostrym, ma zbity obuch (Ryc. 5a, b). Niewiadomego przeznaczenia jest narzędzie kamienne, o końcach tępo zakończonych, zbitych (Ryc. 5c).

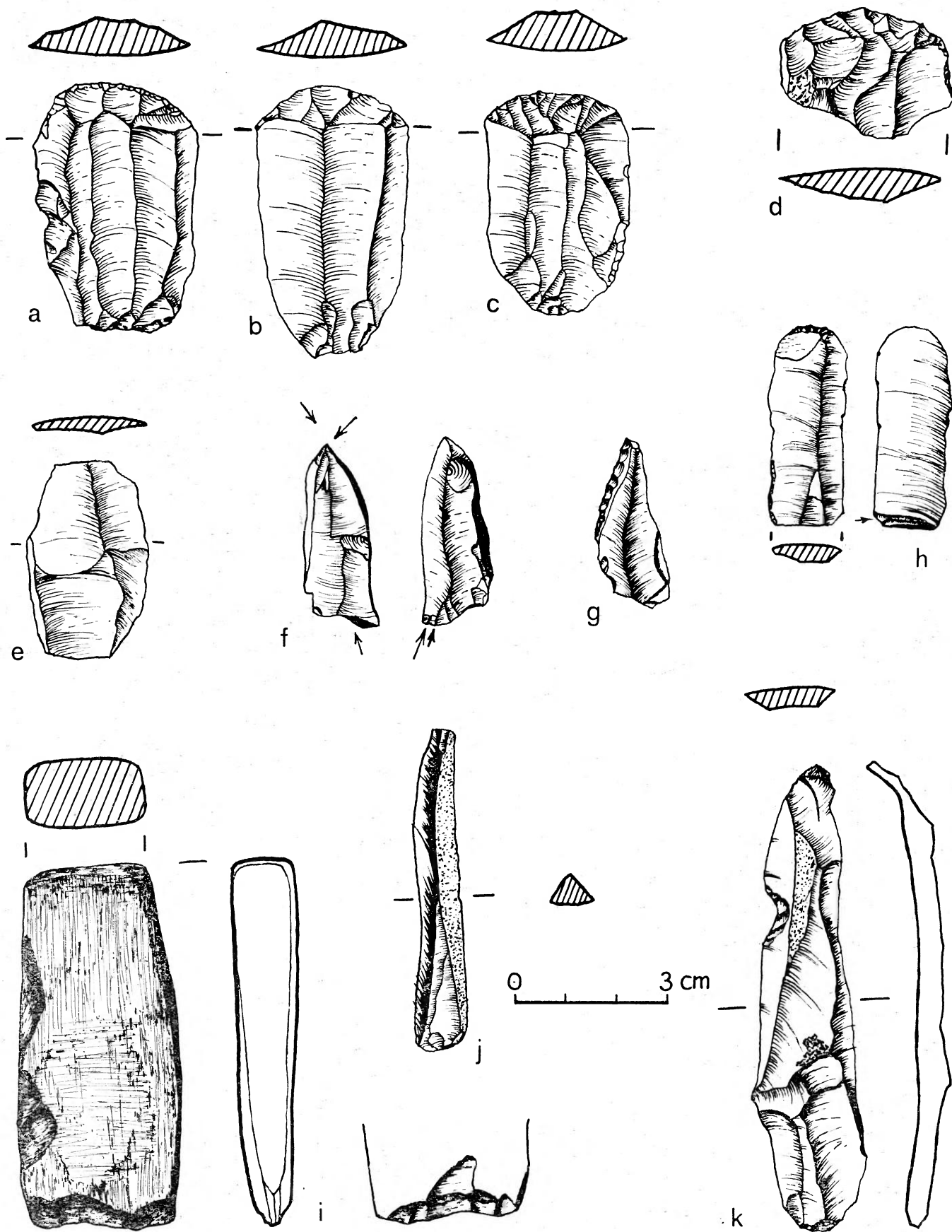
Jama 2. Na głęb. 15 cm ukazał się nieregularny, rozmazany zarys jamy, średnicy 85—90 cm. Na głęb.

45 cm rysowało się bardzo nieczytelne dno. Obiekt częściowo zniszczony wkopem współczesnym. Wypełnisko niejednolite, szare, przemieszane z żółtym lessem (Ryc. 6). W warstwie 17—20 cm wystąpiło skupisko ceramiki i dwa wiórki krzemienne. Materiał. Z jamy wydobyto 0,5 kg ceramiki, w tym cienkościennej 0,07 kg,

„kuchennej” 0,43 kg. Brak ułamków zdobionych, charakterystycznych. Materiał krzemienisty reprezentują dwa wyroby z krzemienia wołyńskiego. Są to obustronnie złamane wiórki z łuską jedną krawędzią: pierwszy na stronę wierzchnią, drugi na spodnią, wyświecony obustronnie (Ryc. 7a—b). W jamie znaleziono także nie-

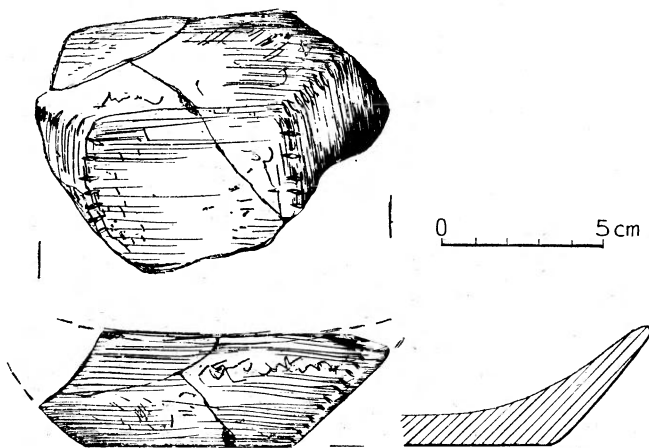
Ryc. 9. Przemyśl. Zabytki z jamy 3 (a—g)

Ryc. 10. Przemysł. Zabytki z jamy 3 (a—k)

45 cm rysowało się bardzo nieczytelne dno. Obiekt częściowo zniszczony wkopem współczesnym. Wypełnisko wielki fragment kamienia, być może część jakiegoś narzędzia.

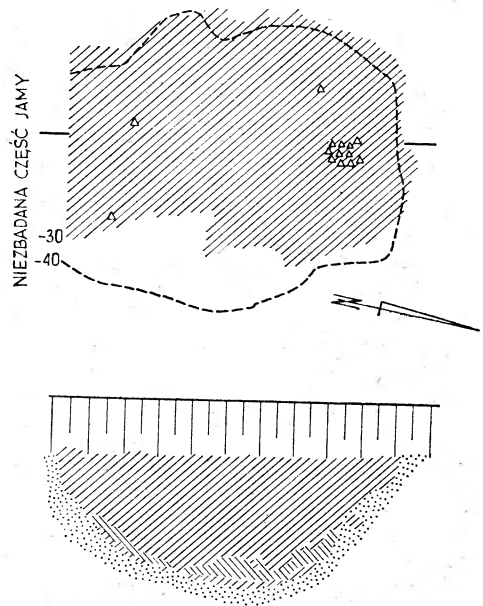
Jama 3. Obiekt nie został przebadany metodycznie w całości (Ryc. 8). Jego zachodnia część od głęb. 30 cm była eksplorowana bez udziału archeologa. Na głęb. 30 cm jama miała plan zbliżony do owalu o średn. 3 m. Na głęb. 45 cm średnica zmniejsza się do 2,5 m, tworząc stopień w północnej części obiektu. Płaskie dno sięgało głębokości 1,3 m. Po wschodniej stronie jamy, w części badanej metodycznie, stwierdzono owalny zarys średn. 20 cm, w przekroju podłużnym niesymetryczny, na dole ukośnie ścięty. Trzy analogiczne zarysy odsonięto w północnej części wykopu, w odległości 3 m od jamy, na głęb. 70 cm. Ślad przy jamie ukazał się razem z nią, po zdjęciu 25-centymetrowej warstwy ziemi. Uznanie zarysów za ślady po słupach jest w chwili obecnej zbyt ryzykowne, choć prawdopodobne. Dotyczy to również śladów 4 „kołków” po wschodniej stronie jamy (Ryc. 8). Wypełnisko jamy w górnej części jednolite, prawie czarne, z drobnymi zabytkami i grudkami polepy. Dolna część wypełniska to tłusta, ciemna ziemia przemieszana z lessem, bez zabytków. Materiał. Z jamy wydobyto 1,7 kg ceramiki, w tym cienkościennej 0,1 kg, „kuchennej” około 1,6 kg. Górna część wypełniska nasyciona była dużą ilością bardzo drobnych grudek polepy. W jamie znaleziono kilka zdobionych, charakterystycznych ułamków (Ryc. 9a–f). Szczególnie ciekawy jest fragment naczynia — wanienki ze zdobionym dnem (Ryc. 11). Spośród czterech odkrytych obiektów, jama 3 zawiera najwięcej materiału krzemienego (Ryc. 10). Wyróżniono: 1) 4 drapacze z krzemienia wołyńskiego w tym jeden częściowo przepalony (Ryc. 10a–d). 2) Wiórek z krzemienia wołyńskiego, z odłamanym sękiem. Wierzchołek i jedna krawędź przy złamaniu mikrołuskane na stronę wierzchnią. 3) Odłupek częściowo łuskany na stronę wierzchnią. 4) Dwa ryłce, w tym jeden podwójny (Ryc. 10f). 5) Wiórek z krawędzią łuskaną na stronę wierzchnią. 6) Dwa wióry z wnękami: jeden cały, z wnęką łuskaną na stronę wierzchnią (Ryc. 10k), drugi złamany, z wnęką od strony spodniej w części przysęczkowej. 7) Jeden cały, oraz 10 fragmentów surowych wiórków. Wymiary największego $5 \times 2,1 \times 0,6$ cm, najmniejszego $2,2 \times 1,1 \times 0,3$ cm. 8) Osiem odłupków i 15 okruchów, w tym 6 przepalonych. Prócz jednego, niecharakterystycznego odłupka z krzemienia

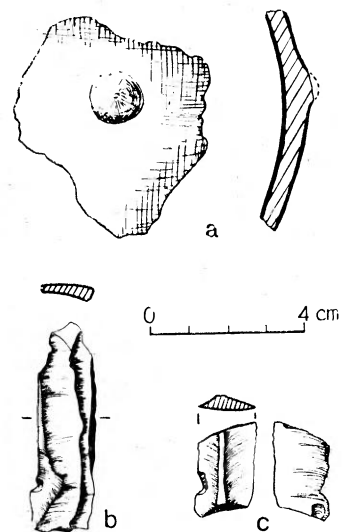
Ryc. 11. Przemysł. Fragment naczynia z jamy 3

świeciechowskiego, pozostały materiał krzemienno-reprezentuje surowiec wołyński. Z jamy wydobyto także dwie siekiery kamienne, czworoboczne, gładzone: jedna cała z naprawianym obustronnie i niezagładzonym ostrzem (Ryc. 10i), druga z odłamanym obuchem i ostrzem.

Jama 4. Nie wyeksplorowano całego obiektu. Jego północny skraj był niedostępny do badań (Ryc. 12). Na głęb. 25 cm ukazał się nieregularny zarys, który niżej,

Ryc. 12. Przemysł. Plan i profil jamy 4

Ryc. 13. Przemysł. Zabytki z jamy 4 (a–c)

na głęb. 35 cm przeszedł w owal. Nieomal do dna wypełnisko było jednolite, ciemnoszare, przy dnie warstwowane (przemieszany less). Kształt jamy nieckowaty. Zabytki koncentrują się w południowej części obiektu, w warstwie 25–35 cm. Poza nią występowały sporadycznie. Materiał. Z jamy wydobyto 0,6 kg ceramiki, w tym cienkościennej 0,27 kg, „kuchennej” 0,32 kg. Wyróżnia się ułamek zdobiony dość płaskim, okrągłym guzkiem (Ryc. 13a). Prawdopodobnie z tego naczynia pochodzi jeszcze kilkanaście drobnych ułamków. Materiał krze-

mienny reprezentuje surowy wiórek z płatkami kory przy wierzchołku (Ryc. 13b), dwa okruchy oraz środkowa część wióra z krzemienia wołyńskiego z wyszczerbioną i wyświeconą jedną krawędzią. Z wyświeceniem styka się wnęka łuskana na stronę wierzchnią (Ryc. 13c).

WNIOSKI

Na stanowisku w Przemyślu będą prowadzone stacjonarne badania wykopaliskowe. Tegoroczne prace należy traktować li tylko jako sondaż. Dlatego też ocena uzyskanego materiału musi mieć charakter wybitnie tymczasowy i niepełny.

W tytule niniejszego sprawozdania określono omawiane stanowisko jako „lendzielskie”. Wprawdzie duże rozdrobnienie ceramiki uniemożliwia analizę form naczyń, jednak jej technologiczne cechy oraz motywy zdobnicze (ornament paznokciowy, kłuty, karbowanie krawędzi, guzki) wskazują jednoznacznie na krąg lendzielski jako na kulturowy kontekst omawianego stanowiska. Ponadto ornament kłuty osadza je w najstarszym przedziale czasowym tej kultury. W przypadku dwóch z czterech odkopanych jam (1 i 3) stwierdzono ciekawy układ stratygraficzny. Ciemne wypełniska jam nie stykały się bezpośrednio z ziemią orną (nie były zatem niszczone współcześnie w trakcie uprawy roli), lecz przykrywała je warstwa żółtego lessu, grubości około 10 cm, który różnił się jednak od calca ciemniejszym odcieniem. Prawdopodobnie został on namyty z wyższej części wzgórza, jako że stanowisko leży nieco poniżej kulminacji. Układ taki pozwala przypuszczać, że osada jest stosunkowo mało zniszczona, co jest ważkim argumentem za podjęciem tu badań wykopaliskowych.

Prócz jednego odłupka z krzemienia świciechowskiego i dwóch z nieokreślonego surowca kredowego, cały wydobyty materiał krzemienisty jest pochodzenia wołyńskiego. Nie natrafiono na żaden okaz z krzemienia czekoladowego i jurajskiego — podkrakowskiego, mimo że na tere-

nach, gdzie surowce te występują, zlokalizowane jest wyraźnie wyodrębniające się centrum kultury lendzielskiej. Wskazuje to pośrednio obszar, z którym ludność osady przemyskiej była gospodarczo najsilniej związana. Z punktu widzenia położenia geograficznego jest to naturalne.

Część Podkarpacia polskiego, objęta terytorium woj. rzeszowskiego jest stosunkowo słabo zbadana. Zbyt mało jest tu badań wykopaliskowych, oraz zbyt mało materiałów już odkopanych udostępnionych jest drukiem. Dlatego wszelkie szersze rozważania, jako niedostatecznie podbudowane źródłowo, muszą mieć charakter spekulatywny. Niemniej dość prawdopodobne wydaje się przekonanie o silnych związkach wschodniej części polskiego Podkarpacia z terenami Słowacji i Wołynia, oraz o szczególnym znaczeniu tego rejonu dla początków neolitu w Polsce¹.

W woj. rzeszowskim można spodziewać się dużego zagęszczenia stanowisk kultury lendzielskiej. W chwili obecnej związek osadnictwa lendzielskiego z terenami solonośnymi z okolicach Krakowa rysuje się bardzo wyraźnie². Na obszarze tym owo osadnictwo jest też szczególnie intensywne. Można oczekiwać powtórzenia tej sytuacji w okolicach Przemyśla. Bowiem tu też występują łatwo dostępne tereny z solankami. Ich eksploatacja w średniowieczu jest dowodnie stwierdzona³. Koncentracja osadnictwa starożytnego w rejonach atrakcyjnych gospodarczo jest faktem. Dorzecze Sanu należy bez wątpienia do takich terenów. Wolno sądzić, że solnictwo średniowieczne było tu kontynuacją dużo wcześniej rozpoczętego procesu dobywania soli, być może przez ludność kultury lendzielskiej.

¹ J. Kowalczyk: Początki neolitu na ziemiach polskich, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXIV, 1969, s. 61—62.

² A. Jodłowski: Problem wykorzystywania solanek na Podkarpaciu polskim w neolicie, „Acta Archaeologica Carpathica”, T. X, 1968.

³ A. Kunysz: Rola źródeł słonych w rozwoju osadnictwa wczesnośredniowiecznego w górnym dorzeczu Sanu, „Rocznik Województwa Rzeszowskiego”, R. V, 1968.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В сентябре 1972 г. были проведены зондирующие исследования поселения лендзиельской культуры в Пшемысле. На исследованной территории 55 м² открыто 4 ямы. Все они содержали кремневые и каменные памятники, а также керамику. Что касается кремневого материала, то констатировано почти исключительно меловое волинское сырьё. Керамика высту-

пает в двух видах: тонкостенная и толстостенная, так называемая „кухонная”. Обнаружено также несколько обломков орнамента „штрихово-колотого”. Это свидетельствует, что стоянка в Пшемысле может иметь связь с наиболее ранней фазой поселенчества лендзиельской культуры на польской земле.

SUMMARY

In September 1972, the preliminary excavations (test trenches) of a settlement of the Lengyel culture were carried out at Przemyśl. On the excavated area, covering 55 sq. m., 4 pits were explored. They contained flint and stone objects as well as pottery. The flint objects were almost exclusively of cretaceous Volhynian silex. The pottery is represented by its two kinds: the

thin-walled pottery and the rough one (the so-called kitchen pottery). A few pottery fragments ornamented with dashes and incisions were found there, which shows that the Przemyśl site may be linked with the earliest afflux of settlement of the Lengyel culture on Polish territories.

JERZY BĄBEL, KRZYSZTOF KOWALSKI

OSADA KULTURY AMFOR KULISTYCH W KOSOWICACH, POW. OPATÓW

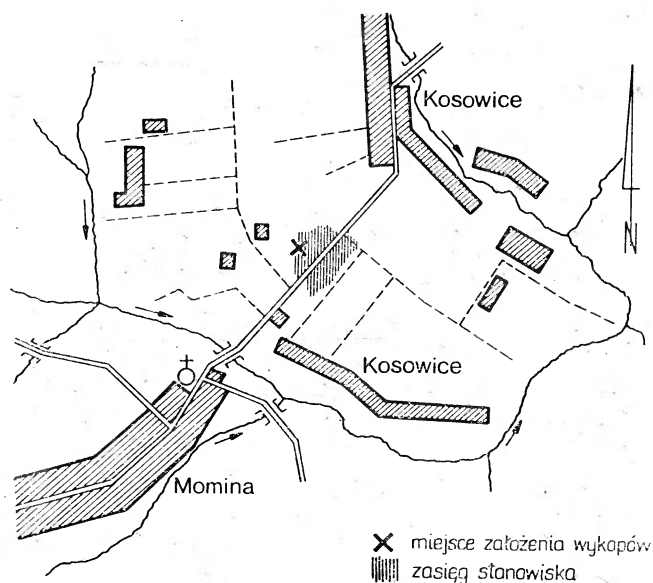
ПОСЕЛЕНИЕ КУЛЬТУРЫ ШАРОВИДНЫХ АМФОР В КОСОВИЦАХ, ПОВЯТ ОПАТУВ

A SETTLEMENT OF THE GLOBULAR AMPHORA CULTURE AT KOSOWICE, OPATÓW DISTRICT

Stan. Kosowice III odkryte zostało przez J. Bąbła podczas badań powierzchniowych, we wrześniu 1970 r. Stwierdzono wówczas w profilach wkopu drogi zarysy zniszczonych jam, resztki ludzkiego szkieletu, a w jego sąsiedztwie ułamek ceramiki¹. W dniach 5.X.—20.X.1972 r. autorzy przeprowadzili prace wykopaliskowe na tym stanowisku z ramienia Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Miały one

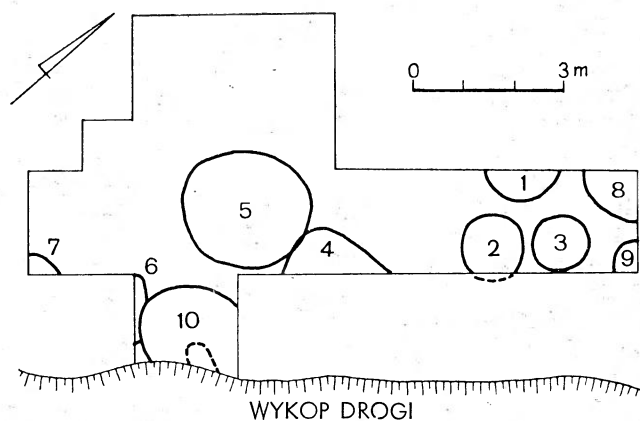
charakter sondażowy. Zwiad powierzchniowy dokonany na stanowisku pozwolił określić w przybliżeniu jego zasięg (150 × 130 m).

Stan. Kosowice III leży w obrębie Wyżyny Sandomierskiej. Znajduje się ono na kulminacji lessowego wzniesienia, opadającego na południe ku lewemu dopływowi rzeki Kamionki, 500 m na północny wschód od kościoła w Mominie (wzdłuż drogi, po obu jej stronach), na polach Marianny Mazur, Wojciecha Gruszki i Józefa Mazura. Część stanowiska została bezpowrotnie zniszczona przez głęboki, czterometrowy wkop drogi łączącej Janowice, Garbacz i Mominę z Kosowicami (Rys. 1). W 1972 r. otworzono dwa wykopy po zachodniej stronie drogi. W wykopie A, o powierzchni 40,5 m² (Ryc. 2) odkryto 10 jam, z czego wyeksplorowano 7 (z wy-

Ryc. 1. Kosowice, pow. Opatów. Położenie stan. III

¹ J. Bąbel: Wyniki badań powierzchniowych prowadzonych w roku 1970 w dorzeczu rzeki Kamionki, w powiecie opatowskim (praca w maszynopisie).

Ryc. 2. Kosowice, pow. Opatów, stan. III. Plan ogólny wykopu

jątkiem obiektów 6, 7 i 9). W odległości 13 m na północny wschód otworzono wykop B, o wymiarach 10×2 m. Zdjęto w nim warstwę orną do głębokości 50 cm i po stwierdzeniu występowania obiektów wykop zasypano. Badania stanowiska Kosowice III będą kontynuowane.

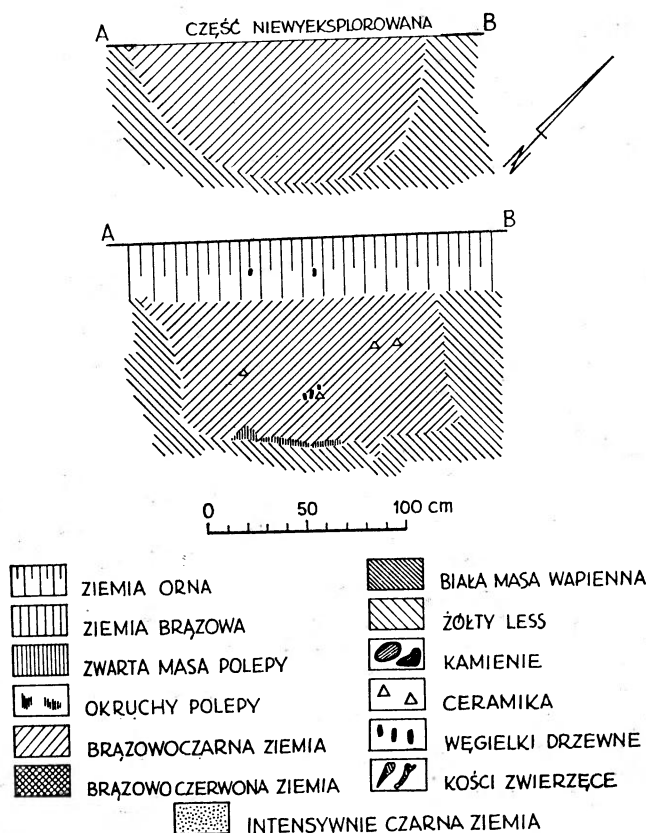
W pracy niniejszej zastosowaliśmy następujący schemat w przedstawianiu materiału faktograficznego. Omawiając poszczególne jamy, po części opisowej danego obiektu, podajemy spis inwentarza zabytków ruchomych według kolejnych punktów: A) ceramika, B) krzemienie, D) kości. Spis poprzedzamy określeniem przynależności kulturowej opisywanej jamy. Zrezygnowaliśmy także z tradycyjnego sposobu opisu ceramiki. W punkcie A podajemy ilość ułamków i ich ogólną wagę, natomiast opis cech technologicznych całej ceramiki z tegorocznych badań podajemy na początku części materiałowej. W wypadku wszystkich zabytków przedstawionych na rycinach, nie podajemy w tekście ich wymiarów ani dokładniejszych opisów (np. ornamentowane ułamki ceramiki), bowiem ilustracja informuje o tym wystarczająco dokładnie. Analizę kości zwierzęcych wykonała dr A. Lasota z Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie.

OPIS MATERIAŁU

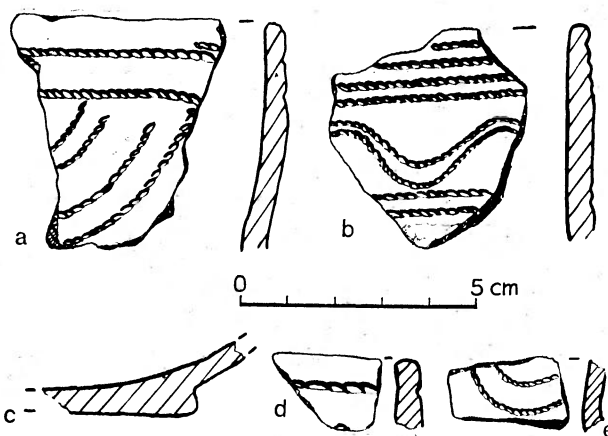
Cechą charakterystyczną ceramiki ze stanowiska w Kosowicach jest jej duża jednorodność. Z wyjątkiem kilku ułamków, cała reszta ma wyraźne cechy kultury amfor kulistych. Są nimi: 1) cienkościenneść (0,4—0,7 cm), 2) łuszczenie się, 3) domieszka tłucznia, 4) ciemnobrunatna i czarna barwa, 5) ornament stempelkowy i sznurowy o różnorodnych motywach. Ceramika jest bardzo rozdrobniona, krucha, z zatartymi przełomami. Tylko z jednej jamy udało się wykleić fragmenty dwóch naczyń. Zdobnictwo jest bogate, właściwe kulturze amfor kulistych, jednak próbka uzyskanego materiału jest zbyt mała, by motywy zdobnicze były podstawą do szczegółowych wniosków.

W warstwie 0—40 cm, mechanicznie przemieszanej orką, na całej powierzchni wykopu zebrano 188 ułamków ceramiki (0,70 kg), w tym 2 przykrawędne, 1 przydenny, 8 zdobionych, środkowych, oraz 3 grudki polepy. Z warstwy tej wydobyto 15 odłupków i okruchów krzemiennych z surowców: czekoladowego (5), pasiastego (3), wołyńskiego (1), przepalone, nieokreślone (2). Natrafiono na 1 fragment płyty szlifierskiej z piaskowca, oraz na 17 okruchów kamiennych (piaskowiec, granit). Znalezione także: człon palcowy I, ząb, fragment czaszki i kości piętowej krowy; fragmenty 3 żeber, 3 zębów, piszczeli, ułamki czaszki, 3 kości stępu i 2 kręgi owcy-kozy; atlas i 2 kręgi, fragmenty kości ramieniowej, kła, żeber, czaszki, kości udowej, 3 kości nadgarstka, 3 kości śródreżca (różny wiek), śródstopia i 3 członki palców świni.

Jama 1. Wyeksplorowano wschodnią część obiektu. Na głęb. 45 cm ukazał się regularny, kolisty zarys. Wypełnisko było barwy brązowoczarnej, jednolite, z niewielką ilością ceramiki, kości i węgielków drzewnych. Płaskie dno znajdowało się na głębokości 1 m. W środkowej jego części, warstwa polepy grubości 2—3 cm

Ryc. 3. Kosowice, pow. Opatów, stan. III. Plan i profil jamy 1. Legenda dotyczy wszystkich ilustracji w tej pracy

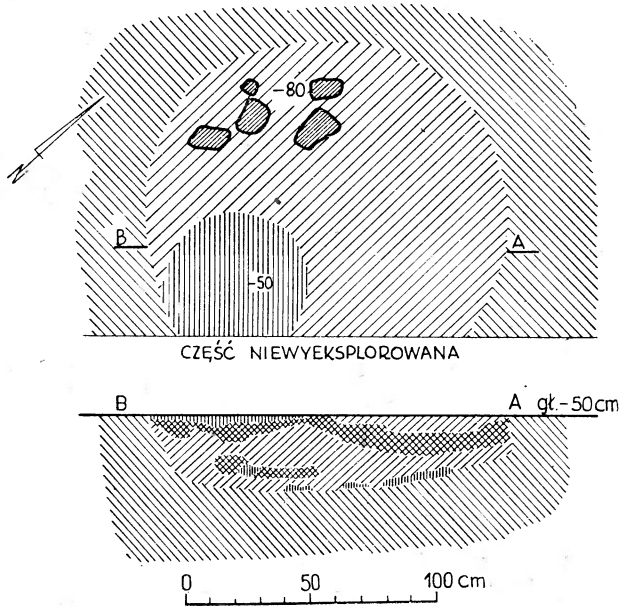

Ryc. 4. Kosowice, pow. Opatów, stan. III. Zabytki z jamy 1 (a—e)

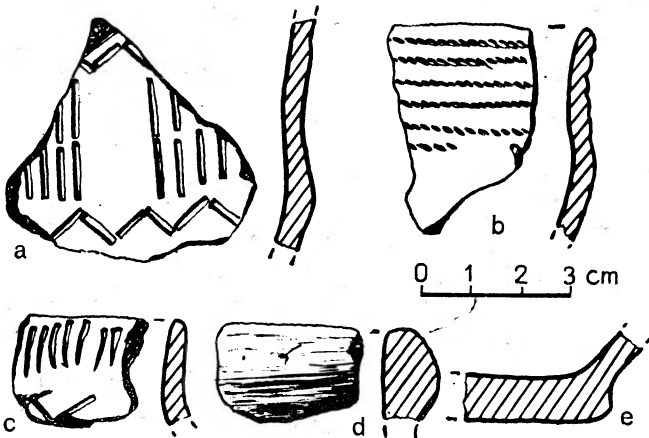
stykała się bezpośrednio z calcem (Ryc. 3). Inwentarz stanowiły zabytki kultury amfor kulistych: A) 91 ułamków ceramiki (0,31 kg), w tym 5 przykrawędnych (3 zdobione), 2 przydenny, 3 zdobione środkowe (Ryc. 4a—e); B) środkowa część wiórka przykorowego z krzemienia świeciechowskiego (2,1×1,1×0,3 cm), 2 odłupki z surowców czekoladowego i pasiastego;

C) 1 okruch kamienny; D) fragment żuchwy młodej świni.

Jama 2. Nie wyeksplorowano wschodniego skraju obiektu. Na głęb. 50 cm zarys jamy był kolisty, regularny. Przy krawędzi, w północnej jej części, znajdowało się kilkucentymetrowej grubości okrągłe skupisko polepy (palenisko?), a na głębokości 80 cm, w zachodniej części jamy, skupisko kamieni. Na dnie także była cienka warstwa polepy. Brunatne wypełnisko przedzielone było warstwą brązowoczerwoną (rozdrobnione grudki polepy). Ułamki ceramiki, węgielki drzewne występowały najliczniej w górnej części wypełniska. Dno jamy sięgało głębokości 80 cm (Ryc. 5). Inwentarz stanowiły zabytki kultury amfor kulistych: A) 90 ułamków ceramiki (0,33 kg), w tym 5 przykrawędnych (4 zdobione), 1 przydenny (Ryc. 6a—e); B) 2 odłupki z krzemienia świeciechowskiego; C) 4 okruchy kamienne; D) fragment kości piszczelowej owcy-kozy.

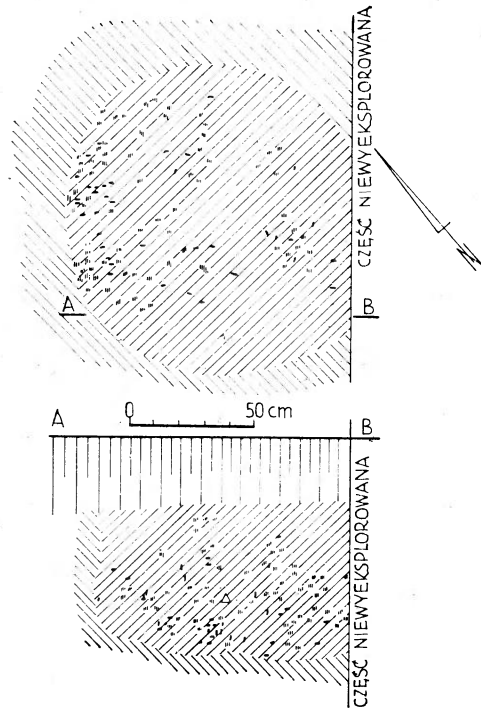
Ryc. 5. Kosowice, pow. Opatów, stan. III. Plan i profil jamy 2

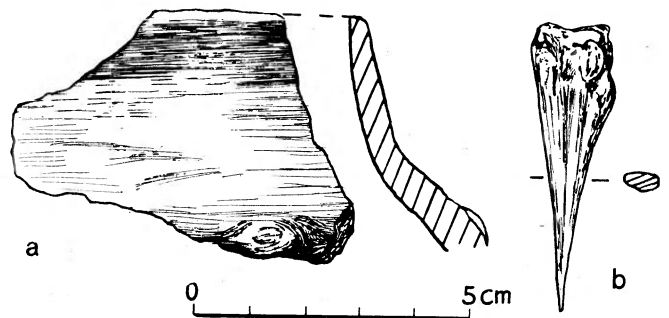
Ryc. 6. Kosowice, pow. Opatów, stan. III. Zabytki z jamy 2 (a—e)

Jama 3. Nie wyeksplorowano południowo-wschodniego skraju jamy. Na głęb. 40 cm ukazał się jej nieregularny, brunatny zarys, przechodzący niżej w wyraźny, kolisty kształt. Wypełnisko jamy w warstwie

40—60 cm zawierało ułamki ceramiki, kości, nieliczne grudki polepy i węgielki drzewne. Dno jamy sięga głębokości 90 cm (Ryc. 7). Inwentarz stanowiły zabytki kultury amfor kulistych: A) 90 ułamków ceramiki (0,46 kg), w tym 5 przykrawędnych (Ryc. 8a) i 3 zdo-

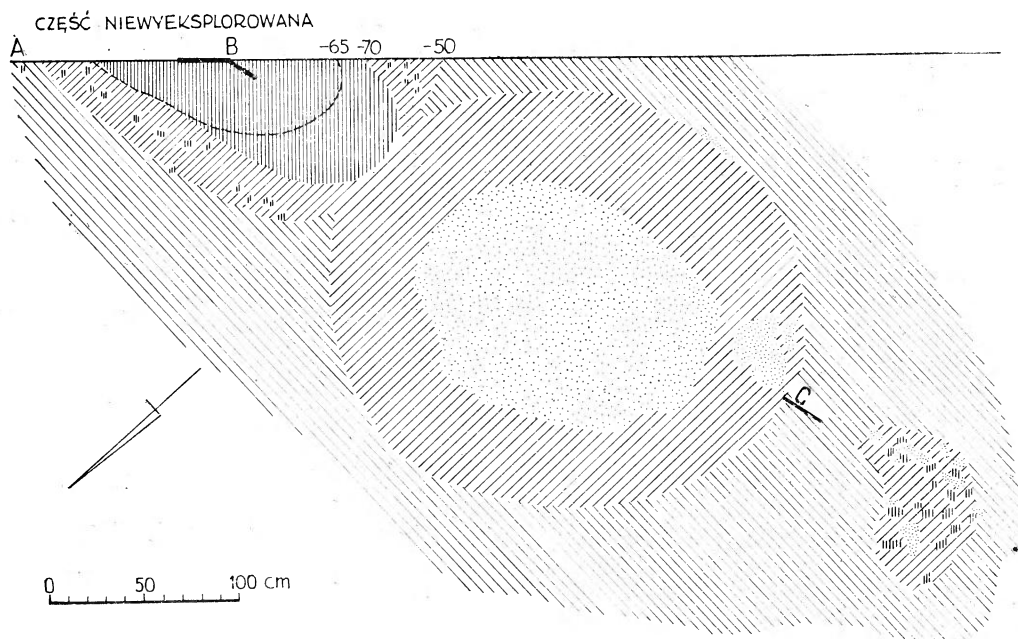
Ryc. 7. Kosowice, pow. Opatów, stan. III. Plan i profil jamy 3

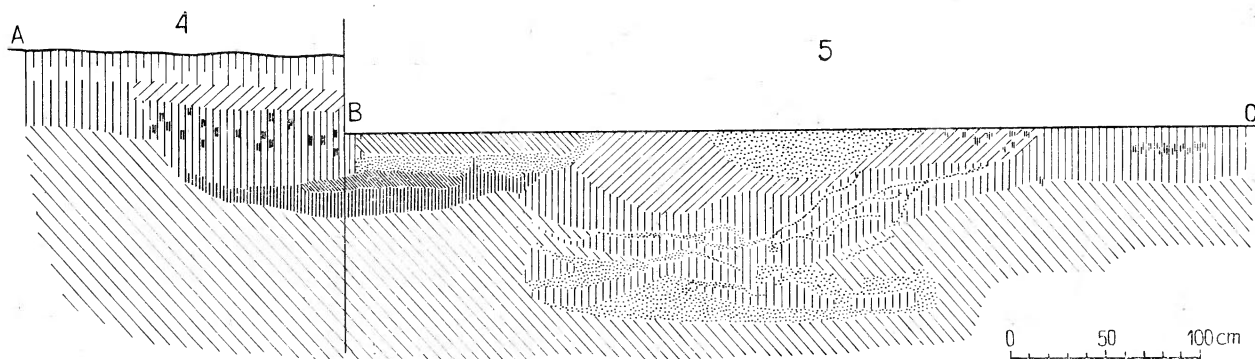
Ryc. 8. Kosowice, pow. Opatów, stan. III. Zabytki z jamy 3 (a—b)

bione, środkowe; B) 2 odłupki z krzemienia czekoladowego i świeciechowskiego; D) szydło (Ryc. 8b) z fragmentu kości strzałkowej świni; 2 ułamki zębów młodej świni; fragment czaszki, drugi krąg szyjny, człon palcowy I, fragment kości udowej owcy-kozy.

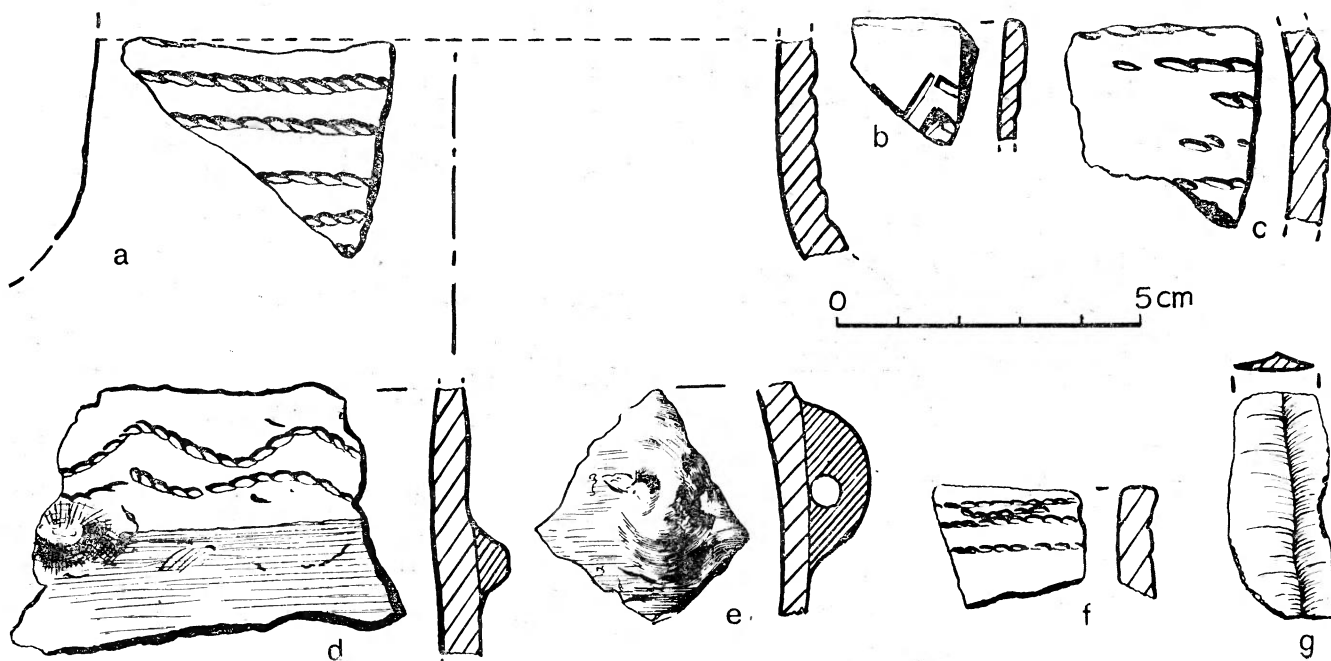
Jama 4. Nie wyeksplorowano wschodniej części obiektu. Początkowo plamy jam 4 i 5 łączyły się w jedno zaciemnienie. Na głęb. 50 cm zarysy ich oddzielały się już wyraźnie. W jamie 4 na głębokości 65 cm wystąpiła zwarta, kilkucentymetrowej grubości, warstwa białej masy wapiennej. Być może powstała ona na skutek chemicznego rozkładu płyty wapiennej. Produkt rozkładu mógł być przygotowany w celu inkrustacji naczyń (zabieg często spotykany w kulturze amfor kulistych). Dno jamy stanowiła zwarta, jednolita, kilkunastocentymetrowej grubości warstwa polepy. Stykała się ona bezpośrednio z calcem. Jama 4 przecinała

Ryc. 9. Kosowice, pow. Opatów, stan. III. Plany jamy 4 i 5. Jama 4 rysowana na 3 poziomach

Ryc. 10. Kosowice, pow. Opatów, stan. III. Profile jamy 4 i 5

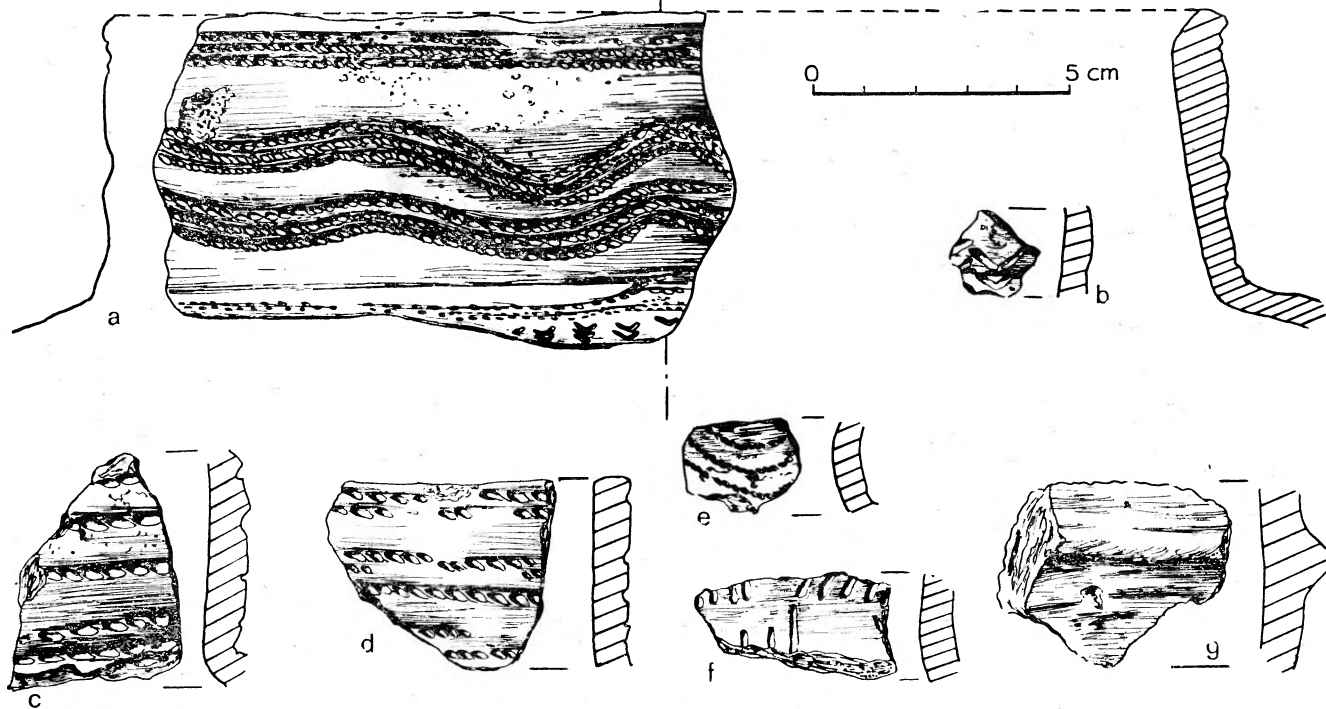

Ryc. 11. Kosowice, pow. Opatów, stan. III. Zabytki z jamy 4 (a—g)

jamę 5 (Ryc. 9 i 10). Inwentarz stanowiły zabytki kultury amfor kulistych. A) 95 ułamków ceramiki (0,48 kg), w tym 2 przykrawędne zdobione, 2 przydenne, 1 ucho, 6 środkowych, zdobionych (Ryc. 11a—f); B) środkowa część wiórka (Ryc. 11g) z krzemienia czekoladowego ($3,8 \times 1,6 \times 0,3$ m); C) 4 okruchy kamienne; D) ząb krowy.

Jama 5. Na głębokości 40 cm ukazał się regularny, kulisty, brunatny zarys jamy. Górna, jednolita część wypełniska, zawierała ułamki ceramiki. Środkowa część jamy była warstwowana (żółty less, brunatna ziemia,

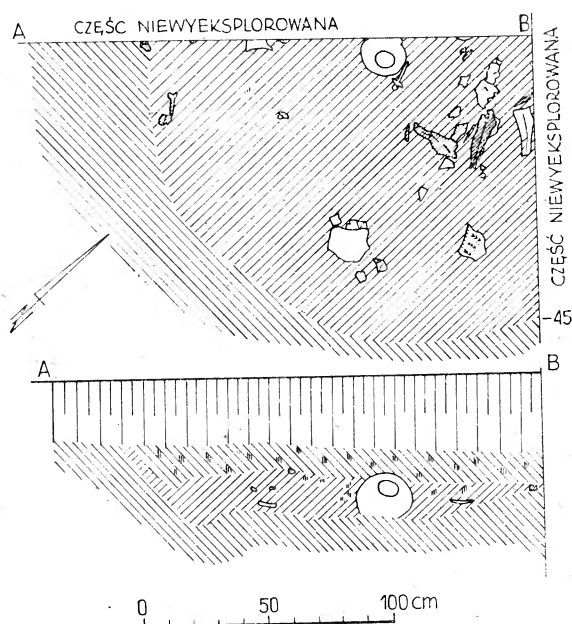
zarys, łączący się z jamami 3 i 9; niżej odcinając się od nich. W górnej części jamy wystąpiła warstwa lessu z ciemnymi naciekami próchnicznymi. Pod nią była warstwa brunatnej, miejscami czarnej ziemi z węgielkami drzewnymi i grudkami polepy. W warstwie tej tkwiło 1 całe naczynie, fragmenty dwóch niekompletnie zachowanych, oraz drobne ułamki ceramiki. W warstwie tej znaleziono także 2 szczęki świńskie i kilka drobnych kości zwierzęcych. Dno było nieregularne, kończące się na głębokości 60 cm (Ryc. 13). Inwentarz stanowiły zabytki kultury amfor kulistych: A) 427 ułamków ceramiki

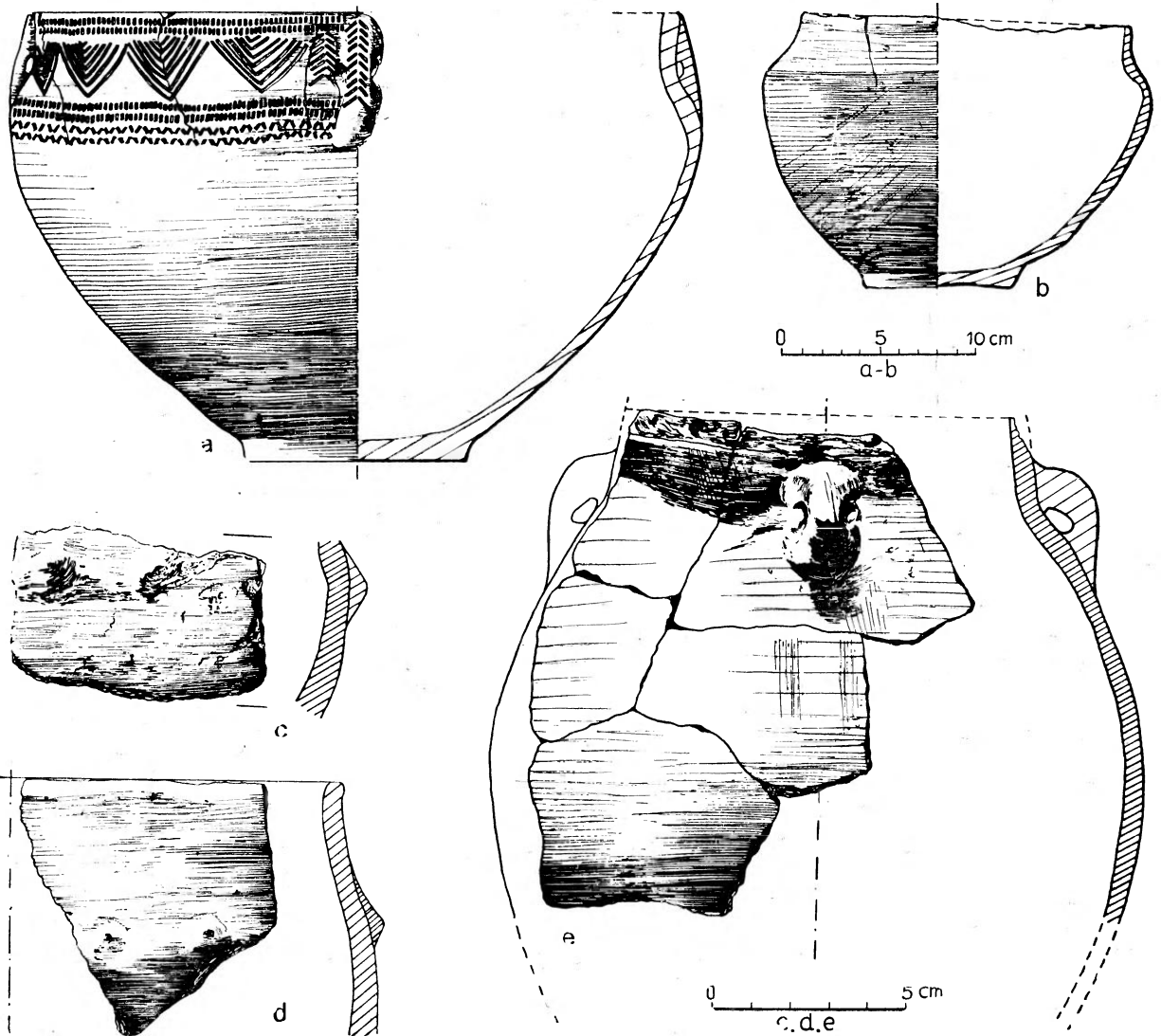
Ryc. 12. Kosowice, pow. Opatów, stan. III. Zabytki z jamy 5 (a—g)

cienkie, intensywnie czarne warstewki). Na dnie jamy, sięgającym 140 cm, znajdował się stożek czarnej ziemi. Dno było płaskie, twarde, jak gdyby udeptane. W zachodniej części jamy, oraz w jej sąsiedztwie na głębokości 55 cm, wystąpiły grudki polepy, tworzące skupisko (Ryc. 9 i 10). W górnej części wypełniska natrafiono na 1 ułamek ceramiki kultury złockiej (Ryc. 12a), w dolnej zaś na 1 ułamek ceramiki kultury trzcinieckiej (Ryc. 12g). Inwentarz stanowiły zabytki kultury amfor kulistych, złockiej (?) i trzcinieckiej (?): A) 140 ułamków ceramiki (0,65 kg), w tym 5 przykrawędnych (3 zdobione), 5 przydennych, 3 ucha, 9 środkowych zdobionych. Oprócz 1 ułamka ceramiki złockiej i 1 ułamka ceramiki trzcinieckiej, pozostała ceramika ma cechy kultury amfor kulistych (Ryc. 12b—f); B) 1 odtupek z powierzchni siekiery gładzonej z krzemienia pasiastego, 2 przepalone odtupki i 2 okruchy z tego surowca oraz 3 okruchy z krzemienia czekoladowego; C) 1 otoczek i 11 okruchów kamiennych; D) 1 odtupek z powierzchni siekiery gładzonej z krzemienia pasiastego, 2 przepalone odtupki i 2 okruchy z tego surowca oraz 3 okruchy z krzemienia czekoladowego; E) 1 otoczek i 11 okruchów kamiennych; D) 1 odtupek z powierzchni siekiery gładzonej z krzemienia pasiastego, 2 przepalone odtupki i 2 okruchy z tego surowca oraz 3 okruchy z krzemienia czekoladowego; F) fragmenty kości promieniowej, udowej i żebra krowy; fragmenty kości promieniowej i zęba owcy-kozy; uszkodzona żuchwa młodego jelenia; ząb siekacz świnia; muszla ślimaka.

Jama 8. Wyeksplorowano południową część jamy. Na głębokości 40 cm ukazał się bardzo nieregularny

Ryc. 13. Kosowice, pow. Opatów, stan. III. Plan i profil jamy 8

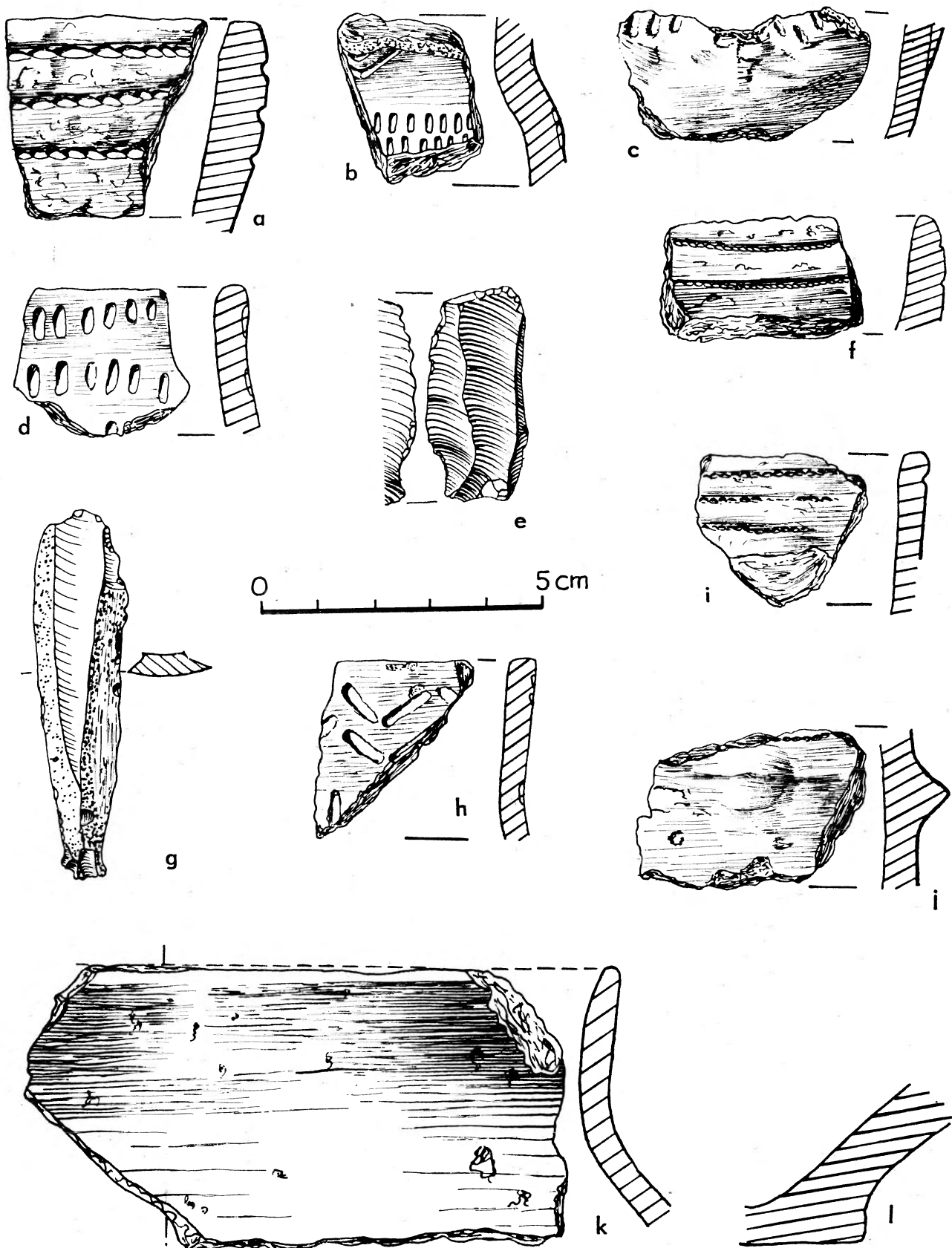
Ryc. 14. Kosowice, pow. Opatów, stan. III. Zabytki z jamy 8 (a—e)

(4,57 kg), oraz 3 naczynia: dwa niekompletne i jedno całe (Ryc. 14a, b, e). Wśród ułamków wyróżniono 13 przykrawędnych (7 zdobionych), 4 przydenne, 3 zdobione uszka, 5 środkowych z guzkami oraz 10 środkowych zdobionych (Ryc. 15a—f; h—l; 14c—d); B) wiórek przykorowy z krzemienia czekoladowego; wiórek z odlamanym wierzchołkiem z tego surowca, krawędź złamania i boczne szczyrbione; 3 odłupki z krzemienia świeciewowskiego, 2 z pasiastego (Ryc. 15g, e); C) 6 okruchów kamiennych (granit, piaskowiec); D) fragmenty kości czaszki, śródstopia i 2 zęby młodej świni; 2 fragmenty żuchwy, 9 fragmentów czaszki, 5 kręgów, 4 fragmenty żeber, 2 fragmenty kości udowej, 5 uszkodzonych członów palców II, człon palcowy III owcy-kozy.

Jama 9. Obiekt nie wyeksplorowany. D) fragment żebra psa.

Jama 10. Obiekt nie wyeksplorowany w całości, częściowo zniszczony nowożytnym wkopem (szkielet), oraz ponownie naruszony w czasie budowy drogi. Na głębokości 50 cm ukazał się regularny, wyraźny zarys jamy. Wypełnisko w górnej części czarne, niżej brunatne z licznymi poziomymi wkładkami lessu. Dno płaskie, twardo ubite; czarna warstewka odcina je od calca.

W górnej i środkowej części wypełniska wystąpiła znaczna ilość ceramiki (w części dolnej było jej znacznie mniej), grudki polepy, węgielki drzewne i kamienie. W całym wypełnisku znajdowały się fragmenty kości zwierzęcych (Ryc. 16). Inwentarz stanowiły zabytki kultury amfor kulistych: A) 343 ułamki ceramiki (2,08 kg), w tym 15 przykrawędnych (10 zdobionych), 7 przydennych, 16 zdobionych środkowych, 1 ułamek ucha, zdobiony (Ryc. 17b, e; 18a, f, h—n); 7 grudek polepy; B) półwytwór dłuta czwororościennego z krzemienia pasiastego (Ryc. 18o); łuskany odłupek z siekiery gładzonej z krzemienia pasiastego; wiórek łuskany z krzemienia czekoladowego (Ryc. 17c); odłupki i okruchy z surowców: czekoladowego (20), pasiastego (14), wołyńskiego (4), świeciewowskiego (3), narzutowego (4), przepalone, nieokreślone (14); C) 5 fragmentów płyt szlifierskich, w tym 1 chropowacony (Ryc. 17a); 1 rozcieracz kamienny; 24 drobne i grube kamienie; D) część zawieszki z zachowanym częściowo jednym otworem z kła dzika (Ryc. 17d); prawie kompletny szkielet zająca; fragment kości udowej, kość stępu, fragmenty żuchwy, 4 fragmenty zębów starej krowy; 2 zęby i fragment podudzia świni; fragment kości podudzia i ząb owcy-kozy; człon palcowy i tibiotarsus ptaka (?).

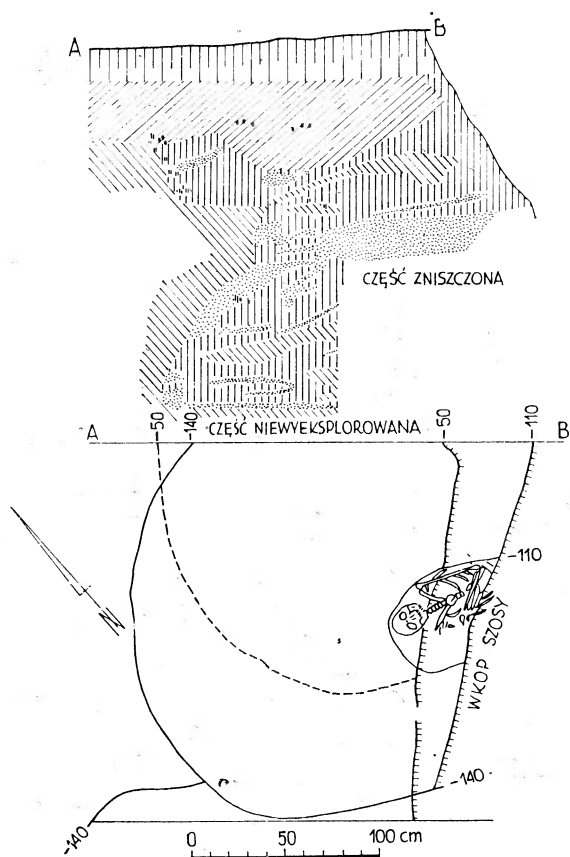

Ryc. 15. Kosowice, pow. Opatów, stan. III. Zabytki z jamy 8 (a—l)

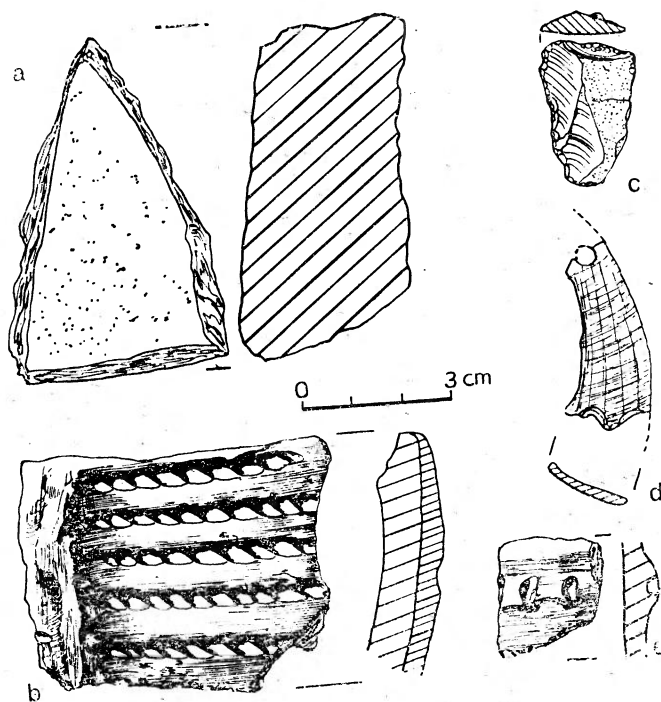
WNIOSKI

Na podstawie uzyskanych materiałów nasuwają się poniższe spostrzeżenia.

1. Osadnictwo kultury amfor kulistych jest jednym z najślabiej poznanych problemów. Panuje przekonanie o nikłym i tymczasowym charakterze osad². Wyniki prac w Kosowicach stoją

Ryc. 16. Kosowice, pow. Opatów, stan. III. Plan i profil jamy 10

Ryc. 17. Kosowice, pow. Opatów, stan. III. Zabytki z jamy 10 (a—e)

w sprzeczności z tym poglądem. Wszystkie badane jamy (w tym przecinające się), jak i ceramika z powierzchni stanowiska należy do kultury amfor kulistych. Można sądzić, że jest to duża, stała osada tej kultury. Istnienie tego typu osad przewidywał T. Wiślański³.

2. W przebadanej części osady jamy były gęsto skupione, a niektóre nawet przecinały się (4 i 5 oraz 10 i 6). Jeśli w przyszłych badaniach sytuacja taka będzie się powtarzała, może to być podstawą do wewnątrz kulturowych ustaleń chronologicznych. To zagadnienie w kulturze amfor kulistych także nie jest należycie rozpoznane⁴.

3. Rozważania na temat rozplanowania osady, zróżnicowania, funkcji i budowy jam trzeba odłożyć do czasu uzyskania większej ilości pełnowartościowych danych.

4. Inwentarz krzemienny jest bardzo ubogi. Ogranicza się głównie do odłupków i okruchów. Prócz nich znaleziono zaledwie jeden półtytuł dłuta i kilka łuskanych odłupków. Nie stwierdzono tak charakterystycznych dla kultury amfor kulistych siekier z krzemienia pasiastego (oprócz odłupka z gładzonej powierzchni siekiery). W jamach stwierdzono surowce krzemienne: pasiasty, czekoladowy, świeciechowski, wołyński, narzutowy.

5. Cały materiał ceramiczny z Kosowic jest bardzo podobny do ceramiki z osady kultury amfor kulistych w Mierzanowicach, pow. Opatów⁵. Przymyślnie obydwie te osady reprezentują ten sam horyzont chronologiczny, tzn. pierwszą ćwierć II tysiąclecia BC.

6. W materiale kostnym z Kosowic wyróżniono szczątki następujących zwierząt (cyfra oznacza w ilu obiektach wystąpiły): świnia — 5; owca-koza — 4; krowa — 3; pies — 1; dzik — 1; jeleni — 1; zając — 1; ślimak — 1; ptak nieokr. — 1. Nawet w tym skąpym materiale przewaga gatunków udomowionych nad dzikimi jest wyraźna.

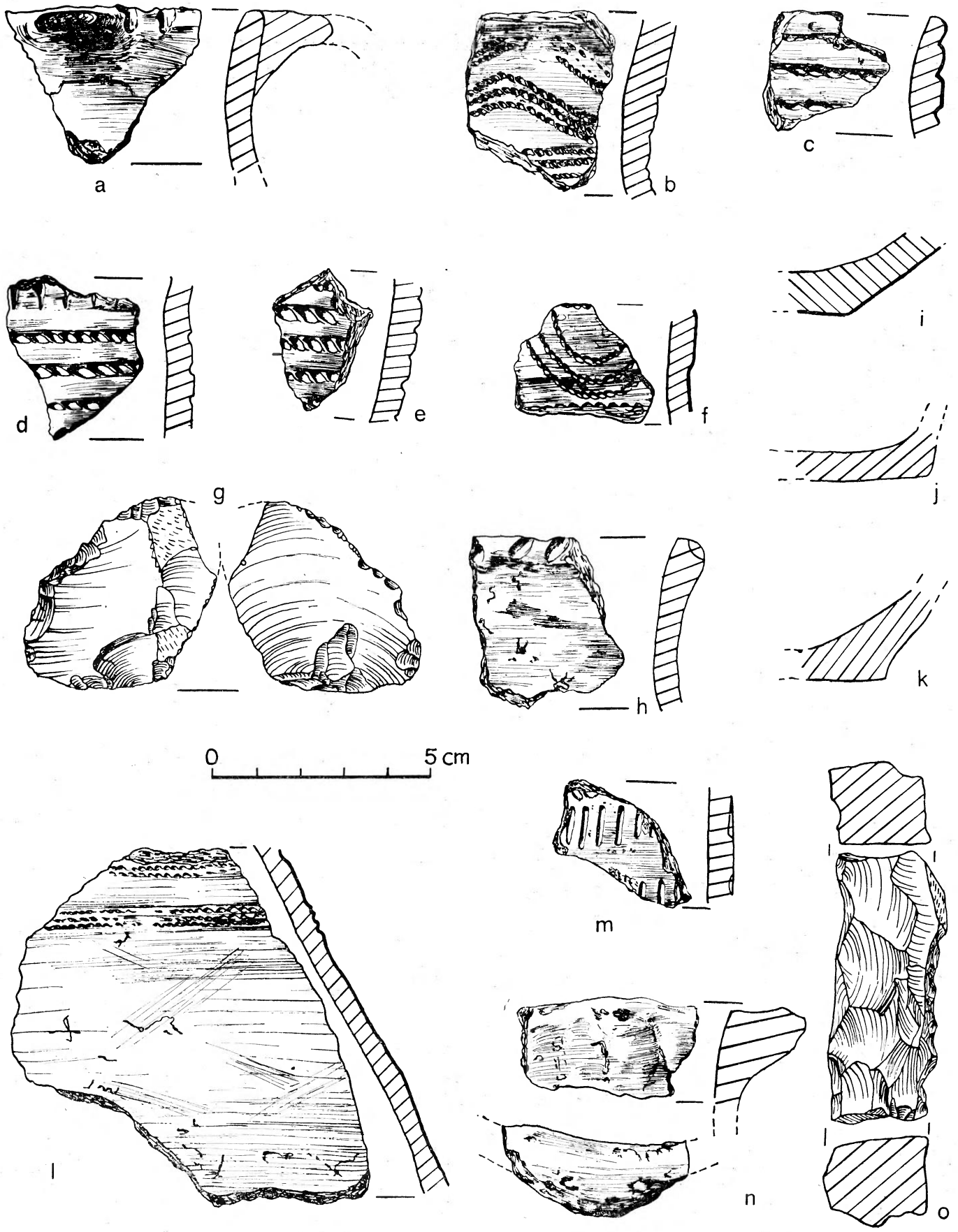
Warszawa, marzec 1973

² S. Nosek: *Kultura amfor kulistych w Polsce*, Wrocław 1967, s. 359; J. Kowalczyk: *Zmierzch epoki kamienia*, Wrocław 1971, s. 110.

³ T. Wiślański: *Podstawy gospodarcze plemion neolitycznych w Polsce północno-zachodniej*, Wrocław 1969, s. 247—248.

⁴ T. Wiślański: *Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej*, Wrocław 1966, s. 52.

⁵ B. Balcer: *Osada kultury amfor kulistych na stanowisku 1 w Mierzanowicach, pow. Opatów*, „Materiały Starożytne”, T. IX, 1963, passim.

Ryc. 18. Kosowice, pow. Opatów, stan. III. Zabytki z jamy 10 (a—o)

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В октябре 1972 г. авторы проводили зондирующие исследования поселения культуры шаровидных амфор в Косовицах, повят Опатув. Исследовано площадь 40,5 м², причём открыто 10 ям, из которых 7 были исследованы. Два раза констатировано взаимное пересечение ям. Материал находящийся в ямах содержал осколки керамики, кремни (главным образом отщепы), яме был обнаружен слой белой известковой массы,

камни, глиняную обмазку, кости животных. В одной яме был обнаружен слой белой известковой массы, приготовленной по всей вероятности для инкрустации сосудов. В костном материале встречаются остатки коров, свиней, коз — овец, кабана, собаки, зайца, улитки и птицы. Исследования поселения будут продолжаться в будущем году.

SUMMARY

In October 1972, the authors of this article carried out preliminary excavations on a settlement of the Globular Amphora culture at Kosowice, Opatów district. An area of 40,5 sq. m. was excavated; 10 pits were discovered, 7 of them were explored. In two cases, it was ascertained that one pit had been cut by another. The pits were filled with pottery fragments, flint objects (chiefly flakes), stones, moulded clay and animal

bones. A layer of white calcareous mass was found in one of the pits, it may have been prepared for inlaying. Among the bones, remains of cow, pig, goat-sheep, wild-boar, dog, stag, hare and bird were ascertained. Some nail's shells were also found there. The excavations of this settlement will be continued in the next year.

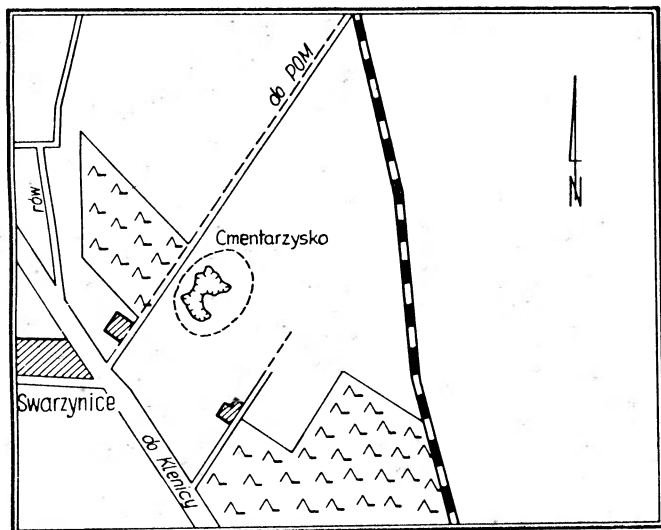
ANDRZEJ MARCINKIAN

WCZESNOŁUŻYCKIE CMENTARZYSKO CIAŁOPALNE W SWARZYNICACH, POW. SULECHÓW

РАННИЙ ЛУЖИЦКИЙ ТРУПОСОЖИГАТЕЛЬНЫЙ МОГИЛЬНИК В СВАЖЫНИЦАХ, ПОВЯТ СУЛЕХУВ

AN EARLY LUSATIAN CEMETERY AT SWARZYNICE, SULECHÓW DISTRICT

W styczniu 1971 r. do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Archeologicznych w Zielonej Górze dotarł meldunek o niszczeniu eksploatacją żwirowni cmentarzyska ciałopalnego (Ryc. 1).

Ryc. 1. Swarzynice, pow. Sulechów. Plan sytuacyjny stanowiska

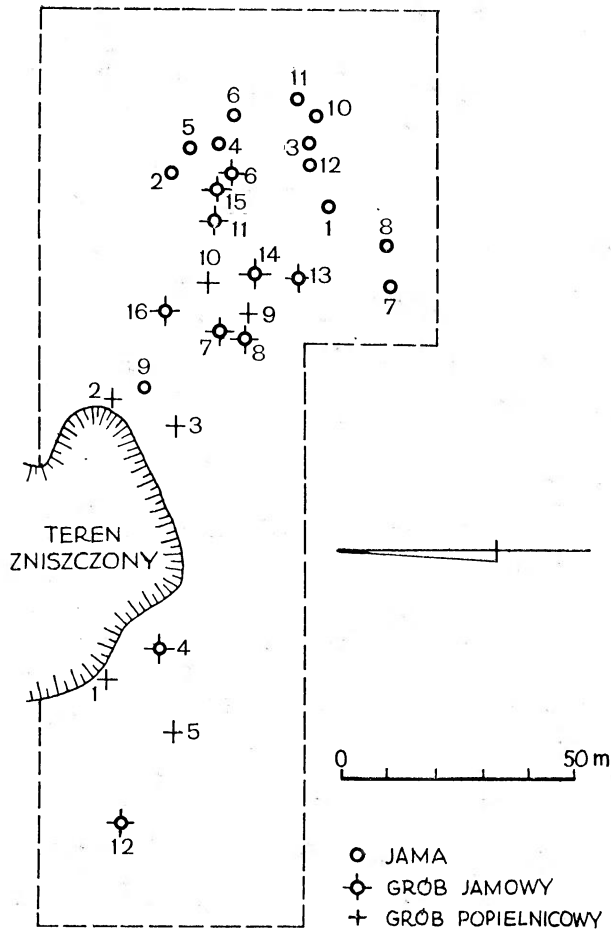
Część naczyń z jednego grobu zabezpieczyła kierowniczką Powiatowego Domu Kultury w Sulechowie. Natychmiastowe badania interwencyjne, przeprowadzone przez mgr. Mariana Kwapińskiego, doprowadziły do odsłonięcia dalszej partii

grobu 1 i odkrycia, w profilu-wschodnim piaskowicy, grobu 2¹. Ze względu na grożącą zagładę stanowiska, w dniach 19—31 maja 1971 r. przeprowadzono szersze prace ratunkowe. Badaniami objęto obszar 13 arów, odkrywając dalsze 4 groby popielnicowe, 9 jamowych (w tym 2 z okresu rzymskiego²) i 12 jam (Ryc. 2). Kierownikiem badań był mgr Marian Kwapiński.

Omawiane stanowisko położone jest we wschodnim krańcu wsi, u stóp niewielkiego, piaszczystego wzniesienia, po północnej stronie drogi Swarzynice — Klenica (Ryc. 1). Materiał opracowany został technicznie w wyklejarni Działu Ochrony Zabytków Archeologicznych Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze. W Dziale tym przechowywana jest też dokumentacja polowa i materiały.

¹ Opracowanie pierwszych dwu grobów zostało przez mgr M. Kwapińskiego złożone do druku w „Fontes Archaeologici Posnanienses”. Grób 1 zawierał popielnicę nakrytą misą i sześć naczyń przystawnych oraz stopiony przedmiot brązowy. W grobie 2, pozbawionym przystawek, odkryto szpilę uchata. Oba pochówki datowane są na początki III okresu epoki brązu.

² Opracowania dwu grobów z okresu rzymskiego podjął się mgr Adam Kołodziejcki. Jest to już drugi wypadek na terenie woj. zielonogórskiego odkrycia grobów z okresu rzymskiego na cmentarzysku z III okresu epoki brązu. Por. A. Marcinkian: Wczesnołużyckie cmentarzysko popielnicowe i grób z okresu wpływów rzymskich w Grzmiącej pow. Słubice, stan. 3. „Fontes Archaeologici Posnanienses” (w druku).

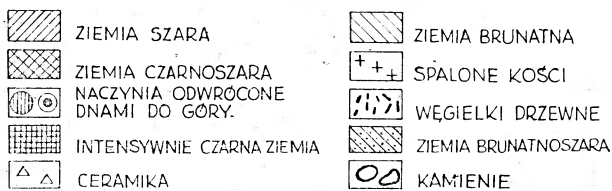
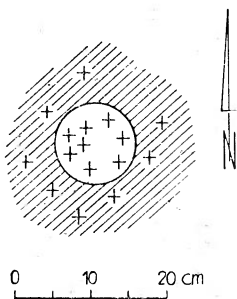

Ryc. 2. Swarzynice, pow. Sulechów. Plan stanowiska

MATERIAŁY

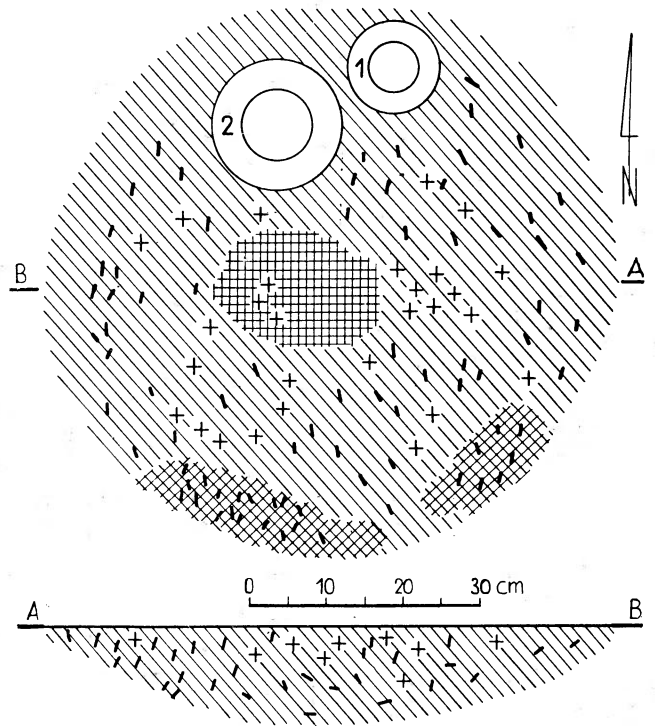
Groby 1 i 2 — z badań interwencyjnych.

Grób 3. Popielnicowy, odkryty na głębokości 60 cm, zawierał pojedyncze naczynie z drobnymi kośćmi, obsypane resztkami stosu (Ryc. 3). Inwentarz: 1. Popielnica — głęboka misa baniasta z płaskim, wychylonym dnem, wychylonym wylewem i jednym uchem. Powierzchnia wygładzona, brunatnoszara. Wys. 4,5 cm, śr. wyl. 10 cm, śr. dna 3,8 cm. Nr kat. MZG-O 1971:152 (Ryc. 4a). 2. Spalone kości. Nr kat. MZG-O 1971:153.

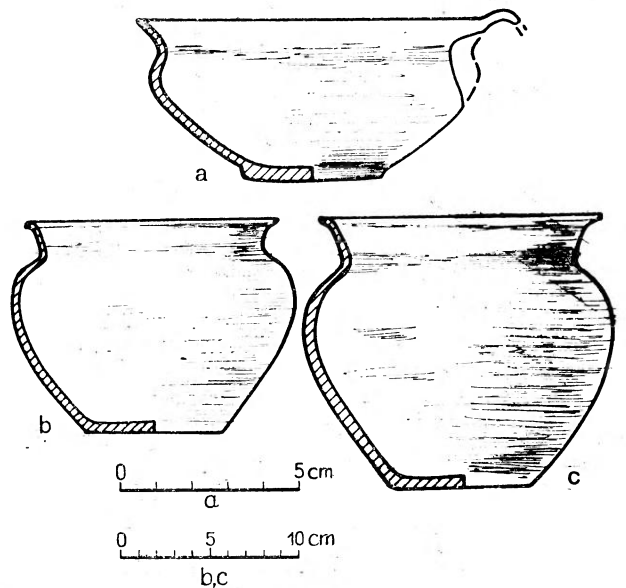
Ryc. 3. Swarzynice, pow. Sulechów. Plan grobu 3. Legenda dotyczy wszystkich planów i profili zamieszczonych w tym artykule

odrebnionym dnem, wychylonym wylewem i jednym uchem. Powierzchnia wygładzona, brunatnoszara. Wys. 4,5 cm, śr. wyl. 10 cm, śr. dna 3,8 cm. Nr kat. MZG-O 1971:152 (Ryc. 4a). 2. Spalone kości. Nr kat. MZG-O 1971:153.

Ryc. 4. Swarzynice, pow. Sulechów. Zabytki z grobu 3 (a) i 4 (b, c)

Grób 4. Jamowy, odkryty na głęb. 65 cm. Owalna, w przekroju niekowata jama, zawierała resztki stosu i drobne, silnie rozłusowane, spalone kości. W jej części północnej znajdowały się 2 naczynia odwrócone dnami do góry. Wymiary jamy: śr. 75 cm, gł. 13 cm (Ryc. 5). Inwentarz: 1. Jajowate naczynie z płaskim dnem i wychylonym, górą wygiętym wylewem. Powierzchnia słabo

Ryc. 5. Swarzynice, pow. Sulechów. Plan i profil grobu 4

wyglądzona, brunatnoceglasta, zawierająca domieszki gruboziarnistą, zwłaszcza miki. Wys. 12 cm, śr. wyl. 14 cm, śr. dna 8 cm. Nr kat. MZG-O 1971:154 (Ryc. 4b). 2. Analogiczne naczynie o wygładzonej, brunatnej powierzchni. Wys. 15,4 cm, śr. wyl. 16 cm, śr. dna 8 cm. Nr kat. MZG-O 1971:155 (Ryc. 4c). 3. Spalone kości. Nr kat. MZG-O 1971:156.

Grób 5. Popielnicowy, odkryty na głęb. 43 cm. Wyraźnie zaznaczony, owalny, brunatnoszary wkop. Popielnica, nakryta misą, usytuowana była w części południowej, a naczynia przystawne ustawiane półkolem. Naczynie 8 ułożone na boku, a naczynie 10 ustawione na dzbanie 11. W popielnicy, wśród kości guz brązowy (Ryc. 6). Inwentarz: 1. Popielnica — baniaste naczynie

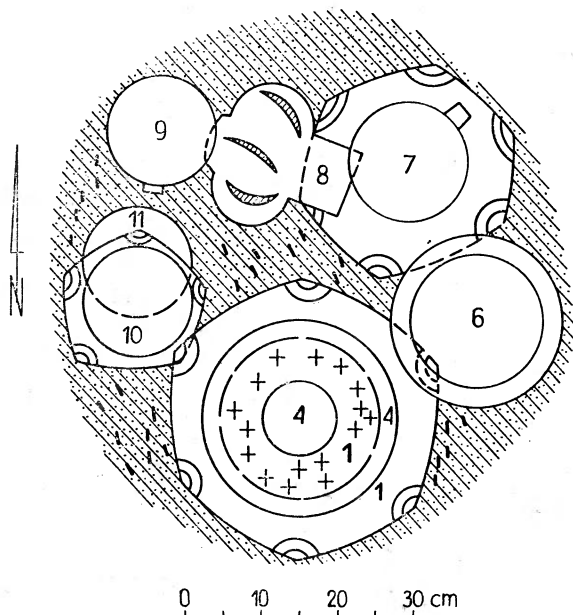
U jej nasady dwa spłaszczone ucha. Na brzuku pió. Wys. 19,6 cm, śr. wyl. 8 cm, śr. dna 6,5 cm. Nr kat. MZG-O 1971:164 (Ryc. 7g). 9. Silnie zniszczony, beczukowaty kubek z uchem wystającym ponad brzeg. Powierzchnia wygładzona, brunatna. Wys. zach. 8 cm, śr. wyl. 12 cm. Nr kat. MZG-O 1971:165 (Ryc. 7h). 10. Baniasty dzban z płaskim, wyodrębnionym dnem i wyodrębnioną, lejkowato rozchyloną szyjką. Na jej wysokości taśmowate ucho. Brzusiec zdobiony pięcioma guzami obwiedzionymi podwójnymi żłobkami. Między guzami żłobki ułożone w strzały. Powierzchnia wygładzona, brunatnoszara. Wys. 13 cm, śr. wyl. 16 cm, śr. dna 7 cm. Nr kat. MZG-O 1971:166 (Ryc. 7i). 11. Dwustożkowaty dzban z ostrym załomem brzuśca i łukowatymi ściankami, płaskim, wyodrębnionym dnem, lejkowatą szyjką i taśmowatym uchem na jej wysokości. Powierzchnia wygładzona, brunatnoszara. Wys. 12 cm, śr. wyl. 14 cm, śr. dna 8 cm. Nr kat. MZG-O 1971:167 (Ryc. 7j).

Grób (?) 6. Jamowy, odkryty na głębokości 60 cm. Owalna, dość ostro zarysowana, szara jama o przekroju nieckowatym, zawierająca drobne węgielki drzewne. W jej części zachodniej wystąpiło naczynie odwrócone dnem do góry. Pod naczyniami nieliczne, silnie rozłusowane, spalone kości. Wymiary jamy: śr. 66 cm, gł. 17 cm (Ryc. 8). Inwentarz: 1. Jajowate naczynie z płaskim, nieco wyodrębnionym dnem i wychylonym, górą wygiętym wylewem. Powierzchnia wygładzona, brunatnoszara. Wys. 9,8 cm, śr. wyl. 14 cm, śr. dna 6,8 cm. Nr kat. MZG-O 1971:168 (Ryc. 7k). 2. Nieliczne, drobne, spalone kości. Nr kat. MZG-O 1971:169. 3. Ułamki brzuśca i wylewu naczynia średniościenne, wygładzonego, brunatnego. Nr kat. MZG-O 1971:170 (Ryc. 7l, m).

Grób 7. Jamowy, odkryty na głębokości 60 cm. Owalna, w przekroju nieckowata, szarobrunatna jama zawierała spalone kości w centrum i 3 naczynia odwrócone dnami do góry w części wschodniej (Ryc. 9). Inwentarz: 1. Jajowate naczynie z wyodrębnionym, spłaszczonym dnem i rozchylonym, górą wygiętym wylewem. Powierzchnia wygładzona, brunatna. Wys. 10 cm, śr. wyl. 12 cm, śr. dna 7 cm. Nr kat. MZG-O 1971:171 (Ryc. 10a). 2. Podobne naczynie z lekko wklęsłym dnem i wygładzoną, brunatnoszarą powierzchnią. Wys. 18 cm, śr. wyl. 17 cm, śr. dna 9 cm. Nr kat. MZG-O 1971:172 (Ryc. 10c). 3. Baniasta amfora z wklęsłym, wyodrębnionym dnem, cylindryczną szyjką i dwoma uchami u jej nasady. Na brzuku 5 listewkowato wydłużonych guzów, obwiedzionych otwartymi u dołu, podwójnymi żłobkami. Powierzchnia wygładzona, brunatnoszara. Wys. 14,2 cm, śr. wyl. 10 cm, śr. dna 7,2 cm. Nr kat. MZG-O 1971:173 (Ryc. 10b). 4. Spalone kości. Nr kat. MZG-O 1971:1974.

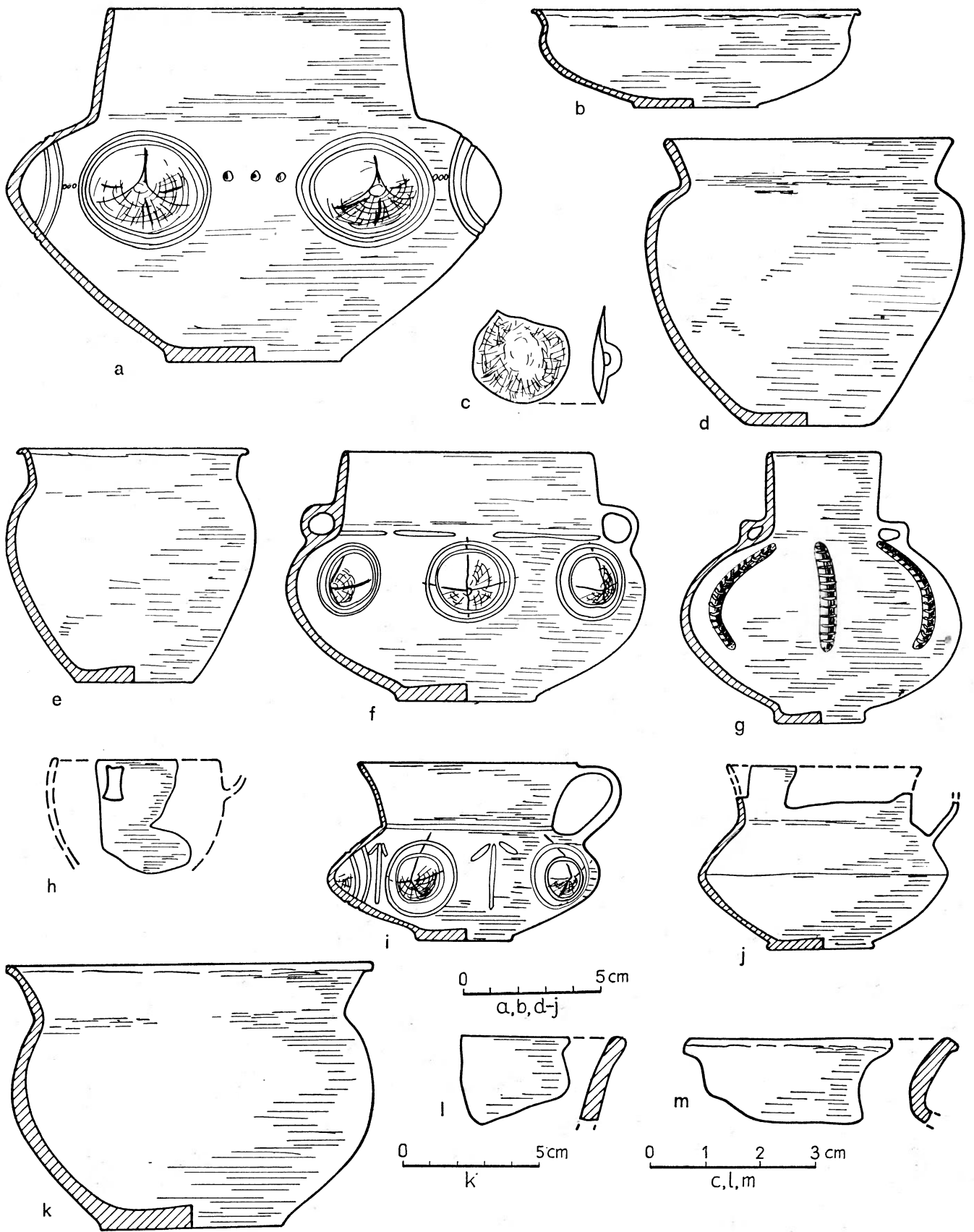
Grób 8. Jamowy, odkryty na głębokości 43 cm. Owalna, w przekroju nieckowata, brunatnoszara jama z węgielkami drzewnymi i intensywnie czarną, wypełnioną spalonymi kośćmi częścią centralną. Wymiary jamy: śr. 80 cm, gł. 25 cm (Ryc. 11). Inwentarz: 1. Spalone kości. Nr kat. MZG-O 1971:175.

Grób 9. Dwupopielnicowy, odkryty na głębokości 48 cm. Wyraźnie zaznaczony, owalny, szarozółty wkop. Popielnice usytuowane na wschodnim (nr 1) i zachodnim (nr 5) krańcu jamy. Naczynia przystawne ustawione dnami do góry (nr 8 i 10) i ułożone na boku (nr 11). W popielnicy 1, mniej więcej w połowie miąższości warstwy kości, odkryto bransoletkę brązową i paciorek

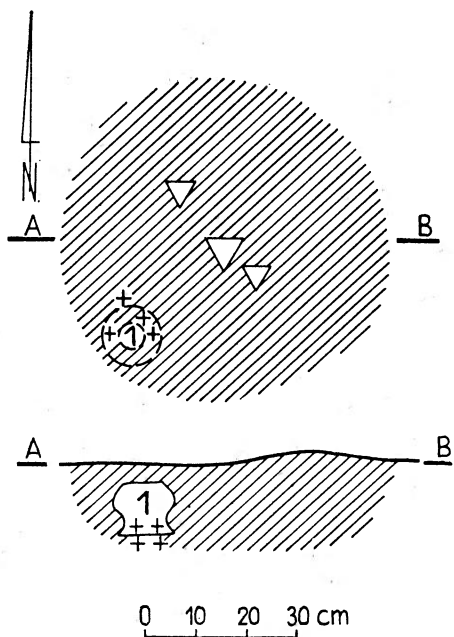

Ryc. 6. Swarzynice, pow. Sulechów. Plan grobu 5

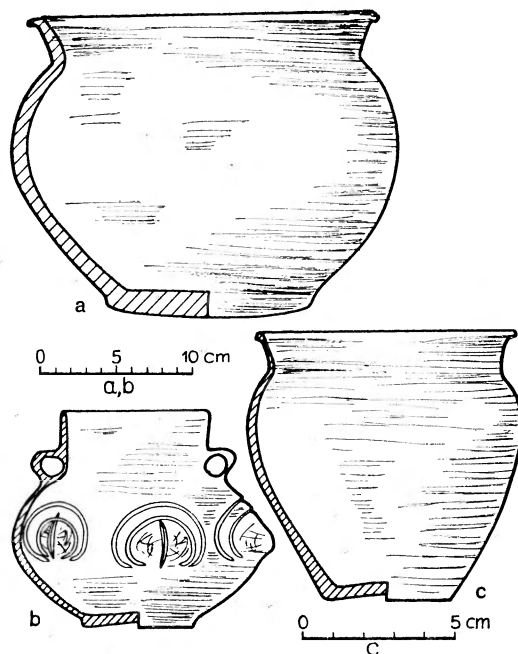
z płaskim, wyodrębnionym dnem, wyodrębnioną, lekko stożkowatą szyjką. Na brzuku sześć wypychanych od wewnątrz guzów obwiedzionych podwójnymi żłobkami. Między guzami potrójne dołki. Powierzchnia wygładzona, brunatna. Wys. 26 cm, śr. wyl. 22 cm, śr. dna 13 cm. Nr kat. MZG-O 1971:157 (Ryc. 7a). 2. Spalone kości. Nr kat. MZG-O 1971:158. 3. Guz brązowy z uszkiem. Śr. 1,8 cm. Nr kat. MZG-O 1971:159 (Ryc. 7c). 4. Baniasta, głęboka misa z płaskim, wyodrębnionym dnem i rozchylonym, górą wygiętym wylewem. Powierzchnia wygładzona, brunatnoceglasta. Wys. 7 cm, śr. wyl. 26 cm, śr. dna 9 cm. Nr kat. MZG-O 1971:160 (Ryc. 7b). 5. Jajowate naczynie z płaskim dnem i wychylonym, górą wygiętym wylewem. Powierzchnia wygładzona, brunatnoszara. Wys. 21 cm, śr. wyl. 21 cm, śr. dna 10 cm. Nr kat. MZG-O 1971:161 (Ryc. 7d). 6. Podobne naczynie jajowate o wygładzonej, brunatnej powierzchni. Wys. 17 cm, śr. wyl. 17 cm, śr. dna 9 cm. Nr kat. MZG-O 1971:162 (Ryc. 7e). 7. Baniasta amfora z płaskim, wyodrębnionym dnem, wyodrębnioną, stożkowatą szyjką. U jej nasady dwa ucha i słabo zaznaczony, poziomy żłobek. Na brzuku sześć guzów obwiedzionych podwójnymi żłobkami. Powierzchnia wygładzona, brunatna. Wys. 19 cm, śr. wyl. 18 cm, śr. dna 10 cm. Nr kat. MZG-O 1971:163 (Ryc. 7f). 8. Baniasta amfora z dnem wyodrębnionym w niską nóżkę i cylindryczną szyjką.

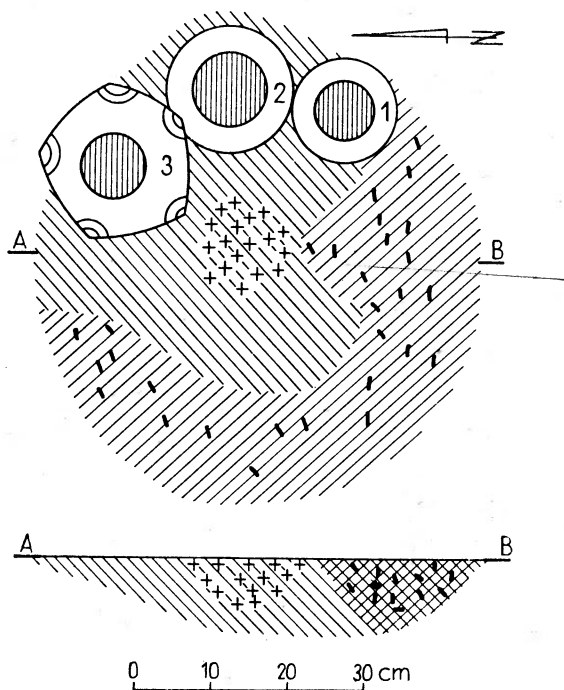
Ryc. 7. Swarzynice, pow. Sulechów. Zabytki z grobu 5 (a—j) i 6 (k—m)

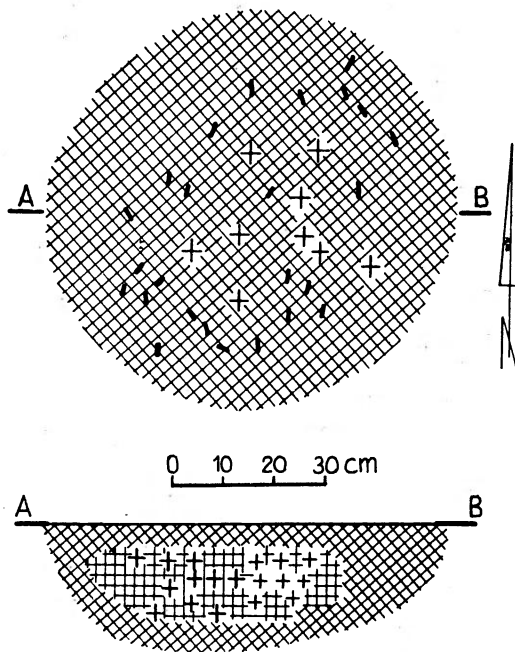
Ryc. 8. Swarzynice, pow. Sulechów. Plan i profil grobu 6

Ryc. 10. Swarzynice, pow. Sulechów. Zabytki z grobu 7 (a—c)

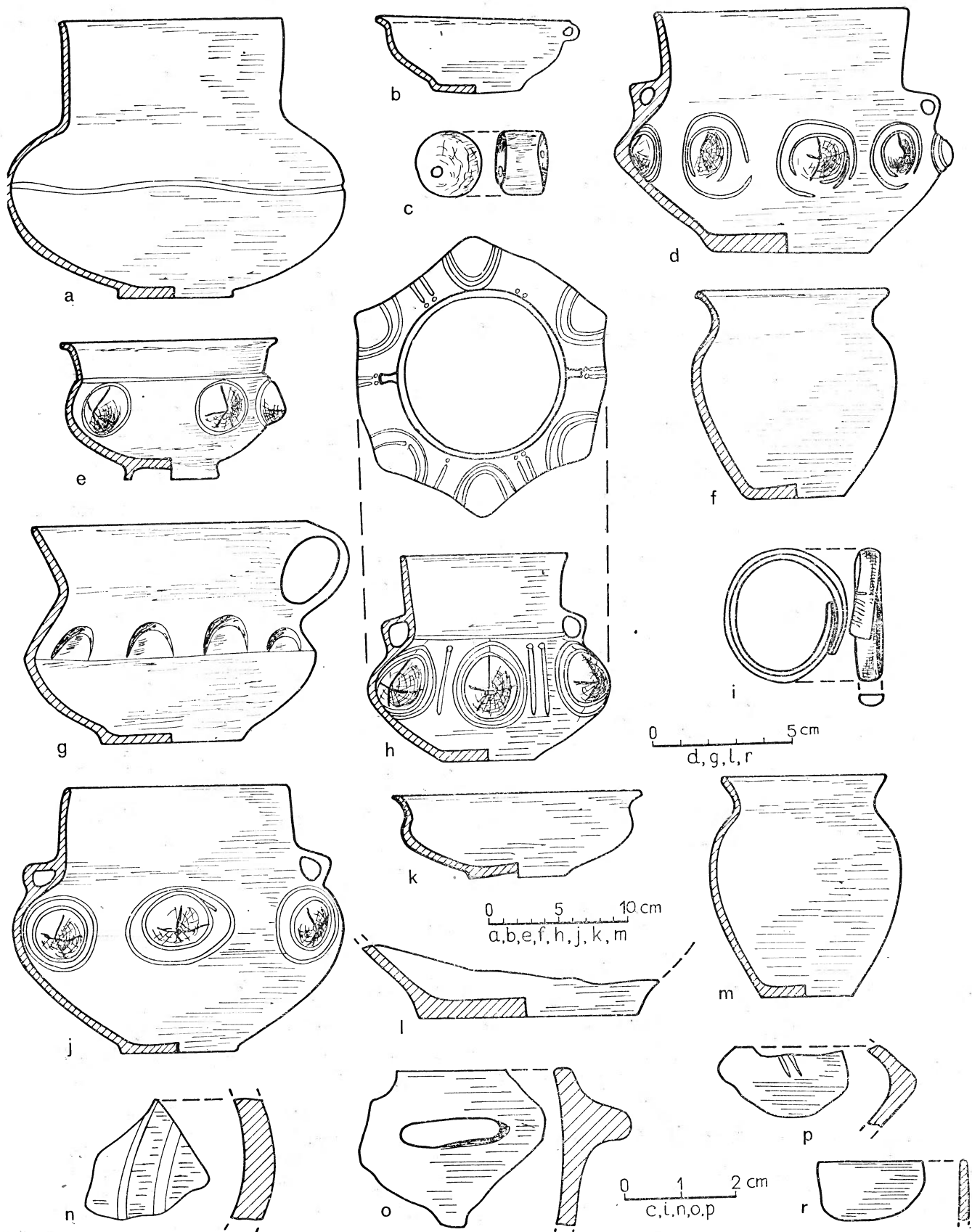
Ryc. 9. Swarzynice, pow. Sulechów. Plan i profil grobu 7

Ryc. 11. Swarzynice, pow. Sulechów. Plan i profil grobu 8

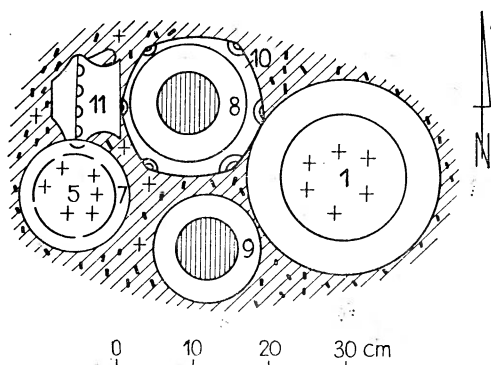
gliniany. Druga popielnica (nr 5) przykryta była misą i zawierała niewielką ilość drobnych kości (Ryc. 13). Inwentarz: 1. Popielnica — baniaste naczynie z płaskim, wyodrębnionym dnem, wyodrębnioną, cylindryczną szyjką o nieco wygiętym wylewie. Na największej wydętości kulistego brzuśca dookoły, nierówno prowadzony żłobek. Powierzchnia wygładzona, brunatnoszara. Wys. 20 cm, śr. wyl. 16 cm, śr. dna 8,5 cm. Nr kat. MZG-O 1971:176 (Ryc. 12a). 2. Spalone kości. Nr kat. MZG-O 1971:177. 3. Bransoletka brązowa z taśmy o soczewkowatym przekroju. Śr. 4,8 cm. Nr kat. MZG-O 1971:178

(Ryc. 12i). 4. Paciorek gliniany, cylindryczny ze skośnie przekłutym otworkiem. Powierzchnia wygładzona, brunatnosiwa. Śr. 1,2 cm, grubość 0,9 cm. Nr kat. MZG-O 1971:179 (Ryc. 12c). 5. Popielnica — baniasta amforka z płaskim, nieco wyodrębnionym dnem, lekko rozchyloną szyjką i dwoma uchami u jej nasady. Na brzuścu 10 małych, nalepionych guzków obwiedzionych nieregularnymi, otwartymi u dołu, podwójnymi żłobkami. Powierzchnia wygładzona, brunatna. Wys. 9 cm, śr. wyl. 9,5 cm, śr. dna 6 cm. Nr kat. MZG-O 1971:180 (Ryc. 12d). 6. Drobne, spalone kości. Nr kat. MZG-O 1971:181. 7. Uchata misa baniasta ze spłaszczonym, wyodrębnio-

Ryc. 12. Swarzynice, pow. Sulechów. Zabytki z grobu 9 (a-i); 10 (j-k); 11 (l-m); 15 (n-r)

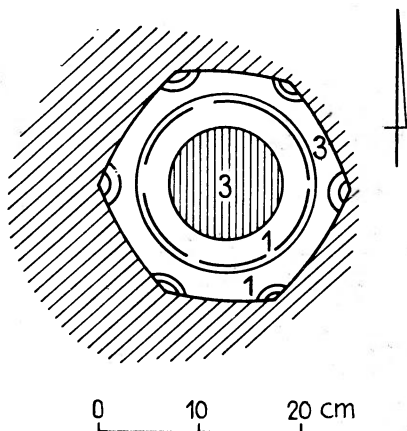
nym dnem i rozchylonym wylewem. Powierzchnia wygładzona, brunatna. Wys. 5,3 cm, śr. wyl. 14 cm, śr. dna 6 cm. Nr kat. MZG-O 1971:182 (Ryc. 12b). 8. Baniaste, szerokokotworowe naczynie z wklęsłym dnem wyodręb-

Ryc. 13. Swarzynice, pow. Sulechów. Plan grobu 9

nionym w stopkę i rozchylonym, górą wygiętym wylewem. U jego nasady dookoły żłobek. Na brzuścu pięć guzów, obwiedzionych pojedynczymi żłobkami. Powierzchnia wygładzona, brunatnoceglasta. Wys. 10 cm, śr. wyl. 16 cm, śr. dna 7 cm. Nr kat. MZG-O 1971:183 (Ryc. 12e). 9. Jajowate naczynie z płaskim dnem, rozchylonym, górą wygiętym wylewem. Powierzchnia wygładzona, brunatna. Wys. 15 cm, śr. wyl. 14 cm, śr. dna 7,8 cm. Nr kat. MZG-O 1971:184 (Ryc. 12f). 10. Baniasta amfora z płaskim, wyodrębnionym dnem i nieco rozchyloną szyjką. U jej nasady dwa ucha i poziomy żłobek. Na brzuścu 6 guzów obwiedzionych podwójnymi żłobkami. Między guzami i pod uchami podwójne (w jednym wypadku pojedynczy) żłobki pionowe, zwieńczone dołączkami. Powierzchnia wygładzona, brunatna. Wys. 15 cm, śr. wyl. 12 cm, śr. dna 7 cm. Nr kat. MZG-O 1971:185 (Ryc. 12h). 11. Dwustożkowaty dzbanuszek z ostrym załomem brzuśca i łukowatymi ściankami. Dno płaskie, wyodrębnione, wylew lejkowaty. Na jego wysokości taśmowate ucho. W górnej części brzuśca 8 półkolistych wklęśnięć, płytkich przy załomie, głębszych wyżej. Powierzchnia wygładzona, brunatna. Wys. 8 cm, śr. wyl. 10 cm, śr. dna 5,2 cm. Nr kat. MZG-O 1971:186 (Ryc. 12g).

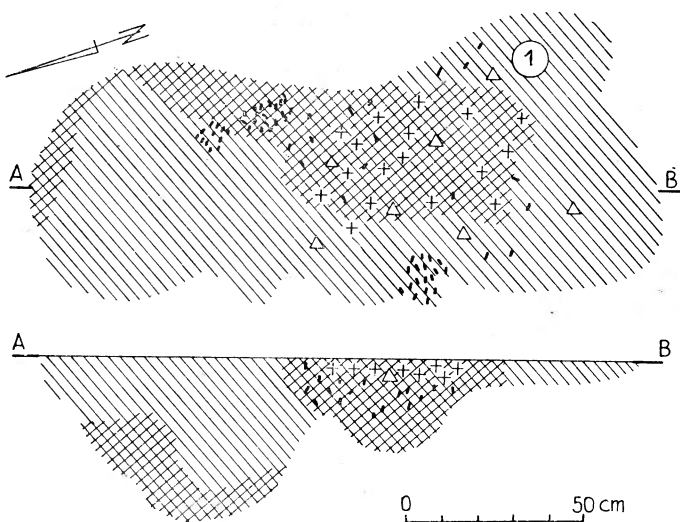
Grób 10. Popielnicowy, obsypany resztkami stosu, odkryty na głębokości 35 cm. Popielnica nakryta misą (Ryc. 14). Inwentarz: 1. Popielnica — baniasta amfora

Ryc. 14. Swarzynice, pow. Sulechów. Plan grobu 10

z płaskim, wyodrębnionym dnem, stożkową szyjką o lekko zagiętym wylewie. U nasady szyjki dwa ucha. Na brzuścu sześć guzów obwiedzionych podwójnymi żłobkami. Powierzchnia wygładzona, brunatna. Wys. 19,5 cm, śr. wyl. 16 cm, śr. dna 8,5 cm. Nr kat. MZG-O 1971:187 (Ryc. 12j). 2. Spalone kości. Nr kat. MZG-O 1971:188. 3. Baniasta misa z wklęsłym dnem i rozchylonym, górą wygiętym wylewem. Powierzchnia wygładzona, brunatna. Wys. 6 cm, śr. wyl. 18 cm, śr. dna 7 cm. Nr kat. MZG-O 1971:189 (Ryc. 12k).

Grób (?) 11. Jamowy, odkryty na głębokości 27 cm. Ostro oddzielająca się od podłoża, nieregularna, w przybliżeniu elipsowata jama o rozczłonkowanym, nieckowatym przekroju, zawierała węgle drzewne, nie liczne kości i ułamki kilku naczyń. W jej części południowo-wschodniej wystąpiło naczynie odwrócone dnem do góry. Wymiary jamy: śr. 175 × 75 cm, gł. 45 cm. (Ryc. 15). Inwentarz: 1. Jajowate naczynie

Ryc. 15. Swarzynice, pow. Sulechów. Plan i profil grobu 11

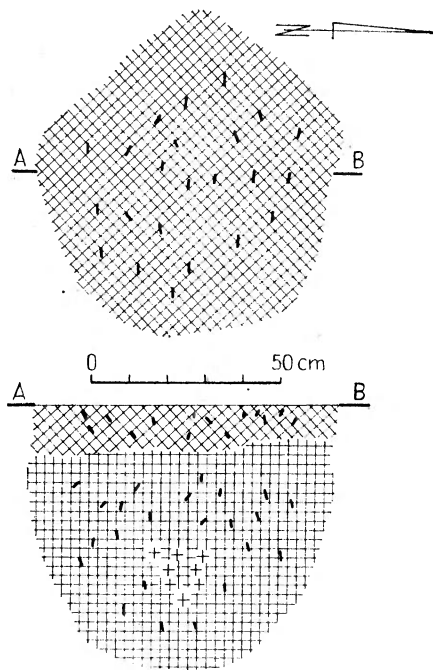
z płaskim, wyodrębnionym dnem i lejkowatym wylewem. Powierzchnia wygładzona, brunatna. Wys. 16 cm, śr. wyl. 12 cm, śr. dna 16 cm. Nr kat. MZG-O 1971:190 (Ryc. 12m). 2. Ułamki kilku naczyń, m.in. płaskie, wyodrębnione dno naczynia wygładzonego, brunatnego. Wys. zach. 2,5 cm, śr. dna 8 cm. Nr kat. MZG-O 1971:191 (Ryc. 12l). 3. Drobne, nie liczne, silnie rozlasowane kości. Nr kat. MZG-O 1971:192.

Grób 12 — z okresu rzymskiego.

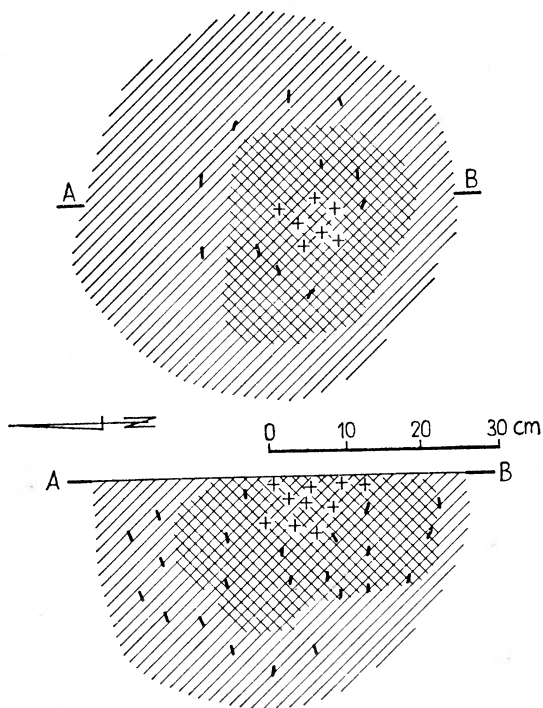
Grób (?) 13. Jamowy, odkryty na głębokości 43 cm. Owalna, w przekroju workowata, szarobrunatna jama, wypełniona intensywną spalenizną z węglami drzewnymi i nie licznymi, silnie rozlasowanymi kośćmi. Wymiary: śr. 40 cm, gł. 35 cm (Ryc. 16). Inwentarz: 1. Kilkanaście drobnych, rozlasowanych kosteczek. Nr kat. MZG-O 1971:193.

Grób (?) 14. Jamowy, odkryty na głębokości 37 cm. Owalna, w przekroju nieckowata jama o barwie szarej i szaroczarnej zawierała węgielki drzewne i nie liczne kości. Wymiary: śr. 50 cm, gł. 29 cm (Ryc. 17). Inwentarz: 1. Silnie rozlasowane, spalone kości. Nr kat. MZG-O 1971:194.

Grób (?) 15. Jamowy, odkryty na głębokości 50 cm. Owalna, w przekroju nieckowata jama z wglę-

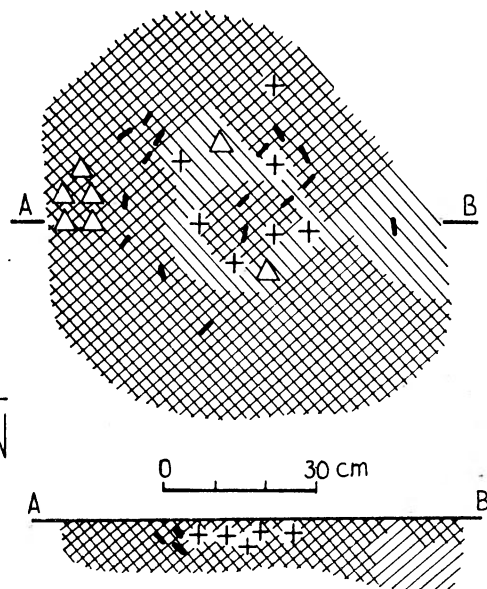

Ryc. 16. Swarzynice, pow. Sulechów. Plan i profil grobu 13

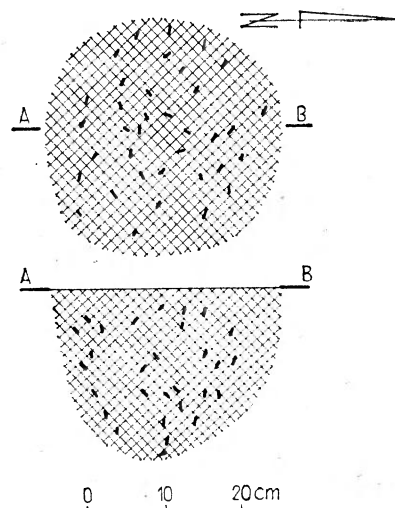

Ryc. 17. Swarzynice, pow. Sulechów. Plan i profil grobu 14

bieniem w części wschodniej, o szarobrunatnym wypełnisku z węgielkami drzewnymi, nielicznymi ułkami naczyń i kilkunastoma kosteczkami (Ryc. 18). Inwentarz: 1. Trzy fragmenty brzuśca naczynia wygładzonego, szarobrunatnego, zdobionego guzami (?). Nr kat. MZG-O 1971:195 (Ryc. 12n). 2. Ułamek górnej części naczynia wygładzonego, ceglaskobrunatnego z poziomą listewką w miejscu uszka. Nr kat. MZG-O 1971:196 (Ryc. 12o). 3. Dwa fragmenty brzuśca naczynia dwustożkowatego, wygładzonego, brunatnego. Nr kat. MZG-O 1971:197

Ryc. 18. Swarzynice, pow. Sulechów. Plan i profil grobu 15

Ryc. 19. Swarzynice, pow. Sulechów. Plan i profil jamy 1

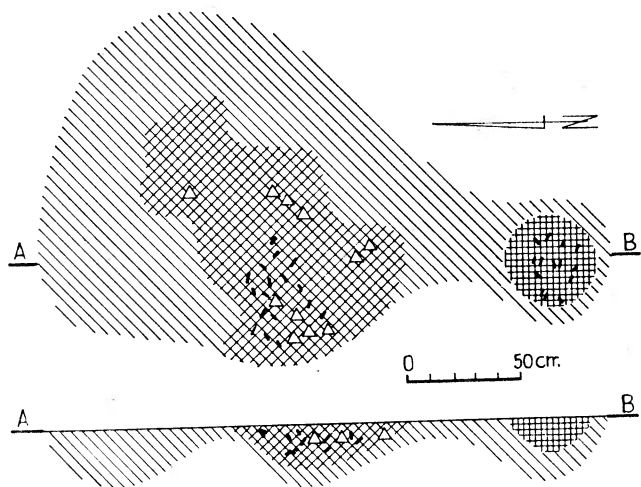
(Ryc. 12p). 4. Ułamek cylindrycznej szyjki naczynka wygładzonego, brunatnego. Nr kat. MZG-O 1971:198 (Ryc. 12r). 5. Nieliczne, spalone i silnie rozłusowane kości. Nr kat. MZG-O 1971:199.

Grób 16 — z okresu rzymskiego.

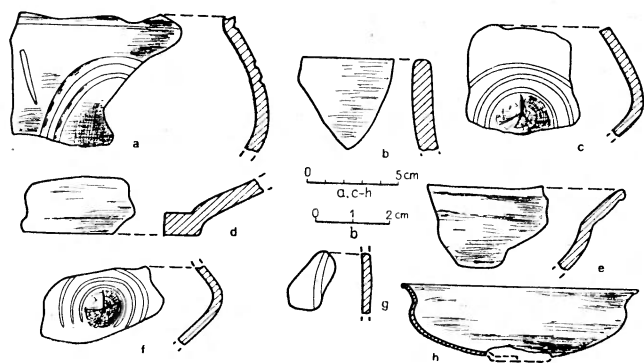
Jama 1. Odkryta na głębokości 80 cm. Owalna, szarobrunatna. Przekrój workowaty. Wypełnisko: sypka, szara i szarobrunatna ziemia zmieszana z drobnymi węgielkami drzewnymi. Wymiary: śr. 30 cm, gł. 23 cm (Ryc. 19).

Jama 2. Odkryta na głębokości 60 cm. Nieregularna, szarobrunatna. Przekrój w kształcie podwójnej niecki. Wypełnisko: dość spoista szara i szarobrunatna ziemia z węgielkami drzewnymi i licznymi ułkami naczyń. Wymiary: 230 × 140 cm, gł. 25 cm (Ryc. 20). Inwentarz: 1. 102 fragmenty brzuśców i den przypuszczalnie dwu lub trzech naczyń zdobionych ornamentem guzowym. Nr kat. MZG-O 1971:200 (Ryc. 21a, c).

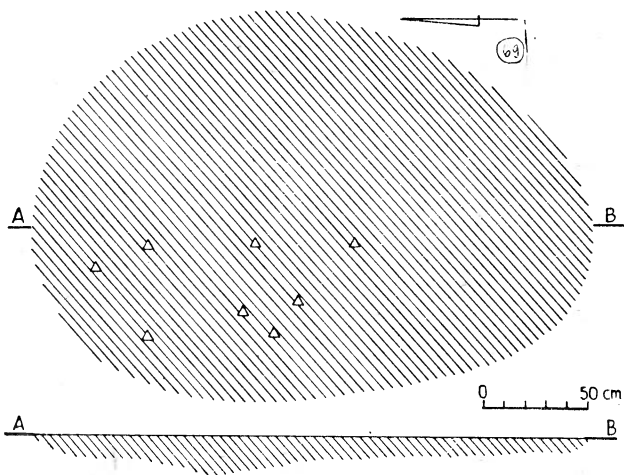
Jama 3. Odkryta na głębokości 35 cm. Duża, elipsowata, brunatna. Przekrój nieckowaty. Wypełnisko:

Ryc. 20. Swarzynice, pow. Sulechów. Plan i profil jamy 2

Ryc. 21. Swarzynice, pow. Sulechów. Zabytki z jamy 2 (a, c); 3 (b, d—g); 9 (h)

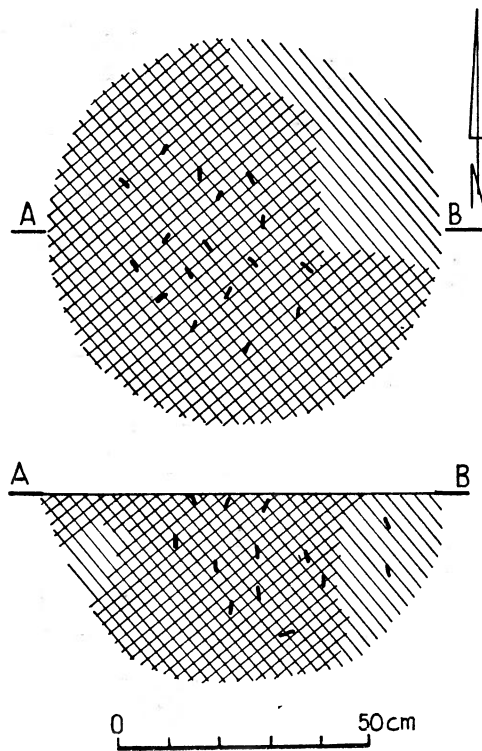
Ryc. 22. Swarzynice, pow. Sulechów. Plan i profil jamy 3

sypka, szarobrunatna ziemia z węgielkami drzewnymi i ułankami naczyń (Ryc. 22). Inwentarz: 1. 104 fragmenty trzech lub czterech naczyń, w tym ułanki miski baniastej o rozchylonym wylewie (Ryc. 21d, e), fragmenty naczynia baniastego zdobionego guzami (Ryc. 21b, f, g). Nr kat. MZG-O 1971:201.

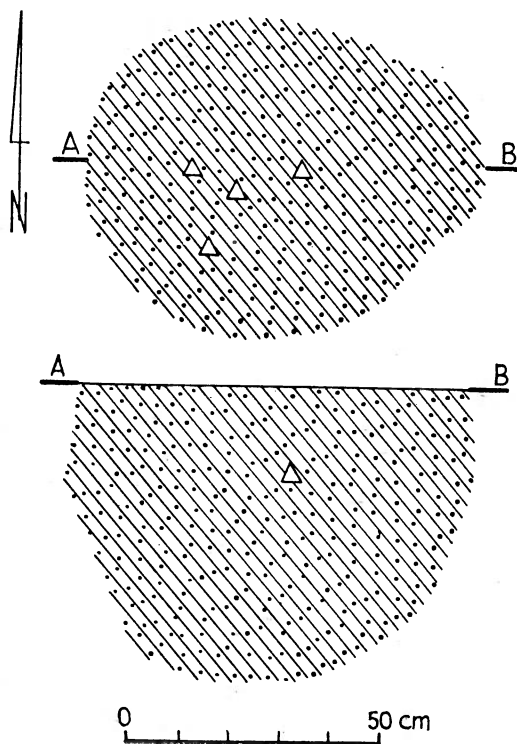
Jama 4. Odkryta na głębokości 60 cm. Elipsowata, brunatna i brunatnoszara. Przekrój nieckowaty. Wypeł-

nisko: sypka, szara i brunatnoszara ziemia z nielicznymi węgielkami drzewnymi. Wymiary: 80 × 40 cm, gł. 20 cm.

Jama 5. Odkryta na głębokości 58 cm. Owalna, brunatnoszara. Przekrój stożkowaty. Wypełnisko: stosunkowo spoista, szara i szarobrunatna ziemia z węgielkami drzewnymi. Wymiary: śr. 75 cm, gł. 35 cm (Ryc. 23).

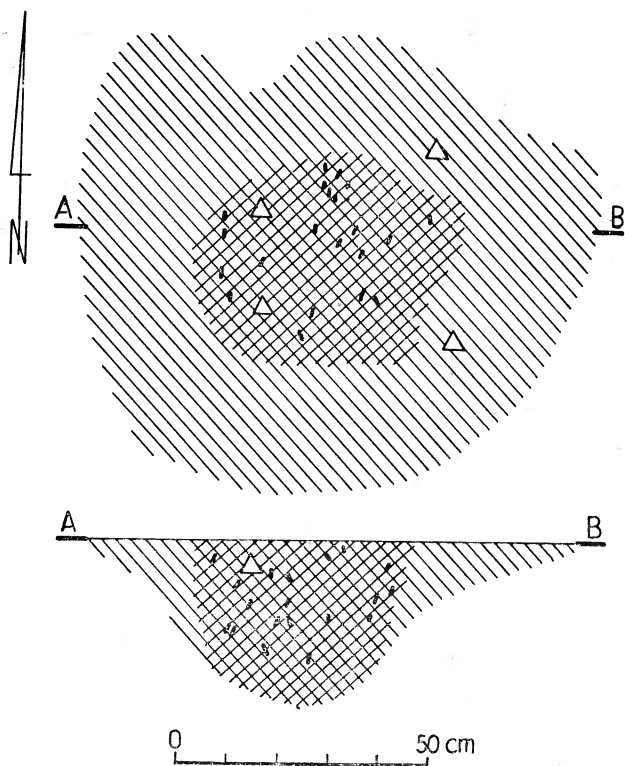
Ryc. 23. Swarzynice, pow. Sulechów. Plan i profil jamy 5

Ryc. 24. Swarzynice, pow. Sulechów. Plan i profil jamy 6

Jama 6. Odkryta na głębokości 60 cm. Owalna, szarżółta. Przekrój workowaty. Wypełnisko: sypka, szara ziemia zmieszana z żółtym piaskiem i drobnymi węgielkami drzewnymi i kilkoma ułkami naczyń. Wymiary: 75 × 60 cm, gł. 56 cm (Ryc. 24). Inwentarz: 1. 6 fragmentów naczyń średniościenne, wygładzonego, brunatnoszarego. Nr kat. MZG-O 1971:202.

Jama 7. Odkryta na głębokości 50 cm. Owalna, szarobrunatna z elipsowatym, intensywnie czarnym centrum. Przekrój nieckowaty. Wypełnisko: dość spoista, szarobrunatna i czarna ziemia z węgielkami drzewnymi i kilkoma ułkami naczyń (Ryc. 25). Inwentarz: 1. 4 fragmenty naczyń średniościenne, wygładzonego, brunatnego. Nr kat. MZG-O 1971:203.

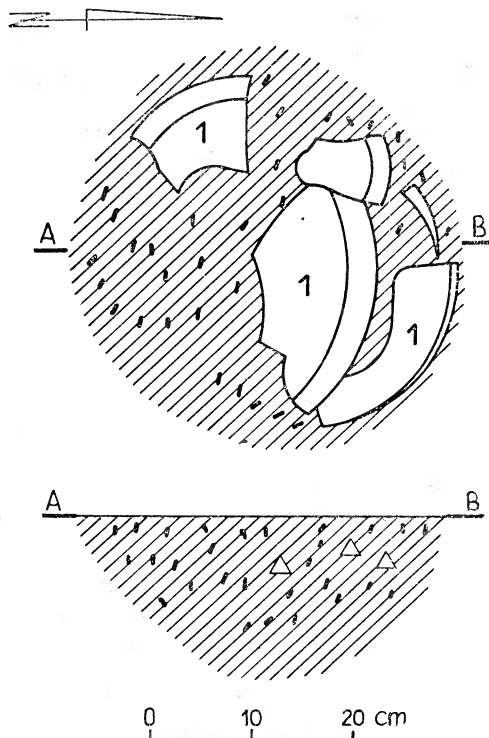
Ryc. 25. Swarzynice, pow. Sulechów. Plan i profil jamy 7

Jama 8. Odkryta na głębokości 60 cm. Owalna szarobrunatna. Przekrój stożkowaty. Wypełnisko: sypka, szara, szarobrunatna i ceglata ziemia z węgielkami drzewnymi. Wymiary: śr. 120 cm, gł. 50 cm.

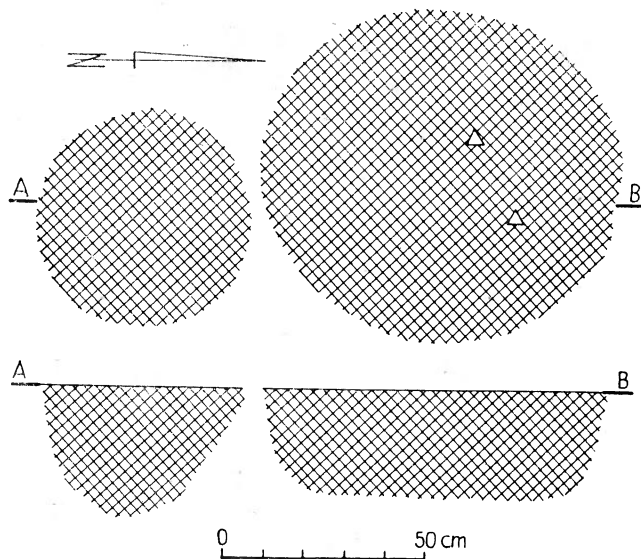
Jama 9. Odkryta na głębokości 60 cm. Owalna, szara, nakryta ułkami misy. Przekrój nieckowaty. Wypełnisko: szara ziemia z węgielkami drzewnymi (Ryc. 26). Inwentarz: 1. Baniasta miska z wychylonym, górą wygiętym wylewem. Powierzchnia wygładzona, brunatna. Wys. 8 cm, śr. wyl. 26 cm, śr. dna 7 cm (?). Nr kat. MZG-O 1971:204 (Ryc. 21h).

Jama 10. Odkryta na głębokości 60 cm. Okrągła, szarobrunatna. Przekrój nieckowaty. Wypełnisko: sypka, szara i szarobrunatna ziemia z węgielkami drzewnymi. Wymiary: śr. 87 cm, gł. 25 cm (Ryc. 27).

Jama 11. Odkryta na głębokości 60 cm. Okrągła, szarobrunatna. Przekrój stożkowaty. Wypełnisko: sypka,

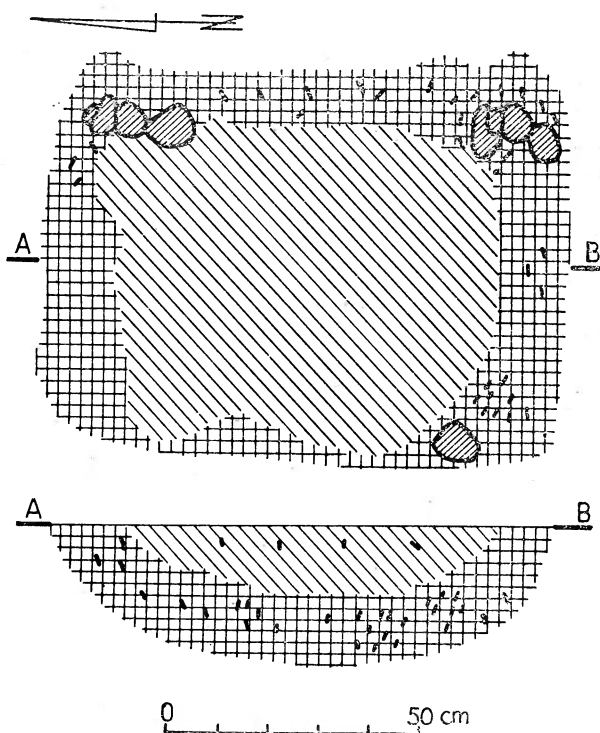
Ryc. 26. Swarzynice, pow. Sulechów. Plan i profil jamy 9

Ryc. 27. Swarzynice, pow. Sulechów. Plan i profil jam 10 i 11

szara i brunatna ziemia z nielicznymi węgielkami drzewnymi. Wymiary: śr. 50 cm, gł. 30 cm (Ryc. 27).

Jama 12. Odkryta na głębokości 50 cm. Prostopadokątna, szarobrunatna, o intensywnie czarnym obrzeżu z przepalonymi kamieniami. Przekrój nieckowaty. Wypełnisko: czarna, szarobrunatna i ceglatabrunatna ziemia z węgielkami drzewnymi i ułkami naczyń. Wymiary: 105 × 75 cm, gł. 28 cm (Ryc. 28). Inwentarz: 1. 2 fragmenty brzośca naczyń średniościenne, wygładzonego, brunatnego. Nr kat. MZG-O 1971:205.

Ryc. 28. Swarzynice, pow. Sulechów. Plan i profil jamy 12

ANALIZA MATERIAŁU

OBRZĄDEK POGRZEBOWY I FORMY GROBÓW

Jak już wspomniano we wstępie, niewielkie cmentarzysko ludności kultury łużyckiej w Swarzynicach reprezentowane jest przez 6 grobów ciałałpalnych i 7 pochówków jamowych. Zapewne bezpośredni, choć trudny do bliższego sprecyzowania, związek z rytuałem pogrzebowym miało również 13 odkrytych jam.

Sama lokalizacja cmentarzyska jest zgodna z powszechnie przyjętym zwyczajem umiejscowienia obiektów sepulkralnych na piaszczystych, suchych wzniesieniach lub u ich stóp. Na przebadanym obszarze, stanowiącym najprawdopodobniej całość stanowiska, zasadniczo trudno dopatrzeć się jakiegś reguły w sytuowaniu grobów. Pochówki popielnicowe, bezpopielnicowe i jamy rozrzucone były po całym terenie, występując liczniej w jego części wschodniej, nieco wyższej od pozostałej (Ryc. 2). Analizując plan rozmieszczenia grobów zauważyć można ich stosunkowo znaczny rozrzut i występowanie obiektów w gniazdach liczących po 2—3 groby³.

Pewnym ewenementem jest współwystępowanie na omawianym stanowisku grobów ciałałpal-

³ Takie rozmieszczenie grobów na cmentarzyskach ludności kultury łużyckiej, datowanych wyłącznie na III okres epoki brązu, jest charakterystyczne dla terenów Krainy Zielonogórskiej. W Czerwieńsku, pow. Zielona Góra, Nowej Soli-Koserzu, Nowej Soli-Starym Zabnie odkryto cmentarzyska, na których groby rozrzu-

nych popielnicowych i jamowych, pochodzących z tego samego okresu. Fakt istnienia pochówków popielnicowych w III okresie epoki brązu nie wymaga szczegółowego uzasadnienia. Natomiast występowanie grobów jamowych w tym czasie wiązane jest z przetrwaniem tradycji okresu wcześniejszego⁴. W naszym przypadku są to chyba nawiązania do fazy śląsko-wielkopolskiej kultury przedłużyckiej. Problem tych grobów polega jeszcze na tym, że część z nich zawierała minimalną ilość spalonych kości. Zasadniczo za bezsporne pochówki uznać można wyłącznie te, w których wystąpiła znacznie większa ilość kości (groby 4, 7, 8). Kilka z nich posiadało naczynia odwrócone dnami do góry (groby 4, 6, 7, 11), pozostałe zaś zawierały jedynie drobne kości i resztki stosu i wyjątkowo po kilka ułamków naczyń (grób 15). Biorąc pod uwagę występowanie bardzo zbliżonych jam pozbawionych śladów kości, zagadnienie zaliczenia niektórych obiektów do grobów może być dyskusyjne. Jednakże za kryterium uznania ich za pochówki przyjęto występowanie spalonych kości bez względu na ich ilość⁵.

cone były na znacznej przestrzeni, występując pojedynczo lub w niewielkich gniazdach, odległych od siebie od kilku do kilkudziesięciu metrów. W świetle dotychczasowych badań „czyste” cmentarzyska z III okresu epoki brązu spotykane są wyłącznie w tej postaci lub też towarzyszą kurhanom. Inaczej sprawa przedstawia się w przypadku stwierdzenia ciągłości chronologicznej: cmentarzyska takie reprezentowane są przez kilkadziesiąt lub kilkaset grobów, skupiających się na stosunkowo niewielkim obszarze. W przeciwieństwie do pochodzących wyłącznie z środkowej epoki brązu, cmentarzyska takie zawierają często po kilkadziesiąt grobów z III okresu epoki brązu. Por. A. Marcinkian: Cmentarzysko ludności kultury łużyckiej z III—V okresu epoki brązu w Przyborowie pow. Nowa Sól, „Zielonogórskie Zeszyty Muzealne” (w druku); A. Marcinkian: Wczesnołużyckie cmentarzysko ciałałpalne w Nowej Soli-Koserzu, „Wiadomości Archeologiczne” T. XXXIX, 1975, s. 305—311; M. Kwapiński: Groby z III okresu epoki brązu w Czerwieńsku pow. Zielona Góra, „Materiały Komisji Archeologicznej Lubuskiego Towarzystwa Naukowego”, z. 3 (w druku); B. Kres: Cmentarzysko kultury łużyckiej z III okresu epoki brązu w Czerwieńsku, pow. Zielona Góra, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, Vol. XIV, 1963, s. 14—18; B. Kres: Grób z cmentarzyska ludności kultury łużyckiej w Czerwieńsku, pow. Zielona Góra, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, Vol. XVII, 1966, s. 282—293; A. Kołodziejcki: Cmentarzysko ciałałpalne ludności kultury łużyckiej w Szczawnie, „Zielonogórskie Zeszyty Muzealne”, z. I, 1969, s. 151—162.

⁴ T. Malinowski: Obrządek pogrzebowy ludności kultury łużyckiej w Polsce. „Przegląd Archeologiczny”, T. XIV, 1962, s. 37 i przypis 31.

⁵ Cały materiał kostny odany został do analizy antropologicznej dr Januszowi Piontkowi z Poznania (J. Piontek: Antropologiczna analiza materiałów kostnych z grobów ciałałpalnych odkrytych w Swarzynicach, pow. Sulechów — patrz niniejszy zeszyt „Wiadomości Archeologicznych”). W kilku wypadkach, na skutek silnego rozlasowania, nie udało się wyeksplorować nie-licznych kości i przede wszystkim te groby (?) mogą wiązać się funkcjonalnie raczej z jamami niż pochówkami.

Biorąc pod uwagę proporcje między liczbą grobów popielnicowych i jamowych, omawiane cmentarzysko uznać należy za wyjątkowe. T. Malinowski stwierdził, że w większości przypadków na cmentarzyskach o mieszanej formie grobów, pochówki bezpopielnicowe stanowią mniejszość. Jedynie w Długomiłowicach, pow. Koźle i Stobnicy, pow. Piotrków stosunek ten był odwrotny⁶. Nie mniej ciekawe jest występowanie jam, które w wypadku odkrycia ich na osadzie należałoby zaliczyć do ognisk. Zlokalizowanie ich między grobami, jak i bezsporna paralelność chronologiczna, wykluczają raczej tezę o jednoczesnym występowaniu osady i cmentarzyska na tym samym miejscu. Wydaje się, że niektóre jamy (jak i być może problematyczne groby bezpopielnicowe 13, 14, 15) wiązać raczej należy z jakimiś, bliżej nieuchwytnymi zabiegami obrzędowymi. O ile niektóre z grobów jamowych, ze względu na minimalną ilość kości, uznać by można za ślady miejsc ciałopalenia, to podobne jamy bez kości są zapewne pozostałością ognisk obrzędowych związanych np. z kultem zmarłych⁷. Najbliższe terytorialnie analogie do takich obiektów odkryto na cmentarzysku w Przyborowie, pow. Nowa Sól⁸.

Mniej problemów natury interpretacyjnej niosą groby popielnicowe. Typowym dla omawianego stanowiska jest występowanie pochówek popielnicowych obsypanych resztkami stosu (groby 3, 10), często z zachowaniem śladów jamy grobowej (groby 5, 9). Za popielnice służyły misy (grób 3), naczynia baniaste różnej wielkości (groby 5, 9) i amfory (grób 10). Przeważnie były to pochówki jednostkowe (jednopolnicowe). Wyjątek stanowi grób 9 o dwu popielnicach. Funkcje naczyń nakrywających spełniały misy (groby 5, 9, 10), a w jednym wypadku naczynie z kośćmi pozbawione było tego zabezpieczenia (grób 9). Naczynia przystawkowe ustawione były „normalnie”, na boku (groby 5, 9) i dnami do góry (grób 9), niekiedy jedno na drugich (groby 5, 9). Zarówno układ naczyń, jak i forma grobu znajdują szereg analogii na całym terytorium zasiedlenia ludności kultury łużyckiej. Najbliższe odpowiedniki znane są z cmentarzysk w Otyniu, pow. Nowa Sól⁹, Czerwieńsku, pow. Zielona Góra¹⁰, Nowej Soli — Koserzu¹¹, jak również z samych Swarzynic¹² czy Przyborowa¹³.

⁶ T. Malinowski: op. cit., s. 38.

⁷ T. Malinowski: op. cit., s. 57.

⁸ A. Marcinkian: Cmentarzysko ... w Przyborowie.

⁹ Archiwum fotograficzne Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Archeologicznych w Zielonej Górze —

Przeważającą większość materiału zabytkowego stanowią naczynia i ich fragmenty. Analizowane cmentarzysko dostarczyło 27 całych lub nieco zniszczonych egzemplarzy i kilkaset ułamków. Doliczyć do tego należy 10 naczyń z dwu grobów odkrytych przed rozpoczęciem systematycznych badań. Całość materiału ceramicznego podzielić można na kilka zasadniczych typów: formy baniaste, amfory, naczynia jajowate, dzbany i kubki oraz misy.

1. Naczynia baniaste. Wystąpiły w grobach 5 (nr 1) i 9 (nr 1 i 8). Zasadniczo każde z nich reprezentuje osobny podtyp. Popielnica z grobu 5 zdobiona jest na baniastym brzuscu ornamentem guzowym. Szyjka jej jest wyodrębniona, stożkowata, a dno płaskie. Popielnica z grobu 9 posiada brzusec kulisty i wysoką, cylindryczną szyjkę, a szerokootworowe naczynie z grobu 9 (nr 8) stanowi formę pośrednią między głębokimi misami o okazami baniastymi. Jest ono również zdobione guzami. Naczynia te datowane być mogą na III okres epoki brązu. Dotyczy to zwłaszcza form zdobionych guzami. Ten typ ornamentu uznawany jest powszechnie za charakterystyczny dla środkowego okresu epoki brązu¹⁴ chociaż A. Gardawski¹⁵ podkreśla, że część tak zdobionych naczyń może być starsza. Dość wyraźne nawiązania do II okresu epoki brązu wydaje się mieć popielnica nr 1 z grobu 9, poprzez kulistość brzuśca i wysokość cylindrycznej szyjki¹⁶.

fotografia zatytułowana Deutsch Wartenberg, Kr. Grünberg, Grab III, IV, V (Amtliche Grabung 1928).

¹⁰ B. Kres: Cmentarzysko ... w Czerwieńsku, s. 14—18; B. Kres: Grób z cmentarzyska ... w Czerwieńsku, s. 282—283; M. Kwapieński: op. cit.

¹¹ A. Marcinkian: Wczesnołużyckie cmentarzyska ... w Nowej Soli-Koserzu.

¹² Archiwum fotograficzne WKZA — Schwarmitz Kr. Grünberg (Herbst 1928), grób 2.

¹³ A. Marcinkian: Cmentarzysko ... w Przyborowie.

¹⁴ M. Gedl: Studia nad wczesną fazą kultury łużyckiej w środkowej i wschodniej Polsce, „Archeologia Polski”, T. XVII, 1967, s. 287—289; St. Kurnatowski: Materiały do środkowego okresu epoki brązowej w Wielkopolsce, „Przegląd Archeologiczny”, T. XVII, 1966, ryc. 12, 28, 34.

¹⁵ A. Gardawski: Plemiona kultury trzcinieckiej w Polsce, „Materiały Starożytne”, T. V, 1959, s. 130—131. Ostrożniej zagadnienie to stawia B. Gediga: Plemiona kultury łużyckiej w epoce brązu na Śląsku Środkowym, Wrocław—Warszawa—Kraków 1967, s. 181—182.

¹⁶ J. Kostrzewski, W. Chmielewski, K. Jażdżewski: Pradzieje Polski, Wrocław—Warszawa—Kraków 1965, s. 138, ryc. 25; B. Gediga: op. cit., s. 30; B. Richtshofen: Die ältere Bronzezeit in Schlesien, Berlin 1929, Ryc. 1.

Najbliższe analogie do naczyń guzowych spotkać można w Przyborowie¹⁷, Zielonej Górze¹⁸, Bukowie, pow. Sulechów¹⁹, Olszynie, pow. Żary²⁰ oraz na płaskim cmentarzysku w Grzmiącej, pow. Słubice²¹ i Jasieńcu, pow. Międzyrzecz Wielkopolski²².

2. *Amfory*. Odkryto je w grobach 5 (nr 7 i 8), 7 (nr 3), 9 (nr 5 i 10) oraz 10 (nr 1). Są to naczynia baniaste, dwuuszne, o wyodrębnionych, cylindrycznych lub lekko stożkowatych szyjkach. Amfory z reguły zdobione są sześcioma (groby 5/7, 9/10 i 10/1) lub pięcioma (grób 7/3) wypychanymi guzami. Wyjątek stanowi naczynko nr 5 z grobu 9, ornamentowane na brzuścu dziesięcioma nalepianymi guzkami. Równie unikalny charakter posiada egzemplarz z grobu 5 (nr 8) o kulistym brzuścu i 6 nalepianych pionowych listewkach poprzecznie nacinanych. Większość tych naczyń datowana być może również na III okres epoki brązu. Podobnie, jak w przypadku formy bezuchej, kulistość brzuśca amfory nr 8 z grobu 5 zbliża ją do naczyń z II okresu epoki brązu. Analogicznie ma się sprawa z amforeką dziesięcioguzową z grobu 9²³.

Amfory zdobione guzami wypychanymi spotykane są na Śląsku Środkowym²⁴, w Saksonii²⁵, na Śląsku Dolnym i w Wielkopolsce²⁶. Są one datowane na III okres epoki brązu.

3. *Naczynia jajowate*. Stanowią najliczniejszą grupę ceramiki (groby 4/1 i 2, 5/5 i 6,

6/1, 7/1 i 2, 9/9, 11/1). Są to formy wysmukłe, o wychylonym, często górą wygiętym wylewie (szyjce ?), nieornamentowane. Naczynia tego typu spotyka się powszechnie na cmentarzyskach ludności kultury łużyckiej. Najbliższe odpowiedniki znaleźć można m.in. w Olszynie²⁷, Przyborowie²⁸, Szczawnie²⁹, i Trzebiechowie, pow. Krosno Odrzańskie³⁰. T. Malinowski uważa, że formy o wychylonym, górą wygiętym wylewie są typologicznie młodsze od egzemplarzy z wylewem lejkowatym i datowane być mogą na koniec III lub nawet przełom III/IV okresu epoki brązu³¹. Analiza zespołów grobowych ze Swarzynic nie pozwala na przeprowadzenie tak precyzyjnego rozróżnienia. Zarówno jeden jak i drugi podtyp współwystępuje w jednych zespołach, oscylujących raczej ku początkom, a nie końcowi środkowego okresu epoki brązu (np. grób nr 5).

4. *Dzbany i kubki*. Dzbany odkryte zostały w grobie 5 (nr 10 i 11) oraz 9 (nr 11). Za kubek uznano fragmenty naczynia nr 9 z grobu 5. Ta forma naczyń charakteryzuje się baniastymi (grób 5/10) lub dwustożkowatymi (grób 5/11 i 9/11) brzuściami. Cechą wyróżniającą jest wyodrębnienie szyjek i występowanie pojedynczych, stosunkowo dużych uch. Egzemplarz zdobiony guzami (grób 5/10) zaliczyć można do III okresu epoki brązu. Natomiast pozostałe dwa, o dwustożkowatych brzuścach, nawiązują silnie do form z okresu wcześniejszego. Zbliżone kubki uchate uznawane są za formę przewodnią naczyń kultury przedłużyckiej³².

5. *Misy*. Znanych jest 5 egzemplarzy z grobów i 1 z jamy. Wydzielić można dwa zasadnicze podtypy: misy baniaste, uchate (groby 3/1 i 9/7) oraz bezuche (groby 5/4, 10/3 i jama 9). Oba podtypy są szeroko znane z szeregu cmentarzysk

¹⁷ A. Marcinkian: Cmentarzysko... w Przyborowie, tabl. 71/11.

¹⁸ M. Kwapiński: Cmentarzysko kurhanowe z III okresu epoki brązu w Zielonej Górze (maszynopis).

¹⁹ M. Kwapiński: Kurhan z III okresu epoki brązu w Bukowie, pow. Sulechów (maszynopis).

²⁰ T. Malinowski: Badania archeologiczne na cmentarzysku kultury łużyckiej w Olszynie w pow. żarskim, „Fontes Archaeologicae Posnanienses”, Vol. X, 1959, ryc. 15; M. Zeylandowa: Badania cmentarzyska kultury łużyckiej w Olszynie pow. Żary, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, Vol. XIII, 1962, ryc. 3, 4, 11, 14, 25, 30.

²¹ A. Marcinkian: Wczesnołużyckie cmentarzysko... w Grzmiącej.

²² A. Kołodziejski: Cmentarzysko ciałopalne w Jasieńcu, pow. Międzyrzecz Wlkp., „Materiały Komisji Archeologicznej Lubuskiego Towarzystwa Naukowego”, Zielona Góra 1965, z. 1, s. 126—127, tabl. V.

²³ J. Kostrzewski, W. Chmielewski, K. Jażdżewski: op. cit., s. 137.

²⁴ B. Gediga: op. cit., ryc. 5.

²⁵ W. Coblenz: Grabfunde Mittelbronzezeit Sachsen, Dresden 1952, tabl. 10:5, 8; 22:4.

²⁶ A. Marcinkian: Cmentarzysko... w Przyborowie, tabl. 3:3; B. Kres: Cmentarzysko... w Czerwieńsku, ryc. 3:11; St. Kurnatowski: op. cit., ryc. 35, 39, 48, 53, 56. Archiwum Muzeum Archeologicznego we Wrocławiu, Księga Inwentarzowa 1926. Nr inw. 1926:1991, 1996 — Bogumice, pow. Głogów; J. Kostrzewski: Wielkopolska w pradziejach, Warszawa—Wrocław 1955, s. 97, ryc. 226; M. Gedl: op. cit., s. 288—289, tabl. I, 3; III, 6; V, 13.

²⁷ M. Zeylandowa: op. cit., ryc. 14, 17 i dalsze; T. Malinowski: Badania... w Olszynie, ryc. 7, 9.

²⁸ M. Zeylandowa: Cmentarzysko kultury łużyckiej w Przyborowie, w pow. Nowa Sól, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, Vol. X, 1959, ryc. 8, 14; A. Marcinkian: Cmentarzysko... w Przyborowie, tabl. 2:1, 5.

²⁹ A. Kołodziejski: Cmentarzysko... w Szczawnie, ryc. 3.

³⁰ A. Götze: Die Vorgeschichte der Neumark, Würzburg 1897, s. 22, ryc. 21.

³¹ T. Malinowski: Badania... w Olszynie, s. 122, przypis 30.

³² J. Kostrzewski, W. Chmielewski, K. Jażdżewski, op. cit., s. 137; W Trzęsowie, pow. Głogów odkryto bogato wyposażony grób (m.in. sztylet brązowy, siekierkę, szpilę) zawierający kubek dwustożkowaty, datowany przez M. Kaczkowskiego na II okres epoki brązu; M. Kaczkowski: Sprawozdanie z działalności Powiatowego Konserwatora Zabytków w Głogowie, „Zielonogórskie Zeszyty Muzealne”, z. III (w druku).

людności kultury łużyckiej datowanych na III okres epoki brązu w Wielkopolsce³³ i Dolnym Śląsku³⁴.

PRZEDMIOTY METALOWE I INNE

Prócz szpili uchatej, odkrytej w grobie z badań interwencyjnych, na przedmioty brązowe natrafiono w grobie 5 (guz) i 9 (bransoletka). W tym ostatnim pochówku wystąpił również cylindryczny paciorek gliniany.

Zarówno guz z uszkiem, jak i bransoletka czy gliniany paciorek, znane są z cmentarzysk ludności kultury łużyckiej III okresu epoki brązu. Najbliższe analogie do guza znane są z Lubogoszczy, pow. Wschowa z grobu datowanego ceramiką guzową³⁵. Cylindryczne paciorki spotkać można m.in. w Wielkopolsce³⁶, a brązowe bransoletki na Dolnym Śląsku³⁷.

³³ J. Kostrzewski: op. cit., s. 97, ryc. 225; S. Kurnatowski: op. cit., ryc. 4, 6, 7, 27, 28, 52.

³⁴ A. Marcinkian: Cmentarzysko... w Przyborowie, tabl. 4/1.

³⁵ Archiwum Muzeum Archeologicznego we Wrocławiu. Księga Inwentarzowa 1931. Nr inw. 1931:1165. Lubogoszcz pow. Wschowa.

³⁶ D. Durczewski i W. Śmigielski: Materiały do osadnictwa ludności kultury łużyckiej w Wielko-

UWAGI KOŃCOWE

Niewielkie cmentarzysko ludności kultury łużyckiej w Swarzynicach ma duże znaczenie dla poznania wczesnych faz tej kultury na terenie północnej części Dolnego Śląska i w zachodniej Wielkopolsce. Bezpośrednie nawiązania w materiale do kultur II okresu epoki brązu, przejawiające się w niektórych formach ceramiki jak i w samym obrządku pogrzebowym, pozwalają na dalsze potwierdzenie tezy o znacznym wpływie kultur starszych na kształtowanie się kultury łużyckiej w jej najwcześniejszych fazach. Być może, że podobnie jak na Śląsku Środkowym³⁸, wykształcenie się form wczesnołużyckich odnieść będzie można do końca II lub przełomu III okresu epoki brązu. Na obecnym etapie badań, po przeprowadzeniu analizy zespołów grobowych, wydaje się słusznym stwierdzenie o bardzo wczesnej metryce pochówków swarzynickich, sięgającej co najmniej początków lub najdalej pierwszej połowy środkowego okresu epoki brązu.

polsce, cz. I, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, Vol. XVI, 1965, cz. I, tabl. 36 oraz cz. II, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, Vol. XVII, 1966, tabl. 43.

³⁷ A. Marcinkian: Cmentarzysko... w Przyborowie, s. 108.

³⁸ B. Gediga: op. cit., s. 180—183.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Стоянка находится у подножья небольшой песчаной возвышенности (рис. 1). Первые два погребения были открыты в ходе спасательных исследований. Небольшой могильник, исследованный в 1971 г., содержит 6 трупосожигательных урновых погребений, 7 ямных и 13 ям, имеющих по всей вероятности связь с кремацией. Выступление ямных погребений может иметь связь с традициями предлужицкой культуры. Урновые погребения, как правило, были обсыпаны остатками костра и уместены в ямах (напр. погребения 5, 9). Большую часть археологического материала преимущественно составляла керамика. Среди ней следует выделить опуклобокие сосуды (вазы), амфоры

яйцеобразные сосуды, кувшины и кубки, а также миски. Кроме булавки с ушками, открытой во время спасательных работ, обнаружено также большую пуговицу из бронзы (погребение 3), браслет (погребение 9) и глиняную бусину (погребение 9).

Констатированная непосредственная связь археологического материала с культурами II периода эпохи бронзы, выступающая в некоторых формах керамики и в погребальном обряде, даёт возможность пробного перемещения самых старших фаз лужицкой культуры на конец II или же на перелом II/III периода эпохи бронзы.

SUMMARY

The site is situated at the foot of a small sandy elevation (fig. 1). The first two graves had been discovered during salvage work; the excavation of this small cemetery, carried out in 1971, revealed 6 urn-containing cremation graves, 7 pit-ones and 13 pits

connected probably with the cremation burial rite. The occurrence of the pit-graves may be linked with the traditions of the pre-Lusatian culture. As a rule the urns had been covered with the remains of the funeral pyre and then placed in the pits (Graves 5, 9). Pottery

dominated among the finds: big-bellied pots (vases), amphorae, ovoid pots, jugs, cups and open bowls were distinguished there. Besides an eyed pin, discovered during the salvage work, a bronze knob (Grave 3), a bracelet (Grave 9) and a clay bead (Grave 9) were found there.

Distinct connections of this material with the cultures of the II period of the Bronze Age, reflecting in certain pottery forms and in the burial rite, allow us to make an attempt at dating the oldest phases of the Lusatian culture to the end of the II period of the Bronze Age or to the turn of the II and III periods of the Bronze Age.

JANUSZ PIONTEK

ANTROPOLOGICZNA ANALIZA MATERIAŁÓW KOSTNYCH Z GROBÓW CIAŁOPALNYCH ODKRYTYCH W SWARZYNICACH, POW. SULECHÓW

АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КОСТНОГО МАТЕРИАЛА С ТРУПОСОЖИГАТЕЛЬНЫХ ПОГРЕБЕНИЙ,
ОТКРЫТЫХ В СВАЖЫНИЦАХ, ПОВЯТ СУЛЕХУВ

ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS OF BONE MATERIAL FROM CREMATION GRAVES
AT SWARZYNICE, SULECHÓW DISTRICT

Analizie antropologicznej poddano 12 grobów z przełomu II i III okresu epoki brązu oraz 2 groby (12 i 16) z okresu wpływów rzymskich, odkryte w czasie badań wykopaliskowych prowadzonych w miejscowości Swarzynice, pow. Sulechów.

Badań antropologicznych ciałopalnych szczątków kostnych dokonano według opracowanego schematu ekspertyz grobów ciałopalnych. Płeć i wiek każdego osobnika ustalała niezależnie dwóch badaczy na podstawie analizy wydzielonych fragmentów diagnostycznych. W protokół zakładany dla każdego grobu wpisywano, jakie kryteria zaważyły na określeniu płci i wieku badanego osobnika. Miało to na celu umożliwienie odtworzenia w przyszłym opracowaniu syntetycznym prawidłowego określenia tych danych. W załączonych do niniejszej pracy opisach morfologicznych kości z kolejnych grobów ciałopalnych ograniczono się jedynie do podania niezbędnych i podstawowych informacji, rezygnując ze szczegółowych opisów kości, gdyż naszym zdaniem nie informuje on ani o obiektywnym ani o subiektywnym przebiegu analizy antropologicznej. Opracowanie stanowi jedną z prac cyklu poświęconego badaniom materiałów kostnych z grobów ciałopalnych z cmentarzysk odkrytych na terenie woj. zielonogórskiego.

OPIS MATERIAŁU KOSTNEGO

Grób 1. Wydzielono 30 fragmentów kości sklepienia czaszki z wyraźnie zaznaczonymi odcinkami szwów czaszkowych. Z fragmentów części twarzowej obserwowano ułamki podniebienia, 6 fragmentów korzeni zębów stałych (2 kły, 3 siekacze, 2 trzonowe). Trzony kręgów piersiowych i lędźwiowych wykazywały ślady po niezakończonych jeszcze procesach kostnienia. Fragmenty trzonów i nasad kości długich były nieliczne. Płci badanego nie ustalono. Wnioskując z niezakończonych procesów kostnienia kośćca wiek osobnika ustalono na 18—20 lat. Waga fragmentów kostnych 600 g. Kości były dość silnie przepalone i odkształcone termicznie.

Grób 2. Wydzielono cienkie blaszki kości sklepienia czaszki, 1 fragment korony trzonowego zęba mlecznego, 2 fragmenty łuków kręgów wyraźnie oddzielone od trzonu. Badany materiał należał do dziecka w wieku infans (2—6 lat). Waga kości 100 g. Kości były silnie przepalone, o jasnożółtym zabarwieniu, dość silnie odkształcone termicznie.

Grób 3. Obserwowano delikatne drobne kości, bardzo silnie przepalone, o jasnożółtym zabarwieniu, m.in. 1 fragment zęba mlecznego, 8 fragmentów trzonów kości długich, 2 fragmenty kręgów. Grób dziecka zmarłego w wieku infans I (2—7 lat).

Grób 4. Z grobu zachowało się bardzo niewiele fragmentów kości, w tym 2 fragmenty korzeni zębów stałych, 4 drobne fragmenty kości oraz parę ułamków kości płaskich czaszki. Na podstawie tych drobnych ułamków kostnych zdołano jedynie ustalić, że osobnik był w chwili śmierci dorosły.

Grób 5. Wydzielono 20 fragmentów kości sklepienia czaszki z zachowanymi odcinkami szwów czaszkowych, fragment kości skroniowej i jarzmowej o dość delikatnej budowie, małe i delikatne kłykcje żuchwy,

3 fragmenty korzeni zębów stałych (trzonowce). Bardzo dobrze zachowały się trzony kręgów lędźwiowych i piersiowych, liczne fragmenty żeber, łopatki. Wydzielono też liczne fragmenty trzonów i nasad kości długich kończyn, w tym głowę kości promieniowej o przekroju 16 mm. Badany grób należał do osobnika płci żeńskiej, zmarłego w wieku wczesny adultus (20—25 lat). Waga fragmentów kostnych 1400 g.

Grób 7. Wydzielono 30 większych fragmentów kości sklepienia o bardzo cienkiej i delikatnej budowie, 2 części skaliste kości skroniowej, część podstawy kości potylicznej, 2 fragmenty wyrostków zębodołowych, 5 fragmentów niewyrzniętych zębów stałych, fragmenty trzonów kręgów z nie przyrośniętymi łukami, liczne fragmenty trzonów i nasad kości długich kończyn. Analiza morfologiczna dość słabo spalonego szkieletu pozwala określić badanego osobnika jako infans I (4—5 lat).

Grób 8. Przepalone kości były bardzo silnie rozdrobnione i nie zdołano z nich wydzielić większej liczby fragmentów diagnostycznych. Wnioskując na podstawie 2 fragmentów korzeni zębów mlecznych oraz rozmiarów zachowanych fragmentów trzonów kości długich kończyn, określono wiek badanego osobnika w chwili śmierci na 7—14 lat (?).

Grób 9. Z dość silnie przepalonych drobnych kości wydzielono: 15 fragmentów kości sklepienia czaszki o delikatnej budowie, 1 fragment części skalistej kości skroniowej, 3 zawiązki zębów trzonowych stałych, fragmenty łuków kręgów wyraźnie odzielone od trzonów, liczne fragmenty trzonów i nasad kości długich kończyn. Wiek badanego osobnika w chwili śmierci wynosił od 3 do 5 lat. Wśród przepalonych kości ludzkich znaleziono kościany amulet.

Grób 10. Kości były słabo przepalone. Wydzielono z nich 50 fragmentów kości sklepienia czaszki z zachowanymi odcinkami szwów czaszkowych, fragment lewej kości jarzmowej, wyrostek kłykciowy żuchwy, 2 fragmenty korzeni zębów, liczne fragmenty trzonów kręgów, żeber. Nasady i trzony kości długich kończyn były masywnej budowy. Ogólna budowa obserwowanych fragmentów kostnych wskazuje na płć męską badanego osobnika, który zmarł w wieku adultus (20—30 lat). Wykonano również pomiary średnicy głowy prawej kości ramiennej (38 mm). Waga przepalonych szczątków kostnych 1200 g.

Grób 11. Badano 20 fragmentów kości sklepienia czaszki, 4 fragmenty trzonów kości długich kończyn. Kości były silnie przepalone, małe, delikatnej budowy i należały do dziecka zmarłego w wieku infans I (2—7 lat).

Grób 13. Wydzielono kilka fragmentów kości sklepienia czaszki, 1 fragment łuski kości potylicznej, 8 fragmentów kości długich, fragmenty żeber, nasadę dalszą kości piszczelowej z zachowaną linią nasadową, zawiązek zęba trzonowego (prawdopodobnie M_3). Badane szczątki kostne należały do osobnika o nieustalonej płci, zmarłego w wieku juvenis (18—20 lat).

Grób 15. Obserwowano 4 fragmenty kości ludzkich, w tym 2 fragmenty zębów, z których jeden był silnie uszkodzony, drugi zaś stanowił korzeń zęba trzonowego. Stwierdzono, że w grobie tym pochowano osobnika dorosłego, którego płci ani dokładniejszego wieku zgonu nie zdołano ustalić.

Grób 12 (z okresu rzymskiego). Wydzielono ze średnio przepalonych kości 9 dużych fragmentów kości sklepienia czaszki z zachowanymi odcinkami szwów czaszkowych, fragmenty łuski kości czołowej z bardzo słabo zaznaczonym wałem nadoczodołowym, duży fragment żuchwy delikatnej budowy, wyrostek zębodołowy szczęki, ząb kręgu obrotowego, liczne fragmenty żeber, trzonów kręgów, trzonów i nasad kości długich kończyn. Zmierzone średnicę głowy kości ramiennej (41 mm). Fragmenty kostne wskazują, że względu na swoją budowę morfologiczną, że należały do osobnika płci żeńskiej, zmarłego w wieku adultus (20—30 lat).

Grób 16 (z okresu rzymskiego). Obserwowano 20 fragmentów kości sklepienia czaszki z zachowanymi odcinkami szwów czaszkowych, dość ostro ząbkowanych, fragment łuski kości potylicznej z bardzo silnie zaznaczoną guzowatością potyliczną zewnętrzną, fragment kości skroniowej z dołem żuchwowym, masywny fragment trzonu żuchwy. Ponadto wydzielono liczne fragmenty trzonów kręgów, żeber, bardzo masywnej budowy trzony kości długich kończyn. Określono, że badane szczątki kostne należały do osobnika płci męskiej zmarłego w wieku adultus (20—30 lat).

WNIOSKI

Spośród 12 grobów, datowanych na przełom II i III okresu epoki brązu, 5 należało do dzieci zmarłych w wieku 1 do 7 lat (infans I), 1 do dziecka zmarłego w wieku 7 do 14 lat (infans II), 2 do osobników zmarłych w wieku 15 do 20 lat (juvenis), 1 do mężczyzny zmarłego w wieku 20 do 30 lat, 1 do kobiety zmarłej w wieku 20 do 25 lat. Z dwóch grobów datowanych na okres rzymski jeden (grób 12) należał do kobiety zmarłej w wieku 20 do 30 lat, drugi do mężczyzny zmarłego w wieku 20 do 30 lat. W przypadku grobów 4 i 15 zdołano jedynie ustalić, że pochowani w nich osobnicy zmarli w wieku dorosłym. Przedstawiony rozkład wymieralności wskazuje na bardzo wysoką liczbę pochówków dziecięcych (41,6%), gdy osobnicy dorośli stanowili jedynie 33,4% ogółu badanych (por. tabela 1). Dane te nie mogą oczywiście odzwierciedlać stanu wieku wymieralności w badanym okresie dziejów, lecz

Tabela 1

Rozkład wieku wymieralności (groby męskie+żeńskie)

Kategoria wieku	n	%
Infans I (0-7 r.ż.)	5	41,6
Infans II (7-14 r.ż.)	1	8,3
Juvenis (15-20 r.ż.)	2	16,7
Adultus (20-30 r.ż.)	2	16,7
Maturus (30-60 r.ż.)	—	—
Senilis (powyżej 60 r.ż.)	—	—
Dorośli (20-60 r.ż. i powyżej)	2	16,7
razem	12	100,0

wskazują pośrednio na możliwość, iż objęty badaniami archeologicznymi teren stanowił fragment cmentarzyska z intensywnym nasileniem grobów dziecięcych.

We wszystkich grobach obserwowano szczątki kostne należące jedynie do jednego osobnika. Ilość szczątków była różna i to zarówno ze względu na wiek badanego (w grobach popielnicowych zazwyczaj pochówki dziecięce składają się ze znacznie mniejszej ilości fragmentów kostnych niż pochówki osobników dorosłych, co jest zrozumiałe ze względu na różnice w stopniu rozwoju szkieletu), jak też ze względu na charakter grobu. W grobach jamowych spotyka się z zasady znacznie mniej fragmentów diagnostycznych, co utrudnia, a niekiedy nawet uniemożliwia, dokonanie określenia płci i wieku. Stąd podkreślić należy, że określenia płci i wieku dokonywane w przypadku grobów jamowych są bardzo mało precyzyjne i obciążone znacznie większym błędem niż wyniki ekspertyz wykonywanych na podstawie szczątków kostnych znajdujących w popielnicach.

W przypadku grobów 5, 10 i 12 zdołano określić wzrost przyżyciowy badanych osobników, posługując się wzorami podanymi przez J. Strzałko¹ po uwzględnieniu poprawek określających stopień kurczenia się głowy danej kości poda-

nych przez A. Malinowskiego², a wyliczonych w oparciu o eksperymentalne spalania głów kości. Wzrost mężczyzny pochowanego w grobie 10 wynosił 159 cm, kobiety z grobu 5 — 149 cm, natomiast kobiety z grobu pochodzącego z okresu rzymskiego 157 cm. Na podstawie dotychczasowych danych, opartych na analizie grobów ciałopalnych z sześciu cmentarzysk z terenu woj. zielonogórskiego, możemy stwierdzić, że w okresie kultury łużyckiej wzrost mężczyzn wynosił średnio od 160 do 162 cm, natomiast kobiet od 149 do 152 cm. Wartości te nie odbiegają zasadniczo od danych uzyskanych przez licznych autorów³ dla ludności z tego okresu dziejów, określonych na podstawie ekspertyz kilkudziesięciu cmentarzysk ciałopalnych.

¹ J. Strzałko: O odtwarzaniu długości kości ramiennej, promieniowej i udowej na podstawie pomiarów ich głów, „Przegląd Antropologiczny”, T. 32, 1966, s. 261—268.

² A. Malinowski: Synthèse des recherches polonaises effectuées jusqu' à présent sur les os des tombes à incinération. „Przegląd Antropologiczny”, T. 35, 1969, s. 127—147; A. Malinowski, R. Porawski: Identifikationsmöglichkeiten menschlicher Brandknochen mit besonderer Berücksichtigung ihres Gewichts, „Zacchia”, T. 44, 1969, s. 1—19.

³ A. Malinowski: op. cit., s. 143; J. Gładkowska-Rzeczycka: Morfologiczna analiza materiałów kostnych z cmentarzysk ciałopalnych ludności kultury wschodniopomorskiej na Pomorzu Gdańskim, „Folia Morphologica”, T. 30, 1971, s. 139—159.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Антропологический анализ был проведен в 12 погребениях с перелома II и III периода эпохи бронзы и в 2 погребениях (номер 12 и 16) с римского периода, открытых в ходе раскопочных работ, проводимых в местности Сважинице, повят Сулехув. Антропологические исследования велись путём сегрегации костей согласно с их принадлежностью к определённым анатомическим регионам скелета, а среди выделенных групп проводилось анатомическое описание некоторых фрагментов. Пол и возраст исследованного индивида определялся двумя отдельными исследователями, причём для каждого погребения были поданы критерии имеющие решающее значение для определения пола и возраста исследованного индивида.

Среди 12 погребений лужицкой культуры 5 были погребениями детей умерших в возрасте 1—7 лет (инфанс I), 1 — ребёнка умершего в возрасте 7—14 лет

(инфанс II), 2 — индивидов умерших в возрасте 15—20 лет (ювенис), 1 мужчины умершего в возрасте 20—25 лет (адультус). Что касается двух погребений (номер 14 и 15), то удалось только установить, что погребённые там были взрослыми индивидами. Из двух погребений датированных на римский период, один (номер 12) принадлежал женщине умершей в возрасте 20—30 лет, а другой — мужчине умершему в возрасте 20—30 лет.

В трёх погребениях удалось определить жизненный рост умерших, применяя разработанные Я. Стшалко формулы и поправки для определения степени уменьшения костных головок согласно А. Малиновскому. Рост мужчины с погребения 10 составляет 159 см, женщины с погребения 5 — 149 см, а женщины с погребения 12 (римского периода) — 157 см.

SUMMARY

Bone material from 12 graves dated to the turn of the II and III periods of the Bronze Age and from 2 graves (nos. 12 and 16) of the Roman period was submitted to anthropological examinations; the graves had been discovered during the excavations carried out at Swarzynice, Sulechów district. The bones were segregated according to their appurtenance to the determined anatomical parts of the skeleton and then, within the selected groups, the anatomical description of some bone fragments was made. Two anthropologists determined the sex and age of every individual, making a note of the criteria they considered to be most important.

Out of 12 graves of the Lusatian culture, 5 were those of children aged 1—7 years (infans I), 1 was the grave of a child aged 7—14 years (infans II), 2 were

those of individuals aged 15—20 years (juvenis), 1 grave should be attributed to a man aged 20—35 years and 1 was the grave of a woman aged 20—25 (adultus). As to two graves (nos. 4 and 15), it was possible only to determine that the buried individuals had died at adult age. In one grave dated to the Roman period (no. 12), a woman aged 20—30 years was buried, in the other (no. 16) — a man aged 20—30 years.

As to three graves, it has been succeeded in determining the height (stature) at lifetime of the dead, using J. Strzaiko's formulae and the corrections determining the degree of the retracting of bone bases, according to A. Malinowski. The man from Grave No. 10 was 159 cm high, the woman from Grave No. 5 was 149 cm high and the woman from Grave No. 12 (from the Roman period) — 157 cm high.

RENATA MADYDA, KRZYSZTOF TUNIA

SPRAWOZDANIE Z BADAŃ W CZYŻOWIE, POW. DĄBROWA TARNOWSKA,
PROWADZONYCH W 1971 R.

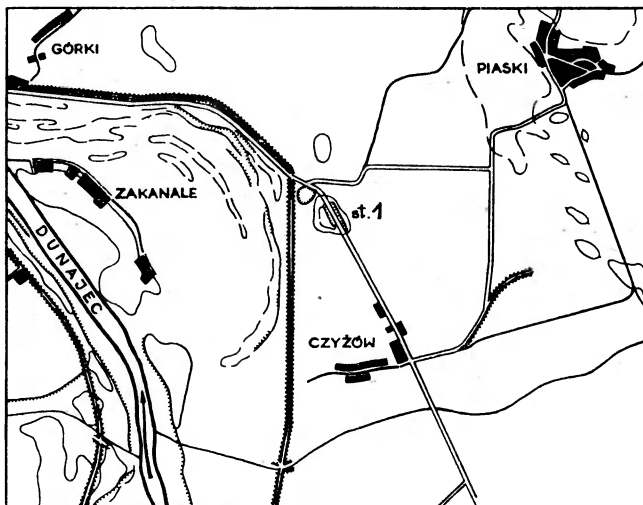
ОТЧЁТ О ИССЛЕДОВАНИЯХ В ЧИЖОВЕ, ПОВЯТ ДОМБРОВА ТАРНОВСКА, ПРОВЕДЕННЫХ В 1971 Г.

REPORT ON THE 1971 EXCAVATION AT CZYŻÓW, IN THE DĄBROWA TARNOWSKA DISTRICT

Wstępne badania wykopaliskowe na stanowisku 1 w Czyżowie, pow. Dąbrowa Tarnowska, rozpoczęto w roku 1971. Odbyły się one w ramach akcji Rady Okręgowej Zrzeszenia Studentów Polskich w Krakowie, poświęconej kompleksowym badaniom powiatu Dąbrowa Tarnowska. Celem prac prowadzonych przy współpracy Koła Naukowego Studentów Archeologii UJ było rozpoznanie charakteru stanowiska, znanego już z wcześniejszych badań terenowych, a niszczonego obecnie przez eksplorację piasku.

Omawiane stanowisko znajduje się na prawym brzegu Dunajca, w odległości około 1 km na wschód od tej rzeki (Ryc. 1). Zajmuje ono, sądząc z rozprzestrzenienia materiału powierzchniowego, większą część wzniesienia kilkumetrowej wysokości, wyniesionego ponad teren doliny zalewowej Dunajca. Wzniesienie to, obecnie rozcięte drogą Żabno—Otfinów, tworzy białozółty piasek, poprzecinany wyraźnymi warstwami pochodzenia najprawdopodobniej rzeczno- oraz licznymi strąceniami żelazistymi. Zewnętrzną jego warstwę stanowi humus kilkunastocentymetrowej grubości, a pod nim brunatnożółte podłoże piaszczyste zalegające do głębokości około 1 m.

Jak już wspomniano, stanowisko to znane było z wcześniejszych badań powierzchniowych. Po raz pierwszy natrafili na nie R. Jamka i J. Mika w 1932 roku¹. Zostało ono potem kolejno wery-

Ryc. 1. Czyżów, pow. Dąbrowa Tarnowska, stan. 1.
Plan sytuacyjny stanowiska

fikowane podczas badań powierzchniowych prowadzonych w 1954 r. przez M. Gedla i T. Lenkiewicz², w 1961 r. przez Z. Woźniaka³ oraz w 1969 r. przez Koło Naukowe Studentów Archeologii Polski UJ⁴. Było też kilkakrotnie wzmiankowane w literaturze archeologicznej, lecz wia-

² Zbiory Naukowe Instytutu Archeologii UJ.

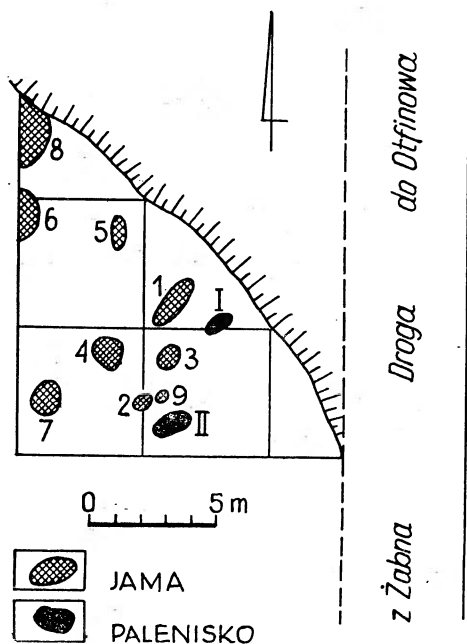
³ E. Dąbrowska: Studia nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym Ziemi Wiślickiej, Wrocław 1965, s. 195.

⁴ R. Madyda, B. Stoch, M. Parczewski: Wyniki badań powierzchniowych powiatu Dąbrowa Tarnowska, z roku 1969, „Sprawozdania Archeologiczne”, T. XXIII, 1971, s. 183.

¹ „Z otchłami wieków”, R. VII, 1932, z. 4—5, s. 73.

domości o nim sprowadzały się do komunikatów o występującej tam ceramice kultury łużyckiej⁵, celtyckiej ceramice grafitowej i toczonej na kole⁶ oraz toczonej z okresu wpływów rzymskich⁷, a także wczesnośredniowiecznej⁸.

Podczas badań prowadzonych przez autorów sprawozdania założono wykop na przestrzeni 1,25 ara, w miejscu najbardziej zagrożonym przez piaskownię (Ryc. 2). Uzyskany podczas prac wykopaliskowych materiał ceramiczny występował najliczniej w warstwie humusu jak i w górnej

Ryc. 2. Czyżów, pow. Dąbrowa Tarnowska, stan. 1. Plan stanowiska

części piaszczystego podglebia. W trakcie badań odkryto dziewięć obiektów o nieokreślonym charakterze (ob. 1—9) oraz dwa obiekty interpretowane jako paleniska (ob. I—II).

OPIS MATERIAŁU

Jama 1

Na głębokości 75 cm zaznaczyła się jama owalna, o nieregularnym zarysie, niewyraźnych konturach,

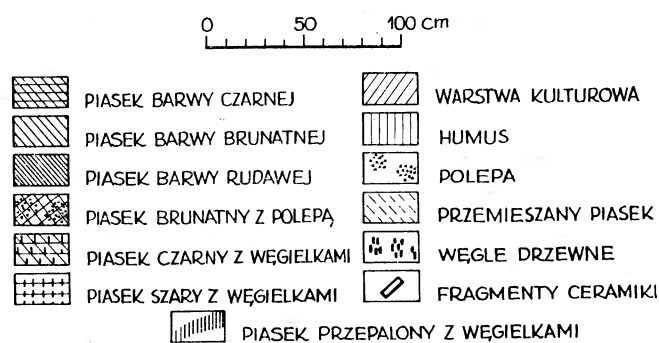
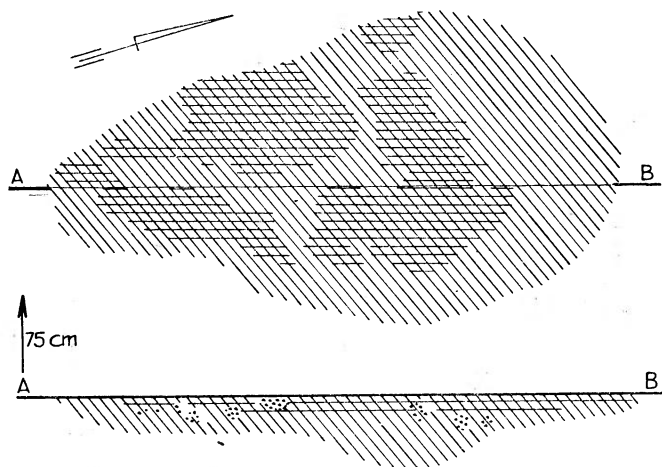
⁵ Z. Durczewski: Grupa górnośląsko-malopolska kultury łużyckiej w Polsce, Kraków 1948, cz. II, s. 87.

⁶ J. Wielowiejski: Przemiany gospodarczo-społeczne u ludności południowej Polski w okresie późnolatańskim i rzymskim, „Materiały Starożytne”, T. VI, 1960, s. 305; Z. Woźniak: Osadnictwo celtyckie w Polsce, Wrocław 1970, s. 317—318.

⁷ T. Reymann: Problem ceramiki siwej na kole toczonej na tle odkryć w górnym dorzeczu Wisły, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XIV, 1936, s. 155.

⁸ E. Dąbrowska: Studia nad osadnictwem..., s. 195; M. Cabalska, R. Madyda, M. Parczewski, K. Tunia: Pradzieje powiatu dąbrowskiego, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne” (w druku).

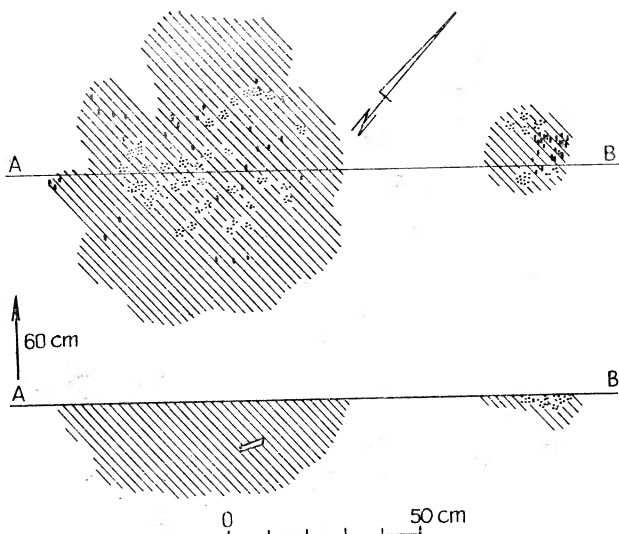
o wymiarach 300 × 140 cm (Ryc. 3). W profilu kształt nieckowaty, głęb. 105 cm. Wypełnisko obiektu w górnej części tworzył piasek barwy czarnej, w dolnej barwy brunatnej. Materiał zabytkowy występował w górnej części jamy, w postaci drobnych fragmentów skorup oraz fragmentów polepy. Inwentarz: a) fragment górnej części czarki cienkościennej, zdobionej poniżej załomu brzuśca poziomą linią i drobnymi, krótkimi nacięciami, powierzchnia barwy brunatnej, glina z domieszką drobnoziarnistego piasku; b) fragment górnej części naczynia o profilu esowatym, gładkich powierzchniach barwy brunatnej, glina z domieszką drobnoziarnistego piasku; c) fragment górnej części naczynia o profilu esowatym, powierzchni zewnętrznej szorstkiej, ceglastej, wewnętrznej czarnej; glina z domieszką drobnoziarnistego piasku; d) fragment górnej części naczynia o prostym wylewie, zdobionym guzkiem plastycznym przewężonym w środku, barwy brązowej, glina z domieszką drobnoziarnistego tłucznia; e) 25 fragmentów ceramiki grubościennnej, o powierzchniach zewnętrznych chropowatych barwy brązowej, wewnątrz czarnych, glina z domieszką drobnoziarnistego tłucznia; f) fragmenty polepy.

Ryc. 3. Czyżów, pow. Dąbrowa Tarnowska, stan. 1. Plan i profil jamy 1. Legenda dotyczy wszystkich planów w tym artykule

Jama 2

Na głębokości 60 cm zarysowało się zaciemnienie kształtu kolistego o niewyraźnych konturach (Ryc. 4), które w rzucie pionowym zagłębiało się nieckowato do poziomu 85 cm. Wypełnisko obiektu stanowiła brunatna ziemia przesycona węgielkami drzewnymi, polepą oraz

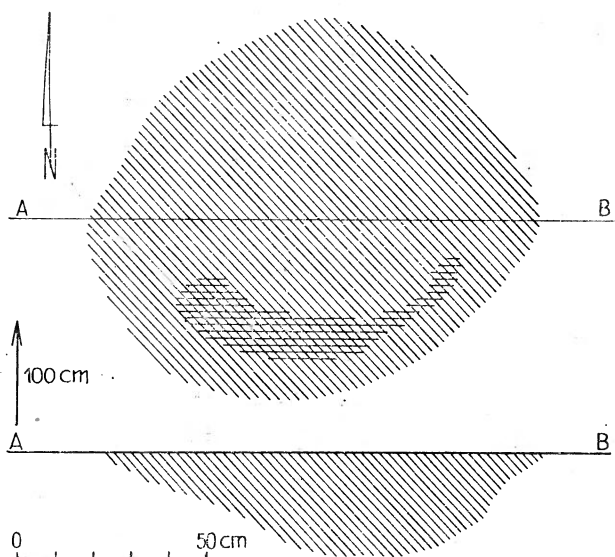

Ryc. 4. Czyżów, pow. Dąbrowa Tarnowska, stan. 1.
Plan i profil jamy 2 i 9

fragmentami ceramiki. Inwentarz: a) 2 fragmenty ceramiki średniościennej o powierzchniach wewnętrznych wygładzonych barwy brunatnej, zewnętrznych czarnych, glina z domieszką średnioziarnistego piasku; b) 3 fragmenty ceramiki średniościennej o powierzchniach gładkich barwy brunatnej, glina z domieszką drobnoziarnistego piasku.

Jama 3

Na głębokości 100 cm wystąpił nieregularny kolistej jamy, o dobrze czytelnym kształcie, i średnicy 110 cm (Ryc. 5). W profilu obiekt ten, kształtu nieckowatego, dochodził do głębokości 135 cm. Wypełnisko

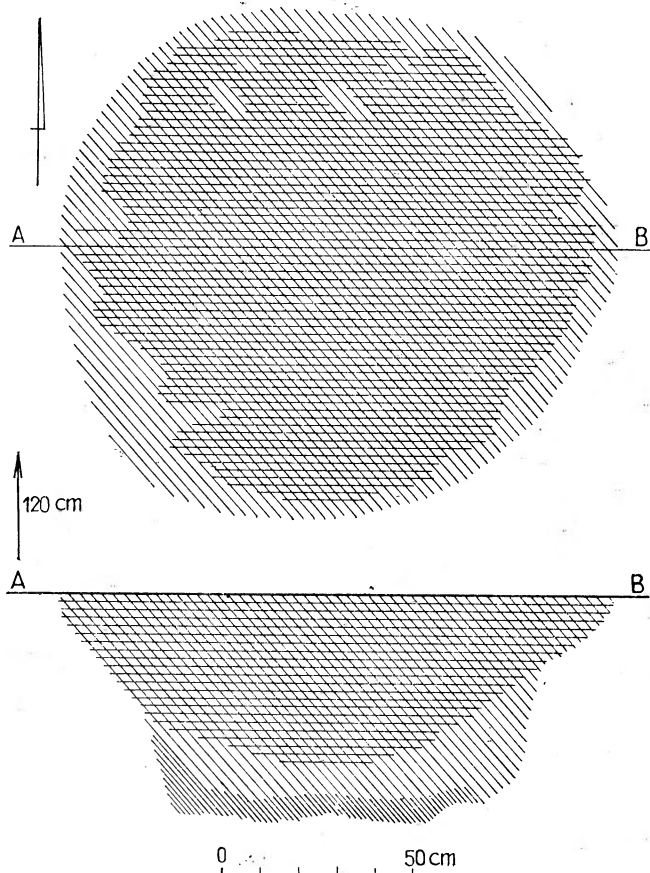
Ryc. 5. Czyżów, pow. Dąbrowa Tarnowska, stan. 1.
Plan i profil jamy 3

jamy stanowił piasek na ogół barwy ciemnobrunatnej, a w części południowej czarnej. Materiał zabytkowy wystąpił w postaci drobnych fragmentów ceramiki. Inwentarz: a) 3 fragmenty ceramiki cienkościennej

o gładkich powierzchniach barwy czarnej; domieszka drobnoziarnistego piasku; b) 5 niecharakterystycznych fragmentów ceramiki o powierzchniach gładkich barwy brązowej, przełomach barwy czarnej; glina z domieszką drobnoziarnistego piasku.

Jama 4

Na głębokości 120 cm ukazał się zarys kolistej jamy o granicach dobrze czytelnym, średnicy 160 cm (Ryc. 6). Wypełnisko stanowił piasek ciemnobrunatny, prawie czarny, otoczony warstwą barwy szarobrunatnej,

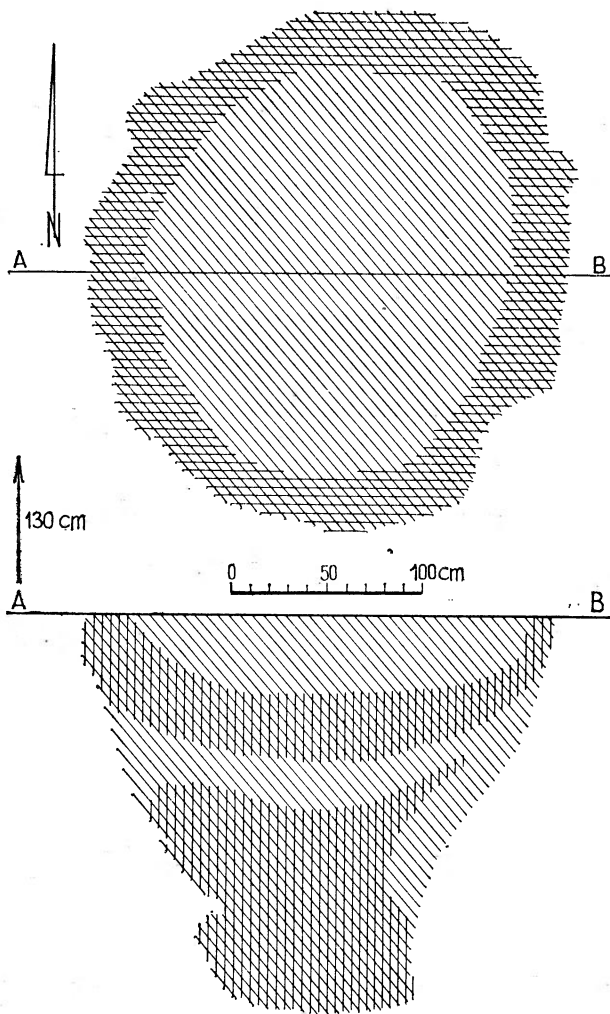

Ryc. 6. Czyżów, pow. Dąbrowa Tarnowska, stan. 1.
Plan i profil jamy 4

o miąższości 10 cm. Jama w profilu lekko trapezowata o płaskim dnie zagłębiała się w całość do poziomu 185 cm. Zaobserwowano, że wypełnisko barwy czarnej tworzyło wyraźną nieckę do głębokości 160 cm, otoczoną brunatną ziemią. Natomiast samo dno obiektu tworzyła warstwa rudawego przemieszanego piasku. Odkryty obiekt nie zawierał materiału archeologicznego.

Jama 5

Na głębokości 130 cm na tle żółtego piasku zarysowała się kolista jama, o dobrze czytelnym kształcie, średnicy 140 cm (Ryc. 7). W rzucie pionowym, obiekt kształtu workowatego o płaskim dnie zagłębiał się w całość do głębokości 230 cm. Wypełnisko jego stanowił przemieszany piasek barwy brunatnej i czarnej, który

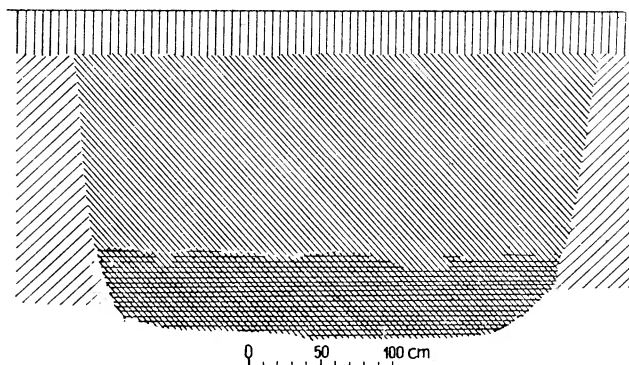
Ryc. 7. Czyżów, pow. Dąbrowa Tarnowska, stan. 1. Plan i profil jamy 5

w górnej części profilu tworzył nieckowatą warstwę, oddzieloną czystym piaskiem od dolnej. Nieliczny materiał ceramiczny występował w górnej części wypełniska. Inwentarz: a) fragment ceramiki cienkościennej o gładkich powierzchniach barwy czarnej, glina z domieszką drobnoziarnistego piasku; b) 4 fragmenty niecharakterystycznej ceramiki o powierzchniach gładkich barwy brunatnej.

Jama 6

Na głębokości 120 cm odkryto zniszczoną w części wschodniej jamę o kolistym zarysie. W profilu obiekt charakteryzował się pionowymi, lekko trapezowatymi ściankami oraz płaskim dnem, w całość zagłębiał się do głębokości 210 cm (Ryc. 8). Wypełnisko jamy stanowił piasek koloru brunatnego, przesycony węgielkami drzewnymi i drobnymi fragmentami polepy. W części przydennej zaobserwowano wyraźną warstwę barwy intensywnie czarnej, o miąższości około 30 cm. Materiał ceramiczny występował w obrębie całej jamy. Inwentarz: a) fragment ceramiki średniościennej o powierzchniach chropowatych barwy brunatnej, glina z domieszką drobnoziarnistego piasku; b) 19 fragmen-

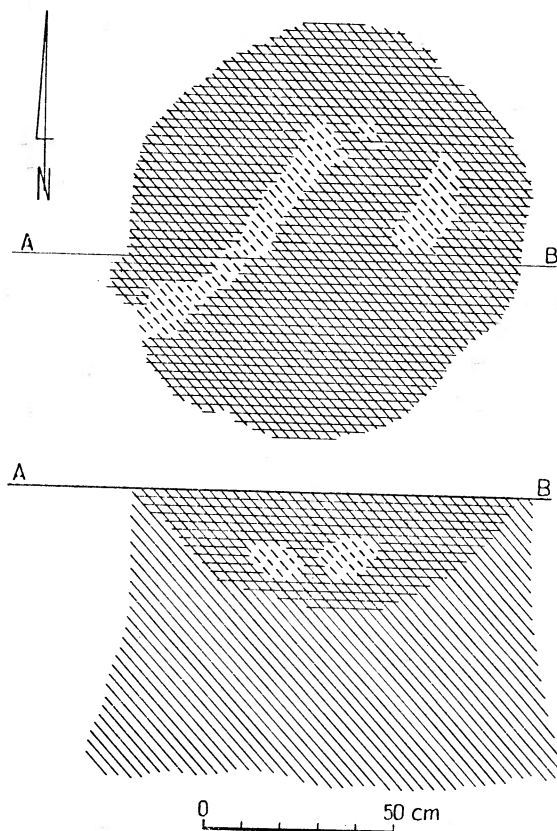
tów ceramiki średniościennej o powierzchniach wygładzonych, barwy brunatnej; glina z domieszką drobnoziarnistego piasku; c) fragment przydennej części obtaczanego naczynia średniowiecznego barwy brunatnej; glina z domieszką drobnoziarnistego piasku.

Ryc. 8. Czyżów, pow. Dąbrowa Tarnowska, stan. 1. Profil jamy 6

Jama 7

Na głębokości 120 cm wystąpił wyraźny zarys kolistej jamy, o średnicy 110 cm, o dobrze czytelnym granicach (Ryc. 9). Wypełnisko stanowił piasek koloru

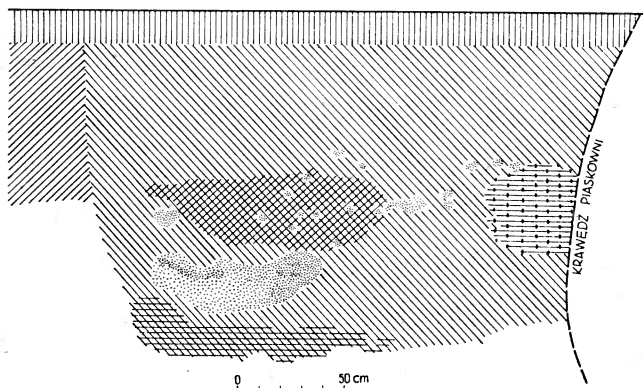
Ryc. 9. Czyżów, pow. Dąbrowa Tarnowska, stan. 1. Plan i profil jamy 7

brunatnego, intensywniej zabarwiony w części zachodniej. Jama w profilu miała kształt trapezowaty. W górnej części zaobserwowano nieckowate zagłębienie, sięgające głębokości 150 cm o nieco ciemniejszym wy-

pełnisku; dno jamy znajdowało się na głębokości 190 cm. W obrębie obiektu znaleziono niecharakterystyczny za- bytek krzemienisty.

Jama 8

W północno-zachodnim narożniku badanego terenu, na głębokości 75 cm, zarysowała się silnie zniszczona przez piaskownicę jama o wypełnisku intensywnie brunatnym prawie czarnym, nasyconym dużą ilością fragmentów polepy i ceramiki (Ryc. 10). Przekrój lekko

Ryc. 10. Czyżów, pow. Dąbrowa Tarnowska, stan. 1. Plan i profil jamy 8

trapezowaty; dno płaskie, głęb. 160 cm. W części południowej zaobserwowano duże zwarte skupienie polepy, a w części północnej skupienie szarego piasku, przesycone drobnymi węgielkami drzewnymi. Dolną część jamy stanowiła warstwa czarnego piasku. Materiał ceramiczny występował w obrębie całej jamy. Inwentarz: a) fragment czarki cienkościennej o brzuścu zdobionym żłobkami oraz dołeczkami, powierzchnie gładkie barwy czarnej, glina z domieszką drobnoziarnistego piasku (Tabl. I, 1); b) fragment górnej części cienkościennej czarki o brzuścu zdobionym poziomą linią i ukośnymi żłobkami, powierzchnie gładkie barwy czarnej, glina z domieszką drobnoziarnistego piasku; c) fragment górnej części naczynia, o powierzchniach gładkich barwy brunatnej; glina z domieszką drobnoziarnistego tłucznia (Tabl. I, 2); d) fragment górnej części naczynia cienkościennej barwy brązowej, o powierzchniach chropowatych; glina z domieszką tłucznia (Tabl. I, 4); e) fragment górnej części naczynia (Tabl. I, 3), o powierzchniach gładkich barwy brunatnej; glina z domieszką drobnoziarnistego piasku; f) 5 fragmentów ceramiki cienkościennej o powierzchniach gładkich lśniących, barwy brunatnej; glina z domieszką drobnoziarnistego piasku; g) 45 fragmentów ceramiki średniościennej o powierzchniach chropowatych szorstkich, barwy brunatnej i ceglastej, glina z domieszką drobnoziarnistego tłucznia; h) fragment taśmowego ucha o powierzchniach gładkich, barwy brunatnej, glina z domieszką drobnoziarnistego piasku; i) 9 fragmentów ceramiki średniościennej o powierzchniach gładkich barwy brązowej, glina z domieszką drobnoziarnistego piasku; j) 10 fragmentów ceramiki średniościennej o powierzchniach gładkich, zewnętrznych barwy brązowej, wewnętrznych czarnych, glina z domieszką drobnoziarnistego tłucznia; k) 4 fragmenty ceramiki grubościennej

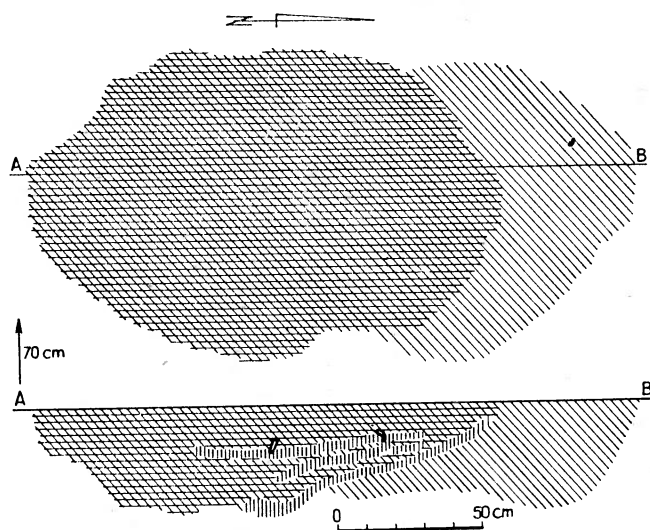
o powierzchniach chropowatych barwy brązowej, glina z domieszką gruboziarnistego tłucznia; l) fragment części przydennej, ze śladami sklejenia z taśm, naczynia grubościennego o powierzchniach szorstkich barwy brunatnej, glina z domieszką średnioziarnistego tłucznia; m) 2 fragmenty części przydennej naczyń grubościennych o powierzchniach szorstkich, wewnętrznych barwy czarnej, zewnętrznych brunatnych, glina z domieszką gruboziarnistego tłucznia; n) fragment części przydennej naczynia średniościennej o niewyodrębnionym dnie, powierzchniach chropowatych barwy brązowej, glina z domieszką tłucznia; o) 18 fragmentów tzw. placków o powierzchniach chropowatych ze śladami obmazywania, barwy brunatnej, glina z domieszką drobnoziarnistego tłucznia, w tym 7 fragmentów o powierzchniach gładkich (Tabl. I, 5, 6); o) 13 fragmentów ceramiki zniszczonej, niecharakterystycznej.

Jama 9

Na głębokości 60 cm zaobserwowano małe zaciemnienie o średnicy 30 cm przesycone węgielkami drzewnymi, polepą i fragmentami ceramiki (Ryc. 4). Zaciemnienie to zagłębiało się w całość do głębokości 75 cm. Inwentarz: a) fragment górnej części naczynia cienkościennej o powierzchni gładkiej i lśniącej, barwy czarnej, glina z domieszką drobnoziarnistego piasku; b) 17 fragmentów ceramiki grubościennej o powierzchniach zewnętrznych chropowatych, obmazywanych, barwy brązowej, glina z domieszką tłucznia; c) fragment części przydennej naczynia średniościennej o powierzchni zewnętrznej barwy brązowej, a wewnętrznej czarnej, glina z domieszką drobnoziarnistego piasku; d) fragment wióra krzemienistego.

Palenisko I

Na głębokości 70 cm zarysowała się owalna jama o wymiarach 200 × 120 cm (Ryc. 11). Po zdjęciu warstwy o miąższości 10 cm zaobserwowano w części południowej obiektu kolistą warstwę o intensywnym czarnym zabarwieniu, podczas gdy pozostała część jamy na

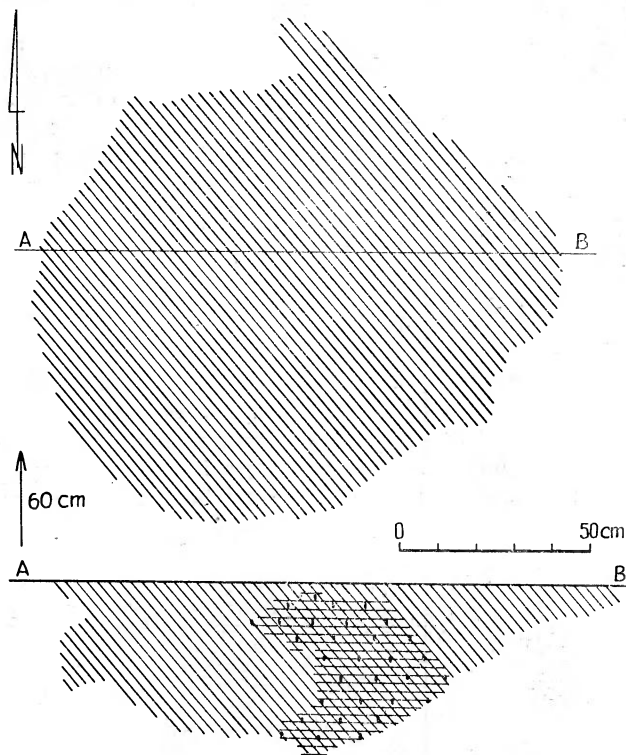

Ryc. 11. Czyżów, pow. Dąbrowa Tarnowska, stan. 1. Plan i profil paleniska I

tej głębokości odznaczała się zabarwieniem brunatnym. Obiekt ten, w profilu o kształcie nieregularnie nieckowatym, sięgał głębokości 100 cm. W górnej części wypełniska zalegały nieregularnie rozmieszczone drobne przepalone kamienie. Inwentarz: a) fragment profilowanej czarki cienkościennej o powierzchniach gładkich, barwy czarnej, glina z domieszką drobnoziarnistego piasku (Tabl. II, 1); b) fragment górnej części czarki cienkościennej, zdobionej poziomą ryta linią, powierzchnie gładkie barwy czarnej, glina z domieszką drobnoziarnistego piasku; c) 4 fragmenty ceramiki cienkościennej o gładkich powierzchniach barwy czarnej, glina z domieszką drobnoziarnistego piasku; d) 35 fragmentów ceramiki grubościennej o powierzchniach zewnętrznych szorstkich, barwy brązowej i ceglastej, wewnętrznych czarnych, glina z domieszką drobnoziarnistego tłucznia.

Palenisko II

Na głębokości 60 cm odkryto palenisko kształtu kołowego o nieregularnym zarysie, średnicy 100 cm (Ryc. 12). W profilu obiekt, kształtu nieckowatego, zagłębiał się w całość do głębokości 105 cm. Wypełnisko-

Ryc. 12. Czyżów, pow. Dąbrowa Tarnowska, stan. 1. Plan i profil paleniska II

stanowił piasek barwy intensywnie brunatnej przemieszany z czarnym, który był przesycony dużą ilością węgielków drzewnych, fragmentami polepy i ceramiki. Materiał zabytkowy występował równomiernie w całym obiekcie. Inwentarz: a) 21 fragmentów ceramiki średnio- i cienkościennej o powierzchniach lśniących barwy czarnej, glina z domieszką drobnoziarnistego piasku, w tym: fragment łaśmowatego ucha, fragment górnej

części czarki (Tabl. II, 2) oraz naczynia o profilu esowatym (Tabl. II, 3); b) 2 fragmenty ceramiki cienkościennej o powierzchniach gładkich barwy brunatnej, glina z domieszką drobnoziarnistego piasku; c) 35 fragmentów naczyń grubościennej o powierzchniach szorstkich barwy brunatnej, glina z domieszką średnioziarnistego tłucznia, w tym: fragment brzuśca naczynia zdobionego ornamentem plastycznym (Tabl. II, 4); d) fragment górnej części naczynia misowatego toczzonego na kole (?), glina z domieszką drobnoziarnistego piasku (Tabl. II, 5); e) 70 drobnych fragmentów niecharakterystycznej ceramiki o powierzchniach szorstkich barwy brunatnej.

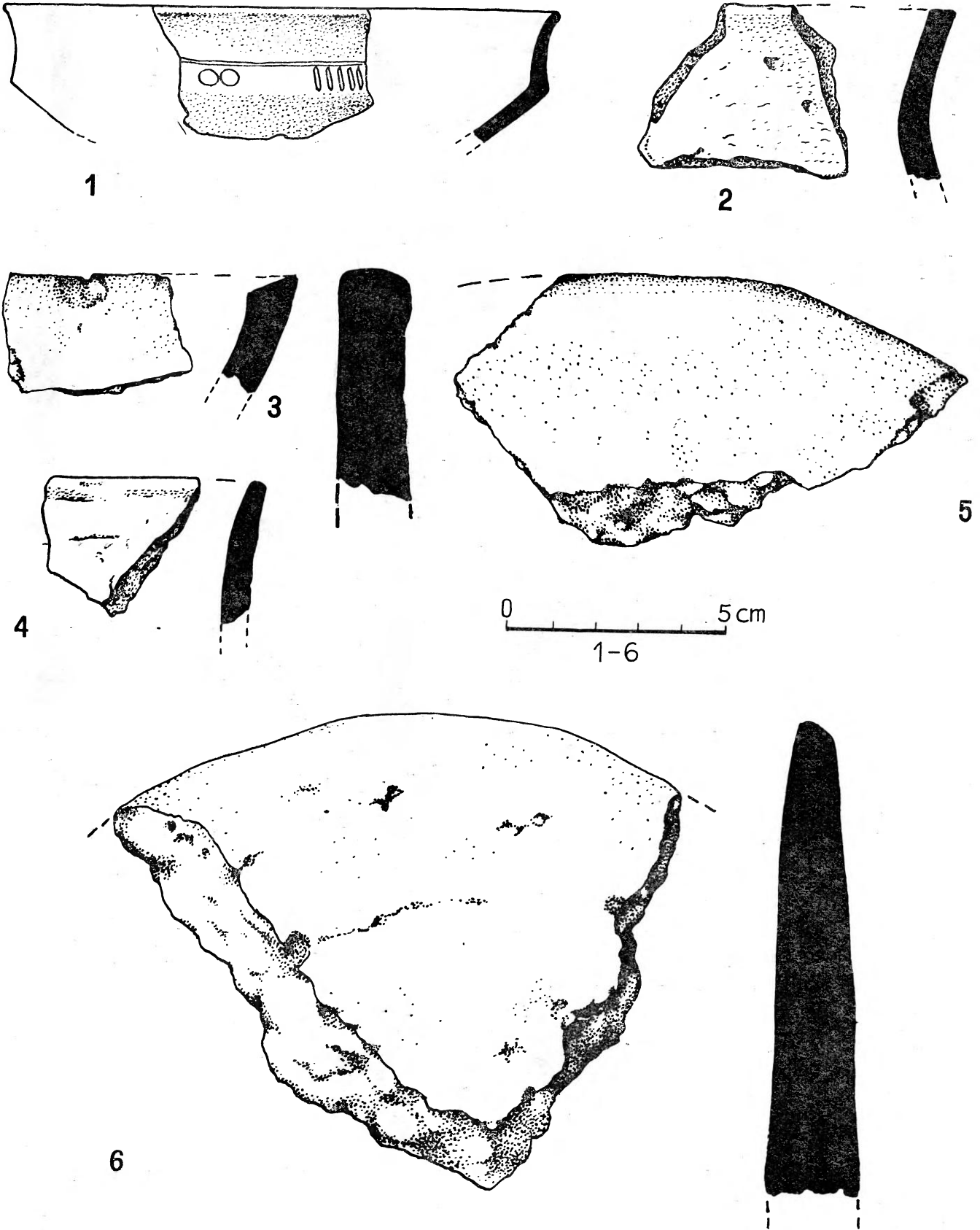
Ceramika z warstw kulturowych

Odcinek I: a) fragment górnej części naczynia o powierzchniach gładkich barwy czarnej, glina z domieszką drobnoziarnistego piasku (Tabl. II, 6); b) fragment czarki cienkościennej o powierzchniach gładkich barwy czarnej, glina z domieszką drobnoziarnistego piasku; c) 27 fragmentów ceramiki grubościennej o powierzchniach szorstkich lub wygładzonych, barwy brunatnej i ceglastej, glina z domieszką tłucznia; d) fragment części przydennej naczynia średniościennej barwy jasnobrązowej, glina z domieszką drobnoziarnistego piasku; e) fragment tzw. placka o powierzchniach szorstkich barwy brunatnej, glina z domieszką tłucznia; f) fragment polepy.

Odcinek II: a) 4 fragmenty górnych części naczyń średniościennej o prostych zaokrąglonych wylewach, powierzchniach szorstkich barwy szarej, glina z domieszką średnioziarnistego piasku; b) 6 fragmentów ceramiki o powierzchniach gładkich barwy czarnej, w tym: jeden zdobiony poziomą linią i pionowymi żłobkami, glina z domieszką drobnoziarnistego piasku; c) 23 fragmenty brzuśców naczyń grubościennej o powierzchniach zewnętrznych barwy brązowej, wewnętrznych czarnych, zdobionych rzędem odcisków poznokciowych i plastycznym guzem, glina z domieszką średnioziarnistego tłucznia (Tabl. II, 8—10); d) fragment ceramiki zdobiony pasmem linii falistej o powierzchni zewnętrznej brunatnej; e) 46 fragmentów ceramiki grubościennej o powierzchniach szorstkich barwy brunatnej, glina z domieszką tłucznia; f) fragment tzw. placka o powierzchniach szorstkich barwy brunatnej, glina z domieszką drobnoziarnistego piasku (Tabl. II, 7); g) guz plastyczny o powierzchni szorstkiej barwy brunatnej, glina z domieszką tłucznia (Tabl. III, 1); h) ceramika wczesnośredniowieczna i średniowieczna: 5 fragmentów ceramiki obtaczanej na kole, o powierzchniach szorstkich barwy brunatnej, glina z domieszką drobnoziarnistego piasku, w tym jeden wylew o krawędzi uformowanej w postaci doklejonego wałka wygiętego na zewnątrz, pod którym znajdują się nacięcia (Tabl. II, 11).

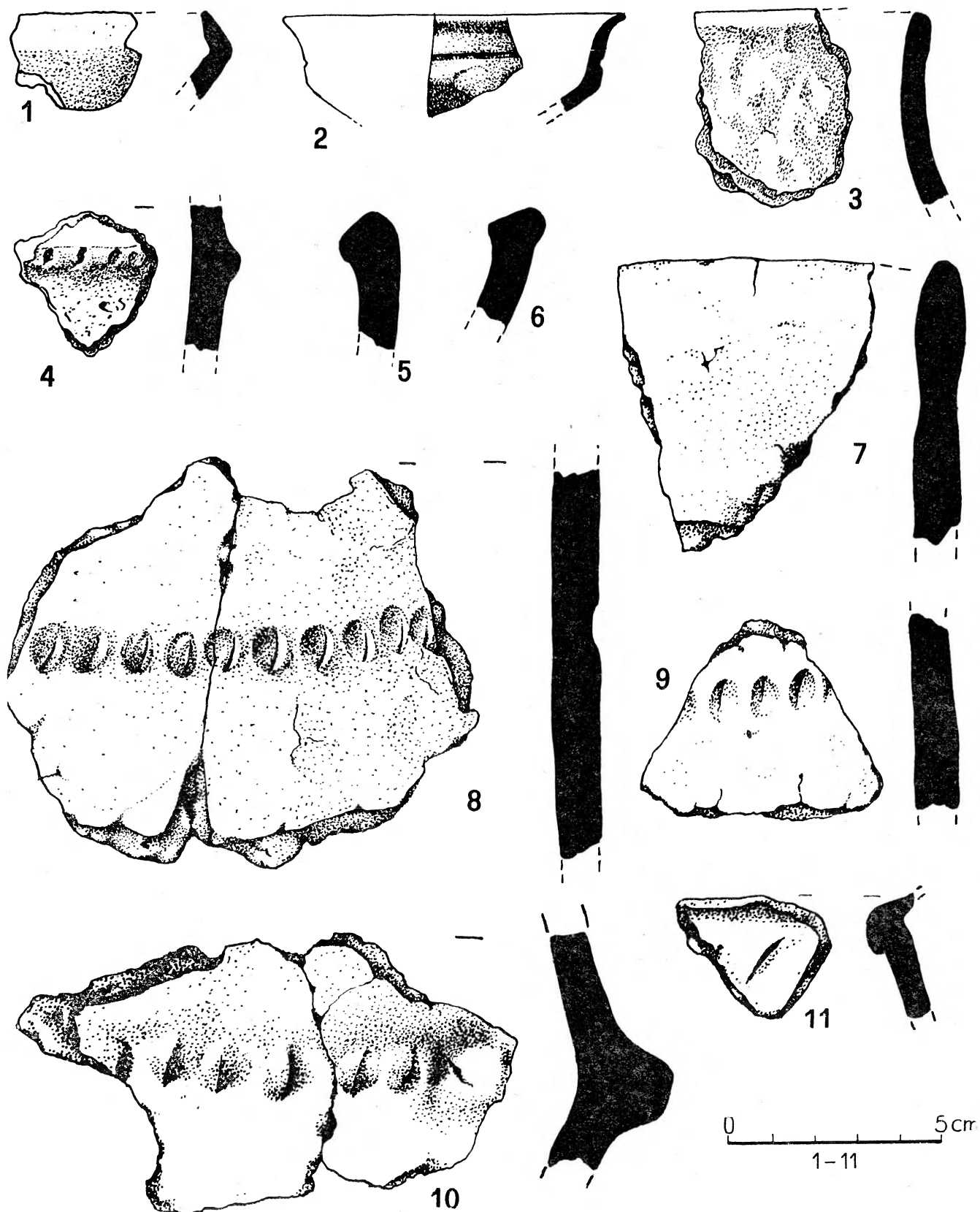
Odcinek IV: a) fragment brzuśca naczynia grafitowego lekko żłobkowanego; b) 4 fragmenty górnych części naczyń o wylewach lekko wygiętych na zewnątrz, krawędziach zaokrąglonych, powierzchniach gładkich barwy brązowej, glina z domieszką drobnoziarnistego piasku; c) 30 fragmentów ceramiki średniościennej o powierzchniach chropowatych barwy brązowej, w tym jeden fragment zdobiony wałkiem plastycznym z ukoś-

TABLICA I

Czyżów, pow. Dąbrowa Tarnowska, stan. 1. Ceramika z jamy 8

TABLICA II

Czyżów, pow. Dąbrowa Tarnowska, stan. 1. Ceramika z paleniska I (1). Ceramika z paleniska II (2-5).
Ceramika z warstwy kulturowej I (6). Ceramika z warstwy kulturowej odcinka II (7-11)

nyymi nacięciami, glina z domieszką tłucznia (Tabl. III, 2); d) 2 fragmenty tzw. placka barwy brunatnej, o powierzchniach szorstkich, grubościennego; glina z domieszką tłucznia; e) fragment ceramiki średniościennej, obtaczanej, o powierzchniach szorstkich barwy szarej, zdobiony poziomymi liniami; glina z dużą domieszką droбноziarnistego piasku.

Odcinek V: a) 7 fragmentów górnych części naczyń o brzegach lekko wgiętych do zewnątrz, prostych krawędziach, powierzchniach szorstkich barwy brunatnej, glina z domieszką gruboziarnistego piasku; b) 12 fragmentów ceramiki cienko- i średniościennej o powierzchniach gładkich barwy czarnej, prawdopodobnie pochodzących z czarek, glina z domieszką droбноziarnistego piasku (Tabl. III, 3); c) 106 fragmentów ceramiki średniościennej, w tym: 3 zdobione plastycznym guzkiem i dołkami palcowymi, o powierzchniach szorstkich barwy brunatnej i szarej; glina z domieszką droбноziarnistego piasku (Tabl. III, 5); d) przedmiot cylindryczny o powierzchniach gładkich barwy czarnej, końcach lekko rozszerzonych, glina z domieszką droбноziarnistego piasku (Tabl. III, 4); e) fragment tzw. placka, grubościennego o powierzchni chropowatej, barwy brunatnej, glina z domieszką tłucznia; f) plastyczny podwójny guzek o powierzchni gładkiej barwy brunatnej (Tabl. III, 6); g) drobny fragment ceramiki z domieszką grafitu; h) 14 fragmentów ceramiki średniościennej obtaczanej, barwy brunatnej i ceglastej, o powierzchniach szorstkich, zdobionych (Tabl. III, 8—9); i) wiórowiec (Tabl. III, 7); j) odprysk gładzonej siekiery z krzemienia świecchowskiego.

Odcinek VI: a) fragment części przydennej naczynia grafitowego o prostym niewyodrębnionym dnie (Tabl. IV, 1); b) 2 fragmenty ceramiki z domieszką grafitu; c) 4 fragmenty wylewu o prostym brzegu, powierzchniach lekko chropowatych barwy brunatnej, glina z domieszką średnioziarnistego piasku (Tabl. IV, 2, 3); d) fragment wylewu naczynia cienkościennego o powierzchni gładkiej, lśniącej, barwy czarnej; glina z domieszką droбноziarnistego piasku; e) fragment guzka plastycznego o powierzchniach szorstkich barwy ceglastej, glina z domieszką tłucznia; f) 4 fragmenty naczyń grubościennych barwy czarnej i ceglastej, glina z domieszką tłucznia; g) 137 drobnych niecharakterystycznych fragmentów ceramiki; h) ceramika średniowieczna: fragment górnej części naczynia obtaczanego o powierzchniach szorstkich barwy brunatnej, glina z domieszką droбноziarnistego piasku (Tabl. V, 5); fragment górnej części naczynia z plastyczną listwą umieszczoną pod krawędzią; 8 fragmentów ceramiki średniościennej o powierzchniach szorstkich barwy brunatnej, w tym: 3 zdobione poziomymi żłobkami i linią falistą.

Ceramika z powierzchni stanowiska

1. Ceramika kultury łużyckiej: a) 10 fragmentów górnych części naczyń o powierzchniach gładkich barwy brązowej, glina z domieszką droбноziarnistego piasku (Tabl. V, 1, 2); b) 2 fragmenty ceramiki grubościennej, o powierzchniach zewnętrznych obmazywanych, barwy brązowoceglastej, wewnętrznych gładkich; glina z domieszką tłucznia; c) 2 fragmenty ceramiki grubościennej wtórnie przepalanej. d) 15 fragmentów ceramiki średniościennej o powierzchniach

szorstkich barwy brunatnej, zdobionych odciskami paznokciowymi. glina z domieszką droбноziarnistego tłucznia; e) 2 fragmenty tzw. placków o powierzchniach zewnętrznych obmazywanych barwy brązowej, glina z domieszką droбноziarnistego tłucznia.

2. Ceramika grafitowa: a) fragment górnej części naczynia o wylewie silnie zgrubiałym, lekko wgiętym na zewnątrz (Tabl. IV, 8); b) 3 fragmenty ceramiki cienkościennej o powierzchniach zewnętrznych czarnych, w tym: 2 fragmenty z małą domieszką grafitu oraz jeden zdobiony poziomymi żłobkami; c) fragment ceramiki zdobiony plastycznym poziomym wałkiem (Tabl. IV, 4); d) fragment ceramiki zdobiony plastycznym zgrubieniem, pod którym znajdują się żłobki (Tabl. IV, 6); e) 3 fragmenty ceramiki niezdobionej.

3. Późnolateńska ceramika toczona na kole: a) fragment misy o esowatym profilu, powierzchniach gładkich barwy brunatnej; glina z niewielką domieszką piasku (Tabl. IV, 9); b) 4 fragmenty ceramiki o powierzchniach gładkich barwy szarobrunatnej (Tabl. IV, 5, 7).

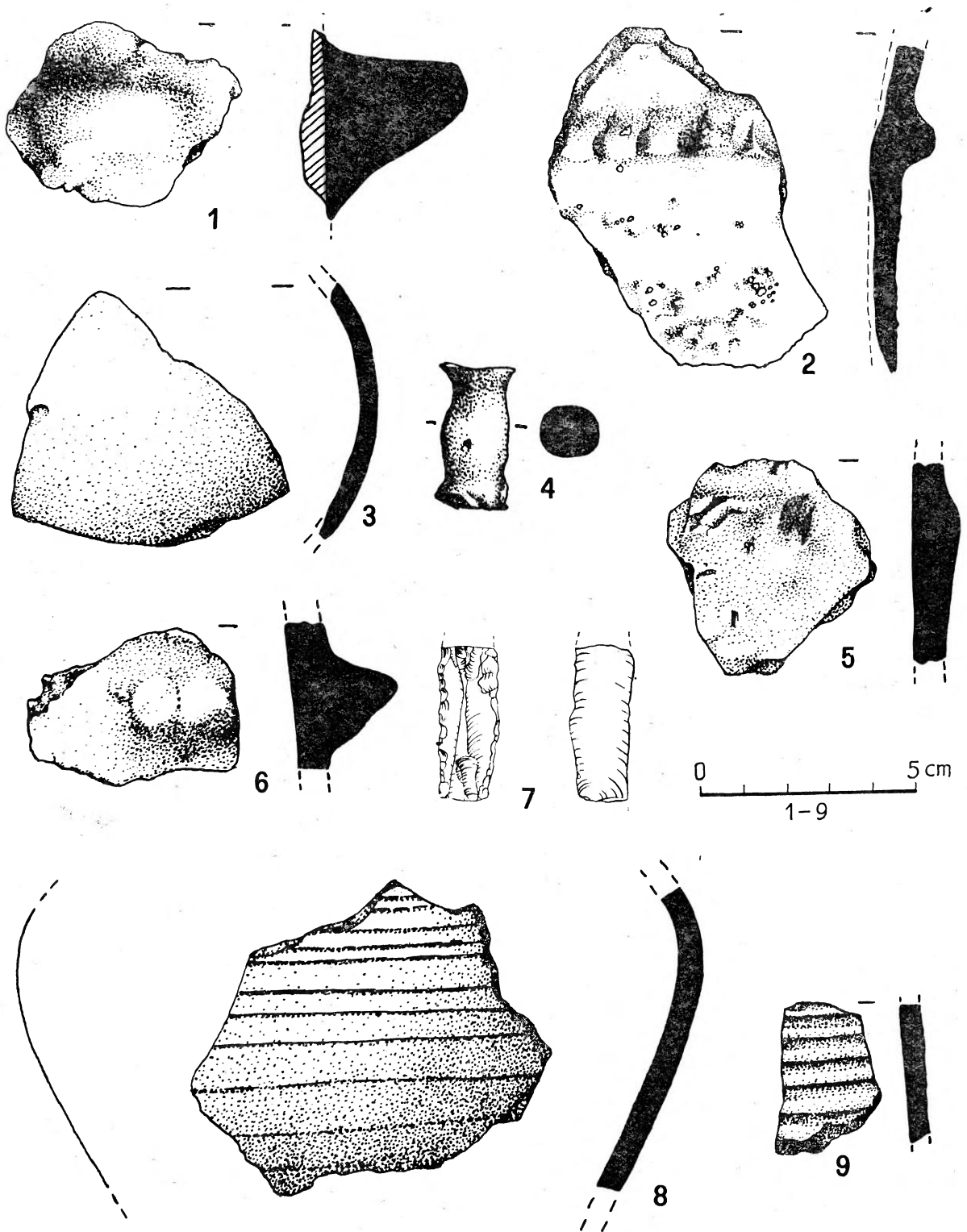
4. Ceramika wczesnośredniowieczna i średniowieczna: a) 3 fragmenty górnych części naczyń baniastych, obtaczanych, o wylewach lekko wgiętych na zewnątrz; powierzchnie szorstkie barwy brunatnej, glina z domieszką droбноziarnistego piasku (Tabl. V, 6); b) fragment górnej części naczynia obtaczanego z ostrym wałkiem pod prostą krawędzią; powierzchnie szorstkie barwy brunatnej, glina z domieszką droбноziarnistego piasku (Tabl. V, 3); c) fragment górnej części naczynia baniastego obtaczanego o powierzchni szorstkiej barwy brunatnej; glina z domieszką droбноziarnistego piasku (Tabl. V, 4); d) 10 fragmentów brzuśców naczyń obtaczanych o powierzchniach barwy brunatnej i szarej, w tym: 4 zdobione równoległymi poziomymi żłobkami, pozostałe odciskami paznokciowymi i linią falistą; e) fragment części przydennej naczynia o niewyodrębnionym dnie, powierzchniach szorstkich barwy brunatnej; glina z domieszką droбноziarnistego piasku; f) 40 fragmentów niecharakterystycznej ceramiki.

ANALIZA MATERIAŁU

Na niedostatki analizy materiału ceramicznego uzyskanego podczas badań omawianego stanowiska rzutuje w znacznym stopniu jego stonkowo niewielka ilość oraz zły stan zachowania. Cały odkryty materiał wydobyto w postaci drobnych, mniej lub bardziej charakterystycznych ułamków, które pozwoliły jedynie na zrekonstruowanie pewnej ilości przykrawędnych partii niektórych naczyń. Z tego też względu, w większości przypadków ściśle określenie kształtów poszczególnych form nie jest możliwe.

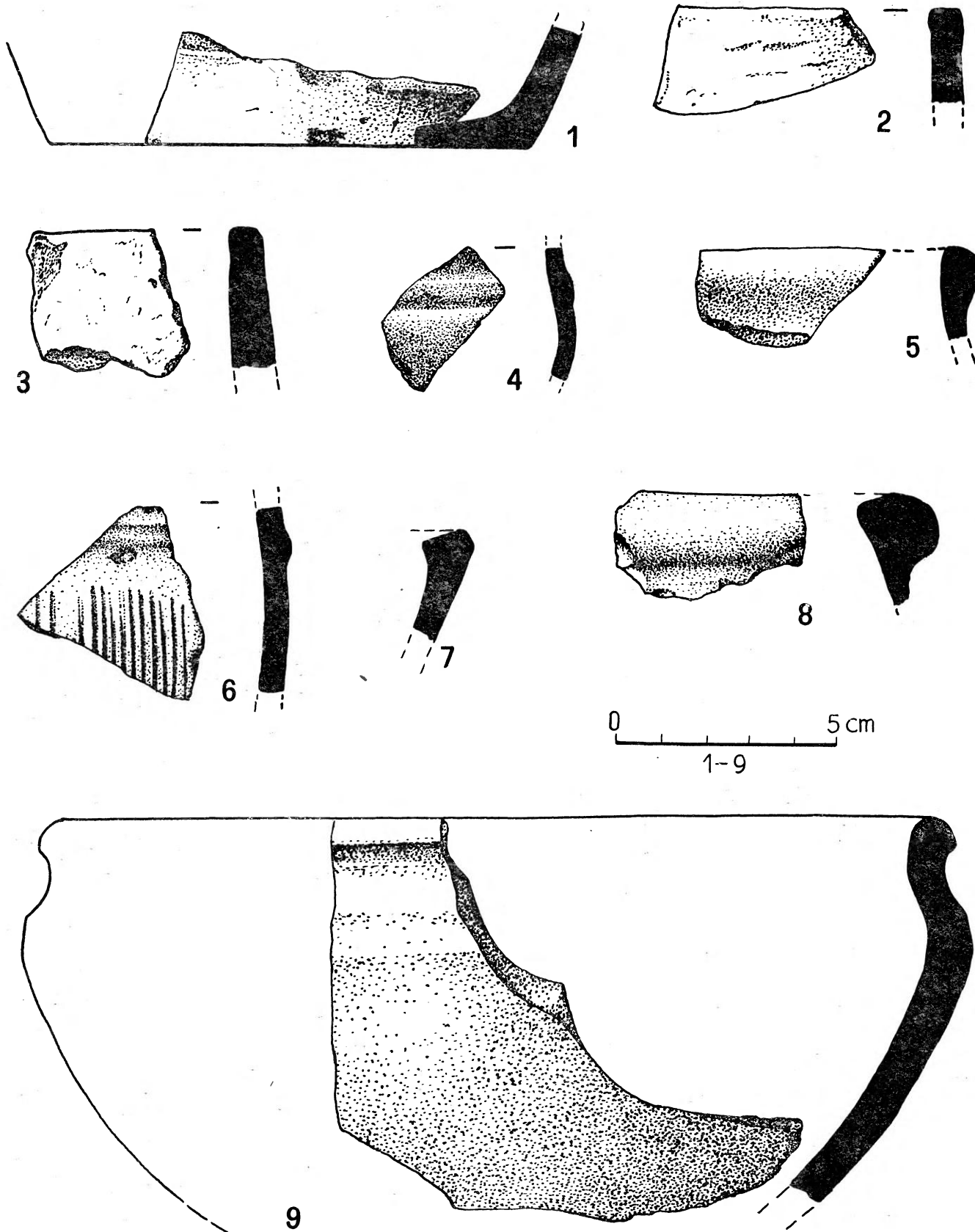
Analizując zawartość poszczególnych obiektów należy stwierdzić, iż spośród wszystkich przebadanych jam, tylko obiekt 8 dostarczył ceramiki o określonej przynależności kulturowej (kultura łużycka). Obiekty 1, 3 oraz paleniska I, II zawierały tylko pojedyncze skorupy charakterystyczne

TABLICA III

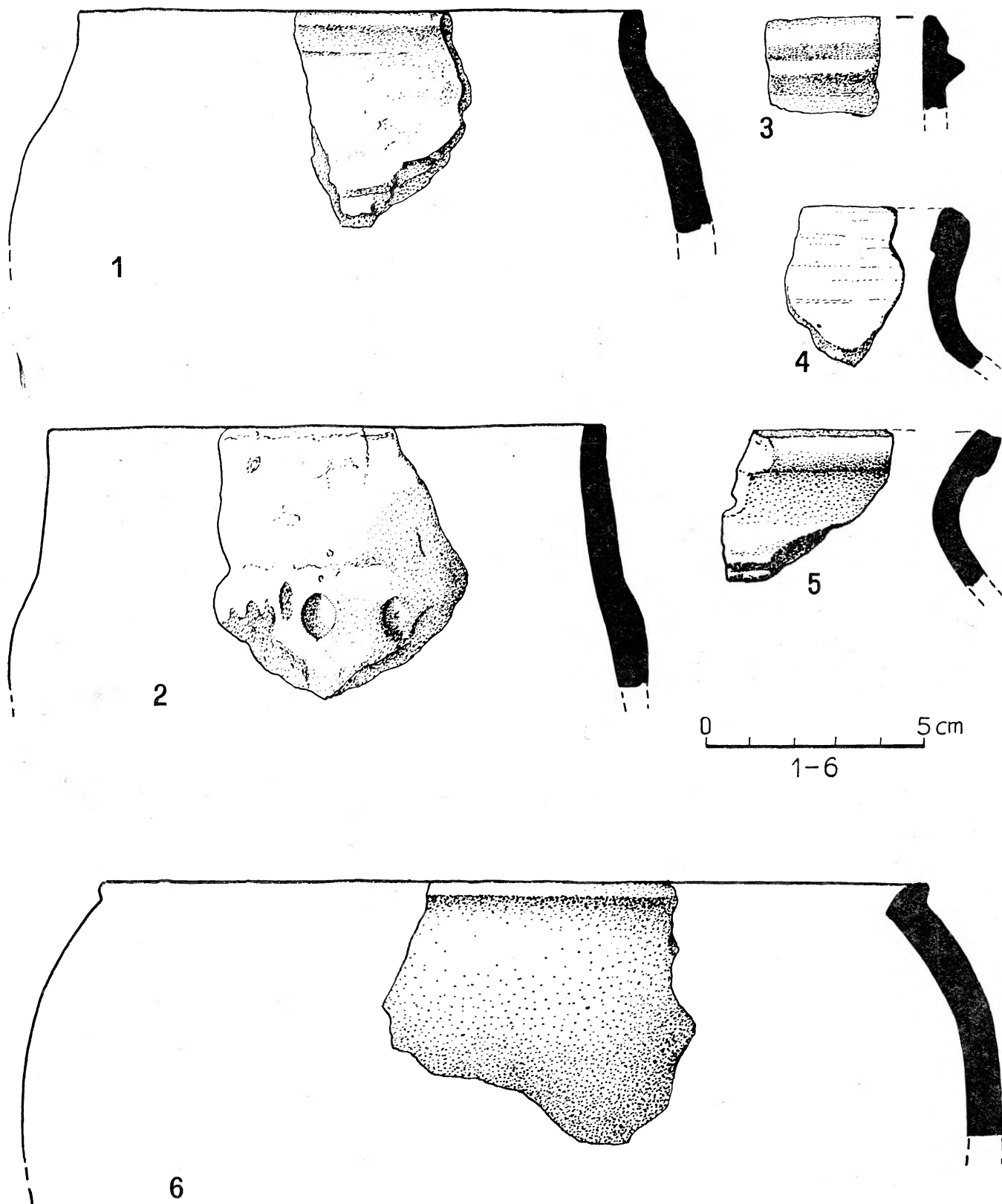
Czyżów, pow. Dąbrowa Tarnowska, stan. 1. Ceramika z warstwy kulturowej odcinka II (1). Ceramika z warstwy kulturowej odcinka IV (2). Ceramika i materiał krzemienny z warstwy kulturowej odcinka V (3—9)

TABLICA IV

Czyżów, pow. Dąbrowa Tarnowska, stan. 1. Ceramika z warstwy kulturowej odcinka VI (1-3). Ceramika z powierzchni stanowiska (4-9)

TABLICA V

Czyżów, pow. Dąbrowa Tarnowska, stan. 1. Ceramika z powierzchni stanowiska (1—4,6). Ceramika z warstwy kulturowej odcinka VI (5)

dla tejże kultury. Wszystkie natomiast pozostałe obiekty bądź nie zawierały żadnego charakterystycznego materiału, bądź też materiał w nich znaleziony, mimo że swoimi cechami nawiązuje do ceramiki kultury łużyckiej, nie może być jej z całą pewnością przypisany. To samo odnosi się również do ceramiki znalezionej w warstwie kulturowej oraz znalezionej na powierzchni stanowiska. Wśród ceramiki luźno znalezionej można wyróżnić formy charakterystyczne dla grupy celto-przeworskiej, jak również ceramikę wczesnośredniowieczną i średniowieczną.

Stanowisko w Czyżowie dostarczyło w przeważającej części fragmentów ręcznie lepionych naczyń średniościennych (grubość ścianki 5—10 mm) oraz grubościennych (grubość ścianki 10—15 mm), barwy brunatnej lub szarobrunatnej, wyjątkowo ceglastej. Wykonane one były z gliny schudzonej domieszką średnio- i gruboziarnistego piasku lub tłuczni. Część ceramiki wykonana była również z gliny słabo schudzonej. Powierzchnie zewnętrzne większości naczyń były często chropowate lub niekiedy obmazywane palcami. Jeśli chodzi o przeznaczenie tego rodzaju ceramiki, to nie ulega wątpliwości, że pochodziła ona z naczyń zasobowych bądź kuchennych. Choć brak większych form nie pozwala na pełną ich rekonstrukcję można stwierdzić, że posiadały one niekiedy szyje lekko rozchylone na zewnątrz, lub też proste, o krawędziach płaskich lub zaokrąglonych (Tabl. I,2; II,3). Niektóre górne fragmenty naczyń tego rodzaju wskazują, że były one zdobione plastyczną listwą z dołkami palcowymi (Tabl. III,2). Innym rodzajem ornamentu był wieniec dołków palcowych opasujący naczynie (Tabl. II,8). W jednym wypadku występuje on razem z plastycznym guzkiem, który umieszczony jest na tej samej wysokości co rząd dołków (Tabl. II,10). Naczynia opisane powyżej nie są precyzyjnym wyznacznikiem dla ustaleń chronologicznych. Pospolicie występują one np. w kulturze łużyckiej aż do okresu lateńskiego. Garnki, na których występuje ornament plastyczny w postaci guzków czy listewek zdobionych dołkami palcowymi, lub też wieniec samych dołków, bardzo często spotyka się w okresie halsztackim⁹. Część naczyń tego rodzaju znalezionych na omawianym stanowisku znajdowałaby pewne analogie w garnkach określanych przez Z. Durczewskiego jako typ C, dla których charakterystyczny jest wyżej wymieniony rodzaj ornamentu¹⁰.

⁹ M. Gedl: *Kultura łużycka na Górnym Śląsku*, Wrocław 1962, s. 31—35.

¹⁰ Z. Durczewski: *Grupa górnośląsko-małopolska...*, cz. I, s. 49—50.

W przeciwieństwie do omówionej powyżej ceramiki, której przynależność w całości do kultury łużyckiej może budzić pewne wątpliwości, typem który należy pewnie wiązać z tą kulturą są formy miseczkowate. Miseczki ze stanowiska w Czyżowie reprezentują dwie odmiany. Do pierwszej można zaliczyć fragment miseczki z paleniska I (Tabl. II,1) o brzegu silnie zagiętym do środka. Forma ta ukształtowaniem brzegu nawiązuje do wydzielonego przez Z. Durczewskiego typu mis bezuchych, znanych z zespołów datowanych na V okres epoki brązu i okres halsztacki¹¹. Drugą odmianę przedstawiają miseczki ostro profilowane o brzegu wygiętym na zewnątrz (Tabl. I, 1; II,2). Największa wypukłość brzuśca zdobiona jest poziomą linią lub zestawieniem dołków ze żłobkami. Miseczki takie występują w grupie górnośląsko-małopolskiej kultury łużyckiej w V okresie epoki brązu i w okresie halsztackim¹².

Dość licznie wystąpiły na terenie omawianego stanowiska ułamki tzw. placków glinianych. Powierzchnie ich są rozmaicie ukształtowane, najczęściej z jednej strony gładkie, z drugiej zaś chropowate (Tabl. I,5,6). Placki tego rodzaju występują w kulturze łużyckiej już od IV okresu epoki brązu, lecz największa ich ilość przypada na okres halsztacki¹³. Ogólne cechy opisanej powyżej ceramiki pozwalają na łączenie jej z lokalną grupą kultury łużyckiej występującą na tym obszarze, tj. z podgrupą krakowską grupy górnośląsko-małopolskiej. Chronologię jej można ramowo ustalić, opierając się na takich cechach jak rodzaj zdobienia czy stosunkowo wysoki procent ceramiki o gładkich, czarnych, prawie lśniących powierzchniach, na V okres epoki brązu¹⁴ oraz na okres halsztacki, za czym przemawiałaby znowu znaczna ilość placków glinianych¹⁵.

Wśród odkrytego materiału ceramicznego na szczególną uwagę zasługują fragmenty naczyń wykonane z gliny ze znaczną domieszką grafitu. Zachowane fragmenty pochodzą zarówno z brzegów naczyń jak i z brzuśców oraz partii przydennych (Tabl. IV,1,4,6,8). Materiał ten nie jest jednak związany ze zwartymi zespołami, a w całości pochodzi z warstwy kulturowej i znalezisk z powierzchni stanowiska. Ze względu na grubość ścianek znaleziska z Czyżowa w większości na-

¹¹ Z. Durczewski: *Grupa górnośląsko-małopolska...*, cz. I, s. 54—56.

¹² M. Gedl: *Kultura łużycka...*, s. 36—41.

¹³ Z. Durczewski: *Grupa górnośląsko-małopolska...*, cz. I, s. 86—87.

¹⁴ Z. Durczewski: *Grupa górnośląsko-małopolska...*, cz. I, s. 31—32.

¹⁵ Z. Durczewski: *Grupa górnośląsko-małopolska...*, cz. I, s. 146—147.

leżą do ceramiki cienkościennej. Niektóre fragmenty zdobione są pionowym ornamentem grzebykowym dochodzącym do poziomego żeberka (Tabl. IV,6), lub też jedynie pojedynczym żeberkiem (Tabl. IV,4). Można przypuszczać, że zachowane fragmenty ceramiki grafitowej pochodzą z wiaderkowatych garnków, jakie znane są m. in. z osad w Pełczyskach, pow. Pińczów¹⁶, Dalewicach, pow. Proszowice¹⁷ czy Wieliczce, pow. Kraków st. XI¹⁸, a które są znajdowane na całym obszarze występowania ceramiki grafitowej. Ceramika ta liczna jest na osadach kultury lateńskiej z drugiej połowy II w. p.n.e., przy czym występuje ona także w następnym stuleciu. Natomiast naczynia zdobione poziomym żeberkiem uważa się za typ starszej ceramiki¹⁹.

Na omawianym stanowisku wystąpił także i inny rodzaj ceramiki łączący się chronologicznie z ceramiką grafitową. Jest to lateńska ceramika toczona na kole. Wykonana jest ona z gliny tłustej, z niewielką tylko domieszką droбноziarnistego piasku. Wszystkie zachowane ułamki posiadają powierzchnię brunatną. Jednym z najlepiej zachowanych fragmentów, reprezentujących ten typ ceramiki, jest część misy o średnicy 20 cm i wysokości 10 cm o brzegu wygiętym na zewnątrz i esowatym profilu (Tabl. IV,9). Podobne naczynia znane są m.in. z Dalewic, pow. Proszowice²⁰, Wyciąża, pow. Kraków²¹ i Wieliczki, pow. Kraków, st. XI²². Misy o profilu esowatym są jedną z najliczniej występujących form ceramiki toczonej datowanej na II i I w. p.n.e. Formy takie występują powszechnie w kulturze lateńskiej od schyłku wczesnego aż do późnego okresu lateńskiego²³.

Wyżej opisany materiał, uzyskany w trakcie badań, należy łączyć ze starszą fazą celto-przeworskiej grupy kulturowej występującej na terenie zachodniej Małopolski. Dla fazy tej charakterystyczne jest m.in. użytkowanie ceramiki

¹⁶ Z. Woźniak: Osadnictwo celtyckie..., s. 330, Tabl. XXXIII, 9, 10.

¹⁷ J. Gromnicki: Sprawozdanie z badań osady z okresu lateńskiego i rzymskiego w Dalewicach, pow. Proszowice, w latach 1958 i 1960, „Sprawozdania Archeologiczne”, T. XIV, 1962, s. 118—122, ryc. 2d.

¹⁸ K. Reguła: Badania osady produkcyjnej z przełomu okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Wieliczce, „Badania archeologiczne prowadzone przez Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce w roku 1970”, Wieliczka 1970, s. 19—27, ryc. 4.

¹⁹ Z. Woźniak: Osadnictwo celtyckie..., s. 111—113.
²⁰ J. Gromnicki: Sprawozdanie z badań..., s. 118—122, ryc. 2c.

²¹ Z. Woźniak: Osadnictwo celtyckie..., s. 338—339, tabl. XLI, 10, 11.

²² Z. Woźniak: Osadnictwo celtyckie..., s. 337—338, tabl. XLVI, 13.

²³ Z. Woźniak: Osadnictwo celtyckie..., s. 94, 115—117.

grafitowej oraz lateńskiej ceramiki toczonej²⁴. Materiały takie występują na stanowiskach typu Piekary, pow. Kraków, Dalewice, pow. Proszowice, Pełczyska, pow. Pińczów, Wyciąże, pow. Kraków²⁵. Stanowisko 1 w Czyżowie jest razem ze stanowiskami w Gręboszowie, pow. Dąbrowa Tarnowska²⁶ i Bolesławiu, pow. Dąbrowa Tarnowska²⁷, jednym z najdalej wysuniętych na wschód stanowisk grupy celto-przeworskiej.

W związku z faktem występowania na opisanym stanowisku osadnictwa ludności grupy celto-przeworskiej, nie jest wykluczone, iż część znalezionej tu ceramiki lepionej ręcznie, obok ceramiki należącej do kultury łużyckiej, należy łączyć z ręcznie lepioną ceramiką grupy celto-przeworskiej. Niestety stan badań nad tym typem wyrobów garncarskich nie pozwala na precyzyjne przypisanie poszczególnych fragmentów naczyń bądź to kulturze łużyckiej, bądź też grupie celto-przeworskiej.

Z warstwy kulturowej pochodzą również luźno znalezione fragmenty obtaczanej ceramiki wczesnośredniowiecznej i średniowiecznej, wykonane z gliny ze znaczną domieszką droбноziarnistego piasku. Wszystkie ułamki są dobrze wypalone i charakteryzują się szorstkimi powierzchniami barwy brunatnej. Fragmenty brzuśców tych naczyń zdobione są szerokimi, głębokimi dookołnymi żłobkami (Tabl. III,8,9) lub ukośnymi nacięciami. Ceramika wczesnośredniowieczna pochodząca z tego stanowiska wykazuje cechy charakterystyczne dla drugiej fazy rozwojowej ceramiki małopolskiej, datowanej przez E. Dąbrowską na X—XIII w.²⁸.

Podsumowując wyniki badań przeprowadzonych na terenie stanowiska 1 w Czyżowie, pow. Dąbrowa Tarnowska, należy zwrócić uwagę na jego dogodne położenie dla osadnictwa. Lokalizacja na wzniesieniu wyraźnie górującym nad okolicą oraz dobre warunki hydrograficzne decydowały o zasiedleniu tego miejsca, począwszy już prawdopodobnie od neolitu, o czym świadczą,

²⁴ Z. Woźniak: Osadnictwo celtyckie..., s. 142—143.

²⁵ Pełne zestawienie stanowisk grupy celto-przeworskiej obejmuje cytowana praca Z. Woźniaka: Osadnictwo celtyckie..., s. 315—341.

²⁶ K. Godłowski: Nowe materiały z okresu późnolateńskiego i rzymskiego z Małopolski, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXVI, 1959—1960, s. 337; Z. Woźniak: Osadnictwo celtyckie..., s. 320; M. Cabalska, R. Madyda, M. Parczewski, K. Tunia: Pradzieje..., (w druku).

²⁷ M. Cabalska, R. Madyda, M. Parczewski, K. Tunia: Results of Surface Investigations conducted in the District of Dąbrowa Tarnowska in 1971, „Recherches Archeologiques de 1971”, Kraków 1972, s. 49.

²⁸ E. Dąbrowska: Studia nad osadnictwem..., s. 65—66.

nieliczne co prawda, znalezione tam wyroby krzemienne. Następną uchwytą fazą jego zasiedlenia są pozostałości osadnictwa kultury łużyckiej schyłkowej fazy epoki brązu i okresu halsztackiego. Wystąpiły tu również ślady bytności ludności grupy celto-przeworskiej. Z uwagi jednak na nikłą część stanowiska poddaną badaniom wykopaliskowym, nie można niestety wyciągnąć wniosków w jakim stosunku do siebie pozostają ślady osadnictwa kultury łużyckiej i grupy celto-prze-

worskiej. Znalezienie w palenisku II obok ceramiki łużyckiej skorupy charakterystycznej dla okresu lateńskiego (Tabl. II,5) może być spowodowane, wobec sporadyczności tego faktu, przypadkowym dostaniem się tam zabytku o nieco młodszej chronologii. Ostatnim wreszcie etapem zasiedlenia tego miejsca jest okres wczesnośredniowieczny i średniowieczny. Zwraca również uwagę duże zagęszczenie obiektów na stosunkowo małym terenie, który został tu przebadany.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В 1971 г. были проведены исследования на стоянке 1 в Чижове, повят Домброва Тарновска. На этой стоянке, находящейся на правом берегу Дунайца, было открыто 11 объектов на участке 1,25 аров. Среди археологического материала обнаруженного на оговоренной стоянке находятся фрагменты керамики лужицкой культуры конца эпохи бронзы и гальштатского периода, а также кельтско- пшеворской группы латенского периода. К сожалению, условия в которых

была открыта керамика группы кельтско- пшеворской, а также незначительная часть стоянки, на которой проведены были раскопчные исследования, не позволяют сделать выводы относительно взаимосвязи следов поселения населения лужицкой культуры и кельтско- пшеворской группы. На оговоренной стоянке открыто также некоторое количество керамики периода раннего средневековья и средневековья.

SUMMARY

In 1971, an excavation was carried out at site I at Czyżów, in the Dąbrowa Tarnowska district. At this site, situated on the right bank of the Dunajec river, 11 various structural remains were discovered on the area of 125 sq. m. Pottery fragments of the Lusatian culture from the end of the Bronze Age and from the Hallstatt period as well as those of the Celtic-Przeworsk group of the La Tène period were distinguished among the archaeological material found at that site. Unfor-

tunately, it is difficult to say what a relation is there between the traces of the settlement of the population of the Lusatian culture and those of the Celtic-Przeworsk group which is due to the circumstances in which the pottery of the Celtic-Przeworsk group was found and to the fact that only a small part of the site was excavated. A number of early mediaeval and mediaeval pottery was also found there.

KUNKA SZUBERT

MATERIAŁY KULTURY PRZEWORSKIEJ Z CZARNOCINA, POW. ŁÓDŹ
Z PAŃSTWOWEGO MUZEUM ARCHEOLOGICZNEGO W WARSZAWIE

МАТЕРИАЛЫ ПШЕВОРСКОЙ КУЛЬТУРЫ С ЧАРНОЦИНА, ПОВЯТ ЛОДЗЬ,
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АРХЕОЛОГИЧЕСКИЙ МУЗЕЙ В ВАРШАВЕ

MATERIALS OF THE PRZEWORSK CULTURE FROM CZARNOCIN, ŁÓDŹ DISTRICT
IN THE STATE ARCHAEOLOGICAL MUSEUM IN WARSAW

W zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie znajduje się nieduży zespół zabytków pochodzących z Czarnocina, pow. Łódź. Zabytki ofiarowane zostały do muzeum przez rodzinę Poniatowskich w r. 1924 bez ściślejszych danych co do charakteru i lokalizacji stanowiska, z którego pochodzą. Ponieważ wraz z materiałami były metryczki z zaznaczeniem grobu (gr. 1, gr. 1f,k,b, gr. IB, gr. Ih) wnioskować można, że są to materiały z cmentarzyska. Omawiany materiał składa się z naczyń, fragmentów ceramiki i innych zabytków metalowych i kościanych.

CERAMIKA

Przystępując do omówienia ceramiki podkreślić należy, że z powodu całkowitego braku dokumentacji trudno określić funkcję grobową poszczególnych naczyń. Niemniej przypuszczać możemy, że większość całych naczyń spełniała rolę popielnic, a przeważająca część fragmentów ceramiki to przystawki, które uległy spękaniu i deformacji w czasie wtórnego przepalenia. Wszystkie naczynia lepienie są ręcznie. W zależności od sposobu przygotowania gliny rozróżnić wśród nich możemy dwie podstawowe grupy. Pierwszą

grupę tworzą duże grubościennie naczynia szeroko- i średnioziarnistego tłucznia. Powierzchnia mimo wygładzania szorstka, barwy żółtobrunatnej; fragmenty przepalone szare. Profil na ogół łagodnie zaokrąglony. Załom brzuśca znajduje się na $\frac{2}{3}$ wysokości naczynia. Dekoracja raczej uboga, ograniczająca się do pionowych bruzd w dolnej partii oraz dołków paznokciowych.

Drugą grupę reprezentują naczynia wykonane z gliny tłustej o nielicznej domieszce drobno- i średnioziarnistego tłucznia lub piasku, stosunkowo cienkich ścianek i gładkich powierzchniach barwy żółtawej. Tylko jedno z nich jest czarne. Załom przeważnie ostry na $\frac{3}{4}$ wysokości naczynia. Są to pucharki oraz naczynia wazowate bogato zdobione ornamentem rytym i plastycznymi listwami.

Do pierwszej grupy należą następujące okazy:
1. Naczynie szeroko- i średnioziarnistego tłucznia, powierzchnia zewnętrzna szorstka, przygładzana, barwy brunatnej z ciemnymi plamami, wewnętrzna szara. Na największej wydętości brzuśca rząd dołków paznokciowych. Wys. 19 cm, średn. wylewu 21,5 cm, brzuśca 26,8 cm, dna 17,5 cm (Ryc. 1g). Analogie w zakresie formy znane są ze Spicymierza, pow.

Turek¹, z gr. 58, datowanego na podokres C₁ (imacz typu J.9, zapinka z podwiniętą nóżką, oraz umbo typu J.7a). Dalsza analogia pochodzi z gr. 49 w Opatowie, pow. Kłobuck², datowanego przez zapinkę typu A. 41 na przełom podokresu B₂/C₁. 2. Naczynie esowate, powierzchnia zewnętrzna barwy żółtoczerwonej wygładzana jest tylko pod krawędzią, reszta chropowata. Dolna partia naczynia zdobiona nieregularnymi, miętko rytymi bruzdami pionowymi sięgającymi do załomu brzuśca. Wys. 16 cm, średn. wylewu 20 cm, brzuśca 21 cm, dna 12 cm (Ryc. 1f). Analogiczne naczynie pochodzi z gr. IA z Domaradzyna, pow. Łowicz. Znalezione je razem z zapinkami najmłodszej serii grupy II Almgrena³, co pozwala na datowanie na koniec podokresu B₂, względnie przełom B₂/C₁. 3. 13 fragmentów zupełnie przepalonych naczynia dwustożkowatego. W glinie duża ilość białej domieszki średnioziarnistego tłucznia. Powierzchnia szara, szorstka, gładzona poziomo. Wys. 10,5 cm, średn. wylewu ok. 17 cm, brzuśca 18,5 cm, dna 8 cm (Ryc. 1d), naczynie zrekonstruowane. 4. Dwa fragmenty brzuśca naczynia. Powierzchnia zewnętrzna szorstka, barwy żółtej. Wewnętrzna czerniona. 5. Fragment naczynia sitowatego. Powierzchnia jasnobrunatna, szorstka (Ryc. 1j). 6. Fragment płaskiego niewyodrębnionego dna naczynia. Powierzchnia zewnętrzna brunatna, szorstka, wewnętrzna szara, średn. ok. 10 cm (Ryc. 1m). 7. Fragment płaskiego niewyodrębnionego dna naczynia. Powierzchnia szarobrunatna, chropowata. Średnica nieokreślona. 8. Fragment prosto ściętego wylewu naczynia o gładkiej ciemnoszarej powierzchni. Średnica nieokreślona. 9. Szerokootworowe naczynie esowate o gładkiej, prawie lśniącej, brunatnej powierzchni zewnętrznej. Wys. 15,6 cm, średn. wylewu 20,8 cm, brzuśca 22 cm, dna 13,3 cm (Ryc. 1b). Analogiczne naczynie pochodzi z gr. 35 ze Spycymierza, pow. Turek, datowanego ułamkami naczynia terra sigillata na drugą połowę II w. — pierwszą połowę III w.⁴. Dalszą analogią

jest naczynie z gr. 25 w Krapkowicach, znalezione razem z grzebieniem jednowarstwowym składającym się z trzech płytek⁵. 10. Podobną fakturę posiada fragment brzuśca naczynia o dość grubych ścianach barwy brunatnej, wewnątrz szarej. Średn. brzuśca ok. 15 cm.

Drugą grupę tworzą następujące naczynia: 1. Dwustożkowata cienkościenna czara o czernionej lśniącej powierzchni. Nad załosem brzuśca czara zdobiona jest delikatnie wykonanym ornamentem, składającym się z rytých linii oraz wygniatanych dołków. Tuż pod załosem biegną trzy plastyczne listwy. Dwie takie listwy występują również i u nasady nóżki. Górne i dolne listwy połączone są szerokim pionowym pasmem składającym się z pięciu identycznych listew plastycznych. Wys. 17 cm, średn. wylewu 20 cm, brzuśca 21,5 cm, dna 8,8 cm (Ryc. 1a). Najbliższą analogię znajdujemy wśród ceramiki z cmentarzyska w Łęgonicach⁶ datowaną na fazę B₂. Bardzo bliskie jest również naczynie z gr. 22 w Kopkach, z tym że posiada ono trzy małe uszka⁷. 2. Pucharek dwustożkowaty o powierzchniach bardzo gładkich barwy ceglastej z szarymi plamami. U nasady nóżki biegnie dość szeroka pozioma listwa plastyczna. Wys. 14 cm, średn. wylewu 14 cm, brzuśca 15 cm, dna 10,2 cm (Ryc. 1c). Analogiczne pucharki znane są z gr. 80 w Wymysłowie, pow. Gostyń⁸, oraz z gr. 31 w Spycymierzu, pow. Turek⁹. 3. 15 zupełnie przepalonych fragmentów naczynia wazowatego o powierzchni gładkiej, ciemnoszarej z brunatnymi plamami. Łagodnie profilowany brzusiec przechodzi w krótki, nieznacznie wychylony na zewnątrz wylew. U jego nasady znajduje się mały imitujący ucho guzek. Środkowa partia naczynia zdobiona jest miętko rytym ornamentem meandrowym, nad którym biegnie pasmo małych dołeczków. Prawdopodobnie naczynie było na nóżce. Zachowana wys. 11 cm, średnica wylewu 15 cm, brzuśca 18 cm (Ryc. 2a). Materiał porównawczy odnaleźć można wśród ceramiki z Koni-

¹ A. Kietlińska, T. Dąbrowska: Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich we wsi Spycymierz, pow. Turek, „Materiały Starożytne”, T. IX, 1963, s. 153, tabl. VIII, 24; s. 170, tabl. XXVI, 17.

² K. Godłowski: Materiały z cmentarzyska z późnego okresu wpływów rzymskich w Opatowie, pow. Kłobuck, „Materiały Archeologiczne”, T. I, 1959, s. 203, ryc. 33, 1.

³ T. Dąbrowska: Cmentarzysko z okresu rzymskiego w miejscowości Domaradzyna, pow. Łowicz, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXVI, 1960, s. 226, tabl. LIV, 1.

⁴ A. Kietlińska, T. Dąbrowska: op. cit., s. 149, tabl. V—10.

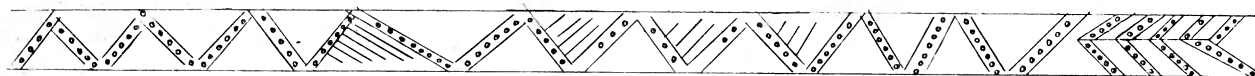
⁵ M. Mączyńska: Cmentarzysko i osada z okresu rzymskiego w Krapkowicach, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, T. I, 1971, s. 269, ryc. 291.

⁶ T. Liána: Wykopiska K. Jagmina w Łęgonicach, pow. Opoczno, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXVIII, 1973, tabl. III, 5.

⁷ R. Janka: Cmentarzysko w Kopkach (pow. niski) na tle okresu rzymskiego w Małopolsce zachodniej, „Przegląd Archeologiczny”, T. V, 1933, s. 37, ryc. 19, 4.

⁸ S. Jasnosz: Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Wymysłowie, pow. Gostyń, „Fontes Praehistorici”, T. II, 1952, s. 50, Ryc. 57, 16.

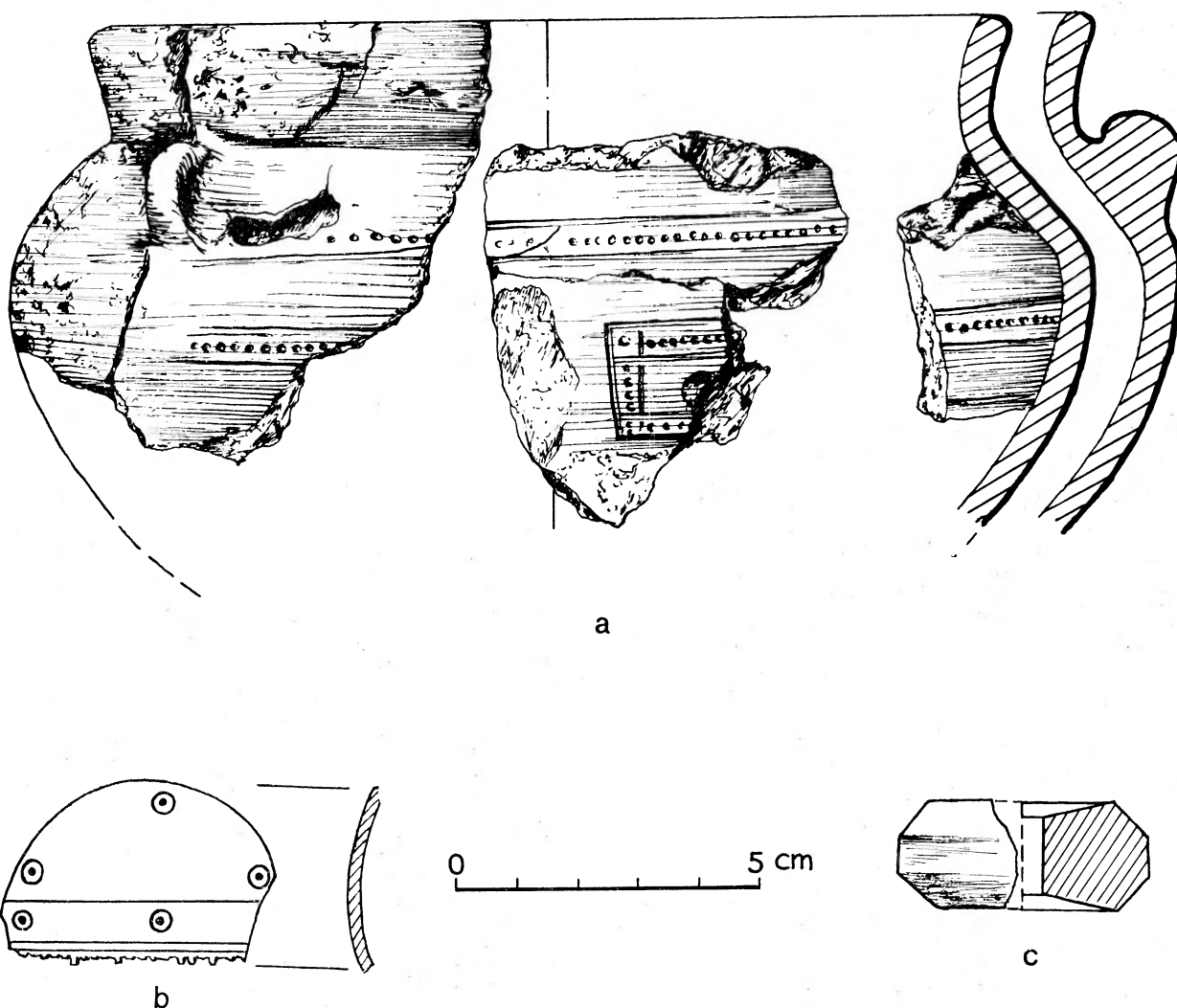
⁹ A. Kietlińska, T. Dąbrowska: op. cit., s. 149, tabl. IV, 16.

Ryc. 1. Czarnocin, pow. Łódź. Ceramika (a—m). Zabytki metalowe (n—ż)

na, Krapkowic i Młodzikowa, pow. Środa¹⁰, występującej razem z zapinkami charakterystycznymi od końca II w. do połowy III w. 4. 17 fragmentów naczynia wazowatego o dwustożkowatym profilu. Powierzchnia gładka, barwy żółtawej. Na załomie brzuśca biegnie rowek, z którego rozchodzą się potrójne pasma złożone z głęboko rytych rowków i dołków. Jeden z fragmentów posiada duże wyraźne wgłębienie o średnicy 4 cm. Średn. brzuśca ok. 27 cm (Ryc. 1e). Z powodu przepalenia naczynie nie nadaje się do rekonstrukcji. 5. Fragment dolnej partii brzuśca o gładkiej powierzchni barwy żółtoszarej, zdobiony starannie ornamentem z płytko rytych row-

ków i wygniatanych dołków. Średn. około 17 cm (Ryc. 1i). 6. 2 fragmenty przepalanej nóżki kopytkowatej. U nasady niegłęboka pozioma bruzda, średn. około 9,5 cm (Ryc. 1l). 7. Fragment nóżki (?) naczynia. U nasady delikatnie zaznaczona listwa plastyczna. Średn. około 6 cm (Ryc. 1h). 8. Fragment wylewu przepalonego naczynia. 9. Fragment dwustożkowatego prześlika lejkwato zakłęśniętego przy otworach, wykonanego z gliny o średnioziarnistej domieszce. Powierzchnia żółtawa, gładka. Wys. 1,8 cm, średn. 4,2 cm (Ryc. 2c). 10. Nadpalony dwustożkowaty prześlik o płaskich biegunach z gliny o bardzo gruboziarnistej domieszce. Powierzchnia szorstka,

Ryc. 2. Czarnocin, pow. Łódź. Ceramika (a, c). Grzebień kościany (b)

¹⁰ B. Kostrzewski: Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Koninie (woj. poznańskie), „Przegląd Archeologiczny”, T. VII, 1947, gr. 54; s. 226, ryc. 52, 11; M. Mączyńska: op. cit., gr. 3, s. 257, ryc. 6, d; A. Dymaczewski: Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Młodzikowie, pow. Środa, „Fontes Archeologici Posnanienses”, T. VIII—IX, 1958, s. 192, ryc. 28, 7.

szara. Wys. 2,3 cm, średn. 4,7 cm, średn. otworu 0,8 cm (Ryc. 1k). Analogie pochodzą z cmentarzyska w Opatowie, pow. Kłobuck, Koninie, Młodzikowie, pow. Środa, Domaradzynie, pow. Łowicz, gdzie ten typ występuje bardzo często.

PRZEDMIOTY METALOWE I KOŚCIANE

1. Fragment jednoczęściowego grzebienia kościanego o łukowato wygiętym grzbiecie, zdobiony poziomymi rytymi liniami i kółkami. Długość 4 cm, wys. 2,8 cm, grub. 0,3 cm (Ryc. 2b). Analogiczne grzebienie pochodzą z gr. 8 w Kopkach, pow. Nisko, gr. 204 w Spicymierzu, pow. Turek¹¹, gr. 91 w Opatowie, pow. Kłobuck¹². Wg. T. Liany¹³ w grobach kultury przeworskiej występują one dopiero w podokresie B₂ i przechodzą do późnego okresu rzymskiego. 2. 9 fragmentów umba stożkowatego (Ryc. 1o,p). Brak górnej stożkowatej przykrywy oraz zdeformowane nity nie pozwalają ustalić dokładnie typu. 3. Fragment imacza o łukowato ukształtowanym uchwycie z lekko trapezowato rozszerzoną, niewyodrębnioną płytką. Nity o okrągłych główkach. Imacz wykonany jest z cienkiej żelaznej blachy. Zachowana długość 5,5 cm (Ryc. 1n). Imacze tego typu spotykamy w Spicymierzu, Koninie, Wymysłowie, Młodzikowie, Grodzisku Maz.¹⁴. Na cmentarzyskach pojawiają się one pod koniec drugiej fazy podokresu B₂¹⁵. 4. Żelazna tordowana szpila. Długość 5,3 cm (Ryc. 1z). Analogiczne okazy znane są z gr. 37 w Choruli, pow. Krapkowie¹⁶, gr. 262 w Wymysłowie, pow. Gostyń oraz z gr. 5 i gr. 70 w Młodzikowie, pow. Środa¹⁷. 5. Dwa fragmenty okucia żelaznego (Ryc. 1n). Szpila brązowa o łukowato wygiętej główce. Długość 3,7 cm, średn. 0,2 cm (Ryc. 1z). Podobną szpilę znaleziono w gr. 154 w Choruli, pow. Krapkowie¹⁸ razem z zapinką z podwiniętą

¹¹ R. Jamka: op. cit., s. 31, ryc. 9, 9; A. Kietlińska, T. Dąbrowska: op. cit., s. 172, tabl. XXVIII, 20; K. Godłowski: op. cit., s. 220, ryc. 54.

¹² T. Liana: Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXV, 1970, s. 450.

¹³ A. Kietlińska, T. Dąbrowska: op. cit., gr. 93, s. 157, tabl. XIII, 11; B. Kostrzewski: op. cit., gr. 46, s. 222, ryc. 45, 11; S. Jasnosz: op. cit., gr. 333, s. 222, ryc. 342, 2; A. Dymaczewski: op. cit., gr. 35, s. 204, ryc. 61, 3; B. Barankiewicz: Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Grodzisku Mazowieckim, „Materiały Starożytne”, T. V, 1959, s. 206, tabl. VIII, 16.

¹⁴ T. Liana: op. cit., s. 453.

¹⁵ J. Szydłowski: Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Choruli, pow. Krapkowie, Biblioteka Archeologiczna, T. 17, Wrocław 1964, s. 45, ryc. 35.

¹⁶ S. Jasnosz: op. cit., s. 175, ryc. 258.

¹⁷ A. Dymaczewski: op. cit., s. 184, ryc. 10, 5; s. 239, ryc. 122, 22.

¹⁸ J. Szydłowski: op. cit., s. 120, ryc. 127.

nóżką oraz w Wymysłowie, pow. Gostyń¹⁹ wraz z zapinkami typu A.41 i A.53. 7. Trzy fragmenty żelaznej sprzączki z półkolistą ramą o przekroju prostokątnym, z ruchomym kołcem o przekroju kwadratowym. Długość około 2,5 cm (Ryc. 1w). Sprzączki te odnajdujemy masowo wśród materiału z cmentarzysk w Choruli, pow. Krapkowie, Młodzikowie, pow. Środa i Spicymierzu, pow. Turek, gdzie występują w podokresie B₂ i trwają nadal w późnym okresie wpływów rzymskich. 8. Dwa fragmenty brązowej igły od zapinki wielozwojowej. Długość 3 cm (Ryc. 1y). 9. Nieregularne kółko z płaskiej cienkiej blachy brązowej (Ryc. 1r). 10. Kółko żelazne z okrągłego drutu. Średn. 1,2 cm (Ryc. 1s). 11. Dwie blaszki brązowe z okucia tarczy, rurkowato zwinięte (Ryc. 1t).

Wyżej opisane zabytki należą do form pospolitych w kulturze przeworskiej i znajdują analogie na wielu cmentarzyskach z terenu Polski. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują dwa naczynia (Ryc. 1a, c) ze względu na ukształtowanie. Posiadają one wysoką (pustą lub pełną) nóżkę, podkreśloną u nasady za pomocą jednej lub kilku listew plastycznych. Naczynia z tak ukształtowanymi nóżkami występują na terenie Mazowsza, Niziny Wielkopolskiej, Wyżyny Łódzkiej i Krakowsko-Częstochowskiej oraz w południowym dorzeczu Sanu. W swojej zdecydowanej większości pełnią one funkcję przystawek. Prawie zawsze posiadają drugą listwę plastyczną, umieszczoną na załomie brzuśca, a rzadziej u nasady szyjki. Duża część z nich, przeważnie pochodząca z późnego okresu rzymskiego posiada dekorację w dolnej partii, przy czym często składają się na nią pionowo ryte kreski lub wypukłe listewki, rzadziej inny typ ornamentu.

Na podstawie analizy materiału wnioskować można, że zabytki obecnie omawiane pochodzą z tego samego cmentarzyska, które publikowane było przez E. Kaszewską²⁰. Zabytki te datować trzeba na koniec podokresu B₂ i początek późnego okresu wpływów rzymskich, co także zgadza się z datowaniem uprzednio publikowanych przez E. Kaszewską materiałów.

¹⁹ S. Jasnosz: op. cit., s. 61, ryc. 69, 11; s. 89, ryc. 116, 18; s. 225, ryc. 349, 6.

²⁰ E. Kaszewska: Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Czarnocinie, pow. Łódź, „Sprawozdania Archeologiczne”, T. XXI, 1969, s. 97—102.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В собраниях Государственного Археологического Музея в Варшаве находится небольшое количество памятников, обнаруженных в Чарноцине, повят Лодзь. Они были подарены Музею без какой либо более менее точной документации.

На основании анализа отдельных памятников, а

также сравнения их с опубликованными Е. Кашевской материалами с могильника в Чарноцине, приходим к выводу, что опубликованные памятники относятся к той самой стоянке. Часть могильника, где они были собраны, была использована на переломе раннего и позднего периода римского влияния.

SUMMARY

In the collections of the State Archaeological Museum in Warsaw there are not numerous finds from Czarnocin, Łódź district. They were given without thorough documentation to the Museum in 1924.

On the basis of the analysis of these finds and of a comparison between them and the materials coming

from the Czarnocin cemetery and published by E. Kaszewska, we may conclude that these finds originate from the same cemetery. The part of that cemetery, in which they were found, had been in use at the turn of the early and the late periods of the Roman influences.

TERESA DĄBROWSKA

WYNIKI PRAC WYKOPALISKOWYCH W KOPCIACH, POW. WĘGRÓW

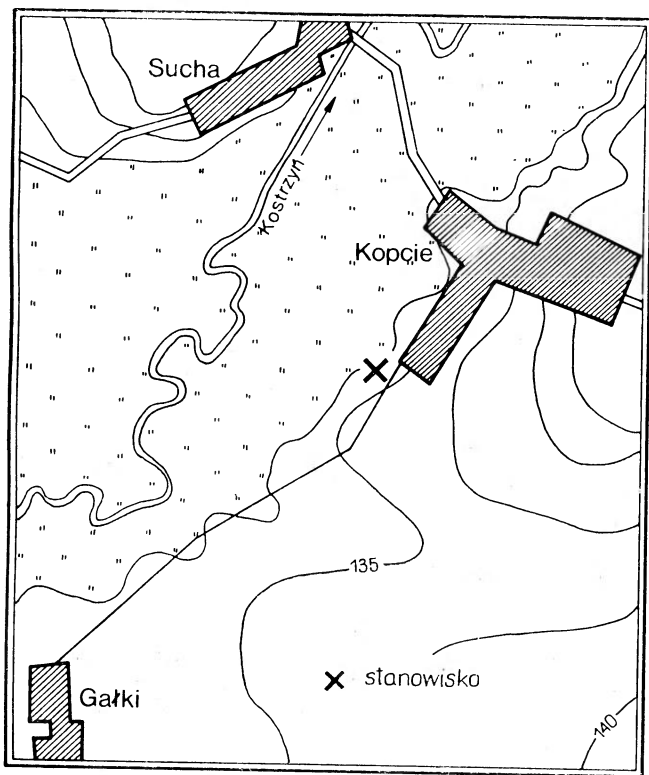
РЕЗУЛЬТАТЫ РАСКОПОЧНЫХ РАБОТ В КОПЦЯХ, ПОВЯТ ВЕНГРУВ

RESULTS OF EXCAVATIONS AT KOPCIE, WĘGRÓW DISTRICT

Prace wykopaliskowe w Kopciach prowadzone były od 20 do 24 sierpnia 1969 i od 30 czerwca do 11 lipca 1970 r. Pierwszy sezon — to czterodniowe prace ratownicze, drugi miał już charakter prac planowych¹. Badania finansowane

były przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Archeologicznych w Warszawie i przez Państwowe Muzeum Archeologiczne. W pracach, obok autorki niniejszego sprawozdania, brała udział dr Teresa Liana. Ogółem przebadano obszar 3,4 ara, odsłaniając 14 grobów ciała palnych kultury przeworskiej i 17 jam należących do osady kultury łużyckiej. Ponadto w zachodniej części stanowiska znajdowano na powierzchni nieliczne fragmenty naczyń wczesnośredniowiecznych, pochodzące ze znajdującej się tu zapewne późniejszej osady.

Cmentarzysko i osada kultury łużyckiej położone są na niewielkim, piaszczystym pagórku otoczonym od północy i zachodu łąkami leżącymi nad rzeką Kostrzyniem, lewym dopływem Liwca (Ryc. 1). Pagórek wyniesiony jest około 2 m nad poziomem łąk. Od wschodu i południa łączy się z polami uprawnymi. Stanowisko odkryto przy budowie drogi Kopcie—Gałki w 1968 r., o czym zawiadomił Muzeum w Liwie mieszkaniec wsi Gałki, E. Drabarek.

Ryc. 1. Kopcie, pow. Węgrów. Usytuowanie stanowiska

¹ „Informator Archeologiczny, Badania 1969”. Warszawa 1970, s. 155; „Informator Archeologiczny, Badania 1970”. Warszawa 1971, s. 101.

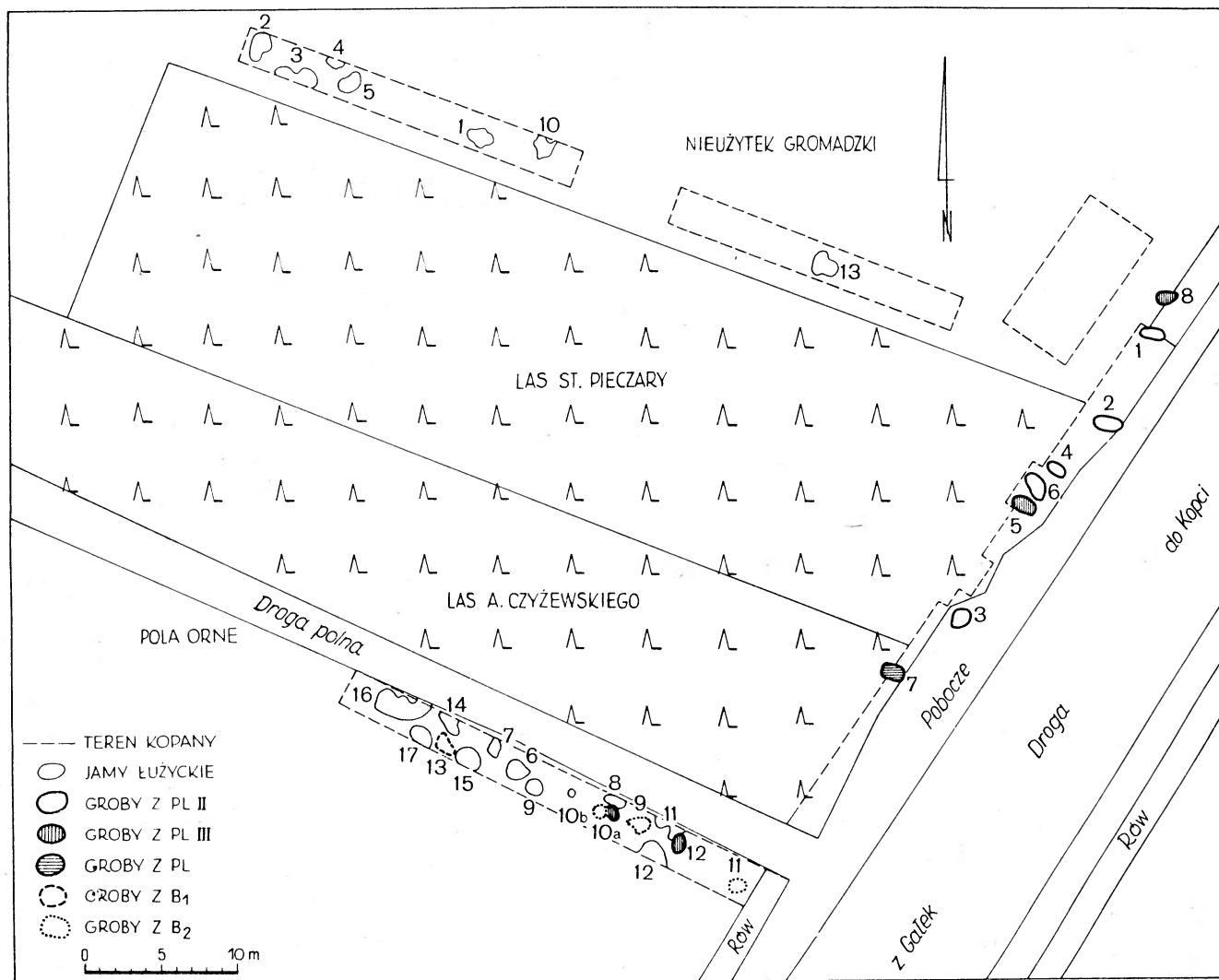
OSADA KULTURY ŁUŻYCKIEJ

Na podstawie usytuowania jam sądzić można, że osada ciągnęła się z północnego zachodu na południowy wschód (Ryc. 2), jednak niewielki stopień zbadania obiektu stawia to przypuszczenie w rzędzie hipotez. O wielkości i zasięgu osady brak ściślejszych danych. Na podstawie

dotychczasowych wykopów wiadomo jedynie, że rozciągała się ona na przestrzeni większej niż 40×50 m. Obiekty należące do osady to przede wszystkim jamy, rzadziej skupiska ceramiki. Z osadą wiążą się też zapewne płytkie zaciemnienia na ogół pozbawione inwentarza. Jamy posadowione były w piaszczystym calcu, zarysy ich bywały najczęściej widoczne tuż pod warstwą ziemi ornej, tylko w sporadycznych przypadkach (jama 8) oddzielała je od warstwy ziemi ornej warstewka dość jasnego piasku.

OPIS MATERIAŁÓW

Jama 1. Odkryta na głębokości 20 cm. Zarys w przybliżeniu owalny o wymiarach 120×90 cm, rozwleczony ku północy. Przekrój cylindryczny, dno płaskie, maksymalna głębokość 45 cm. Wypełnisko niejedolite, w górnej części brunatnoszare, niżej przewarstwienie piasku bardziej żółtego, nad dnem ciemnoszare z węglami drzewnymi (Ryc. 3). Inwentarz: 1. 2 drobne fragmenty mis(?) gładzonych. 2. Fragment dna naczynia o średn. 7 cm, powierzchniach wygładzonych, brunatnych i domieszce średnioziarnistej. 3. 4 drobne fragmenty brzuśców, w tym jeden chropowawony. 4. Węgłe drzewne.

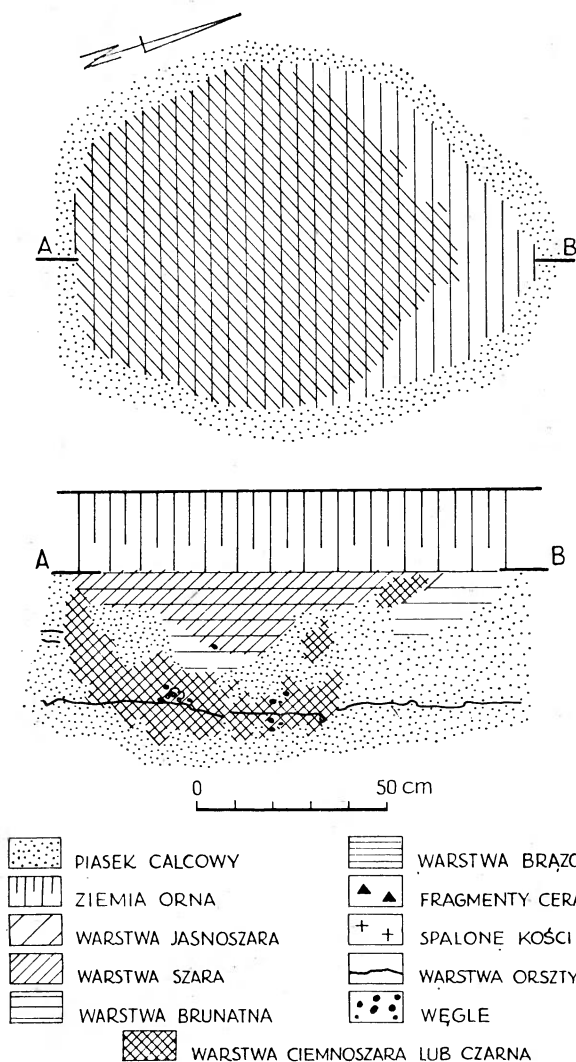
Ryc. 2. Kopcie, pow. Węgrów. Plan ogólny stanowiska

W większości jam znaleziono ceramikę, która pozwoliła na kulturową klasyfikację obiektu. Od tych właśnie jam rozpocznę opis materiału. Odkryto jednak także jamy całkowicie pozbawione inwentarza, charakteryzujące się identycznym wypełniskiem, a niekiedy i kształtem. Dane te, jak i brak śladów innego osadnictwa na badanym terenie, przyczyniły się do określenia tych obiektów jako łużyckie.

Jama 4. Wyeksplorowana częściowo², zapewne owalna lub kolista, szerokości 100 cm. Przekrój niekwaśny, regularny, dno zaokrąglone, maksymalna głębokość 40 cm. Odkryta na głębokości 20 cm. Wypełnisko jednolite, brunatnoszare, jasne. Inwentarz: 1. Drobny fragment brunatnego, gładzonego naczynia o gruboziarnistej domieszce.

² Niektórych jam, ze względu na nie skoszone jeszcze zasiewy (wykop za lasem) jak i krótki czas badań, nie eksplorowano w całości, uzyskując jedynie profil i wybierając część znajdującą się w obrębie wykopu.

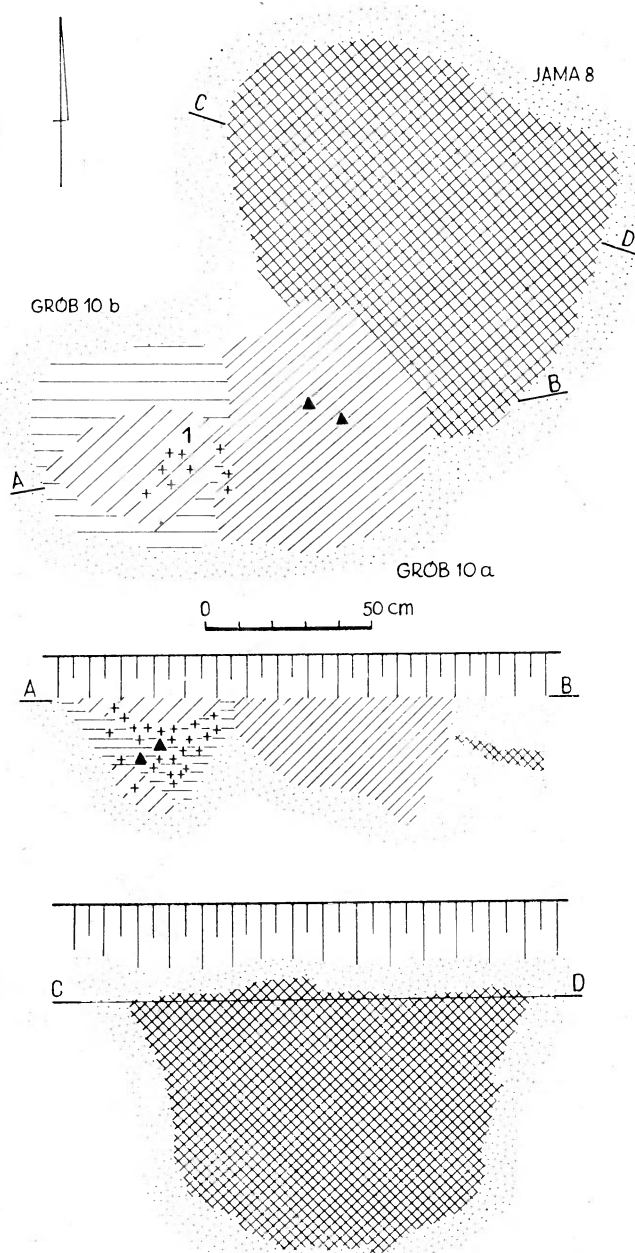
Jama 8. Odkryta na głębokości 30 cm, poniżej warstewki żółtego piasku. Zarys zbliżony do owalnego o wymiarach 125 × 100 cm, profil dość regularny, workowaty, dno zaokrąglone, głębokość 75 cm. Wypełnisko jednolite, ciemnoszare, miejscami czarne (Ryc. 4). Inwentarz: 1. Fragment uchatego kubka doniczkowatego barwy szarobrunatnej o wygładzanych powierzchniach i domieszce gruboziarnistej. Średn. wyl. 11 cm (Tabl. I, 19). 2. 5 fragmentów małej misy zdobionej skośnymi rzędami odcisków paznokcia, barwy brunatnoszarej. Domieszka średnioziarnista. Średn. wyl. 12 cm (Tabl. I, 16). 3. 2 fragmenty głębokiej misy, barwy zewnętrznej cegląstobrunatnej, wewnętrznej szarobrunatnej. Pow. chropowacona, wewn. wygładzana. Domieszka średnioziarnista. Średn. wyl. 20 cm (Tabl. I, 14). 4. Fragment miniaturowej miseczki barwy brunatnoszarej, o wygładzonych powierzchniach i domieszce średnioziarnistej.

Ryc. 3. Kopcie, pow. Węgrów. Plan i profil jamy 1. Legenda dotyczy wszystkich rysunków. Przy numerach zabytków w nawiasach podano głębokości, na których je znaleziono, licząc od powierzchni zarysu grobu. Zabytki, przy których nie zaznaczono głębokości, znajdowały się na stopie jamy grobowej

Jama 6. Odkryta na głębokości 45 cm, poniżej nieregularnych, słabo czytelnych zaciemnień znajdujących się w warstwie żółtego piasku. Zarys w przybliżeniu kołisty o średnicy 70 cm. Przekrój nieckowaty, dno nierówne, maksymalna głębokość 25 cm. Wypełnisko brunatnoszare, w środku jamy nieco ciemniejsze. Inwentarz: 1. 3 drobne fragmenty brzuśców naczyń zdobionych ornamentem paznokciowym. 2. 9 drobnych fragmentów brzuśców naczyń gładzonych i chropowaconych. 3. 3 drobne złuszczone ułamki ceramiki. 4. Fragment dna naczynia kultury przeworskiej.

Jama 7. Odkryta na głębokości 28 cm. Zarys nieregularny o wymiarach 120 × 90 cm. Przekrój workowaty, głębokość 50 cm, wypełnisko brunatnoszare, w części środkowej intensywniej szare, zabarwione. Inwentarz: 1. 17 fragmentów brzuśców naczyń gładzonych i chropowaconych. 2. 2 fragmenty złuszczonej ceramiki. 3. 5 fragmentów naczyń kultury przeworskiej, w tym fragment taśmowatego ucha i wtórnie przepalonego, facetowanego wylewu. 4. Zęby zwierzęce.

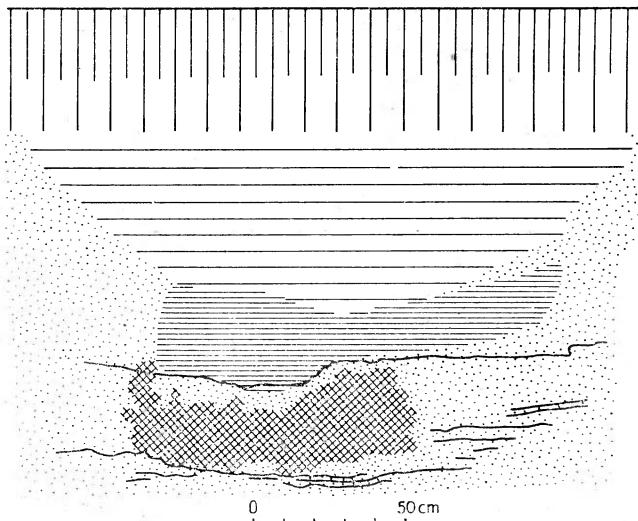
Ryc. 4. Kopcie, pow. Węgrów. Plany i profile jamy 8 oraz grobów 10a i 10b. 1 — fibula (25 cm)

Sredn. wyl. 8 cm, dna 1,5 cm, wys. 3,5 cm (Tabl. I, 15). 5. Fragment czarki o wygładzanych powierzchniach, zewn. czarnej i wewn. szarobrunatnej. Domieszka średnioziarnista. Sredn. wyl. 13 cm (Tabl. I, 12). 6. 6 fragmentów naczyńa barwy brunatnej o słabo gładzonych powierzchniach i domieszce gruboziarnistej. Sredn. wyl. 17,5 cm (Tabl. I, 11). 7. 2 fragmenty miski o szarobrunatnych, słabo wygładzanych powierzchniach i domieszce gruboziarnistej w dużej ilości. Sredn. wyl. 18 cm (Tabl. I, 9). 8. Fragment kubka o czarnej, wyświecanej pow. zewn. i szarobrunatnej, wygładzanej wewn. Domieszka średnioziarnista, sredn. wyl. 12 cm (Tabl. I, 8). 9. 5 fragmentów głębokiej miski o wygładzanych, brunatnoszarych powierzchniach i domieszce gruboziarnistej. Sredn. wyl. 22 cm (Tabl. I, 7). 10. 3 fragmenty beczułkowatego naczyńa o słabo chropowaconej, ceglatabrunatnej pow. zewn. i czarnej, wygładzanej wewn. Domieszka gruboziarnista, sredn. wyl. 18 cm (Tabl. I, 6). 11. 9 fragmentów dolnej części naczyńa zdobionego ornamentem paznokciowym. Pow. wewn. szaroczarna, gładzona, zewn. brunatna. Sredn. 7 cm (Tabl. I, 18). 12. 5 fragmentów dolnej części naczyńa o wygładzanych, brunatnoszarych powierzchniach. Domieszka gruboziarnista, sredn. 8 cm (Tabl. I, 17). 13. Fragment dolnej części naczyńa o wygładzanych, brunatnoszarych powierzchniach i domieszce gruboziarnistej. Sredn. 5 cm (Tabl. I, 13). 14. Fragment brzuśca dużego, czernionego naczyńa, zdobionego rzędami kątowno ułożonych odcisków paznokcia. Powierzchnie wygładzane, domieszka gruboziarnista (Tabl. I, 10). 15. Dwa fragmenty czernionego, wygładzanego naczyńa o łagodnie wydętym brzuścu. Domieszka gruboziarnista, sredn. wyl. 17 cm. 16. Fragment beczułkowatego naczyńa zdobionego pod krawędzią otworkami. Pow. zewn. brunatna, silnie chropowacona, wewn. brunatna, wygładzana. Domieszka gruboziarnista. 17. Fragment krawędzi dużego naczyńa o powierzchniach wygładzanych, zewn. czarnej i wewn. szarobrunatnej. Domieszka średnioziarnista. 18. Fragment średniej wielkości naczyńa beczułkowatego o pow. zewn. silnie chropowaconej, szarobrunatnej i wewnętrznej wygładzanej, brunatnej. Domieszka średnioziarnista. 19. Fragment dna dużego naczyńa o wygładzanych brunatnych powierzchniach i domieszce gruboziarnistej. Sredn. 12 cm. 20. Fragment dna małego naczyńa o czernionych powierzchniach, zewnętrznej wyświecanej. Domieszka średnioziarnista, sredn. 6 cm. 21. Fragment brzuśca dużego czernionego naczyńa, zdobionego rzędami odcisków paznokcia. Domieszka średnioziarnista. 22. Fragment brzuśca czernionego kubka (?) o średnicy największej wydętości 12 cm. Powierzchnie wygładzane, domieszka gruboziarnista. 23. Fragment płaskiej krawędzi dużego czernionego naczyńa o lejkowatej szyjce. Powierzchnie wygładzane, domieszka średnioziarnista. 24. Fragmenty krawędzi 3 średniej wielkości naczyń beczułkowatych, z wewnątrz chropowaconych, brunatnych, o domieszce średnioziarnistej. 25. Fragment dna małego brunatnego naczyńa o powierzchniach wygładzanych i domieszce drobnoziarnistej. 26. Fragmenty krawędzi 4 naczyń o profilu esowatym (?), z których 2 są chropowacone. 27. 152 fragmenty brzuśców naczyń, w tym 115 chropowaconych, a 14 czernionych. 28. 2 bryłki polepy. 29. Fragment kości.

Jama 9. Odkryta na głębokości 50 cm. Zarys zbliżony do owalnego o wymiarach 100 × 90 cm. Przekrój nieckowaty, dno nierówne, maksymalna głębokość 18 cm.

Wypełnisko niejednolite, brunatnoszare, miejscami ciemne z dużą ilością popiołu. Inwentarz: 1. Fragment dna dużego naczyńa. 2. Fragmenty brzuśców naczyń, w tym 7 chropowaconych i 2 gładzone.

Jama 12. Wyeksplorowana częściowo. Odkryto ją na głębokości 40 cm. Zarys zapewne zbliżony do koliste-go, o średnicy 170 cm. Przekrój nieregularny, dno płaskie, maksymalna głębokość 110 cm. Wypełnisko niejednolite, górą brunatne, niżej o wyraźnym brązowym zabarwieniu. Poniżej warstwy brunatnej zalega warstewka piasku, a poniżej znajduje się warstwa o intensywnie szarym zabarwieniu. Ułamki ceramiki znajdowały się w obrębie całej jamy (Ryc. 5). Inwentarz: 1. Fragment

Ryc. 5. Kopcie, pow. Węgrów. Plan i profil jamy 12

naczyńa beczułkowatego o gładzonych, szaroczarnych powierzchniach i domieszce średnioziarnistej. Sredn. wyl. 12 cm (Tabl. I, 3). 2. Fragment naczyńa beczułkowatego z otworkiem pod krawędzią, o powierzchniach brunatnych, zewn. słabo chropowaconej, wewn. gładzonej. Domieszka średnioziarnista. Sredn. wyl. 17 cm (Tabl. I, 2). 3. Fragment naczyńa beczułkowatego (?), zdobionego rzędem otworków. Powierzchnie brunatne, zewn. słabo chropowacona, wewn. gładzona. Sredn. wyl. 16 cm (Tabl. I, 5). 4. Fragment części przydennej naczyńa, przy dnie i wewnątrz wygładzonego, powyżej słabo chropowaconego. Domieszka gruboziarnista, sredn. 7 cm (Tabl. I, 4). 5. Drobny fragment brzuśca naczyńa zdobionego ornamentem paznokciowym. 6. 28 fragmentów brzuśców naczyń, w tym 5 gładzonych, pozostałe chropowacone.

Jama 13. Odkryta na głębokości 27 cm. Zarys zbliżony do owalnego, o wymiarach 120 × 100 cm. Przekrój nieckowaty, głębokość 30 cm. Wypełnisko jasne, brunatnożółtawe, jednolite. Inwentarz: 1. 6 fragmentów brzuśców naczyń chropowaconych.

Jama 14. Odkryta na głębokości 35 cm. Częściowo uszkodzona przez płytszą od niej jamę 14a. Zarys niecki zbliżony do koliste-go o wymiarach 70 × 80 cm. Przekrój prawie prostokątny, dno płaskie, maksymalna głębokość 40 cm. Wypełnisko górą brunatnożółte, dołem szarawe. W części środkowej wystąpiły węgle drzewne. Inwentarz: 1. Fragment średniej wielkości naczyńa z otworkiem pod krawędzią. 2. Fragment małego czernionego naczyńa o gładkich powierzchniach i domieszce drobnoziarnistej. 3. Drobny fragment brzuśca niewielkiego, bru-

natnego naczynia zdobionego ornamentem paznokciowym. 4. 17 fragmentów brzuśców naczyń, w tym 3 gładzone, czernione, pozostałe chropowaczone.

J a m a 14a. Wyeksplorowana częściowo. Zarys zapewne kolisty lub owalny, o szerokości 125 cm. Odkryto ją na głębokości 35 cm. Przekrój nieckowaty, głębokość 25 cm. Wypełnisko jednolite, jasnobrunatne. Inwentarz: 1. Fragment płaskiej krawędzi dużego naczynia, zdobionego rytą bruzdą. Powierzchnie czernione, wygładzane, domieszka średnioziarnista. 2. Drobnny fragment dna naczynia o wygładzanych powierzchniach, zewn. brunatnej, wewn. szaroczarnej. Domieszka średnioziarnista. 3. 9 fragmentów brzuśców naczyń, w tym 4 gładzone i czernione, pozostałe chropowaczone.

J a m a 15. Wyeksplorowana częściowo. Odkryta na głębokości 35 cm. Zarys regularny o średnicy 180 cm. Przekrój nieregularny, dno nierówne, maksymalna głębokość 35 cm. Wypełnisko jednolite, brunatne. Inwentarz: 1. 5 fragmentów zapewne tej samej amforki (?) o gładzonych, czernionych powierzchniach i domieszce średnioziarnistej. 2. Fragmenty dwóch krawędzi chropowaczonych naczyń esowatych (?), z których jedna zdobiona jest dołkami. Barwa brunatna, domieszka średnioziarnista. 3. Drobnny fragment średniej wielkości chropowaczonego naczynia zdobionego otworkami pod krawędzią. Barwa brunatna, domieszka średnioziarnista. 4. Drobnny fragment dużego naczynia zdobionego ornamentem paznokciowym. Powierzchnie brunatne, domieszka drobnoziarnista. 5. 42 fragmenty brzuśców naczyń, w tym 13 gładzonych (9 czernionych), pozostałe chropowaczone. 6. 15 drobnych bryłek polepy. 7. 1 fragment brzuśca naczynia kultury przeworskiej. 8. Kilka niewielkich węgli drzewnych.

J a m a 16. Odkryta na głębokości 28 cm. Zarys nieregularny, długość 3 m, szerokość od 60 do 200 cm. Przekrój dość regularny, najgłębszy w części środkowej (50 cm), po bokach nieco płytszy. Wypełnisko niejednolite: część najgłębsza, środkowa ciemnobrunatna, powyżej brunatnożółta, podobnie jak boki, które ponadto w części przydennej były znacznie jaśniej zabarwione. Inwentarz: 1. 4 fragmenty misy z otworkami pod krawędzią, powierzchnie wygładzane, jasnobrunatne, domieszka gruboziarnista. Średn. 27 cm (Tabl. I, 1). 2. Fragment dużego brunatnego naczynia z dołkiem pod krawędzią. Powierzchnia zewnętrzna silnie chropowaczona, domieszka gruboziarnista. 3. Fragment dużego naczynia z otworkiem pod krawędzią, pow. zewn. silnie chropowaczona, domieszka gruboziarnista. 4. Fragment wyodrębnionej stopki czernionego naczynia. 5. 16 fragmentów brzuśców naczyń, w tym 9 gładzonych (2 czernione), pozostałe chropowaczone. 6. 5 fragmentów naczyń złuszczonych.

J a m a 17. Wyeksplorowana częściowo. Odkryta na głębokości 30 cm. Zarys zbliżony do owalnego (szerokość 150 cm). Przekrój nieckowaty, w części zachodniej głębszy (55 cm). Wypełnisko niejednolite, warstwowane: górą brunatnoszare, następnie intensywnie szare, niżej żółtobrunatne, przy samym dnie brązowawe. Inwentarz: 1. 4 fragmenty brzuśców naczyń, w tym 3 gładzone i czernione i 1 chropowaczony. 2. Fragment guzka przykrawędźnego. 3. Węgle drzewne.

S k u p i s k o 1. Odkryte na głębokości 25 cm w czystym piasku. Inwentarz: 1. Fragmenty naczynia

o niemal cylindrycznej szyjce i słabo wygiętym brzuścu. Powierzchnie gładkie, brunatne, zdobione rzędami odciśków „fałszywego sznura”, domieszka średnioziarnista. Średn. wyl. 16 cm (Tabl. I, 20).

Pozostałe jamy, oznaczone nr 2, 3, 5, 10, 11 nie posiadały materiału zabytkowego. Były to dość nieregularne, duże (o wymiarach od 1 do 2 m) i płytkie (od 20 do 40 cm) zaciemnienia, będące być może pozostałością warstwy kulturowej lub płytkich obiektów. Konsystencja zalegającej w nich ziemi oraz jej barwa wskazują, że jamy te wiązać można z osadą łużycką.

ANALIZA

I DATOWANIE MATERIAŁÓW

Ceramika łużycka z Kopci znajduje liczne analogie na innych obiektach kultury łużyckiej ze wschodniego Mazowsza i Podlasia. Podobne naczynia z otworkami pod krawędziami znane są np. z Woli Kisielskiej, pow. Łuków³, kubki zbliżone do jajowatych z Chodowa, pow. Siedlce⁴, a misy z zagiętym do wnętrza brzegiem z Płoskowa, pow. Siedlce⁵. Są to materiały datowane późno, przeważnie na okres halsztacki. Również częsty w Kopciach ornament paznokciowy, znany przynajmniej z kilku naczyń, jest właśnie w tym okresie szczególnie popularny⁶. Na tej podstawie całość materiałów z osady w Kopciach datować trzeba na okres halsztacki. Jest to więc najpóźniejsza ze znanych dotąd osad grupy mazowiecko-podlaskiej kultury łużyckiej.

CMENTARZYSKO KULTURY PRZEWORSKIEJ

Dokładny zasięg obiektu nie jest znany. Jedynie na podstawie braku skorup na polach na wschód od drogi Kopcie—Gałki i braku grobów w rowie po wschodniej jej stronie można mniemać, że obiekty odkryte wzdłuż drogi stanowiły wschodni zasięg cmentarzyska. Także brak grobów w wykopach po północnej stronie zagajnika każe przypuszczać, że groby 1 i 8 należą do najdalej na północny wschód wysuniętych obiektów. Natomiast dalsze występowanie grobów w wykopach, usytuowanych na polach uprawnych na południe od lasu wskazuje, że cmentarzysko ciągnie się skosem z północnego na południowy

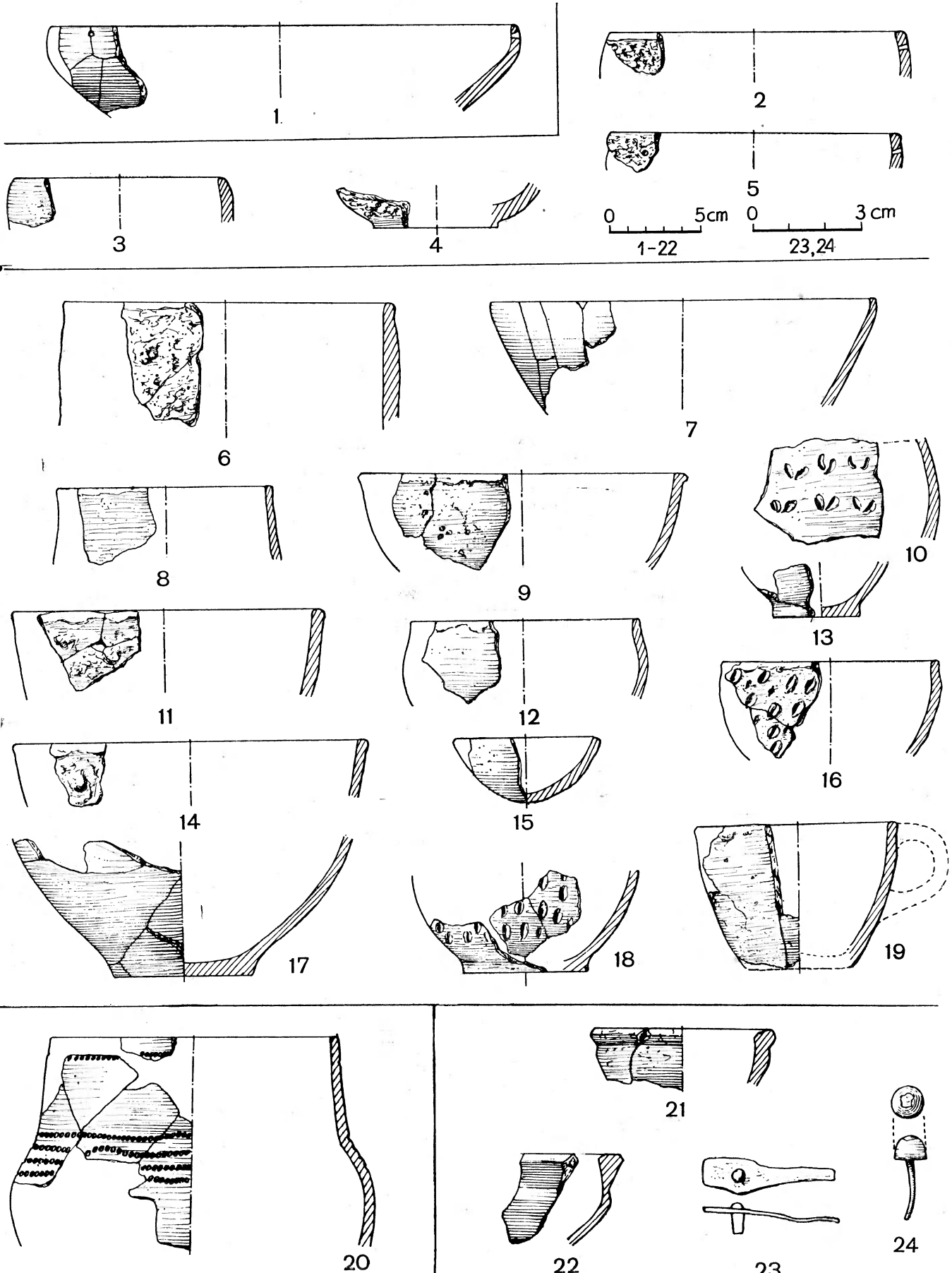
³ T. Węgrzynowicz: Materiały z cmentarzyska w Woli Kisielskiej, pow. Łuków „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXIII, 1968, ryc. 1, 1, m.

⁴ T. Węgrzynowicz: Materiały kultury łużyckiej ze wschodniego Mazowsza i Podlasia, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXIV, 1969, ryc. 21.

⁵ J. Dąbrowski: Materiały kultury łużyckiej z Podlasia, „Materiały Starożytne”, T. VII, 1961, tab. IV, 11.

⁶ J. Dąbrowski: op. cit., s. 43.

TABLICA I

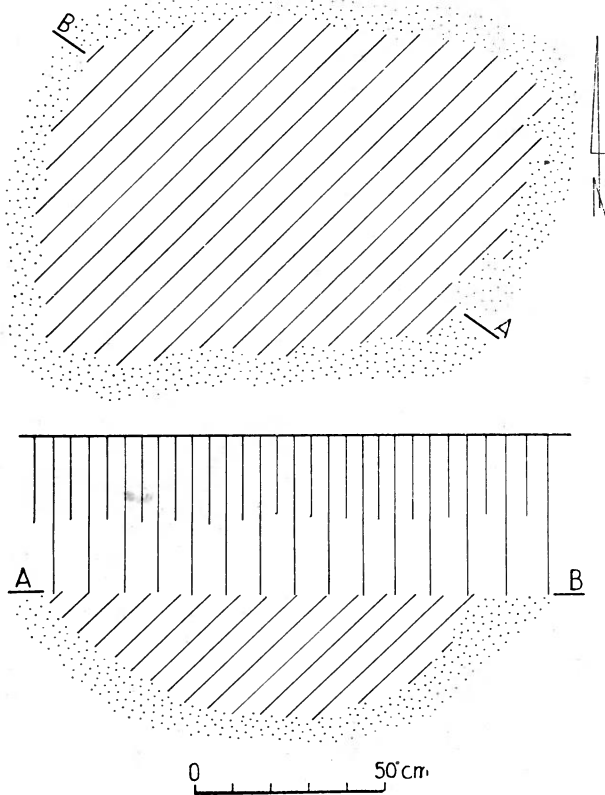

Kopcie, pow. Węgrów. Jama 16 (1). Jama 12 (2-5). Jama 8 (6-19). Skupisko 1 (20). Zaciemnienie 2 i luźne (21-24)

zachód, przy czym granica zachodnia, a zwłaszcza południowa, nie jest znana. Konfiguracja najbliższego terenu także nie narzucała ścisłych granic. Pagórek bowiem ciągnie się na zachód od najbliższego grobu (grób 13) jeszcze około 90 m, a najbliższe zakłębienie terenu (być może stary ciek wodny), wyznaczające ewentualnie granicę południową, oddalone jest od wykopków po południowej stronie lasu także o kilkadziesiąt metrów.

OPIS MATERIAŁÓW

Grób 1. Jamowy. Odkryty na głębokości 42 cm. Zarys zbliżony do prostokątnego o wymiarach 130 × 85 cm. Przekrój nieckowaty, głębokość 30 cm. Wypełnisko niezupełnie jednolite, jasnoszare (Ryc. 6). Inwent-

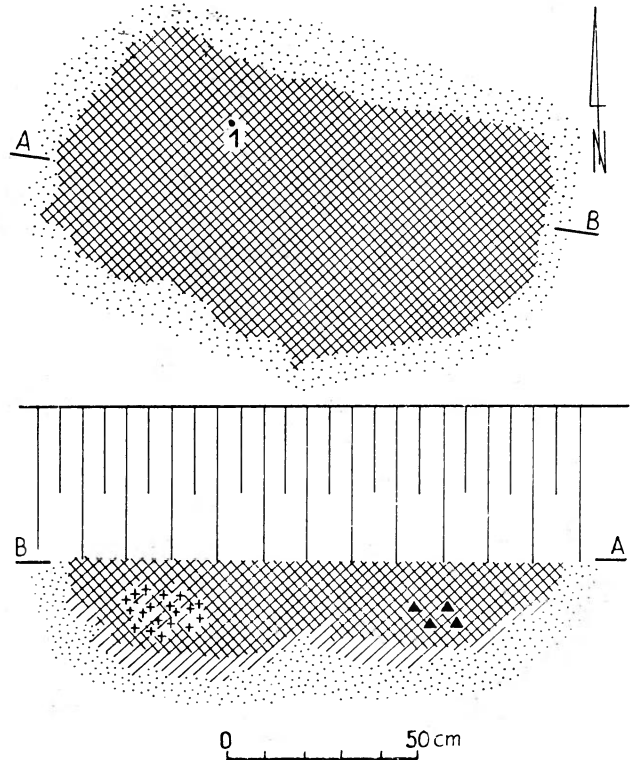

Ryc. 6. Kopcie, pow. Węgrów. Plan i profil grobu 1

tarz: 1. Fragment wylewu o gładzonych, rdzawoceglastych powierzchniach i domieszce drobnziarnistej. Średn. 19 cm (Tabl. II, 1). 2. 4 fragmenty naczyń o gładzonych, szarobrunatnych powierzchniach i domieszce drobn- i średnioziarnistej. Średnica wylewu 10 cm (Tabl. II, 4). 3. 2 fragmenty dna o gładkich, brunatnoceglastych, miejscami czarnych powierzchniach i domieszce drobnziarnistej. Średn. 7 cm (Tabl. II, 3). 4. Fragment naczynia zdobionego dość głęboko rytym ornamentem, powierzchnie czarne, lśniąco, domieszka drobnziarnista (Tabl. II, 2). 5. 13 fragmentów ceramiki, w tym kilka wtórnie przepalonych. 6. Niewielka ilość przepalonych kości. 7. Węgle drzewne. Chronologia: późny okres lateński, faza II.

Grób 2. Jamowy. Odkryty na głębokości 40 cm. Zarys zbliżony do prostokątnego o wymiarach 130 ×

70 cm. Przekrój nieckowaty, nieco wypływający się w środku, maksymalna głębokość 25 cm. Wypełnisko jednolite, czarne z węglami drzewnymi. Ceramika znajdowała się głównie w części zachodniej, natomiast wyraźne skupisko przepalonych kości zalegało w części wschodniej. Obok wbitego trzonkiem noża znaleziono wtórnie przepalony, odwrócony dnem do góry kubek (Ryc. 7). Inwentarz: 1. Nóż żelazny, dług. 16 cm (Tabl. II,

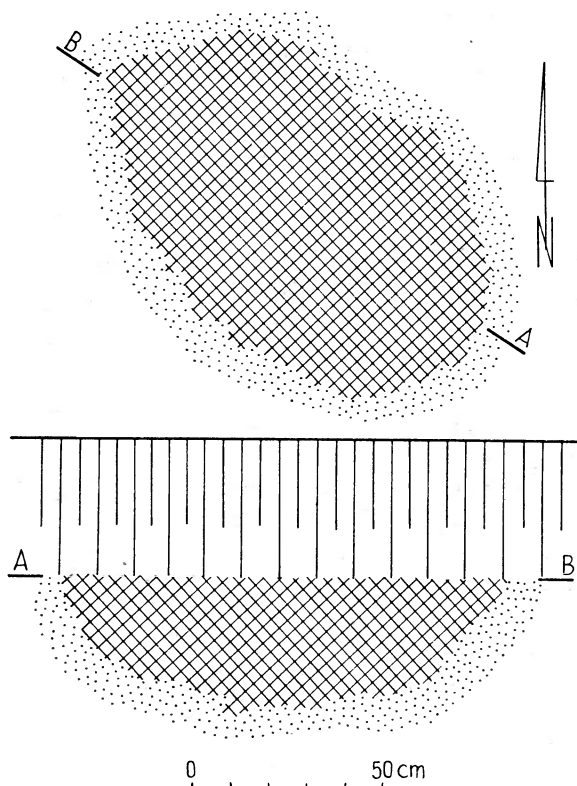
Ryc. 7. Kopcie, pow. Węgrów. Plan i profil grobu 2. 1 — nóż

6). 2. Prawie całkowicie wyklejona, nieco zdeformowana częściowym wtórnym przepaleniem misa o wygładzonych, rdzawoceglastych i czarniawych powierzchniach i domieszce średnio- i drobnziarnistej. Średn. wyl. 22 cm, dna 8,5 cm, wys. 10 cm (Tabl. II, 9). 3. Prawie całkowicie wyklejony kubek o gładkich, szarych i brunatnych powierzchniach i domieszce drobn- i średnioziarnistej. Ornament ryty płytko. Średn. wyl. 16 cm, dna 7 cm, wys. 11,5 cm (Tabl. II, 8). 4. Wtórnie przepalony, zachowany w całości kubek. Średn. dna 10 cm, wys. 10 cm (Tabl. II, 5). 5. Połowa naczynia górą dość starannie wygładzonego, dołem chropowatego. Barwa ceglano-żółta, domieszka średnioziarnista. Średn. wyl. 23,5 cm, dna 13 cm, wys. 23 cm (Tabl. II, 7). 6. Przepalona kość. Chronologia: późny okres lateński, faza II.

Grób 3. Zniszczony, całkowicie na wtórnym złożu. Wypełnisko pierwotnie czarne, obecnie warstwowane, przemieszane z piaskiem. Wg relacji odkrywcy cmentarzyska E. Drabarka, w grobie tym znaleziono jesienią 1968 r. jeden z grotów, oddanych wówczas do Muzeum w Liwie. Inwentarz: 1. Fragment misy o gładkich, nieco startych, szarych powierzchniach i domieszce drobn- i średnioziarnistej. Średn. wyl. 27 cm (Tabl. III, 8). 2. Fragment wylewu naczynia o powierzchniach gładkich, zewnętrznej czarnej i wewnętrznej brunatnej i domieszce drobn- i średnioziarnistej. Średn.

21 cm (Tabl. III, 9). 3. Fragment wylewu o gładkich brunatnordzawych powierzchniach i domieszce drobnoziarnistej (Tabl. III, 7). 4. Fragment dna o gładzonych szarych powierzchniach i domieszce drobnoziarnistej. Średn. 7 cm (Tabl. III, 6). 5. 13 fragmentów mało charakterystycznych brzuśców naczyń. 6. Nieliczne przepalone kości, nieco węgla. Chronologia: późny okres lateński, faza II (?).

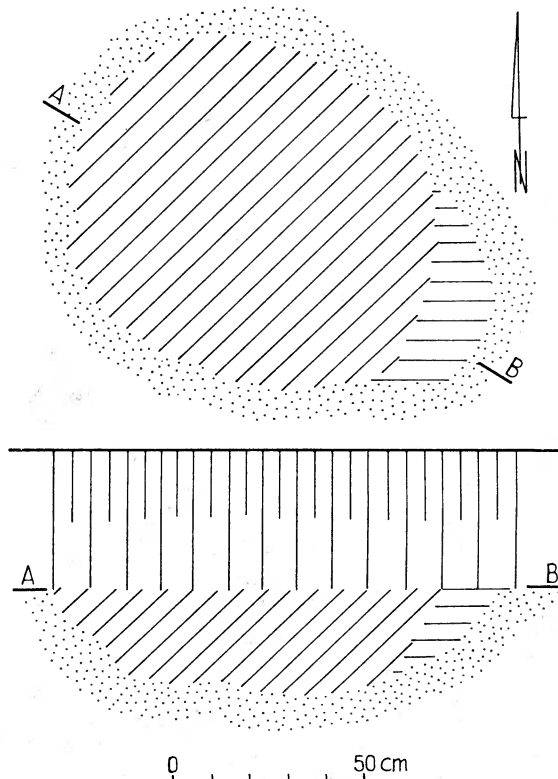
Grób 4. Jamowy. Odkryty na głębokości 35 cm. Zarys owalny o wymiarach 120 × 70 cm. Przekrój nieckowaty, dno z zaciekami, głębokość 25 cm. Wypełnisko jednolite, ciemnoszare (Ryc. 8). Inwentarz: 1. 17 frag-

Ryc. 8. Kopcie, pow. Węgrów. Plan i profil grobu 4

mentów miski o gładkich powierzchniach, zewnętrznej rdzawej, wewnętrznej szarawej. Domieszka średnioziarnista. Średn. wyl. 20 cm (Tabl. II, 10). 2. 2 fragmenty naczyń o gładkich, lekko zdartych brunatnych i szarych powierzchniach i domieszce drobnoziarnistej. Średn. wyl. 14 cm (Tabl. II, 14). 3. Fragment naczyń o gładkich brunatnordzawych powierzchniach i domieszce średnio- i drobnoziarnistej. Średnica wylewu 11 cm (Tabl. II, 11). 4. 2 fragmenty dna o gładkich, brunatnordzawych powierzchniach i domieszce drobnoziarnistej. Średn. 7 cm (Tabl. II, 15). 5. 4 fragmenty dna o gładkich, ceglanych powierzchniach i domieszce drobno- i średnioziarnistej. Średn. 13 cm (Tabl. II, 16). 6. 4 fragmenty dna o zagładzonych brunatnych powierzchniach i domieszce średnioziarnistej. Średn. 10 cm (Tabl. II, 13). 7. Fragment dna o czarnych, gładkich powierzchniach i domieszce drobnoziarnistej. Średn. 9 cm (Tabl. II, 17). 8. Wtórnie przepalone fragmenty wylewów (Tabl. II, 12, 18). 9. 40 fragmentów ceramiki pochodzącej zapewne w większości z wyżej opisanych naczyń, kilka wtórnie przepalonych. 10. Nieco przepalonych kości. Chronologia: późny okres lateński, faza II.

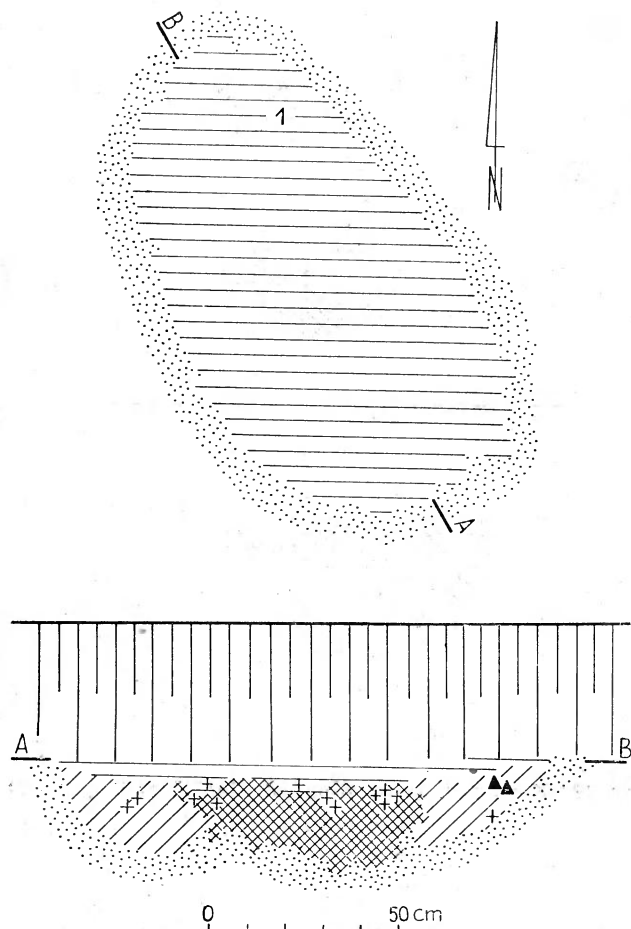
Grób 5. Jamowy. Odkryty na głębokości 35 cm. Zarys owalny o wymiarach 115 × 85 cm. Przekrój nieckowaty, głębokość 28 cm. Wypełnisko niejednolite, jasne, szare i brunatne (Ryc. 9). Inwentarz: 1. 6 fragmentów naczyń o gładkich, szarych powierzchniach i domieszce drobnoziarnistej. Ornament ryty głęboko. Średn. wyl. 13 cm (Tabl. III, 18). 2. 19 fragmentów naczyń o powierzchni zewnętrznej chropowatej. Barwa brunatna, domieszka średnioziarnista. Średn. wyl. 22 cm, dna 12 cm (Tabl. III, 15). 3. 23 fragmenty naczyń o gładkich, lśniących, czarnych powierzchniach i domieszce drobno- i średnioziarnistej. Ornament ryty. Średn. wyl. 25 cm (Tabl. III, 13). 4. 5 fragmentów naczyń, górą lekko wtórnie przepalonego o gładkich, rdzawych i czarnych powierzchniach i domieszce drobnoziarnistej. Średn. wyl. 13 cm, dna 8 cm, wys. 9,5 cm (Tabl. III, 14). 5. Fragmenty naczyń o starannie wygładzonych, czarnych, lśniących powierzchniach i domieszce drobno- i średnioziarnistej. Średn. wyl. 9 cm (Tabl. III, 21). 6. 4 fragmenty miski o gładzonych, lekko zdartych powierzchniach, barwy brunatnordzawej i domieszce drobnoziarnistej. Średn. wyl. 19 cm (Tabl. III, 16). 7. Fragmenty naczyń o gładkich, czarnych powierzchniach i domieszce drobnoziarnistej. Ornamenty ryte głęboko (Tabl. III, 17, 19). 8. Fragment naczyń o gładkich, szarych powierzchniach i domieszce drobnoziarnistej. Ornament ryty głęboko

Ryc. 9. Kopcie, pow. Węgrów. Plan i profil grobu 5

(Tabl. III, 20). 9. 20 fragmentów mało charakterystycznej ceramiki, pochodzącej z różnych, w tym zapewne także wyżej opisanych naczyń. 10. Fragmenty przepalonych kości. Chronologia: późny okres lateński, faza III.

Grób 6. Jamowy. Odkryty na głębokości 35 cm. Zarys zbliżony do owalnego, o wymiarach 130 × 70 cm. Przekrój nieregularny z zaciekami przy dnie, maksymalna głębokość 25 cm. Wypełnisko niejednolite, ciemnoszare w części środkowej, poza tym szare i brunatne

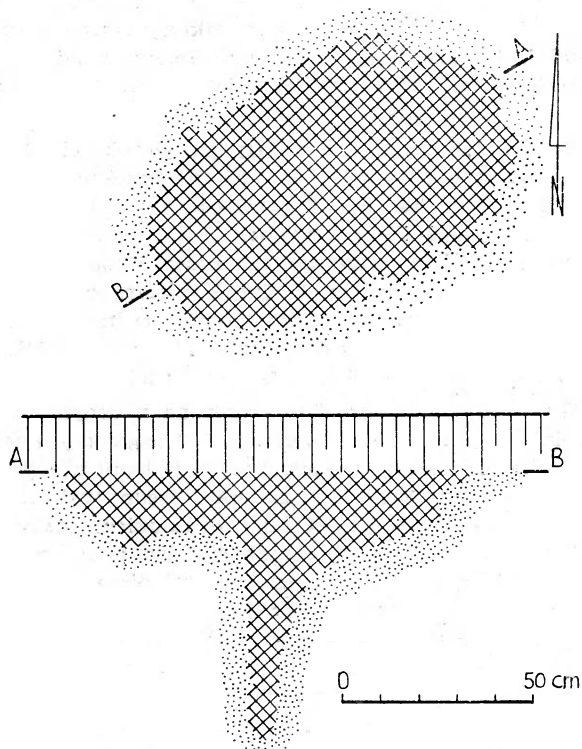
Ryc. 10. Kopcie, pow. Węgrów. Plan i profil grobu 6.
1 — osełka

(Ryc. 10). Inwentarz: 1. Osełka kamienna o wymiarach 8×4 , $2 \times 1,6$ cm (Tabl. IV, 9). 2. Fragmenty miski o gładzonych, szarych powierzchniach i domieszce drobnoziarnistej. Średn. wyl. 17 cm, dna 7 cm, wysokość 9 cm (Tabl. IV, 10). 3. Kubek, częściowo zdeformowany przez wtórne przepalenie, o gładkich, ceglastych powierzchniach i domieszce średnioziarnistej. Średn. wyl. 12 cm, dna 10 cm, wys. 14 cm (Tabl. IV, 7). 4. Fragmenty kubka o szarych, gładzonych powierzchniach i domieszce drobnoziarnistej. Średn. wyl. 5,5 cm, dna 4 cm, wys. 7 cm (Tabl. IV, 3). 5. Kubek o gładkich, ceglastordzawych powierzchniach i domieszce drobnoziarnistej. Średn. wyl. 13,5 cm, dna 9,2 cm, wys. 8,2 cm (Tabl. IV, 2). 6. Fragmenty silnie przepalonego, odkształconego naczynia o gładkich, szarawych powierzchniach i domieszce średnioziarnistej. Średn. wyl. 12 cm, dna 8 cm, wys. 23,5 cm (Tabl. IV, 6). 7. 2 fragmenty naczynia o gładzonych, rdzawoceglanych powierzchniach i domieszce gruboziarnistej. Średn. wyl. 15 cm (Tabl. IV, 4). 8. Fragmenty wtórnie przepalonej, częściowo odkształconej miski o gładkich, szarych powierzchniach i domieszce drobnoziarnistej. Średn. wyl. 22 cm (Tabl. IV, 1). 9. Fragmenty wtórnie przepalonego kubka o gładkich, szarych powierzchniach i domieszce drobnoziarnistej. Średn. dna 8 cm (Tabl. IV, 5). 10. Niewielki fragment ucha w kształcie litery x (Tabl. IV, 8). 11. 20 fragmentów wtórnie przepalonych naczyń. 12. Fragmenty przepalonych kości. Chronologia: późny okres lateński, faza II.

Grób 7. Jamowy. Odkryty na głębokości 36 cm. Zarys zbliżony do prostokątnego o wymiarach 105×65 cm. Wypełnisko jasnoszare z drobnymi, nie nadającymi się do eksploracji ułamkami przepalonych kości. Inwentarz: 1. Fragment dna o gładkich, brunatnordzawych powierzchniach i domieszce średnioziarnistej. Średn. 11 cm (Tabl. III, 11). 2. Fragment wylewu o niestarannie zagładzanych brunatnych powierzchniach i domieszce średnioziarnistej (Tabl. III, 12). 3. 16 fragmentów brzuśców naczyń, w tym fragmenty naczynia chropowatego, czarnego, o lśniących powierzchniach oraz fragmenty niecharakterystyczne. Chronologia: późny okres lateński.

Grób 8. Zniszczony przez rów. Całkowicie na wtórnym złożu. Inwentarz: 1. 2 fragmenty wylewu wtórnie przepalonego naczynia (Tabl. III, 2). 2. Fragment wylewu wtórnie przepalonego naczynia (Tabl. III, 3). 3. 2 fragmenty naczynia, częściowo wtórnie przepalonego, o gładzonych, brunatnych powierzchniach i domieszce średnio- i gruboziarnistej (Tabl. III, 5). 4. Fragment dna o gładkich, szarych powierzchniach i domieszce średnioziarnistej. Średn. 7 cm (Tabl. III, 4). 5. 2 mało charakterystyczne ułamki ceramiki. 6. Ułamki przepalonych kości. Chronologia: późny okres lateński, faza III (?).

Grób 9. Jamowy. Odkryty na głębokości 15 cm. Zarys owalny o wymiarach 100×60 cm. Przekrój nieregularny zbliżony do nieckowatego, o głębokości 20 cm. W środku jamy znajdowało się głębokie, wąskie zagłębienie, sięgające 70 cm, o średnicy 5–10 cm, być może ślad po słupie. Wypełnisko ciemnoszare z węglami drzewnymi i popiołem (Ryc. 11). Inwentarz: 1. Fragmenty

Ryc. 11. Kopcie, pow. Węgrów. Plan i profil grobu 9

ty kubka o niezbyt starannie wygładzanych rdzawych powierzchniach i domieszce grubo- i średnioziarnistej. Średn. wyl. 10 cm, dna 6 cm, wys. 9,5 cm (Tabl. III, 10). 2. 10 mało charakterystycznych ułamków ceramiki.

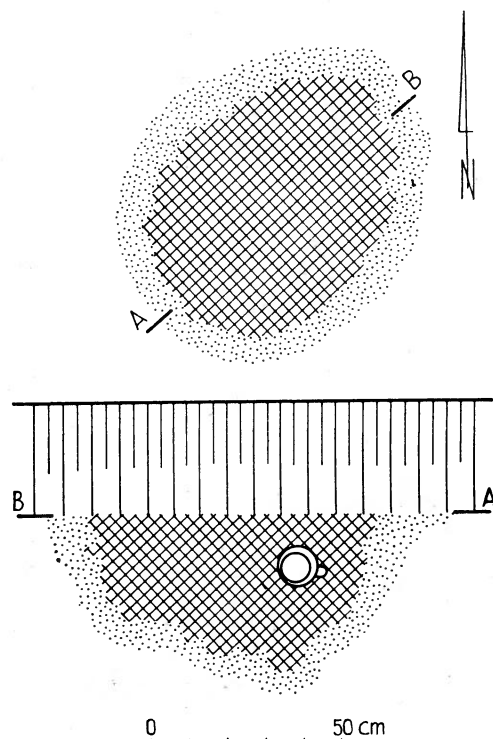
3. 2 ułamki przepalonych kości. Chronologia: wczesny okres szymski, podokres B₂ (?).

Grób 10a. Jamowy. Nieco uszkodzony przez wkopany weń grób 10b, usytuowany obok jamy lużyckiej 8. Odkryty na głębokości 12 cm. Zarys zbliżony do koleistego o wymiarach 60 × 70 cm. Przekrój nieregularny, dno nierówne, głębokość 40 cm. Wypełnisko szare, część dolna, zwłaszcza wschodnia, nieco ciemniejsza (Ryc. 4). Inwentarz: 1. Fragment wtórnie przepalonego wylewu naczynia (Tabl. IV, 20). 2. Fragment naczynia o gładkich, rdzawych powierzchniach i domieszce drobnoziarnistej (Tabl. IV, 19). 3. Fragment naczynia o gładkich, szarych powierzchniach i domieszce drobnoziarnistej. Ornament ryty płytko, nakłucia głębokie (Tabl. IV, 21). 4. Fragment dna o gładkich, rdzawych powierzchniach i domieszce drobnoziarnistej (Tabl. IV, 22). 5. 14 mało charakterystycznych ułamków ceramiki. 6. Kilka spalonych kości. Chronologia: późny okres lateński, faza III (?).

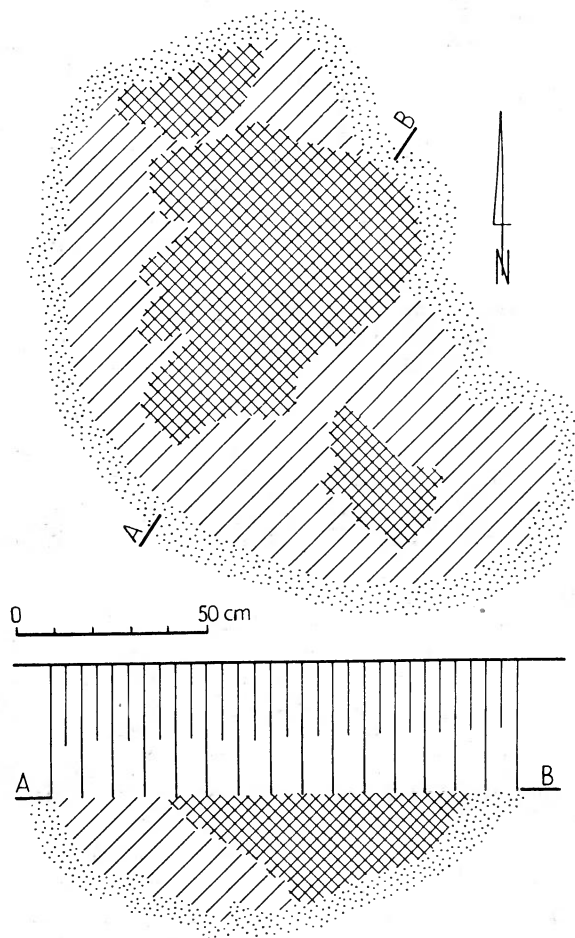
Grób 10b. Jamowy. Częściowo wkopany w grób 10a. Odkryty na głębokości 12 cm. Zarys zbliżony do prostokątnego, o wymiarach 60 × 55 cm. Przekrój dość regularny, zbliżony do trójkątnego, głębokość 35 cm. Wypełnisko niejednolite o brunatnym zabarwieniu, w części górnej i przy dnie szarawe. Duża ilość spalonych kości rozrzucona była w obrębie całej jamy. Ceramika znajdowała się głównie w części środkowej (Ryc. 4). Inwentarz: 1. Dwuczęściowa fibula brązowa pochodna od silnie profilowanych. Oś sprężyny i górna cięciwa osadzona w otworach główki. Grzebień na kabląku i nóżce zdobiony rowkami. Długość 4,5 cm (Tabl. IV, 12). 2. Fragmenty wtórnie przepalonego, odkształconego naczynia o rdzawych, gładkich powierzchniach i domieszce drobnoziarnistej. Średn. wyl. 14 cm, dna 7,5 cm, wys. 15 cm (Tabl. IV, 11). 3. Cztery mało charakterystyczne ułamki ceramiki. 4. Przepalone kości bez zanieczyszczeń stosu. Chronologia: okres rzymski, podokres B₂ lub początek C₁.

Grób 11. Jamowy. Odkryty na głębokości 30 cm. Zarys owalny o wymiarach 70 × 55 cm. Przekrój nieckowaty, głębokość 40 cm. Wypełnisko jednolite, ciemnoszare z węglami i nie nadającymi się do eksploracji drobnymi uławkami przepalonych kości. Kubek leżał na boku (Ryc. 12). Inwentarz: 1. Kubek o czarnobrzawych, startych powierzchniach i domieszce średnioziarnistej. Średn. wyl. 10 cm, dna 6,5 cm, wys. 10 cm (Tabl. III, 1). Chronologia: wczesny okres rzymski, podokres B₂.

Grób 12. Jamowy. Zniszczony, na wtórnym złożu. Wypełnisko jasnoszare. Inwentarz: 1. Fragmenty kubka o gładkich, rdzawych powierzchniach i domieszce drobnoziarnistej. Ornament ryty głęboko. Średn. wyl. 15 cm (Tabl. IV, 14). 2. Fragment misy o gładkich, rdzawych powierzchniach i domieszce średnioziarnistej. Średn. wyl. 18 cm (Tabl. IV, 13). 3. Fragment wtórnie przepalonej misy. Średn. wyl. 19 cm (Tabl. IV, 18). 4. Fragment kubka o gładkich, rdzawych powierzchniach i domieszce drobnoziarnistej (Tabl. IV, 17). 5. Fragment dna o gładkich, rdzawych powierzchniach i domieszce drobnoziarnistej. Średn. 8 cm (Tabl. IV, 15). 6. Fragment dna o gładkich, rdzawobrunatnych powierzchniach i domieszce drobnoziarnistej. Średn. 8 cm (Tabl. IV, 16). 7. 3 fragmenty naczynia zdobionego ornamentem meandrowym, o gładkich, czerwonych powierzchniach i domieszce drobnoziarnistej. 8. 3 fragmenty dużego, chropowatego naczynia, barwy rdzawej, o gruboziarnistej domieszce. 9. 23 mało charakterystyczne ułamki ceramiki. 10. Prze-

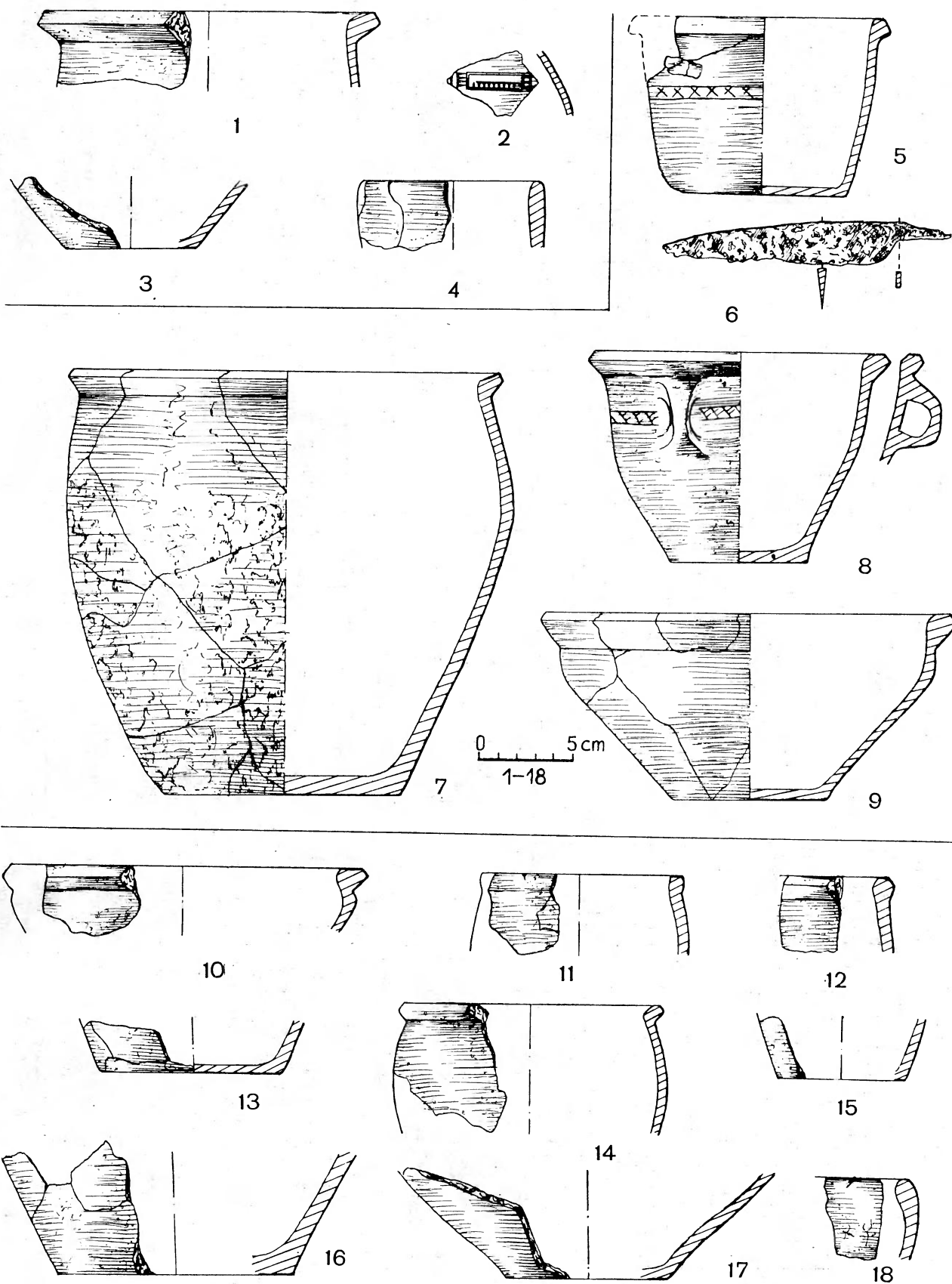

Ryc. 12. K o p c i e, pow. Węgrów. Plan i profil grobu 11

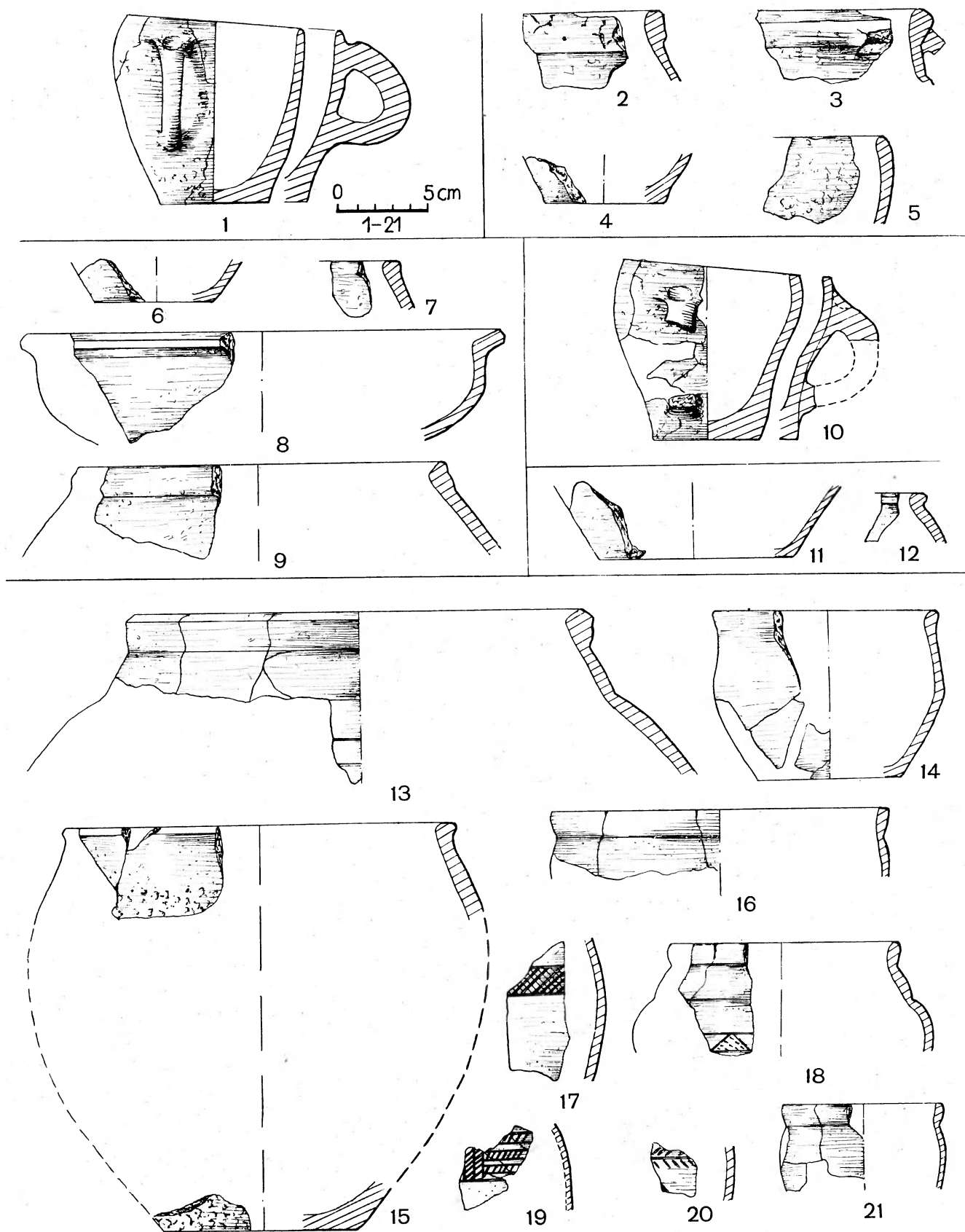
Ryc. 13. K o p c i e, pow. Węgrów. Plan i profil grobu 13

TABLICA II

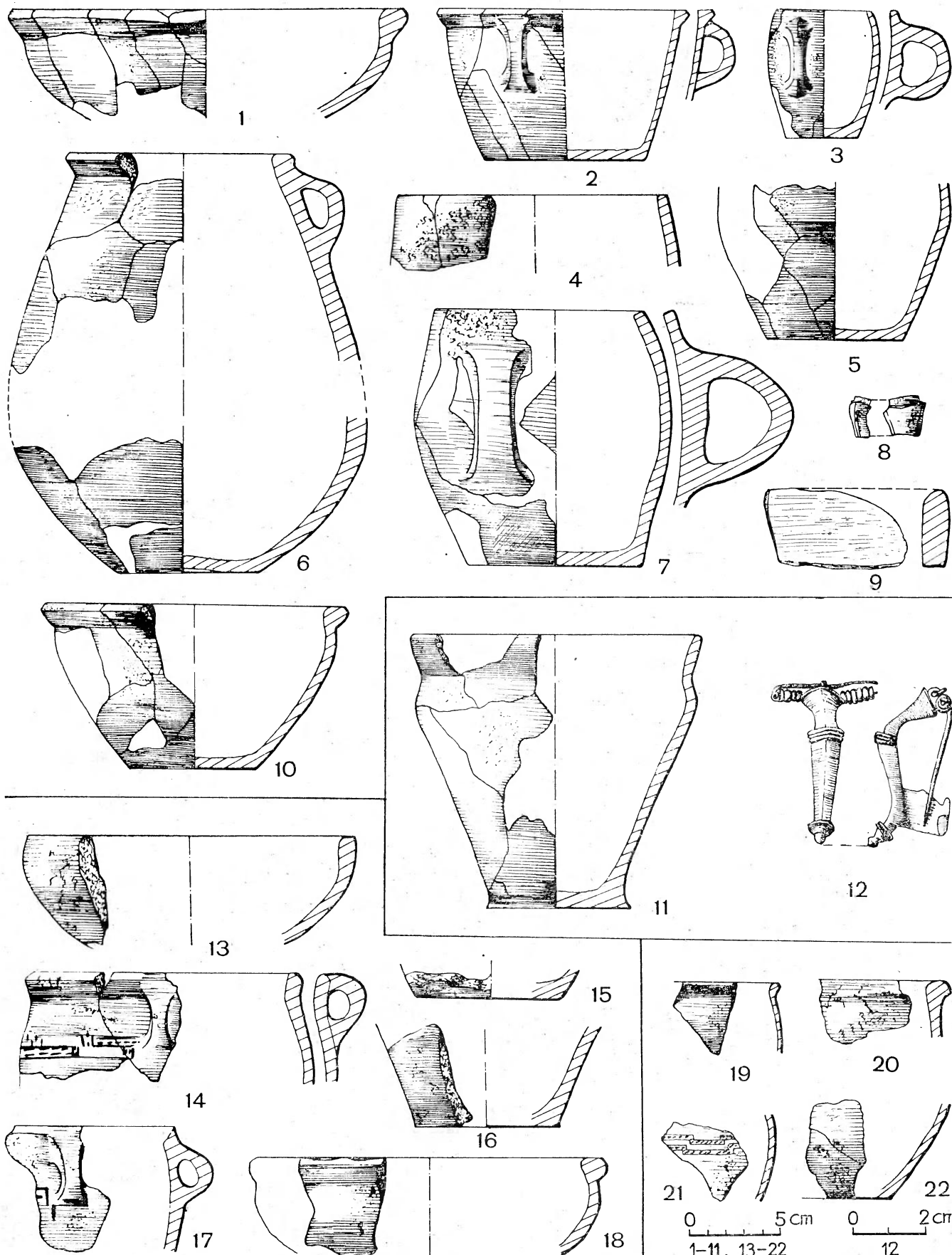
Kopcie, pow. Węgrów 1 (1-4). Grób 2 (5-9). Grób 4 (10-18)

TABLICA III

Kopcie, pow. Węgrów. Grób 11 (1). Grób 8 (2-5). Grób 3 (6-9). Grób 9 (10). Grób 7 (11-12). Grób 5 (13-21)

TABLICA IV

Kopcie, pow. Węgrów. Grób 6 (1-10). Grób 10b (11-12). Grób 12 (13-18). Grób 10a (19-22)

palone kości bez zanieczyszczeń stosu. Chronologia: późny okres lateński, faza III.

Grób 13. Jamowy. Odkryty na głębokości 35 cm. Zarys zbliżony do owalnego o wymiarach 150 × 90 cm. Przekrój nieckowaty, głębokość 35 cm. Wypełnisko szare, miejscami czarne. W obrębie całej jamy znajdowały się drobne, nie nadające się do eksploracji przepalone kości oraz węgle (Ryc. 10). Inwentarz: 1. 7 fragmentów naczyń o czarnych, starannie wygładzanych powierzchniach i domieszce drobnziarnistej. 2. 22 mało charakterystyczne ułamki ceramiki, w tym kilka wtórnie przepalonych. 3. 1 fragment naczynia kultury łużyckiej. 4. Kilka spalonych kości. Chronologia: późny okres lateński — wczesny okres rzymski (?), może faza III.

Zaciemnienie 1. Nieregularne, o wymiarach 105 × 60 cm. Dno nierówne, maksymalna głębokość 18 cm. Wypełnisko niejednolite, ciemnoszare i brunatne. Inwentarz: 1. 7 fragmentów ceramiki zapewne kultury przeworskiej. 2. Fragment silnie profilowanego brzegu naczynia. 3. Węgle drzewne.

Zaciemnienie 2. Nieregularne, o wymiarach 260 × 85 cm. Dno nierówne, maksymalna głębokość 20 cm, na ogół znacznie płytsza, 3—5 cm. Wypełnisko niejednolite, ciemnoszare i brunatne. Inwentarz: 1. Okrągły nit brązowy o pustej główce, owiniętej z wierzchu srebrną blaszką na górze startą. Średn. nitu 8 mm. (Tabl. I, 24). 2. 8 fragmentów ceramiki, w tym fragment dna o szorstkich, startych powierzchniach i domieszce średnioziarnistej, 2 fragmenty naczyń wczesnośrednio-wiecznych i 1 kultury łużyckiej.

Materiały luźne. 1. Fragment okucia żelaznego o długość 3,7 cm (Tabl. I, 23). 2. 2 fragmenty naczyń o gładkich, startych, częściowo wtórnie przepalonych powierzchniach i domieszce drobnziarnistej. Średn. wyl. 10,2 cm (Tabl. I, 21). 3. Fragment wtórnie przepalonego naczynia (Tabl. I, 22). 4. Fragmenty brzuśców i wylewów naczyń kultury przeworskiej, głównie późnolateńskich.

ANALIZA

I DATOWANIE MATERIAŁÓW

Datowanie poszczególnych zespołów podane zostało już wyżej. Obecnie przejdę do krótkiej analizy poszczególnych zabytków, a zwłaszcza tych, które pozwoliły wysunąć sugestie dotyczące chronologii. Materiał zabytkowy, mimo że ogranicza się prawie wyłącznie do ceramiki, jest tak typowy, iż po przeanalizowaniu obfitych materiałów z pobliskiego Karczewca, pow. Węgrów⁷ mógł on stać się dość pewną podstawą tych określeń.

Zabytki metalowe znaleziono tylko w dwóch grobach. Są to: fibula brązowa tzw. pochodna od silnie profilowanych (Tabl. IV,12) i nóż

⁷ T. Dąbrowska: Cmentarzysko kultury przeworskiej w Karczewcu, pow. Węgrów, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, T. II, 1972, s. 499—506, tabl. L, LI—LIII, gdzie zawarta systematyka materiału ceramicznego.

(Tabl. II,6). Z grobu 6 pochodzi ponadto ośełka kamienna (Tabl. IV,9).

Brązowa fibula należy do form bardzo często występujących na terenach Polski wschodniej i centralnej, a sporadycznie także i na pozostałych terenach kultury przeworskiej⁸. Zapinki te nie mają odpowiedników wśród form publikowanych przez O. Almgrena, a analogii doszukać się można w materiałach sarmackich. W materiałach przeworskich zabytki te znane są z zespołów datowanych głównie na podokres B₂, a sporadycznie także na C₁. Z tego ostatniego okresu pochodzą właśnie dwa zespoły z Mazowsza⁹, z Węgrowska i z Rostek, pow. Ostrołęka. Ze względu na formę naczynia znalezionego razem z fibulą można sądzić, że grób z Kopci pochodzi jeszcze z podokresu B₂, choć pamiętać trzeba, że wytyczenie dokładnej granicy pomiędzy wczesnym i późnym okresem rzymskim nie zawsze jest możliwe i nieliczne groby kultury przeworskiej (m.in. także z dwustożkowatymi, gładzonymi naczyniami) pochodzą już z początku późnego okresu rzymskiego¹⁰. Nóż o jednostronnie wyodrębnionym ostrzu należy do form typowych dla późnego okresu lateńskiego i datowanie go na podstawie całości zespołu na środkową fazę tego okresu nie budzi wątpliwości; to samo dotyczy ośelki kamiennej.

Wśród ceramiki wyróżnić trzeba formy typowe dla późnego okresu lateńskiego i początków wczesnego okresu rzymskiego oraz dla podokresu B₂¹¹. Do form typowych dla dwu pierwszych faz późnego okresu lateńskiego należą naczynia odwrotnie gruszkowate i gruszkowate, znane z grobów 1 i 6 (Tabl. II,1 i IV,6). Oba naczynia mają ostro profilowane krawędzie. Z tej samej, a może także następnej, fazy pochodzą jajowate kubki z dużymi uchami i zachylonymi do środka krawędziami (Tabl. IV,3,7; III,5) znane z grobu 6,

⁸ T. Dąbrowska: Wschodnia granica kultury przeworskiej w późnym okresie lateńskim i wczesnym okresie rzymskim, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, T. II, 1972, s. 155—156; T. Liana: Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXV, 1970, s. 444, zest. IV (35—42).

⁹ „Inventaria Archaeologica”, Fasc. XV, Pologne 1965. Pl. 88, 15, 16; T. Liana: Znaleźiska z okresu późnolateńskiego i rzymskiego na terenach między Wisłą a dolnym Bugiem”, „Materiały Starożytne”, T. VII, 1961, tabl. III, 14—17.

¹⁰ „Inventaria Archaeologica”, Fasc. XV, Pologne, 1965, Pl. 88, 1.

¹¹ Ten sam schemat podziału zastosowano już przy opracowywaniu ceramiki ze Starej Wsi, pow. Węgrów (T. Dąbrowska: Nowe materiały z cmentarzyska w Starej Wsi, pow. Węgrów, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXVII, 1972, s. 497—499), ponieważ różnice pomiędzy ceramiką z PL III a B₁ są na tych terenach bardzo nieznaczne.

a fragmenty takiego kubka występowały zapewne w grobie 8. Pozostałe kubki to formy doniczkowate (Tabl. IV,2) lub dołem podcięte (Tabl. II, 8) o ostro profilowanych krawędziach, znane z grobów 2 i 6, datowanych na środkową fazę późnego okresu lateńskiego. Kubki o pogrubionej krawędzi z grobu 5 i 12 (Tabl. III,21 i IV,14) oraz formy o dwustożkowatym brzuscu (Tabl. III, 14) pochodzą już z końca późnego okresu lateńskiego. Prawie wszystkie misy mają ostro profilowane krawędzie. Znalezione je w grobach 2, 3, 4, 6 i 12 (Tabl. II,9,10; III,8; IV,1 i 18). Wszystkie zespoły oprócz grobu 12 datowane są na środkową fazę późnego okresu lateńskiego. Natomiast na schyłek późnego okresu lateńskiego datowany jest grób 5, z którego pochodzi misa o pogrubionej, wyodrębnionej kołnierżowatej krawędzi (Tabl. III,16). Tak samo datowana jest misa o niewyodrębnionej krawędzi (Tabl. IV,13) znaleziona w grobie 12. Spotyka się także naczynia baniaste, dołem chropowaczone lub gładkie (Tabl. II,7,14; III,15), występujące przez obie fazy tego okresu. Pozostałe formy charakterystyczne są dla schyłku późnego okresu lateńskiego i zapewne początków okresu rzymskiego. Są to naczynia wazowate o wydzielonej szyjce, niekiedy zaopatrzone w ucho (Tabl. III,8,18), zdobione często głęboko rytym ornamentem, występującym w szerokich pasmach (Tabl. III,18). Krawędzie tych naczyń są łagodnie profilowane lub tylko pogrubione.

Niektóre z naczyń są zdobione. Na naczyniach o ostro profilowanych krawędziach spotyka się najczęściej ornamenty ryte delikatnie i płytko, ujęte w dość wąskie pasma (Tabl. II,5,8), natomiast na ceramice późniejszej, ze schyłku późnego okresu lateńskiego, ornament ryty bywa głęboko (Tabl. IV,14) i bardzo często ujęty jest w szerokie pasma (Tabl. II,17,19). Analogiczna sytuacja została zaobserwowana w materiałach z tego okresu z Karczewca.

Pozostała jeszcze do omówienia ceramika z trzech grobów, które zapewne pochodzą z podokresu B₂ (9, 10b i 11). Całkowicie pewne jest datowanie dwustożkowatego naczynia z grobu 10b, które posiada kołnierżowaty wylew i wyodrębnioną szyjkę (Tabl. IV,11). Naczynia tego i zbliżonego typu są w tym okresie dość częste. Wymienić tu można zbliżone okazy z Rostek, pow. Ostrołęka¹²; Starej Wsi, pow. Węgrów¹³,

a także z dalszych terenów zajętych przez kulturę przeworską¹⁴. Analogie te pochodzą z podokresu B₂, rzadziej z początku późnego okresu wpływów rzymskich.

Większe trudności związane są z dokładnym datowaniem następnych dwóch zespołów, które dostarczyły jajowatych kubków o zachylonym do wewnątrz wylewie i podciętej dolnej części naczynia. U nasady ucha obu okazów umieszczone są okrągłe dołki (Tabl. IV,1,10). Jajowate kubki tego typu należą do form długotrwałych, znanych już z późnego okresu lateńskiego. Kształty ich są bardzo różnorodne, od silnie zaokrąglonych półkulistych do nieco smuklejszych, podciętych od dołu. Najwcześniej datowane zespoły z tego typu kubkami pochodzą z końca późnego okresu lateńskiego i znane są z cmentarzysk w Łęgonicach, pow. Opoczno (st. I i II)¹⁵, Młodzikowie, pow. Środa¹⁶, Wymysłowie, pow. Gostyń¹⁷ i z wielu innych obiektów. Z tych samych stanowisk¹⁸ pochodzą także analogiczne kubki datowane na podokres B₁. Dodać trzeba, że groby te, podobnie jak większość zespołów późnolateńskich oraz pochodzących z początków wczesnego okresu rzymskiego są bogato wyposażone w ceramikę, w całe naczynia lub w ich fragmenty. Zbliżone lub analogiczne kubki, z dołkami przy uchu lub bez nich, spotyka się także w zespołach późniejszych, datowanych na B₂ i należących do kultury przeworskiej, a także w późniejszych już materiałach kultury wschodniopomorsko-mazowieckiej. Groby kultury przeworskiej pochodzą z Karczewca, pow. Węgrów¹⁹ (z fibułą trąbkowatą), groby późniejsze ze Starej Wsi, pow. Węgrów i Drohiczyzna, pow. Siemiatycze²⁰. Charakterystyczne jest, że w grobach tych brak było na ogół dalszych naczyń, a i fragmenty ceramiki znajdowane są nielicznie. Jest to zgodne z obserwowanym na terenach wschodnich wyraźnym zubożeniem grobów w ceramikę, stwierdzanym w podokresie B₂. Interesujące jest, że zwy-

¹⁴ A. Dymaczewski: Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Młodzikowie, pow. Środa, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, T. VIII—IX, 1958, ryc. 61; S. Jasnosz: Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Wymysłowie, pow. Gostyń, „Fontes Praehistorici”, T. II, 1952, ryc. 135:2.

¹⁵ Łęgonice Małe, pow. Opoczno, st. I, grób 13 oraz st. II, grób 35. Materiały w opracowaniu dr T. Liany, zbiory PMA w Warszawie.

¹⁶ A. Dymaczewski: op. cit., grób 31, ryc. 53:8.
¹⁷ S. Jasnosz: op. cit., grób 33 i 208, ryc. 22:9 i 193:1.

¹⁸ S. Jasnosz: op. cit., groby 50, 82 i 138, ryc. 35:3; 59:2, 108:5—6.

¹⁹ T. Dąbrowska: Cmentarzysko... w Karczewcu..., grób 75c.

²⁰ W. Radig: op. cit., grób 13, ryc. 14c; ponadto grób 14/1970 z Drohiczyzna-Kozarówki, pow. Siemiatycze, materiały w opracowaniu, zbiory PMA.

¹² Por. przypis 10.

¹³ W. Radig: Das ostgermanische Gräberfeld von Stara Wieś, Kr. Sokolow, „Die Burg”, T. III, 1942, s. 183—184, ryc. 10.

czas ten dotyczyłoby obu następujących po sobie kultur. Przyjąć zatem można, że oba groby z Kopci datować trzeba, głównie w oparciu o analizę obrządku pogrzebowego, najprawdopodobniej na podokres B₂.

Odkryte w Kopciach groby stanowią część dużego cmentarzyska o znacznej rozpiętości czasowej. Część obiektu zniszczona jest zapewne przez las. O ile jednak słuszne jest przypuszczenie, że cmentarzysko ciągnie się z północnego wschodu na południowy zachód, to dalszych grobów należałoby oczekiwać na polach ornych. Płytki orka i często dość głębokie posadowienie grobów każe przypuszczać, że obiekty te nie będą zniszczone. Pośrednio wskazuje na to także brak skorup na powierzchni. Mimo odkrycia nieznacznej liczby grobów można sądzić, że najstarsza część (ze środkowej fazy późnego okresu la-

teńskiego) znajdowała się na północnym wschodzie, skąd cmentarz rozszerzał się sukcesywnie w kierunku południowo-zachodnim. Wkopywanie grobów późnych (z podokresu B₂) w groby datowane na schyłek późnego okresu lateńskiego i występowanie ich obok siebie w części usytuowanej za lasem wskazywać może na podobną sytuację co w Karczewcu, gdzie po pewnym czasie ponownie grzebano zmarłych w części uprzednio już użytkowanej (Ryc. 2).

Obiekt dostarczył materiałów typowych dla kultury przeworskiej, znajdujących liczne odpowiedniki na najbliższym terenie. O ile dalsze badania nie wpłyną na zmianę ogólnych ram chronologicznych, to obiekt ten zaliczyć trzeba do typowych cmentarzysk przeworskich użytkowanych od późnego okresu lateńskiego i opuszczonych w końcu wczesnego okresu rzymskiego.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Предварительные раскопчные работы в Копцах обнаружили 17 ям поселения лужицкой культуры и 14 трупосожигательных ямных погребения пшеворской культуры. Границы этих двух объектов окончательно не были определены. Повидимому могильник тянулся с северо-востока на юго-запад, а поселение — с северо-запада на юго-восток, частично взаимно пересекаясь.

Поселение лужицкой культуры выявило ямы с небольшим количеством керамического материала. Только одна из них (яма 8) отличалась более богатым и многочисленным материалом. На основании анализа керамики поселение это следует датировать на гальштатский период. Таким образом это было бы самое

позднее поселение мазовецко-подляской* группы лужицкой культуры.

Могильник пшеворской культуры доставил немного металла (фибула, нож, заклёпка) и керамики. Отдельные погребения можно датировать на период от середины фазы позднего латенского периода до конечной фазы B₂ или же до начала фазы C₁. Что касается керамики, то следует отметить типичную для восточного Мазовья очень сильную формальную взаимосвязь между концом позднего латенского периода и началом раннего римского периода. В одном случае погребение с подгруппы периода B₂ было вкопано в погребение датированное на конец позднего латенского периода (погребение 10в).

SUMMARY

Preliminary excavations at Kopcie revealed 17 pits of the Lusatian culture (a settlement) and 14 pit cremation graves of the Przeworsk culture. The spread of the Lusatian settlement and of the cemetery of the Przeworsk culture has not been determined so far. It seems that the cemetery spread from the North-East to the South-West and the settlement — from the North-West to the South-East, both areas partly covered each other.

In the pits of the Lusatian culture scanty pottery material was found, only one of them (pit no. 8) was characterized by richer and more numerous finds. On the basis of the analysis of the pottery, the settlement can be dated to the Hallstatt period, so it is the latest

settlement of the Mazovian-Podlachian group of settlements of that culture.

In the cemetery of the Przeworsk culture, a few metal objects (a fibula, a knife and a rivet) as well as pottery were discovered. The graves can be dated to the period from the middle phase of the late La Tène period to the end of Phase B₂ or to the beginning of Phase C₁. It has been ascertained that there are very strong connections between the pottery forms of the end of the late La Tène period and those of the beginning of the early Roman period, which is typical of eastern Masovia. In one case, a grave dating from the subperiod B₂ was dug into a grave dating from the end of the late La Tène period (Grave no. 10b).

TERESA LIANA

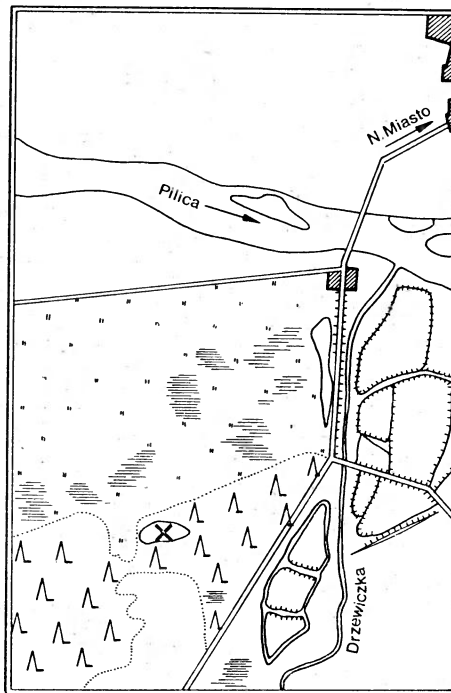
CMENTARZYSKO KULTURY PRZEWORSKIEJ W NOWYM MIEŚCIE, POW. RAWA MAZOWIECKA

МОГИЛЬНИК ПШЕВОРСКОЙ КУЛЬТУРЫ В МЕСТНОСТИ НОВЕ МЯСТО,
ПОВЯТ РАВА МАЗОВЕЦКА

A CEMETERY OF THE PRZEWORSK CULTURE AT NOWE MIASTO IN THE RAWA MAZOWIECKA
DISTRICT

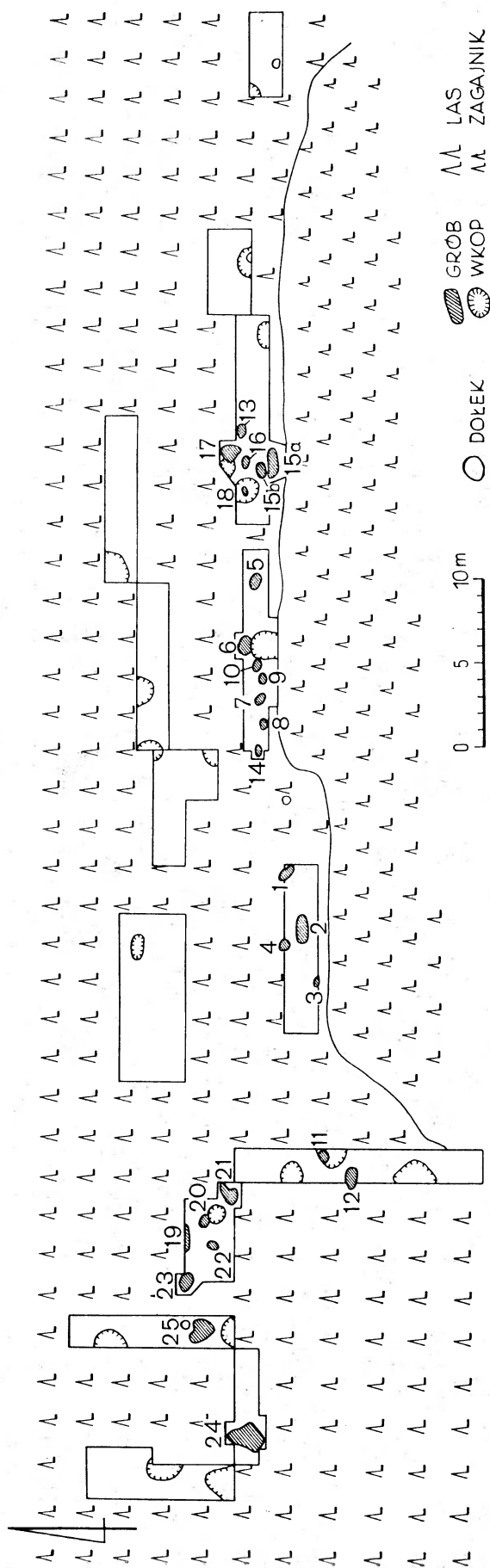
Cmentarzysko to, oznaczone jako stan. I, znajduje się na prawym brzegu Pilicy, na piaszczystym podłużnym wzniesieniu, usytuowanym w kierunku wschód-zachód, leżącym nad bagnistymi łąkami (Ryc. 1). Wzniesienie to, zniszczone na skutek działań wojennych, jest porośnięte wysokim, sosnowym lasem. W okresie międzywojennym były tam prowadzone amatorskie badania wykopaliskowe, przy czym teren nie był przekopywany systematycznie, a tylko w tych miejscach, gdzie sondowanie wskazywało na obecność grobu.

W 1968 r. zostały przeprowadzone z ramienia PMA w Warszawie krótkie, 10-dniowe badania, pod kierownictwem autorki i przy współudziale dr Teresy Dąbrowskiej. Ze względu na wysoki stopień zniszczenia terenu oraz na rosnące tam wysokie drzewa, zachodziła konieczność kopania systemem sondażowym (Ryc. 2). Ogółem przekopano 3 ary. Odkryto 25 grobów, w tym niektóre uszkodzone lub zniszczone. Znalaziono także dość dużą ilość zabytków (głównie ceramiki) luźno w wykopach; część ich pochodzi zapewne ze zniszczeń w czasie badań amatorskich. Ponadto w PMA znajduje się pewna ilość zabytków, głównie ceramiki, zbieranych na powierzchni cmentarzyska w latach 1922—1923 i ofiarowanych do muzeum przez Stefana Kotańca. Zabytki te zostały włączone do niniejszego opracowania.

Ryc. 1. Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Plan sytuacyjny

Materiały kostne pochodzące z tego cmentarzyska zostały określone w pracowniach PMA; kości ludzkie przez dr Alicję Wiercińską, a zwierzęce przez dr Alicję Lasotę. Niestety, tylko część grobów zawierała kości nadające się do określenia. W niektórych grobach były tylko nieliczne,

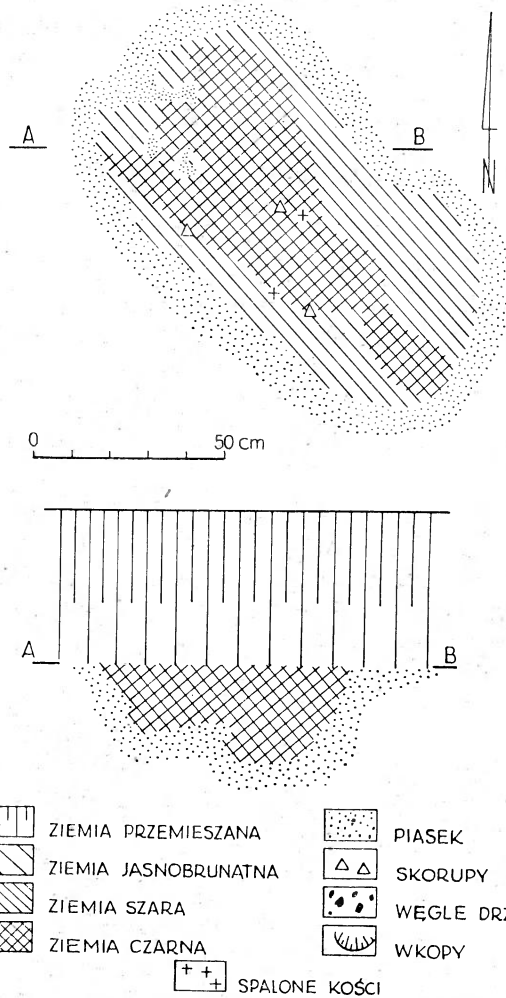
Ryc. 2. Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Plan ogólny cmentarzyska

drobne i niecharakterystyczne ułamki, a w innych tak drobne i źle zachowane, że nawet nie można ich było wyjąć. Zabytki metalowe były konserwowane w pracowni konserwatorskiej PMA, pod kierunkiem inż. D. Tworka.

OPIS MATERIAŁU

Grób 1

Jamowy. Wydłużony, w przybliżeniu nerkowaty zarys jamy ukazał się na głębokości 0,40 m. Wymiary jamy grobowej wynosiły 1,10 × 0,55 m, dno znajdowało się na głębokości 0,60 m. Profil prawie trapezowaty, przy dnie rozwleczone. Wypełniko dość niejednorodne, szare, miejscami intensywnie czarne (Ryc. 3). 1. Mały fragment przydennej części naczynia gładzonego, barwy szarej,

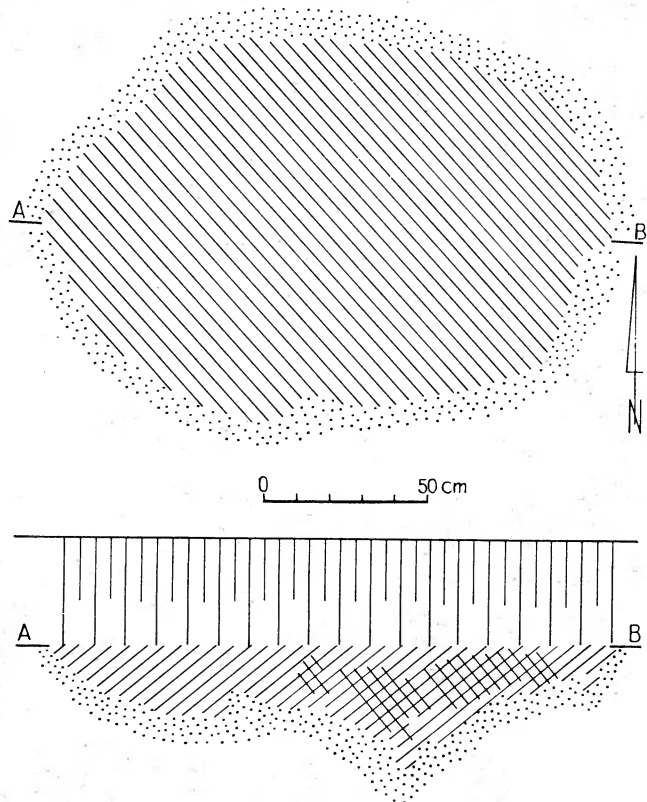
Ryc. 3. Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Plan i profil grobu 1. Legenda dotyczy wszystkich rysunków. W nawiasach podano głębokość poszczególnych przedmiotów mierzoną od powierzchni ziemi

w glinie domieszka drobnoziarnistego tłucznia. 2. Kilka niecharakterystycznych ułamków brzośca naczynia gładzonego, barwy brunatnej, domieszka drobnoziarnistego tłucznia. 3. Mała ilość spalonych kości ludzkich, osobnika w wieku powyżej infans II.

Datowanie: PL III (?), okres rzymski (?).

Grób 2

Jamowy, nieregularny; rozwleczone zarys grobu o wymiarach $1,65 \times 1,10$ m wystąpił na głębokości 0,32 m. W profilu zarys grobu był również nieregularny, dno znajdowało się na głębokości 0,65 m. Wypełnisko ciemnoszare z soczewkami jasnego piasku (Ryc. 4). 1. Mały fragment górnej części naczynia gładzonego barwy sza-

Ryc. 4. Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Plan i profil grobu 2

rej, domieszka drobnoziarnistego tłucznia (Tabl. I, 1). 2. Fragment górnej części naczynia gładzonego niestannie, barwy jasnobrunatnej, domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Na załomie brzuśca zdobione podłużnymi wgłębieniami (Tabl. I, 5). 3. Fragment dna naczynia gładzonego, wykonanego bardzo starannie. Powierzchnia barwy jasnopopielatej, przeważnie zdarta, przełom ceglasty, domieszka drobnoziarnistego tłucznia, z dość dużą ilością miki. Przy dnie naczynie jest zdobione trzema żłobkami. Średn. dna 8 cm (Tabl. I, 4). 4. Kilka fragmentów naczynia, przeważnie silnie przepalonych, m.in. wyodrębnione dno, oddzielone od brzuśca plastycznym wałkiem, takimi wałkami była także zdobiona przydenna gładzona część naczynia. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia (Tabl. I, 2). 5. Fragment brzuśca naczynia chropowatego, wewnątrz słabo gładzonego, powierzchnia zewnętrzna barwy czerwonawej, wewnętrzna brunatna. Domieszka średnio- i gruboziarnistego tłucznia. 6. Kilka mało charakterystycznych ułamków ceramiki, barwy brunatnoszarej, gładzone, być może pochodzą z jednego naczynia. 7. Fragment przedmiotu żelaznego, prawdopodobnie umba z wąskim brzegiem (1,4 cm) w którym tkwi nit z główką o średnicy 1 cm. Ślady patyny ogniowej (Tabl. I, 3). 8. Spalone kości mężczyzny (?), w wieku adultus (?), maturus (?).

Datowanie: okres rzymski.

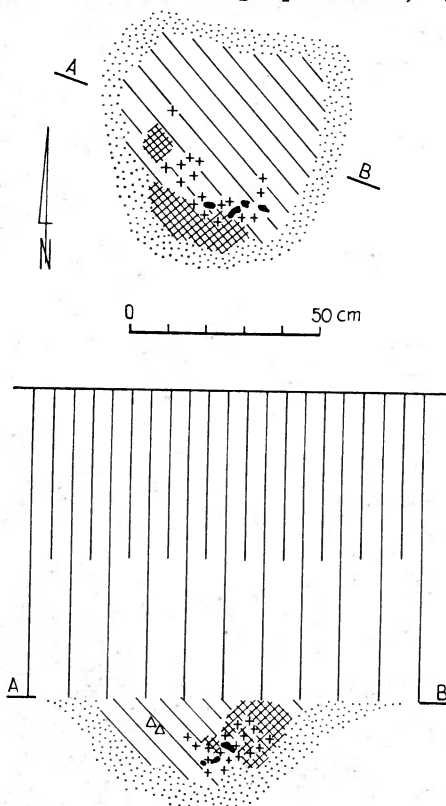
Grób 3

Zniszczony, we wkopie. Znaleziono w nim dwa fragmenty przepalanej ceramiki oraz węgle drzewne.

Datowanie: PL III (?), okres rzymski (?).

Grób 4

Jamowy. Zarys o wymiarach $0,50 \times 0,45$ m dość regularny, odkryto na głębokości 0,80 m. W profilu półkolisty, dno na głębokości 1 m. Wypełnisko barwy jasnobrunatnej, miejscami szare (Ryc. 5). 1. Około 20 fragmentów ceramiki silnie przepalanej, częściowo zżużlonej, być może pochodzących z jednego naczynia. 2. Zniekształcona, mocno zniszczona zapinka żelazna z dwoma grzebykami. Dł. 3,6 cm (Tabl. I, 20). 3. Płaskie, żelazne okucie końca pasa, dł. 4,3 cm (Tabl. I, 18). 4. 15 fragmentów żelaznej blachy, niektóre z wyraźną patyną ogniową, pochodzących z nieokreślonego przedmiotu, być może

Ryc. 5. Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Plan i profil grobu 4

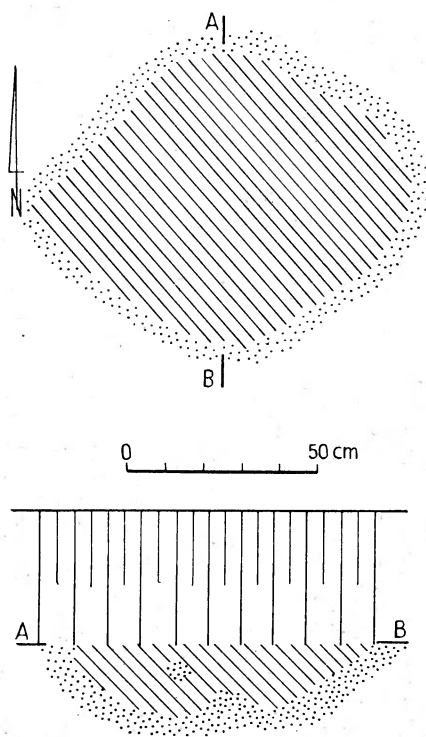
umba (Tabl. I, 19). 5. Fragment przedmiotu z blachy brązowej, boczne ścianki żeberkowane; być może część wisiorka (Tabl. I, 21). 6. Fragment żelaznego okucia pochwy miecza. Dł. 3,6 cm. 7. Kilka fragmentów stopionego brązu. 8. Przepalone kości kobiety w wieku adultus.

Datowanie: podokres B₂.

Grób 5

Jamowy. Zarys w kształcie dość regularnego czworoboku o wymiarach $0,95 \times 0,70$ m odsłonięto na głębokości 0,35 m. Profil nieregularny, dno na głębokości

0,50 m. Wypełnisko niejedolite, jasnobrunatne, miejscami szare (Ryc. 6). 1. Fragment misy o zgrubiałym, lekko profilowanym brzegu. Gładzenie staranne, barwa brunatna, domieszka drobnoziarnistego tłucznia, krawędź oddzielona od brzuśca głębokim żłobkiem. Średn. wyl. 19 cm (Tabl. I, 7). Fragment tego samego naczynia został znaleziony w grobie 6. 2. Fragment górnej części naczynia gładzonego, prawdopodobnie dwustożkowatego. Barwa jasnobrunatna w ciemne plamy. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia (Tabl. I, 8). 3. Fragment naczynia gładzonego, zniekształconego w ogniu. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia (Tabl. I, 9). 4. Fragment wałeczkowego ucha naczynia gładzonego, barwy brunatnej. Domieszka średnioziarnistego tłucznia. 5. Fragment ucha naczynia. Powierzchnia szorstka, barwa jasnobrunatna, domieszka gruboziarnistego tłucznia. 6. Fragment dolnej części naczynia gładzonego. Barwa ciemnoszara, domieszka średnio- i drobnoziarnistego tłucznia. Średn. dna 7 cm (Tabl. I, 10). 7. Fragment dolnej części naczynia gładzonego, barwy szarej. Domieszka drobno- i średnioziarnistego tłucznia. Średn. dna 10 cm (Tabl. I, 11). 8. Mały

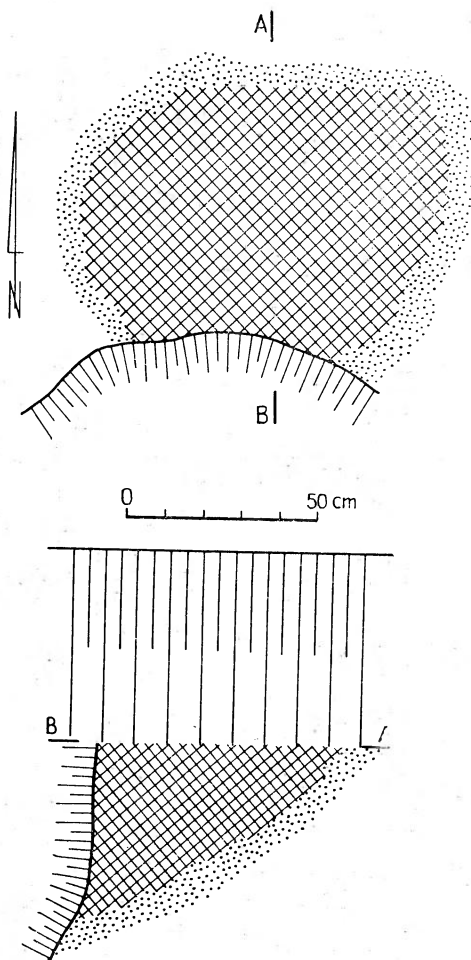
Ryc. 6. Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Plan i profil grobu 5

fragment naczynia o powierzchni chropowatej. Barwa czerwonoawo-brunatna, domieszka średnioziarnistego tłucznia. 9. Mały fragment naczynia gładzonego, barwy czerwonej. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia. 10. Około 50 fragmentów naczyń mocno przepalonych. 11. Spalone kości mężczyzny w wieku maturus.

Datowanie: PL III/B₁.

Grób 6

Jamowy, uszkodzony przez wkop. Zarys o wymiarach $0,95 \times 0,65$ m odkryto na głębokości 0,50 m. Wypełnisko ciemnoszare, miejscami czarne (Ryc. 7). 1. Frag-

Ryc. 7. Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Plan i profil grobu 6

ment górnej części naczynia gładzonego, barwy niejedolitej brunatnej i szarej. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Zdobione trzema liniami rytymi. Częściowo zniekształcone przez przepalenie. Średn. wyl. 22 cm (Tabl. II, 1). 2. Fragmenty misy, której część znajdowała się w grobie nr 5 (Tabl. II, 2). 3. Fragment górnej części misy gładzonej. Barwa brunatnoszara, domieszka drobnoziarnistego tłucznia, dużo miki. Wtórnie przepalone. Średn. 16 cm (Tabl. II, 6). 4. Fragment górnej części naczynia gładzonego, o silnie zgrubiałej nieprofilowanej krawędzi. Wtórnie przepalone, zniekształcone w ogniu. Barwa brunatna, domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Średn. wyl. 10 cm (Tabl. II, 12). 5. Fragment górnej części naczynia gładzonego, wtórnie przepalonego. Barwa brunatna, domieszka drobnoziarnistego tłucznia (Tabl. II, 17). 6. Mały fragment naczynia (kubka?) o niewyodrębnionej krawędzi. Gładzone dość niestarannie, domieszka drobnoziarnistego tłucznia (Tabl. II, 5). 7. Fragment brzegu naczynia gładzonego, czernionego i grafitowanego. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia (Tabl. II, 16). 8. Fragment brzegu naczynia gładzonego i czernionego. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia w dużej ilości (Tabl. II, 4). 9. Fragment górnej części naczynia gładzonego, barwy brunatnej. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Pod krawędzią płytki, szeroki żłobek, poniżej ornament rytym (Tabl. II, 3). 10. Mały fragment górnej części naczynia, bardzo starannie gładzonego. Barwa jasnobrunatna, prawie całkowity brak do-

mieszki. Ornament ryty (Tabl. II, 11). 11. Kilka fragmentów brzuśca naczynia gładzonego i czernionego. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia (Tabl. II, 15). 12. Kilka fragmentów naczynia gładzonego i czernionego. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Górna część brzuśca, tuż nad załomem zdobionego liniami rytymi (Tabl. II, 10). Fragmenty tego naczynia znajdowały się także w grobie 8. 13. Fragment brzuśca naczynia gładzonego. Powierzchnia barwy brunatnoszarej, wewnątrz ciemnoszare. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia, dużo miki (Tabl. II, 7). 14. Fragment dolnej części naczynia gładzonego. Barwa brunatna, wewnątrz czarniawa. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia, dużo drobnej miki. Średn. dna 10 cm (Tabl. II, 14). 15. Kilka fragmentów dolnej części naczynia gładzonego. Barwa brunatna, wewnątrz niejednolita. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Średn. dna 10 cm (Tabl. II, 13). 16. Fragment dna naczynia. Gładzenie bardzo staranne, barwa brunatnoszara, niejednolita; domieszka drobnoziarnistego tłucznia, dużo drobnej miki. Średn. 7 cm (Tabl. II, 8). 17. Fragment profilowanego ucha naczynia gładzonego. Barwa ciemnoszara, domieszka drobnoziarnistego tłucznia (Tabl. II, 9). 18. Fragment ucha naczynia gładzonego, barwa szara, domieszka drobnoziarnistego tłucznia. 19. Kilkadziesiąt mało charakterystycznych ułamków naczyń gładzonych; część wtórnie przepalona. Barwa od jasnobrunatnej do czarnej. Przynajmniej część fragmentów może pochodzić z naczyń opisanych powyżej. 20. Przędzlik gliniany, znaleziony w górnej warstwie grobu. 21. Fragmenty bardzo drobnych, kruszących się przepalonych kości.

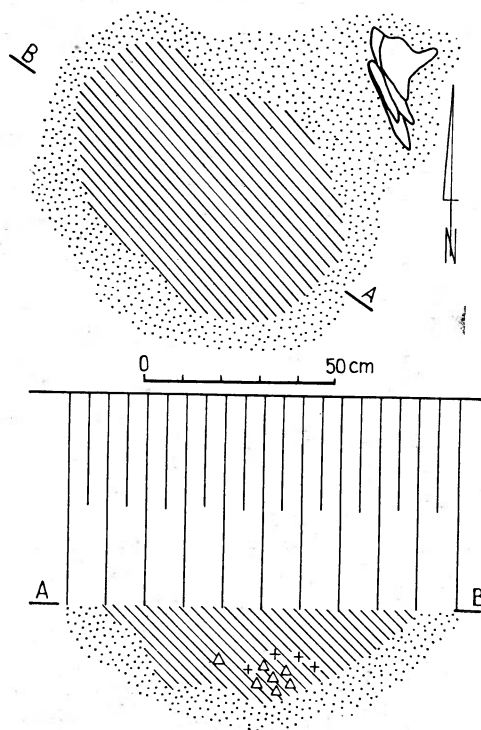
Datowanie: PL III/B₁.

Wkop obok grobu 6. Uszkodził on w bardzo znacznym stopniu grób 6 oraz nieznacznie grób 10 (Ryc. 2). 1. Fragment wyodrębnionej, pustej od środka nóżki bardzo starannie wykonanego naczynia. Barwa jasnobrunatna, gładzenie bardzo staranne, mała ilość domieszki w postaci drobnoziarnistego tłucznia. Średn. 10 cm. (Tabl. X, 8). Do tego naczynia należy także kilka fragmentów całkowicie lub częściowo przepalonych, m.in. fragment górnej części z wychylonym na zewnątrz brzegiem oraz utraconym uchem. Przy uchu zdobienie w postaci małych (średn. 2 mm) dołków (Tabl. X, 5). Fragmenty tego naczynia znajdowały się także luźno w wykopie. 2. Fragmenty dolnej części naczynia gładzonego barwy czarnej. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Powierzchnia wewnętrzna miejscami złuszczone. Średn. wyl. 14,5 cm. 3. Fragment naczynia gładzonego o dość ostrym załomie brzuśca. Barwa brunatna, domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Powierzchnia wewnętrzna miejscami złuszczone. Średn. wyl. 14,5 cm. 3. Fragment naczynia gładzonego o dość ostrym załomie brzuśca. Barwa brunatna, domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Fragment wtórnie przepalony. Ornament ryty i kluty (Tabl. X, 6). 4. Fragment brzuśca naczynia gładzonego, barwy czarnej. Powierzchnia wewnętrzna zdarta płatami. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Ornament ryty i wygniatany (Tabl. XI, 16). 5. Fragment wylewu naczynia gładzonego, barwy ciemnoszarej, ślady grafutowania. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia. 6. Fragment wylewu naczynia gładzonego barwy czarnej. Domieszka drobno- i średnioziarnistego tłucznia. Z tego naczynia pochodzi także parę fragmentów brzuśca. 7. Mały fragment brzuśca naczynia gładzonego, barwy ciemnoszarej. Domieszka drobnoziarnista, ornament głę-

boko ryty (Tabl. X, 4). 8. Kilkadziesiąt fragmentów naczyń silnie przepalonych i zżużlonych. 9. Fragment brzuśca dużego grubościennego naczynia (grub. ścianek 1—1,1 cm). Barwa brunatna, powierzchnia zewnętrzna chropowata. 10. Żelazna ostroga krzeselkowata, silnie zniszczona przez rdzę. Zarówno kołec jak i podstawa ostrogi były poprzecznie żłobkowane. W podstawie tkwiły 4 nity z półkulistymi główkami. Dwa nity są w dolnej części rozklepane. Wymiary podstawy: 2,5 × 2,6 cm, wys. ostrogi były poprzecznie żłobkowane. W podstawie tkwiły rdzę grot oszczepu. Ostrze o przekroju daszkowatym, tuleja okrągła. Dł. 13 cm (Tabl. X, 1). 12. Żelazny, zniszczony przez rdzę grot oszczepu. Wyraźnie zaznaczone żeberko środkowe; tuleja o przekroju okrągłym. Dł. 10,7 cm (Tabl. X, 2). 13. Żelazna, półkolistą sprzączka do pasa, uszkodzona przez rdzę. Wymiary: 3,7 × 2,7 cm (Tabl. X, 3).

Grób 7

Jamowy. Zarys o wymiarach 0,75 × 0,50 m został uchwycony na głębokości 0,55 m. W profilu grób jest prawie nieckowaty, dno znajduje się na głębokości 0,75 m. Wypełnisko dość jednolite, jasne, brunatnoszare (Ryc. 8).

Ryc. 8. Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Plan i profil grobu 7

1. Fragmenty dwustożkowatego, wtórnie przepalonego, naczynia gładzonego, barwy szarej. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Średn. wyl. 12 cm, dna 8 cm (Tabl. I, 6). 2. Fragmenty silnie przepalonego i zniekształconego w ogniu naczynia misowatego. Naczynie było gładzone i zdobione żłobkami. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Średn. wyl. 17 cm (Tabl. I, 12). 3. Kilka fragmentów naczynia dwustożkowatego, wszystkie mniej lub więcej przepalone. Gładzone, barwa brunatnoszara, domieszka drobnoziarnistego tłucznia (Tabl. I, 13). 4. Dwa fragmenty przepalonego naczynia gładzonego,

barwy ciemnoszarej. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia (Tabl. I, 16). 5. Kilka fragmentów dolnej części wtórnie przepalonego naczynia gładzonego. Domieszka średnio- i (w mniejszej ilości) gruboziarnistego tłucznia. Średn. dna 10 cm (Tabl. I, 17). 6. Fragment części przydennej naczynia gładzonego. Barwa ciemnoszara, ornament ryty i kluty. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Średn. dna 14 cm (Tabl. I, 14). 7. Fragment dolnej części naczynia z odbitym dnem. Powierzchnie gładzone, barwa czerwono-brunatna, domieszka średnioziarnistego tłucznia. Średn. dna 8 cm (Tabl. I, 15). 8. Kilkadziesiąt drobnych, mało charakterystycznych ułamków ceramiki gładzonej. 9. Kilkanaście fragmentów ceramiki przepalonej i zużyłonej w ogniu. 10. Przepalone kości osobnika w wieku 14–20 lat.

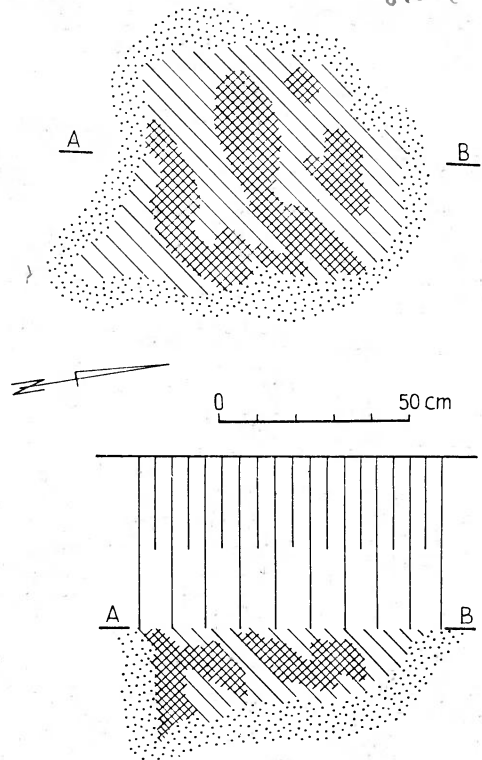
Datowanie: podokres B₁.

Zabytki znalezione obok grobu 7. W czystym piasku w odległości 0,25 m od grobu na głębokości 0,50 m znaleziono przyrdzewiałe do siebie: umbo, grot oszczepu i grot dziirytu oraz niedaleko nich część zapinki. Wewnątrz zgniecionego umba znajdowały się gwoździe. 1. Fragment brązowej zapinki typu A.68. Zachowana dł. 3,3 cm (Tabl. X, 11). 2. Pogięte i zardzewiałe umbo żelazne. Kołnierz niski, brzeg szeroki na 2,5 cm, kołec krótki. Ilość nitów nieznana (Tabl. X, 9). 3. 5 gwoździ żelaznych z płaskokulistymi główkami z patyną ogniową. Średn. od 1,8–2,3 cm (Tabl. X, 10). 4. Żelazny grot oszczepu zwinięty rytualnie. Tulejka o przekroju okrągłym, dobrze zachowana; ostrze o przekroju daszkowatym, zniszczone przez rdzę. Dł. 31 cm (Tabl. X, 13). 5. Żelazny grot dziirytu, zniszczony rdzą, rytualnie zgięty; czubek ostrza lekko stępiony, tulejka u wylotu spłaszczona. Zachowana dł. 15,3 cm (Tabl. X, 12).

Grób 8

Jamowy. Dość regularny, prawie okrągły zarys o wymiarach 0,65 × 0,60 m ukazał się na głębokości 0,45 m. Profil nieregularny, dno na głębokości ok. 0,70 m. Wypełnisko niejednolite, na ogół dość jasne, brunatne, tylko miejscami czarne; trochę jasnych wkładek piasku (Ryc. 9). 1. Parę fragmentów gładzonego naczynia barwy jasnobrunatnej. Ornament ryty i kluty. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Średn. wyl. 15 cm (Tabl. II, 22). 2. Fragment górnej części naczynia gładzonego, powierzchnia zewnętrzna brunatnoszara, wewnątrz czerwone. Domieszka średnioziarnistego tłucznia. Wykonanie niestaranne. Średn. 11 cm (Tabl. II, 19). 3. Parę fragmentów gładzonego naczynia barwy szarej. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Nad załomem naczynie jest zdobione żłobkami (Tabl. II, 18). Fragment tego samego naczynia znajdował się także w grobie 6. 4. Mały fragment górnej części wtórnie przepalonego naczynia gładzonego (Tabl. II, 20). 5. Fragment krawędzi naczynia gładzonego barwy szarej, wtórnie przepalonego. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia (Tabl. II, 23). 6. Kilka drobnych, mało charakterystycznych fragmentów pochodzących z naczynia gładzonego, barwy brunatnoczerwonej; niektóre są wtórnie przepalone. Domieszka średnioziarnistego tłucznia. 7. Kilka fragmentów ceramiki barwy brunatnoszarej. 8. Fragment silnie przepalonego, zniekształconego w ogniu naczynia o niewyodrębnionej krawędzi. Domieszka średnio- i gruboziarnistego tłucznia.

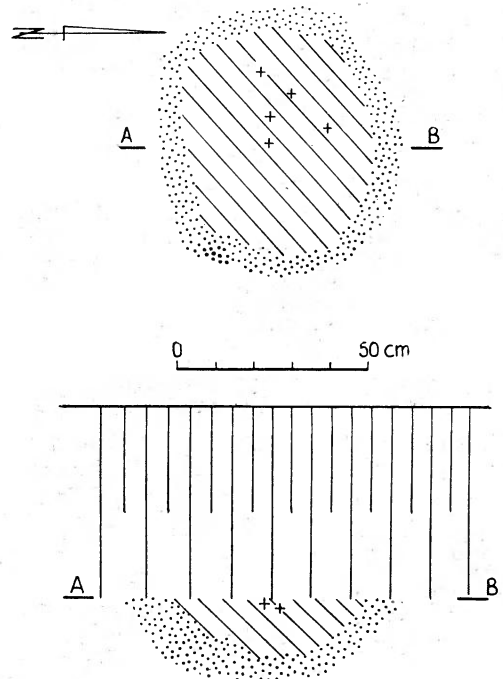
9. Częściowo uszkodzona, żelazna, jednoczęściowa zapinka czterozwojowa z górną cięciwą. Dł. 5,5 cm (Tabl. II, 21).
Datowanie: PL III.

Ryc. 9. Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Plan i profil grobu 8

Grób 9

Jamowy. Regularny, prawie kolisty zarys o średnicy 0,50 m odkryto na głębokości 0,50 m. W profilu nieckowaty, dno na głębokości 0,65 m. Wypełnisko jasnobru-

Ryc. 10. Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Plan i profil grobu 9

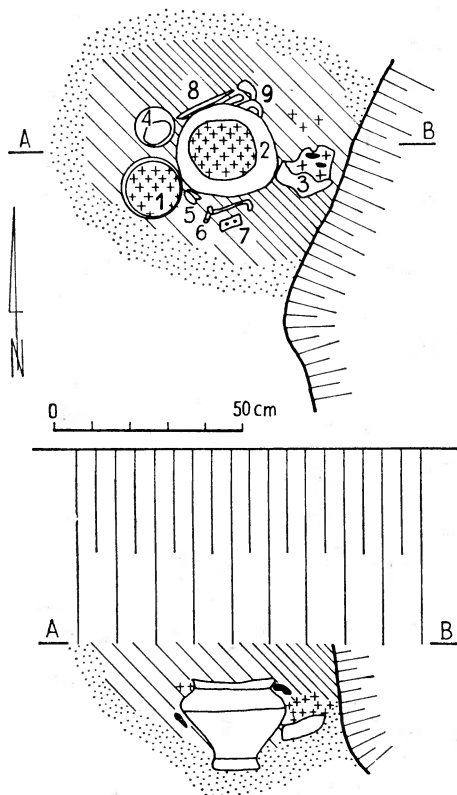
natne bez śladów stosu. W grobie znajdowało się: 1. Ponad 20 mało charakterystycznych fragmentów ceramiki. 2. Kilka przepalonych, drobnych ułamków kości.

Datowanie: późny okres lateński (?), okres rzymski (?).

Blisko grobu 9 znaleziono luźno w wykopie fragment żelaznego zardzewiałego imacza wykonanego ze sztabki o przekroju trójkątnym. Imacz jest zdobiony płytkami, dość szerokimi żłobkami, tkwią w nim dwa gwoździe z płaskokulistymi łóbkami o średn. 1 cm (Tabl. IX, 18).

Grób 10

Popielnicowy. Dość regularny zarys grobu o wymiarach $0,70 \times 0,55$ m ukazał się na głębokości 0,50 m. Profil zbliżony do półkolistego. Grób był nieznacznie uszkodzony przez ten sam wkop, co grób 6. Większa popielnica (naczynie nr 2) stała pośrodku, dno jej znajdowało się w czystym piasku poniżej wypełniska jamy grobowej. Wypełnisko to było dość ciemne, brunatne. Kości wewnątrz popielnicy były czyste, bez resztek stosu, w gro-

Ryc. 11. Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Plan i profil grobu 10. 1. Naczynie. 2. Główna popielnica. 3. Naczynie. 4. Miseczka. 5. Przęśliki. 6. Sprężynka zamka. 7. Okucie skrzynki. 8. Szydło. 9. Okucie wiadra

bie było parę węgli. Z jednej strony popielnicy, ale nieco wyżej od niej, znajdowały się dwie miseczki. Jedna z nich (naczynie nr 1) również zawierała spalone kości. Po drugiej stronie większej popielnicy (naczynie nr 2) znajdowało się skupisko ceramiki oznaczone jako naczynie nr 3 (wśród tych fragmentów znajdowało się także dużo kości). Sprężynka i okucie skrzynki leżały z jednej strony większej popielnicy, z drugiej było okucie wiadra,

dwie zapinki oraz szydło. Pomiędzy naczyniami nr 1 i nr 2 znajdowały się dwa przęśliki. W naczyniu nr 1, pomiędzy spalonymi kośćmi leżał paciorek melonowaty. W wypełnisku jamy grobowej znaleziono także pojedyncze fragmenty naczyń a także przepalone kości (Ryc. 11). 1. Niesymetryczne naczynie dwustożkowate, gładzone i czernione, zdobione głęboko rytymi liniami (naczynie nr 2). Średn. wyl. 20 cm, dna 9 cm, wys. od 16,4—18,8 cm. (Tabl. III, 1, 5). 2. Naczynie dwustożkowate, wyklejone z fragmentów (naczynie nr 3). Gładzenie staranne, barwa niejednolita, brunatna i brunatnoszara. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia, dużo drobnej miki. Naczynie to było częściowo nadpalone. Średn. wyl. 17,5 cm, dna 8,2 cm, wys. 11 cm (Tabl. III, 4). 3. Miseczka gliniana (naczynie nr 1), pęknięta, miejscami silnie przepalona. Gładzona; domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Dno wklęsłe, miseczka zdobiona żeberkami. Średn. wyl. 15 cm, wys. 5 cm (Tabl. III, 3). 4. Przepalona, gładzona gliniana miseczka (naczynie nr 4) z wklęsłym dnem. Barwa brunatna, domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Zdobiona dołkami poniżej krawędzi (Tabl. III, 6). 5. Fragmenty silnie przepalonego i zniekształconego gładzonego naczynia dwustożkowatego. Barwa brunatna, domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Dno wyodrębnione, puste od wewnątrz. Krawędź wychylona. Naczynie podobne do opisanego w punkcie 2. Średn. dna 8 cm. 6. Fragment brzegu naczynia gładzonego barwy brunatnoszarej. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia (Tabl. III, 7). 7. Fragment części przydennej naczynia gładzonego, barwy ciemnoszarej. Domieszka średnioziarnistego tłucznia. 8. Fragment wgiętego do środka dna miseczki. 9. Taśmowate, przepalone ucho naczynia gładzonego, barwy szarej; domieszka drobnoziarnistego tłucznia (w małej ilości). Z tego samego naczynia pochodzi także fragment brzuśca. 10. Dwie żelazne zapinki kapturkowate z patyną ogniową. Sprężynki przymocowane do kabłąków w następujący sposób: drut z którego wykonano sprężynkę jest przewleczony przez kabłąk, i przymocowany do niego stożkowatym guzkiem. Zapinki są inkrustowane srebrem, które miejscami jest wytopione. Dłg. 7,3 cm i 7,7 cm (Tabl. IV, 1, 2). 11. Żelazne okucie skrzynki, częściowo uszkodzone przez rdzę. Po konserwacji okazało się, że w miejscach przedziewiałych, gdzie powierzchnia została zdarta, okucie jest pokryte cienką warstwą miedzi lub brązu. Warstewka ta znajdowała się także pod powierzchnią warstwy patyny żelaznej, tak że była widoczna dopiero po odbiciu zewnętrznej warstwy. Wymiary okucia $6,7 \times 3,5$ cm (Tabl. IV, 3). 12. Żelazna sprężynka zamka skrzynki pokryta patyną ogniową. Dł. 8,1 cm (Tabl. IV, 4). 13. Szydło żelazne, dł. 13,7 cm (Tabl. III, 10). 14. Żelazne, połamane okucie wiadra. Szerokość 1,8—1,9 cm (Tabl. IV, 5—11). 15. Szkłany, przepalony paciorek melonowaty, barwy zielonkawej, średn. 1,8 cm (Tabl. III, 2). 16. Przęślik gliniany częściowo przepalony, średn. 4,7 cm (Tabl. III, 9). 17. Przepalony przęślik gliniany (Tabl. III, 8). 18. Mały stop brązowy. 19. Przepalone kości; w naczyniu nr 1 znajdowały się kości kobiety w wieku powyżej infans II; w naczyniu nr 2 znaleziono kości kobiety w wieku około 20 lat z domieszką kilku fragmentów kości masywnej budowy i silnego urzeźbienia (być może mężczyzny w wieku około 30 lat); wśród skupiska ceramiki oznaczonego jako naczynie 3 odkryto szczątki mężczyzny w wieku adultus-maturus. Ponadto w jamie grobowej wystąpiły kości mężczyzny w wieku powyżej juvenis (być

może tego samego co w naczyniu 3). Wśród spalonych kości były także kości zwierzęce. W naczyniu nr 2 znajdował się fragment kości udowej młodej owcy lub kozy; w jamie grobowej fragment kości ramiennej prawdopodobnie fragment kości udowej młodej owcy lub kozy; oraz fragment żebra zwierzęcia wielkości owcy lub kozy (oznaczenie gatunkowe niemożliwe).

Datowanie: późna faza B₂.

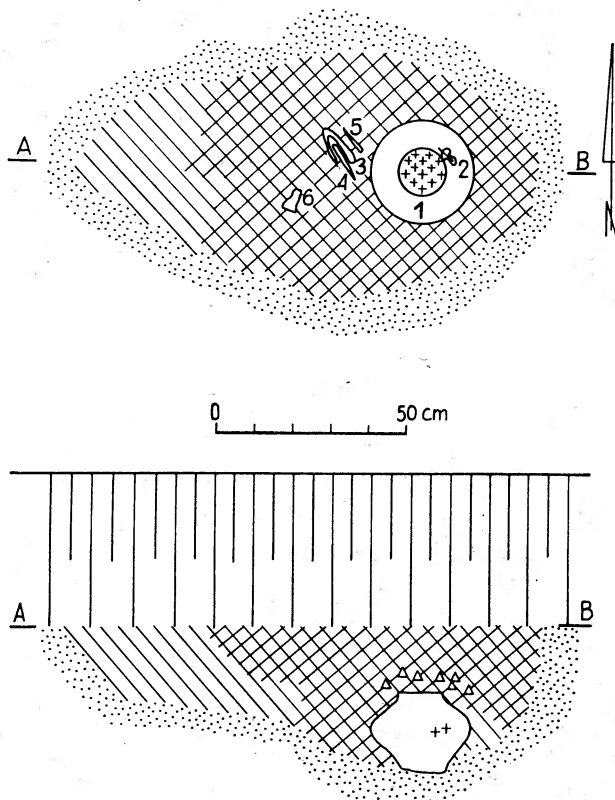
Grób 11

Zniszczony przez wkop. 1. Fragment naczynia jajowatego, być może kubka. Powierzchnie zdarte, barwa czerwona, domieszka średnio- i gruboziarnistego tłucznia (Tabl. VI, 1). 2. Dwa małe fragmenty naczynia gładzonego barwy czerwonej. 3. Parę fragmentów naczynia gładzonego barwy szarej. 4. Dwa fragmenty naczyń o powierzchniach wewnętrznych gładzonych, zewnętrznych chropowatych; jeden z nich wtórnie przepalony. 5. Kilka fragmentów naczyń silnie przepalonych.

Datowanie: późny okres lateński (?), okres rzymski (?).

Grób 12

Popielnicowy, wydłużony zarys grobu o wymiarach 1,20 × 0,60 m wystąpił na głębokości 0,40 m. Zachodnia część grobu miała jaśniejsze zabarwienie. Przekrój nieregularny; część wschodnia i środkowa były głębsze oraz intensywniej zabarwione. Popielnica stała na spodzie grobu, jej dno znajdowało się już w czystym piasku. Wszystkie zabytki znaleziono również we wschodniej

Ryc. 12. Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Plan i profil grobu 12. 1. Popielnica. 2. Sprzączka (0,55 m). 3. Grot oszczepu (0,40 m). 4. Szydło (0,40 m). 5. Nóż (0,45 m). 6. Fragment umbra (0,55 m)

części grobu. Kości występowały prawie wyłącznie w popielnicy, tylko nieliczne leżały obok niej. Zabytki metalowe znajdowały się przeważnie w górnej części grobu (na głębokości 0,40—0,50 m) z wyjątkiem sprzączki znalezionej 0,05 m nad popielnicą (Ryc. 12). 1. Popielnica dwustożkowata, gładzona i wyświecana, barwy czarnej. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia; wypalenie złe. Średn. wyl. 18 cm, dna 11,5 cm, wys. 18,2 cm (Tabl. V, 7). 2. Fragment przepalonego naczynia barwy brązowej, zdobionego ornamentem rytym oraz nakłuciami (Tabl. V, 8). 3. Mały fragment naczynia czernionego i gładzonego, zdobionego kółkiem zębąty. Domieszka drobnego tłucznia (Tabl. V, 1). 4. Fragmenty małego, cienkościennego naczynia. Barwa brązowoszara, powierzchnie gładzone, domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Średn. wyl. 7 cm, dna 4 cm (Tabl. V, 6). 5. Kilkadziesiąt fragmentów ceramiki, mocno przepalonych i zżużlonych. 6. Zapinka trąbkowata, żelazna, kabłąk zdobiony nacięciami, sprężynka na osi. Zachowana dł. 4,5 cm (Tabl. V, 4). 7. Żelazna, zardzewiała sprzączka. Dł. 5,3 cm (Tabl. V, 2). 8. Żelazny, zardzewiały grot oszczepu, rytualnie zgięty. Ostrze prawdopodobnie miało przekrój daszkowaty, tulejka spłaszczone. Dł. 22,5 cm (Tabl. V, 9). 9. Fragment zardzewiałego i pociętego przedmiotu żelaznego, prawdopodobnie umbra (Tabl. V, 3). 10. Szydło żelazne, nieco uszkodzone przez rdzę. Dł. 10,8 cm (Tabl. V, 10). 11. Nóż żelazny z dwustronnie wyodrębnionym, trzonkiem. Dł. 16,3 cm (Tabl. V, 5). 12. Spalone kości mężczyzny w wieku powyżej juvenis.

Datowanie: podokres B₁.

Grób 13

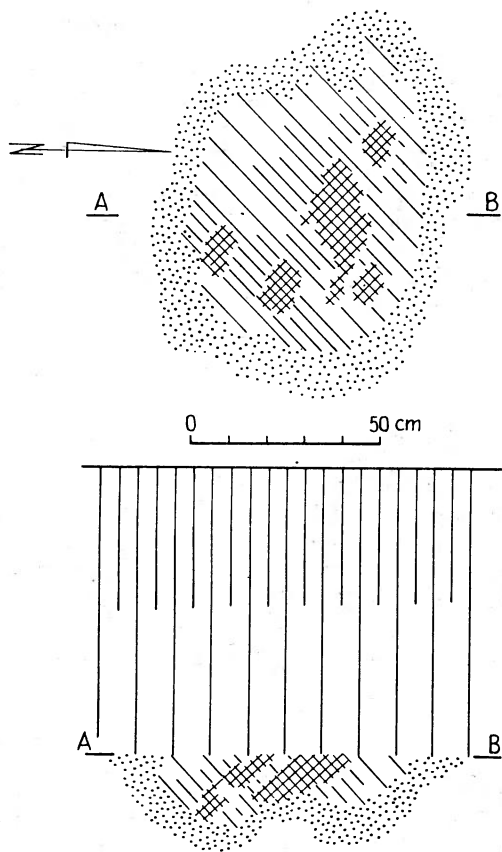
Zniszczony. Zarys wystąpił tuż pod powierzchnią ziemi, dno znajdowało się na głębokości około 0,25 m. W grobie znaleziono kilkadziesiąt fragmentów ceramiki. 1. Fragment dużego naczynia barwy brązowoczerwonej, dołem chropowatego, górą gładzonego. Domieszka średnioziarnistego tłucznia. Krawędź silnie zgrubiała, podkreślona żłobkiem. Podobny żłobek znajduje się po wewnętrznej stronie wylewu. Średn. wyl. 25 cm, dna 23 cm, wys. 24 cm (Tabl. IV, 15). 2. Fragment gładzonego, nieco przepalonego naczynia o mocno zgrubiałej krawędzi, prawdopodobnie misy. Barwa brązowoszara, domieszka drobnoziarnistego tłucznia (Tabl. IV, 17). 3. Dwa fragmenty kubka; barwa brązowa, powierzchnie zdarte, pierwotnie słabo gładzone. Domieszka drobnego i średnioziarnistego tłucznia. Średn. wyl. 11 cm (Tabl. IV, 14). 4. Fragment dolnej części naczynia, być może wyżej opisanego kubka. Średn. dna 7 cm (Tabl. IV, 13). 5. Fragment dolnej części naczynia gładzonego barwy brązowej i szarej, domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Średn. dna 8 cm (Tabl. IV, 12). 6. Fragment naczynia gładzonego, wtórnie przepalonego, barwy brązowej; domieszka drobnoziarnistego tłucznia, ornament rytym (Tabl. IV, 16). 7. Kilka fragmentów ceramiki wtórnie przepalonej.

Datowanie: PL III.

Grób 14

Jamowy. Zarys grobu o wymiarach 0,55 × 0,65 m odkryto na głębokości 0,75 m. Jama w profilu dość regularna, wypełnisko niejednorodne, na ogół dość jasne,

a tylko miejscami prawie czarne (Ryc. 13). 1. Fragment gładzonego naczynia (być może kubka), barwy jasnobrunatnej; ornament ryty i kłuty. Domieszka droбно- i średnioziarnistego tłucznia (Tabl. VI, 2). 2. Kilkadziesiąt fragmentów silnie przepalonych, zżużlonej ceramiki. 3. Fragment naczynia barwy brunatnoceglastej, po-

Ryc. 13. Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Plan i profil grobu 14

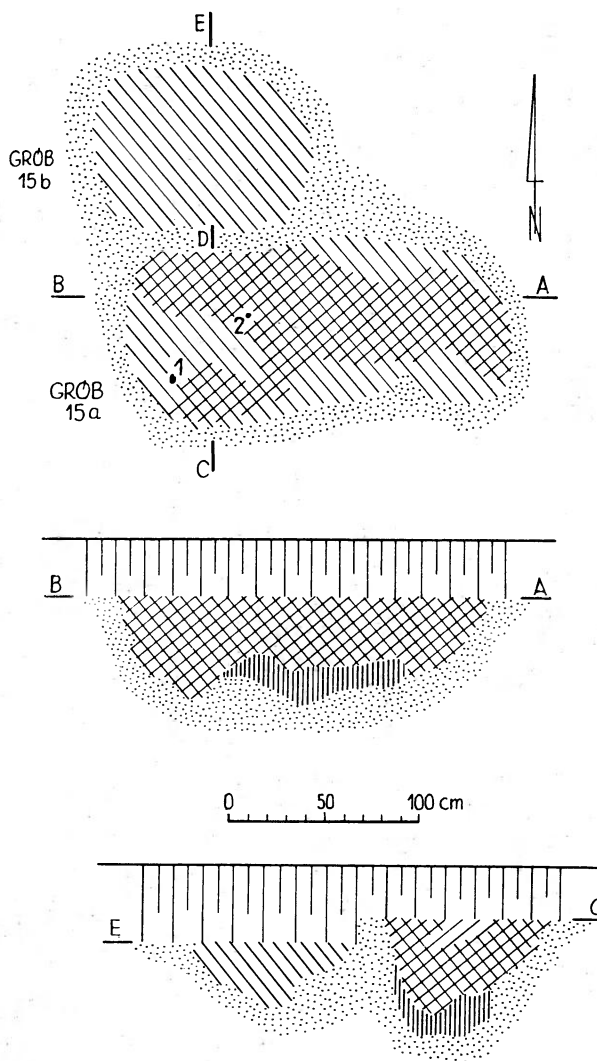
wierzchnia zewnętrzna chropowata, wewnątrz gładzone. Domieszka średnioziarnistego tłucznia. 4. Dwa jednokowe żelazne, zardzewiałe okucia pochwy miecza. Wymiary: $3,5 \times 1,5$ cm (Tabl. VI, 3, 4). 5. Przepalone kości ludzkie. Płeć nieokreślona, wiek powyżej infans II.

Datowanie: PL III (?).

Grób 15a

Jamowy. Grób ten oraz groby sąsiednie (a zwłaszcza grób 15b), odkryto na nieznacznej głębokości jako jedno wielkie zaciemnienie. Po dokładniejszym odczyszczeniu okazało się, że jest to kilka oddzielnych grobów przy czym dwa z nich leżące blisko siebie (groby 15a i b), w górnej części były rzeczywiście ze sobą połączone (plan na tej głębokości nie był rysowany), natomiast reszta grobów połączona była tylko pozornie (warstwą ziemi z popiołem, pochodzącą ze zniszczonych górnych partii grobów). Wyraźny zarys grobu 15a wystąpił na głębokości 0,30 m. Jama grobowa miała wymiary $1,90 \times 0,80$ m. Pod jamą grobową znajdowała się warstwa zorsztynizowanego piasku. Jama w profilu była prawie nieckowata, wyraźnie zagłębiona się lejowato w części zachodniej (Ryc. 14). Wypełnisko jamy intensywnie czarne, tylko

miejscami, na brzegach, jaśniejsze. 1. Ponad 20 fragmentów dużego, gładzonego naczynia. Powierzchnia ciemnoszara, wewnątrz brunatne. Domieszka droбно- i średnioziarnistego tłucznia. Średn. wyl. 20 cm (Tabl. VI, 6). 2. Fragmenty żle wypalonego naczynia barwy szarej; powierzchnie pierwotnie gładzone, obecnie zdarte. Domieszka droбноziarnistego tłucznia, ornament ryty i kłuty. Średn. wyl. 16 cm, dna 8,5 cm, przypuszczalna wys. 14,5 cm (Tabl. VI, 9). 3. Małe, gładzone naczynie, barwy ciemnoszarej. Domieszka droбноziarnistego tłucznia. Średn. wyl. 9 cm, dna 5,5 cm, wys. 7 cm (Tabl. VI, 8). 4. Dwa fragmenty kubka gładzonego, barwy szarej. Domieszka droбноziarnistego tłucznia. Średn. wyl. 13 cm (Tabl. VI, 7). Od tego naczynia pochodzi prawdopodobnie część waleczkowatego ucha. 5. Fragment dolnej części naczynia gładzonego, o barwie niejednorodnej, ciemnoszarej i czarnej; domieszka droбноziarnistego tłucznia. Średn. dna 9,5 cm (Tabl. VI, 15). 6. Fragment dolnej części żle wypalonego naczynia gładzonego. Barwa szara, domieszka droбноziarnistego tłucznia. Średn. dna 13 cm (Tabl. VI, 20). 7. Fragment dolnej części gładzonego naczynia czarnego, powierzchnia wewnętrzna zdarta. Średn. 13 cm (Tabl. VI, 11). 8. Fragment dolnej części szarego, gładzonego naczynia. Domieszka droбноziarnistego tłucznia, wypalenie żle. Średn. dna 10 cm

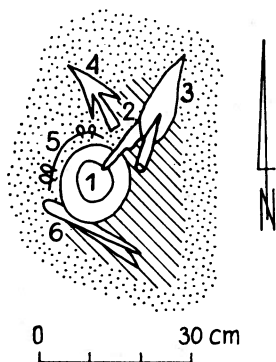
Ryc. 14. Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Plan i profile grobów 15a i 15b

(Tabl. VI, 22). 9. Fragment górnej części naczynia, zapewne misy. Gładzone powierzchnie barwy brunatnoszarej; domieszka droбноziarnistego tłucznia. Średn. 22 cm (Tabl. VI, 10). 10. Kilka fragmentów den pochodzących z naczyń gładzonych, barwy szarej lub brunatnej (Tabl. VI, 16—18, 23). 11. Mały fragment gładzonego naczynia barwy brunatnoszarej. Domieszka droбноziarnistego tłucznia. Ornament starannie ryty (Tabl. VI, 19). 12. Mały fragment naczynia gładzonego, brunatnego. Domieszka droбноziarnistego tłucznia. Ornament ryty w postaci cienkich kresiek (Tabl. VI, 14). 13. Kilkanaście fragmentów ceramiki wtórnie przepalanej, zżużonej. 14. Kilkadziesiąt mało charakterystycznych ułamków ceramiki, gładzonych; być może pochodzących z naczyń wyżej opisanych. 15. Mały fragment brzuśca naczynia chropowatego. 16. Zapinka żelazna, jednoczęściowa. Sprężynka czterowojowa, cięciwa dolna, pochewka pełna. Na kabłąku profilowany guzek. Dł. 5,5 cm (Tabl. VI, 12). 17. Uszkodzony nóż żelazny. Zachowana dł. 15,5 cm (Tabl. VI, 13). 18. Przepalone kości ludzkie i zwierzęce, z których dały się określić tylko niektóre zwierzęce. Są to: fragment kości skokowej owcy lub kozy, oraz fragment kości piszczelowej owcy lub kozy (młodej).

Datowanie: PL III (schyłek).

Grób 15b

Jamowy. Położony obok grobu 15a. Jego wyraźniejszy zarys o wymiarach $0,55 \times 0,35$ m, odkryto głębiej niż grób poprzedni, a mianowicie na głębokości 0,40 m. Dno jamy grobowej, wypełnionej szarą ziemią znajdowało się na głębokości 0,70 m (Ryc. 14). W wypełnisku znajdowały się nieliczne, bardzo drobne kości oraz kilka fragmentów ceramiki. W północno-zachodniej części grobu, na samym dnie jamy, a częściowo w żółtym piasku znaleziono przedmioty żelazne. Umbo leżało kolcem do dołu, wewnątrz niego znajdowało się krzesiwo. Obok umba leżał grot oszczepu, a pod grotem i częściowo na umbie, nóż. Obok noża znaleziono wbity w ziemię grot dziirytu. Z drugiej strony umba leżały nożyce, a między dziirytem i nożycami znajdował się, położony na boku zgięty imacz (Ryc. 15). 1. Fragment części przydennej gładzonego,

Ryc. 15. Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Plan grobu 15b na głębokości 0,70 m

czarnego naczynia, ze śladami grafitowania. Domieszka droбноziarnistego tłucznia. Średn. dna 13 cm (Tabl. VII, 7). Fragmenty tego naczynia znajdowały się także w grobie 15a (Tabl. VI, 11). 2. Trzy małe fragmenty brzuśca naczynia o powierzchni chropowatej. Domieszka śred-

nioziarnistego tłucznia, barwa żółtawobrunatna. 3. Umbo żelazne z częściowo zniszczonym kolcem i widoczną patyną ogniową. W brzegu tkwiły nity o główkach pośrednich między półkulistymi a naparstkowymi, o średnicach 1,4 cm; zachowało się ich 5 (początkowo było 6, w trzech grupach po 2 nity). Trzpienie nitów mają przekroje mniej lub więcej zbliżone do czworokątnego, przy czym zakończenie jest półkuliste. Na końcu znajdują się brązowe nakładki w postaci tarczki oraz kulki. Średn. umba 14,4 cm, wys. 12,3 cm, wys. kołnierza 2,3 cm, szerokość brzegu 1,8 cm (Tabl. VII, 5). 4. Imacz żelazny profilowany, rynienkowaty; zakończony z każdej strony trzema okrągłymi tarczkami, w których (z wyjątkiem środkowej) tkwią nity o półkulistych główkach, powleczone miedzią lub brązem. Dwa nity znajdujące się na końcach imacza mają profilowane zakończenia także powleczone brązem. Dwa pozostałe nity mają końce tylko rozklepane i zaopatrzone w brązowe tarczki. Przed płytkami na nity znajdowały się wysokie grzebienie składające się z 3 płytek, z których środkowa była również powleczona brązem. Ponadto, środek imacza jest zdobiony liniami rytymi. Dł. 20 cm (Tabl. VII, 6). 5. Żelazny grot oszczepu o krótkiej tulei i bardzo krótkim żeberku środkowym. Za żeberkiem ostre grotu jest bardzo płaskie, przekrój prawie soczewkowaty, dopiero dalej daszkowaty, a przy końcu ma przekrój prawie kwadratowy. Czubek ostrza jest spłaszczony. Tulejka ma przekrój okrągły, przy przejściu w ostrze lekko czworokątny. Nit do przytrzymywania drzewca jest z obu stron zakończony kulistymi główkami. Ostrze jest zdobione po obu stronach w identyczny sposób: dwoma kółkami inkrustowanymi srebrem, z których jedno umieszczone jest w dolnej, a drugie w górnej części. Dł. 22,3 cm, średn. tulei 2 cm (Tabl. VII, 1). 6. Żelazny, zardzewiały grot dziirytu z dość krótką tulejką. Ostrze o przekroju daszkowatym, tulejka zdobiona profilowanym pierścieniem. Przekrój tulejki zbliżony do czworobocznego, przy wylocie okrągły. Dł. 16,3 cm, średn. tulejki 1,8 cm (Tabl. VII, 2). 7. Nożyce żelazne z patyną ogniową, nieco zardzewiałe. Kabłąk uformowany kolisto, na obu brzegach zdobiony pojedynczą, rytą linią. Dł. 22 cm (Tabl. VII, 8). 8. Nóż żelazny, nieco zardzewiały, ze śladami patyny ogniowej. Dł. 14,4 cm (Tabl. VII, 4). 9. Krzesiwo żelazne, zardzewiałe. Dł. 10 cm (Tabl. VII, 3). 10. Dwa fragmenty przepalonego krzemienia. 11. Bardzo nieliczne, drobne fragmenty kości.

Dataowanie: podokres B₁.

Grób 16

Zniszczony w górnej części. Wyraźny zarys grobu o wymiarach $0,90 \times 0,70$ m wystąpił na głębokości 0,40 m. Dno na głębokości 0,48 m. Wypełnisko jednolite, ciemnoszare. 1. Niecharakterystyczny fragment naczynia niegładzonego, barwy brunatnej. 2. Fragment okucia (?) z blachy brązowej. Szer. 2,2 cm (Tabl. VI, 5). 3. Drobny fragment przepalanej kości.

Datowanie: okres rzymski (?).

Grób 17

Jamowy, częściowo uszkodzony przez wkop. Wyraźny zarys jamy grobowej o długości 1,40 m uchwyciono na głębokości 0,40 m. Wypełnisko czarne, tylko w części

północnej jaśniejsze. 1. Fragment górnej części naczynia gładzonego, barwy szarej, wtórnie przepalony. Krawędź zgrubiała, ornament ryty i kłuty, słabo czytelny. Domieszka średnioziarnistego tłucznia. Średn. 13 cm (Tabl. V, 12). 2. Fragment naczynia gładzonego, brunatnego, o wnętrzu w ciemne plamy. Domieszka średnioziarnistego tłucznia. Średn. około 26 cm (Tabl. V, 11). 3. Fragment naczynia gładzonego, zniekształconego na skutek przepalenia. Domieszka gruboziarnistego tłucznia. Średn. około 7 cm (Tabl. V, 16). 4. Fragment górnej części naczynia gładzonego, barwy ceglastej. Wnętrze odbite, domieszka średnioziarnistego tłucznia (Tabl. V, 17). 5. Fragment naczynia gładzonego barwy szarej. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Krawędź podkreślona linią rytą. Średn. około 20 cm (Tabl. V, 19). 6. Fragment naczynia misowatego, gładzonego, nieco przepalonego. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia (Tabl. V, 13). 7. Fragment naczynia przepalonego o niewyodrębnionej krawędzi (Tabl. V, 14). 8. Fragment dna naczynia gładzonego. Barwa niejednolita, brunatna i szara. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Średn. 12 cm (Tabl. V, 18). 9. Fragment dna naczynia starannie gładzonego, barwy brunatnej z ciemnoszarym wnętrzem. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Średn. 8 cm (Tabl. V, 15). 10. Fragment naczynia grubościennego (1 cm) chropowatego, barwy brunatnej. Domieszka średnioziarnistego tłucznia. 11. Kilka mało charakterystycznych wtórnie przepalonych ułamków ceramiki. 12. Fragment zardzewiałego umbera żelaznego (Tabl. V, 20). 13. Bardzo nieliczne spalone kości.

Datowanie: PL III.

Grób 18

Zniszczony, na wtórym złożu we wkopie. Prawdopodobnie został zniszczony podczas amatorskich badań.

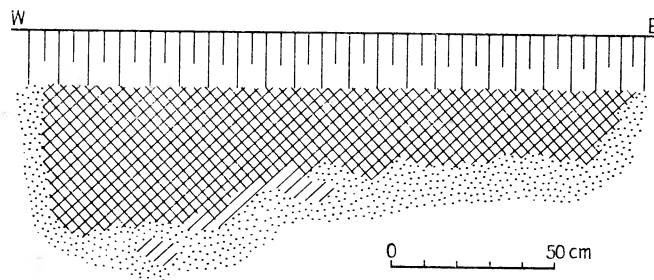
1. Fragment dna i części przydennej naczynia cienkościennego, bardzo starannie gładzonego, barwy jasnobrunatnej. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia (Tabl. VII, 11). 2. Fragment dna naczynia cienkościennego, gładzonego, barwy ciemnoszarej. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia (Tabl. VII, 12). 3. Fragmenty naczynia gładzonego, barwy czerwonej. Domieszka średnio- i gruboziarnistego tłucznia. 4. Fragment naczynia gładzonego, barwy czerwobrunatnej. Mała ilość drobnoziarnistego tłucznia. Ornament ryty i kłuty. 5. Dwa fragmenty naczynia o silnie wydętym brzuścu, gładzonego starannie. Barwa niejednolita, brunatna i szara, domieszka drobnoziarnistego tłucznia (Tabl. VII, 9, 10). 6. Fragmenty ceramiki wtórnie przepalonych, niektóre zżużłone. 7. Osełka kamienna ze śladami użytkowania. Wymiary 7,7 × 3,4 cm (Tabl. VII, 13).

Datowanie: PL III.

Grób 19

Jamowy. Zarys grobu o długości 1,70 m odkryto na głębokości 0,15 m. Wypełnisko jednolite, intensywnie czarne (Ryc. 16). Grób nie był wybrany do końca, ponieważ część jego znajdowała się pod starą sosną. 1. Kilkanaście fragmentów naczynia gładzonego, barwy szarej. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Fragmenty pochodzące z górnej części tego naczynia są od wewnątrz prze-

palone. Średn. dna 9 cm (Tabl. VII, 16). 2. Kilka fragmentów naczynia gładzonego, barwy czarnej. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia (Tabl. VII, 19). 3. Kilkanaście fragmentów naczynia gładzonego, barwy brunatnej. Domieszka średnioziarnistego tłucznia. Średn. wyl. 15 cm (Tabl. VII, 15). 4. Kilkanaście fragmentów naczynia bar-

Ryc. 16. Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Profil grobu 19 po linii wschód-zachód

wy czerwobrunatnej, gładzonego niestarannie. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia (Tabl. VII, 20). 5. Fragment naczynia gładzonego, barwy szarobrunatnej, zdobionego żłobkiem. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia (Tabl. VII, 17). 6. Fragment wyodrębnionej nóżki naczynia bardzo starannie gładzonego. Wnętrze barwy szarej, powierzchnia zewnętrzna zdarta. Mała ilość drobnoziarnistego tłucznia (Tabl. VII, 14). 7. Fragment dolnej części naczynia gładzonego niestarannie. Barwa brunatna, wewnątrz szara. Domieszka średnioziarnistego tłucznia. Średn. 8,5 cm. 8. Parę fragmentów naczynia o powierzchni chropowatej, barwy szarej. Domieszka średnioziarnistego tłucznia. 9. Kilkadziesiąt fragmentów ceramiki wtórnie przepalonych, część fragmentów zżużłona. 10. Żelazny, zardzewiały nit lub gwóźdź z płaską główką o średn. 2,3 cm (Tabl. VII, 18). 11. Nieliczne fragmenty spalonych kości ludzkich osobnika w wieku powyżej juvenis.

Datowanie: PL III/B₁.

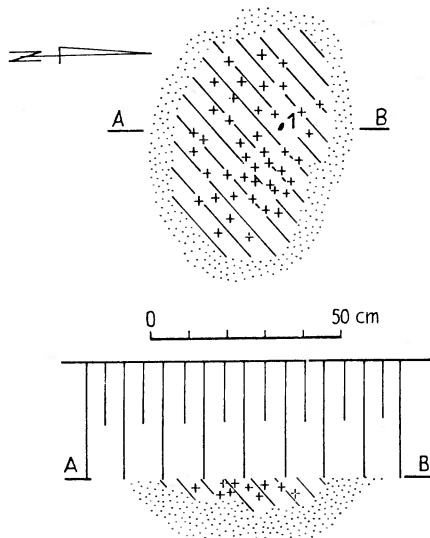
Grób 20

Jamowy. Zarys grobu o wymiarach 0,55 × 0,40 m ukazał się na głębokości 0,30 m. Grób był bardzo płytki, prawdopodobnie zniszczony w górnej części. Wypełnisko jednolite, jasnobrunatne; brak resztek stosu. Duża ilość przepalonych kości (Ryc. 17). 1. Zniekształcony w ogniu fragment naczynia gładzonego, barwy szarej. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Naczynie zdobione było pionowymi żłobkami (Tabl. IX, 1). 2. Fragment częściowo przepalonego naczynia o niewyodrębnionej krawędzi. Powierzchnie gładzone, barwa brunatna, domieszka średnioziarnistego tłucznia. 3. Fragment gładzonego kubka (?) barwy brunatnej. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia. 4. Fragment dna naczynia wykonanego dość niestarannie. Domieszka średnio- i gruboziarnistego tłucznia. Średn. 8 cm (Tabl. IX, 3). 5. Fragment dolnej części naczynia chropowatego, barwy brunatnej. Domieszka średnioziarnistego tłucznia (Tabl. IX, 4). 6. Kilkadziesiąt fragmentów silnie przepalonych ceramiki. 7. Kółko żelazne wykonane z drutu o niejednorodnej grubości i przekroju, który jest miejscami kolisty, a miejscami czworoboczny. Średn. 3,9 cm (Tabl. IX, 2). 8. Spalone kości; być może

mężczyzny w wieku adultus — wczesny maturus. Wśród spalonych kości znajdowała się także kość małego ptaka.

Datowanie: podokres B₁(?).

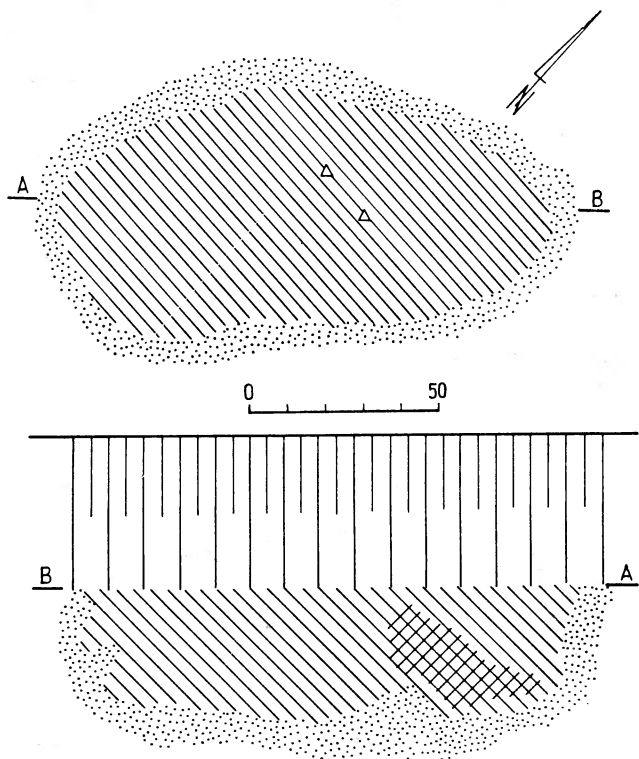
Wkop obok grobu 20. Zawierał kilkanaście fragmentów ceramiki, głównie przepalanej, oraz trochę przepalonych kości.

Ryc. 17. Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Plan i profil grobu 20

Grób 21

Jamowy. Wydłużony zarys o wymiarach 1,30 × 0,60 m wystąpił na głębokości 0,40 m (Ryc. 18). Wypełnisko dość niejednolite, na ogół szare, miejscami czarne,

Ryc. 18. Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Plan i profil grobu 21

z dużą ilością popiołu, drobnych węgli drzewnych i śladów kości. W grobie znaleziono kilkanaście mało charakterystycznych ułamków ceramiki.

Datowanie: PL III (?), okres rzymski (?).

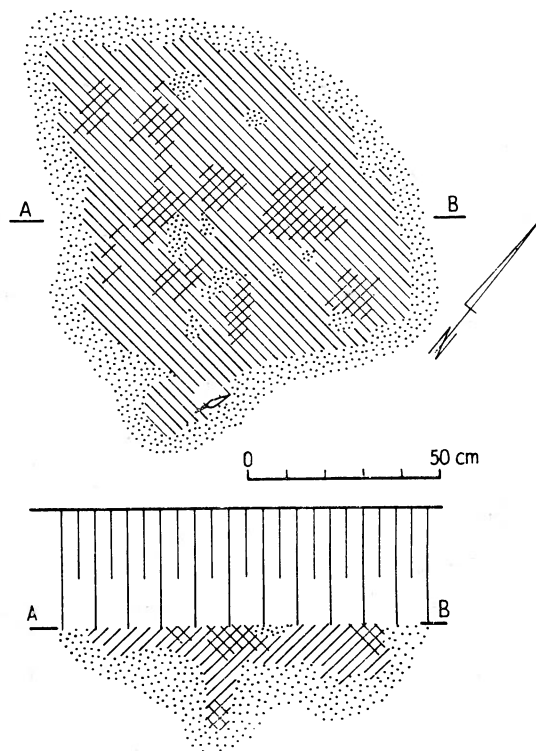
Grób 22

Jamowy. Zarys grobu o wymiarach 0,50 × 0,30 m ukazał się na głębokości 0,30 m. Północna część grobu była płytka, południowa głębsza. Wypełnisko jasnobrunatne, tylko miejscami przyszarzałe. 1. Pięć fragmentów silnie przepalonych, zżużłonego naczynia. Domieszka średnio- i gruboziarnistego tłucznia. 2. Mały fragment naczynia gładzonego, barwy brunatnej. Domieszka średnio- i gruboziarnistego tłucznia. 3. Nieliczne spalone kości ludzkie osobnika w wieku powyżej juvenis.

Datowanie: PL III (?), okres rzymski (?).

Grób 23

Jamowy. Nieregularny zarys grobu o wymiarach 0,90 × 0,80 m wystąpił na głębokości 0,30 m. Wypełnisko niejednolite, miejscami prawie czarne, z dużymi wkładami jasnego piasku (Ryc. 19). Przy krawędzi jamy grobowej, na głębokości 0,56 m był wbity ukośnie nóż.

Ryc. 19. Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Plan i profil grobu 23. 1. Nóż (0,56 m)

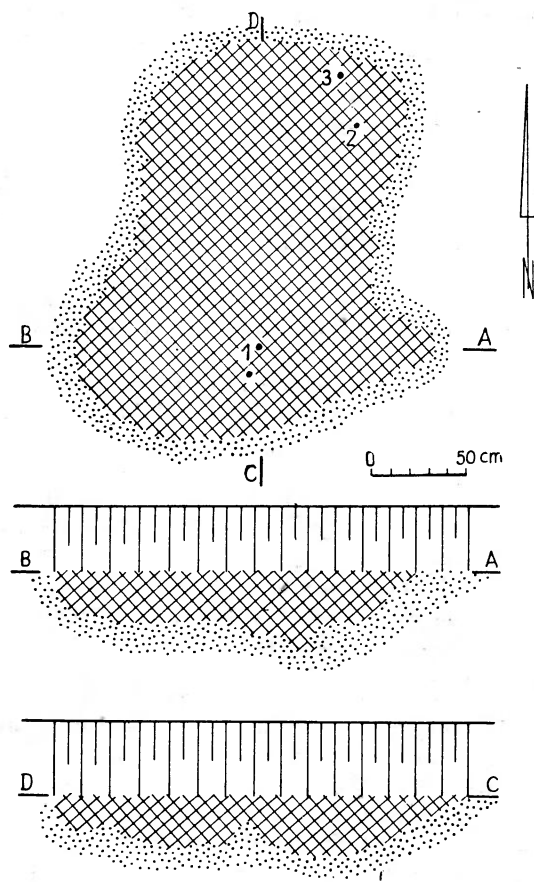
1. Dwa fragmenty naczynia gładzonego barwy szarej i brunatnej. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Ornament ryty i kłuty (Tabl. IX, 11, 13). 2. Fragment naczynia o powierzchni szorstkiej, barwy brunatnej; domieszka średnioziarnistego tłucznia. 3. Kilka ułamków mało charakterystycznych pochodzących z brzuśców naczyń. 4. Kilkanaście fragmentów ceramiki wtórnie przepalanej.

5. Nóż żelazny, z żelazną ornamentowaną skuwką, uszkodzony przez rdzę, z ułamanym na końcu trzonkiem. Dł. 14,3 cm (Tabl. IX, 12). 6. Spalone kości osobnika w wieku powyżej adultus.

Datowanie: PL III/B₁.

Grób 24a,b

Jamowy. Podwójny. Niezbyt regularny zarys o długości 2 m i maksymalnej szerokości 1,80 m ukazał się na głębokości 0,34 m. Wypełnisko jednolite czarne. Z profilu wynika, że mógł to być grób podwójny (Ryc. 20).

Ryc. 20. Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Plan i profile grobu 24. 1. Klucz (0,34 m). 2. Gwóźdź (0,56 m). 3. Stopiony przedmiot brązowy

Jako materiał z grobu 24a wydzielono zabytki z ćwiartek: południowo-wschodniej i południowo-zachodniej oraz z południowej części ćwiartki północno-wschodniej; jako grób 24b — zabytki z północnej części ćwiartki północno-wschodniej, natomiast ogólnie jako grób 24 — materiał z północno-zachodniej ćwiartki grobu kopanej na początku, zanim profil wskazał na możliwość istnienia dwóch grobów. Podział na groby a i b dokonano na podstawie profilu CD, ponieważ poza tym, tylko duże rozmiary grobu mogły przemawiać za tym, że jest to grób podwójny. Natomiast nie potwierdzał tego jednolicie czarny charakter wypełniska.

Grób 24. 1. Fragment naczynia gładzonego, barwy brunatnej, nieco przepalonego. Domieszka drobnziarnistego tłucznia. Średn. 13 cm (Tabl. VIII, 1). 2. Fragment dwustożkowatego naczynia z odbitą listwą. Lepiej zachowa-

wany fragment tego naczynia pochodzi z grobu 24a. 3. Fragment kubka (?) częściowo przepalonego. Powierzchnie gładzone, barwa szara, domieszka średnioziarnistego tłucznia. Średn. 10 cm (Tabl. VIII, 2). 4. Dwa fragmenty naczynia gładzonego, barwy szarej, jeden z nich silnie przepalony. Domieszka drobnziarnistego tłucznia (Tabl. VIII, 9). 5. Kilka fragmentów naczynia gładzonego, barwy brunatnej, o słabo wyodrębnionej krawędzi. Domieszka drobnziarnistego tłucznia (Tabl. VIII, 4). 6. Fragment górnej części naczynia gładzonego barwy brunatnej. Domieszka drobnziarnistego tłucznia. 7. Fragment gładzonego naczynia, barwy ciemnoszarej. Krawędź profilowana, domieszka drobnziarnistego tłucznia (Tabl. VIII, 12). 8. Fragmenty naczynia gładzonego, barwy brunatnej. Domieszka drobnziarnistego tłucznia. Zdobione liniami rytymi i wyciskanimi dołkami (Tabl. VIII, 3, 6). 9. Fragment naczynia gładzonego, szarego. Domieszka średnioziarnistego tłucznia. Zdobiony liniami rytymi i nakłuciami (Tabl. VIII, 7). 10. Fragment przepalonego ucha; powierzchnie gładzone, barwy brunatnej. Domieszka średnioziarnistego tłucznia (Tabl. VIII, 5). 11. Fragment pustej od środka nóżki cienkościennego naczynia gładzonego barwy ciemnoszarej (Tabl. VIII, 11). 12. Fragment dolnej części naczynia gładzonego, jasnobrunatnego na powierzchni, szarego wewnątrz. Tłuczeń niejednolite od drobno- do gruboziarnistego. Średn. 11 cm (Tabl. VIII, 10). 13. Kilkadziesiąt mało charakterystycznych fragmentów naczyń, przeważnie gładzonych, tylko nieliczne chropowate. 14. Około 20 fragmentów naczyń silnie przepalonych i zżużlonych. 15. Zardzewiały gwóźdź żelazny, średn. główki 1,1 cm (Tabl. VIII, 8). 16. Mała bryłka polepy. 17. Spalone kości ludzkie, osobnika w wieku powyżej infans I.

Grób 24a. 1. Fragmenty naczynia gładzonego, o niewyodrębnionej krawędzi, barwie brunatnoszarej, domieszce drobnziarnistego tłucznia. Średn. 13 cm (Tabl. VIII, 16). 2. Fragment kubka (?) gładzonego, barwy brunatnej, częściowo przepalonego. Domieszka drobnziarnistego tłucznia. Średn. 10 cm (Tabl. VIII, 18). 3. Fragment naczynia gładzonego, czarnego, ze śladami grafitowania. Domieszka drobnziarnistego tłucznia. Zdobione plastycznym, ornamentowanym walcem. Średn. 21 cm (Tabl. VIII, 14). 4. Fragment naczynia gładzonego, częściowo przepalonego, barwy brunatnoszarej. Domieszka drobnziarnistego tłucznia (Tabl. VIII, 23). 5. Fragment naczynia gładzonego, barwy brunatnoszarej. Domieszka drobnziarnistego tłucznia. Ornament rytymi i klutymi. 6. Około 40 fragmentów naczynia czarnego, gładzonego, ze śladami grafitowania. Domieszka drobnziarnistego tłucznia. Niektóre fragmenty zdobione liniami rytymi, dołkami oraz nakłuciami (Tabl. VIII, 22, 17). 7. Część dna naczynia gładzonego. Barwa szara, domieszka drobnziarnistego tłucznia. Średn. 6,5 cm (Tabl. VIII, 21). 8. Nieco nadpalony fragment dna naczynia. Powierzchnie gładzone, barwa brunatna. Domieszka drobnziarnistego tłucznia. Średn. 8 cm (Tabl. VIII, 19, 20). 9. Około 30 fragmentów ceramiki, drobnych i mało charakterystycznych, przeważnie gładzonych; tylko nieliczne chropowate, część wtórnie przepalona. 10. Żelazny, zardzewiały klucz o dwóch ząbkach (Tabl. VIII, 15). 11. Fragment stopionego brązu (Tabl. VIII, 13). 12. Spalone kości mężczyzny w wieku maturus.

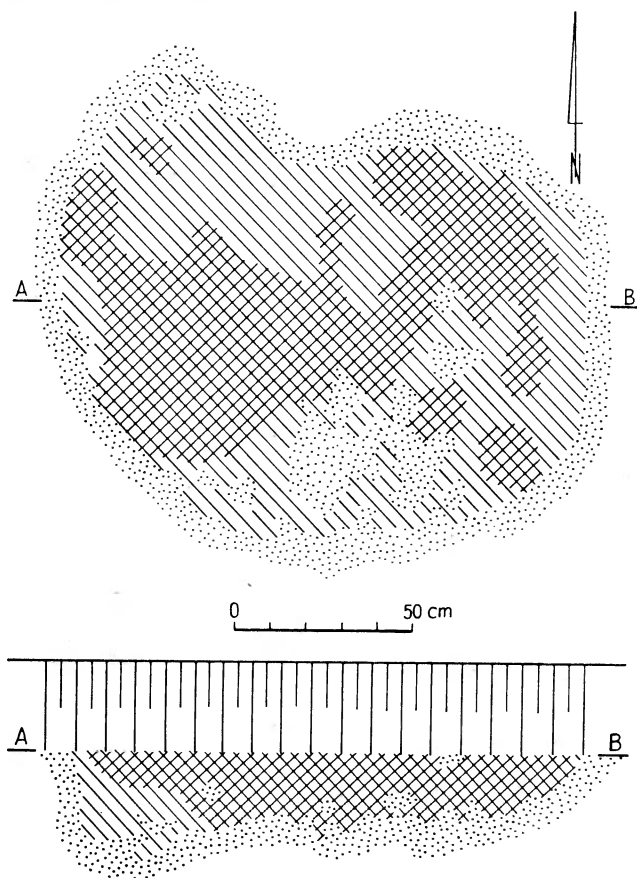
Datowanie: podokres B₁.

Grób 24b. 1. Fragment górnej części gładzonego naczynia barwy ceglastej. Domieszka drobnociarnistego tłucznia w niewielkiej ilości. Ornament ryty i wyciskany (Tabl. IX, 10). 2. Fragment lekko przepalonego naczynia o niewyodrębnionej krawędzi, gładzonego niestannie. Barwa brązowa, domieszka drobno- i średnociarnistego tłucznia. 3. Fragment naczynia gładzonego o wyodrębnionej, lekko zgrubiałej krawędzi. Domieszka drobnociarnistego tłucznia. 4. Fragment gładzonego naczynia barwy czerwonej, zdobionego liniami rytymi i nakłuciami. Domieszka drobnociarnistego tłucznia. Średn. 12 cm (Tabl. IX, 9). 5. Fragment dolnej części naczynia z wyodrębnioną nóżką. Powierzchnia gładzona barwy brązowej. Domieszka drobnociarnistego tłucznia. Średn. 12 cm (Tabl. IX, 7). 6. Około 20 mało charakterystycznych fragmentów ceramiki, na ogół gładzonych. 7. Stopiony przedmiot brązowy (Tabl. IX, 8). 8. Część igły żelaznej. Zachowana dł. 6,8 cm (Tabl. IX, 5). 9. Gwóźdź żelazny z prawie półkulistą główką, o średnicy 1,5 cm (Tabl. IX, 6). 10. Gładzik (?) kamienny. 11. Spalone kości ludzkie, nie nadające się do określenia.

Datowanie: podokres B₁(?).

Grób 25

Jamowy. Nieregularny zarys grobu o długości 1,45 m ukazał się na głębokości 0,25 m. Wypełnisko niejednorodne, czarne, z dużymi wkładami żółtego piasku. W zachodniej części jamy, przy jej dnie wypełnisko jaśniejsze, barwy szarej (Ryc. 21). 1. Część miseczki o starannie

Ryc. 21. Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Plan i profil grobu 25

gładzonej powierzchni, barwy jasnobrunatnej. Domieszka drobnociarnistego tłucznia. Średn. 8 cm (Tabl. IX, 15). 2. Fragment naczynia gładzonego, lekko przepalonego. Barwa brązowoszara, domieszka drobnociarnistego tłucznia (Tabl. IX, 19). 3. Fragment naczynia gładzonego, jasnobrunatnego, o niewyodrębnionej krawędzi. Domieszka drobnociarnistego tłucznia. 4. Fragment cienkościennego, gładzonego naczynia barwy brązowej. Domieszka drobnociarnistego tłucznia (Tabl. IX, 17). 5. Fragment naczynia gładzonego, barwy ciemnoszarej. Brak domieszki. Ornament głęboko ryty (Tabl. IX, 16). 6. Fragment wałeczkowatego ucha naczynia wtórnie przepalonego. 7. Fragment dolnej części naczynia gładzonego, powierzchnie zdarte. Domieszka drobnociarnistego tłucznia. Średn. 8 cm. 8. Kilkadziesiąt fragmentów ceramiki, mniej lub więcej przepalonych, niektóre zżużone.

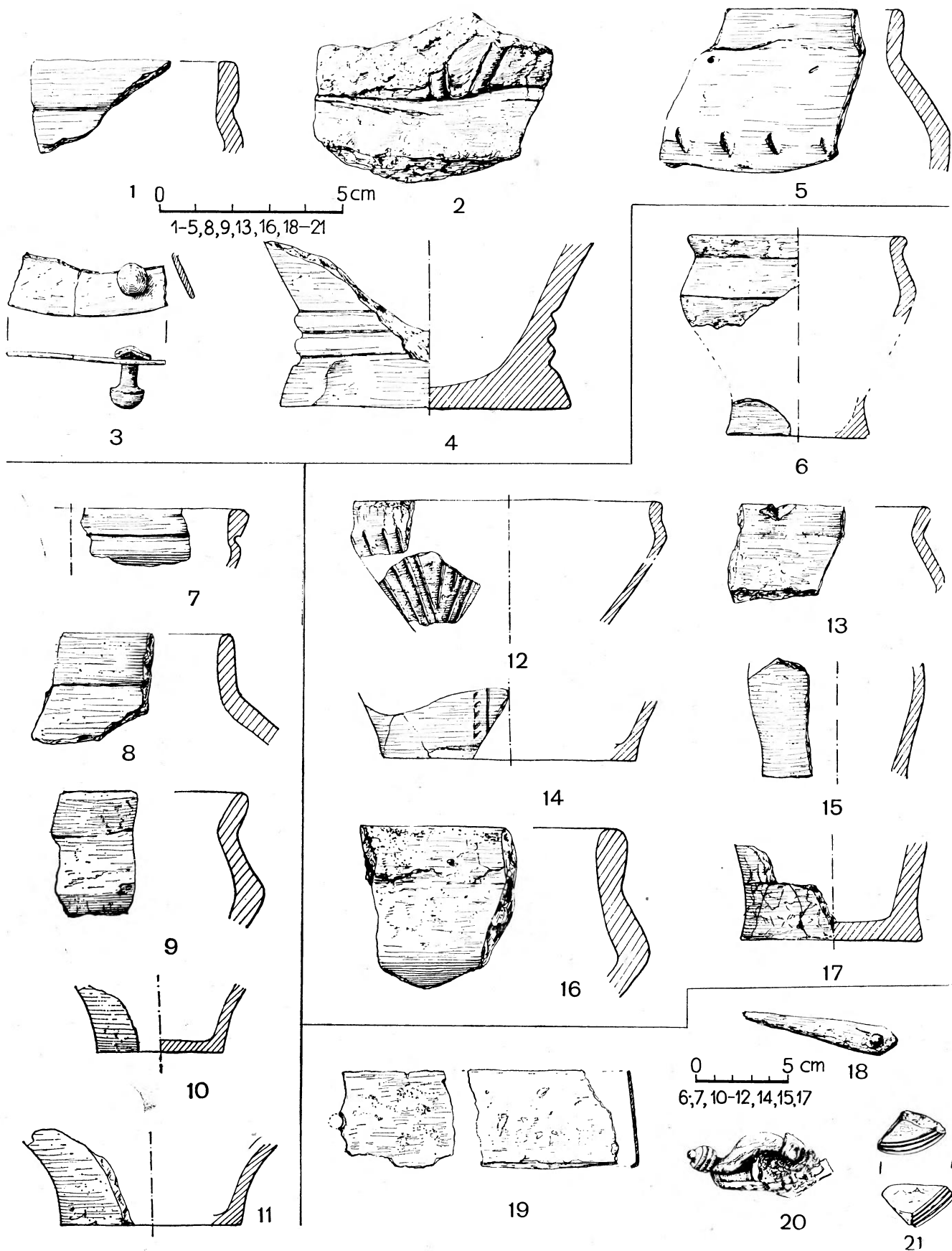
Datowanie: podokres B₁(?).

Obok grobu 25 znajdował się mały dołek o średnicy 0,50 m i głębokości 0,20 m. Wypełnisko jasnobrunatne. 1. Kilkanaście przepalonych fragmentów ceramiki. 2. Żelazny grot strzały, dł. 12,3 cm, szer. ostrza 2,2 cm, średn. tulejki 1 cm (Tabl. IX, 14).

Zabytki pochodzące z wykopów

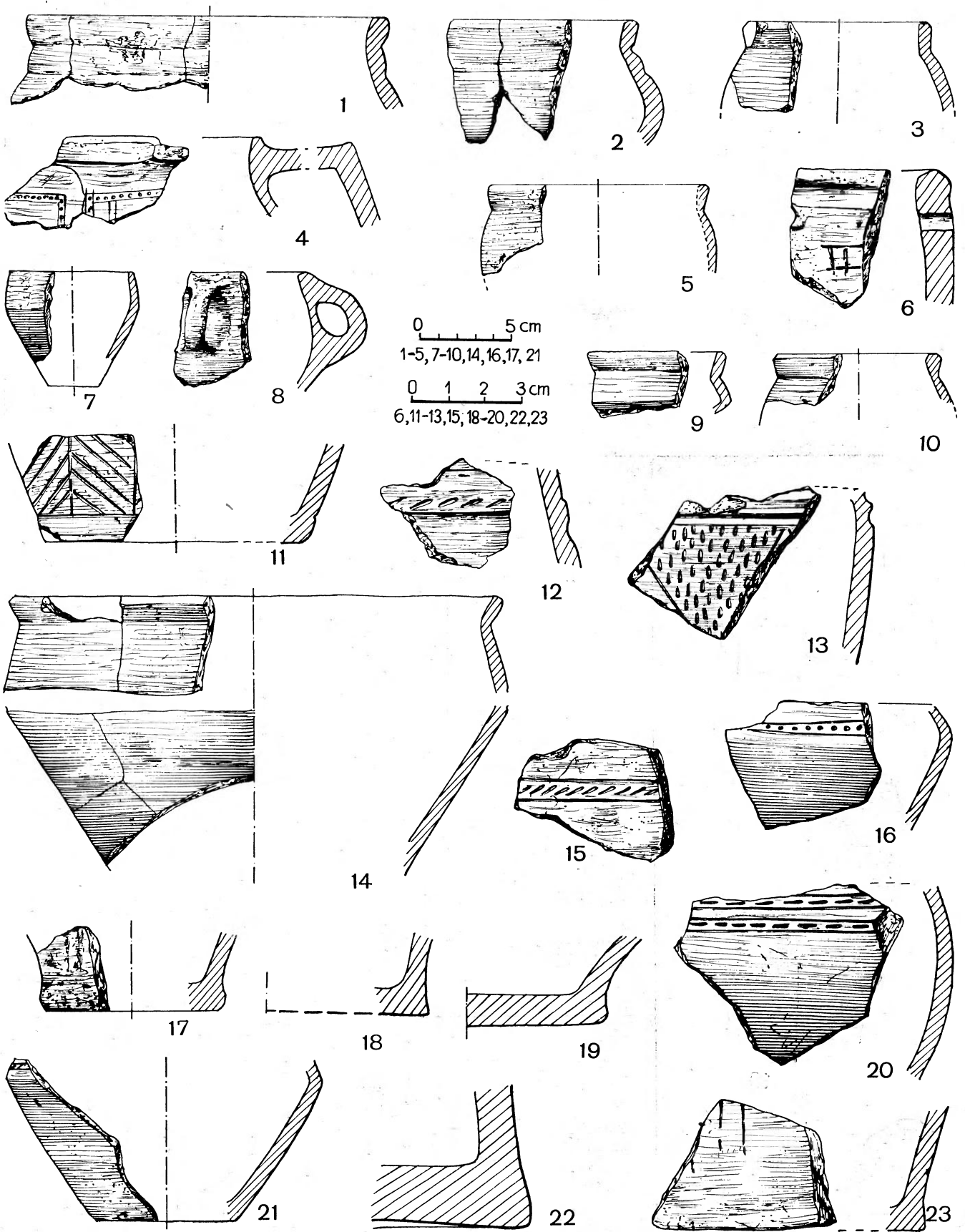
Znaleziono w nich około 1000 fragmentów ceramiki, w tym część wtórnie przepalonej. Wśród zabytków wyróżniono: 1. Fragment naczynia gładzonego, przepalonego. Domieszka drobnociarnistego tłucznia (Tabl. XII, 3). 2. Fragment gładzonego naczynia barwy jasnobrunatnej. Prawie całkowity brak domieszki (Tabl. XII, 4). 3. Fragment naczynia gładzonego, barwy ceglasczerwonej. Domieszka drobnociarnistego tłucznia. Ornament ryty i kluty (Tabl. XII, 1). 4. Fragmenty przepalonego, gładzonego naczynia, zdobionego ornamentem plastycznym (Tabl. XII, 2). 5. Fragment gładzonej, jasnobrunatnej miseczki. Domieszka średnio- i drobnociarnistego tłucznia. Ornament ryty i nakłuwany. Średn. 9 cm (Tabl. X, 15). 6. Fragment gładzonego, przepalonego naczynia o słabo wyodrębnionej krawędzi (Tabl. X, 16). 7. Fragment dużego naczynia o powierzchni częściowo chropowatej. Domieszka średnio- i grubociarnistego tłucznia. Barwa ceglasta. Średn. 27 cm (Tabl. X, 14). 8. Fragment brzośca naczynia wykonanego bardzo starannie. Barwa jasna, kremowa. Brak domieszki (Tabl. XI, 7). 9. Fragment obtaczanego naczynia wczesnośredniowiecznego. 10. Fragmenty den naczyń gładzonych (Tabl. XI, 18, 19, 22). 11. Fragment dolnej części naczynia obmazywanego. Barwa brązowa, domieszka średnio- i grubociarnistego tłucznia. Średn. dna 10 cm (Tabl. XI, 17). 12. Fragment kubka o powierzchni słabo gładzonej, barwy brązowej. Domieszka średnociarnista (Tabl. XI, 8). 13. Fragment gładzonego naczynia, barwy brązowej. Domieszka drobnociarnistego tłucznia. Średn. 7 cm (Tabl. XI, 7). 14. Fragmenty naczynia gładzonego, barwy brązowoczerwonej. Domieszka drobnociarnistego tłucznia. Średn. wyl. 12 cm (Tabl. XI, 5). 15. Fragment naczynia gładzonego, przepalonego. Barwa brązowa, domieszka drobno- i średnociarnistego tłucznia (Tabl. XI, 2). 16. Fragment naczynia gładzonego barwy brązowej, częściowo zniekształcony w ogniu. Domieszka drobnociarnistego tłucznia. Średn. 20 cm (Tabl. XI, 1). 17. Fragment gładzonego, zniekształconego w ogniu naczynia. Barwa brązowa, domieszka drobnociarnistego tłucznia

TABLICA I

Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Grób 2 (1-5). Grób 5 (7-11). Grób 7 (6, 12-17). Grób 4 (18-21)

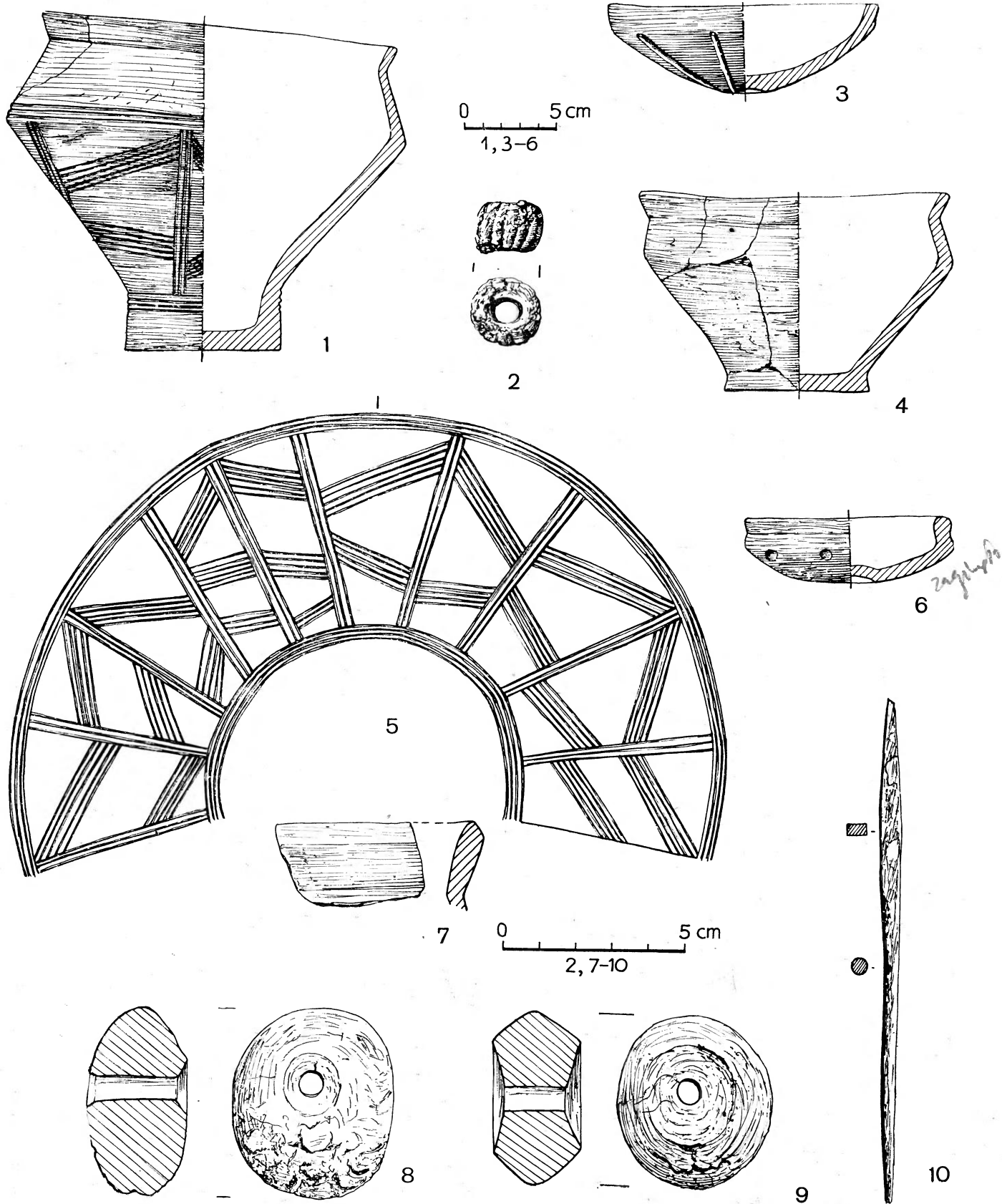
TABLICA II

Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Grób 6 (1-17). Grób 8 (18-23)

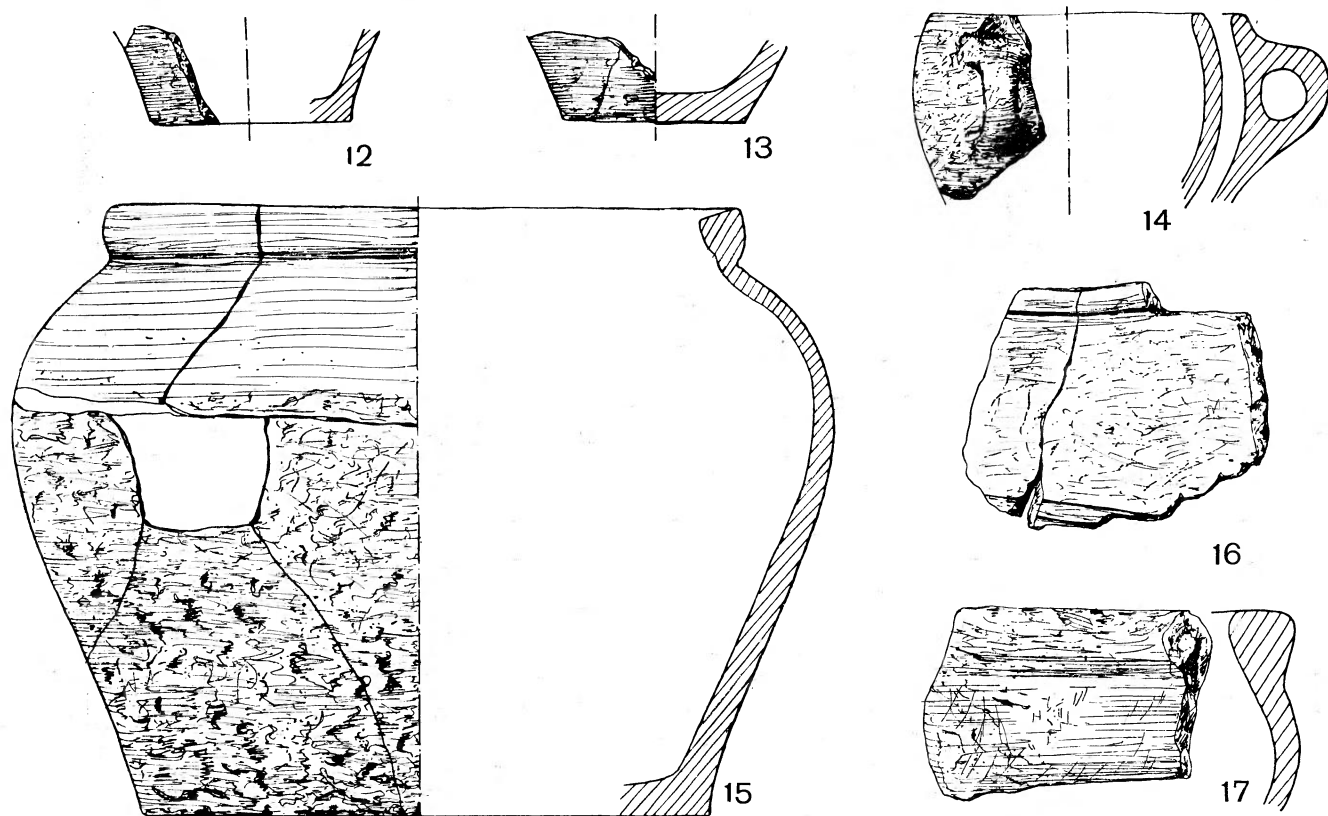
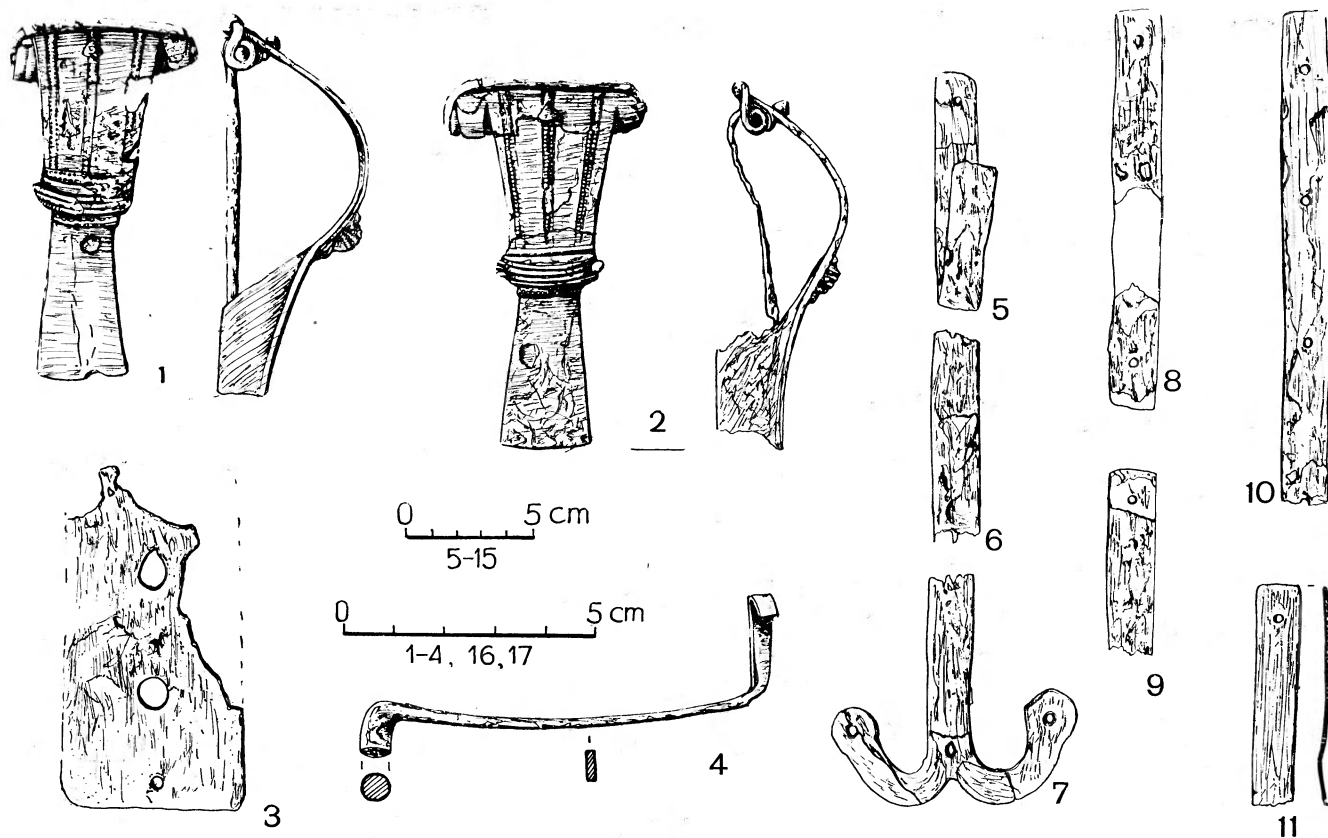
partonem tabl. XI (ceramika i łyżce)

TABLICA III

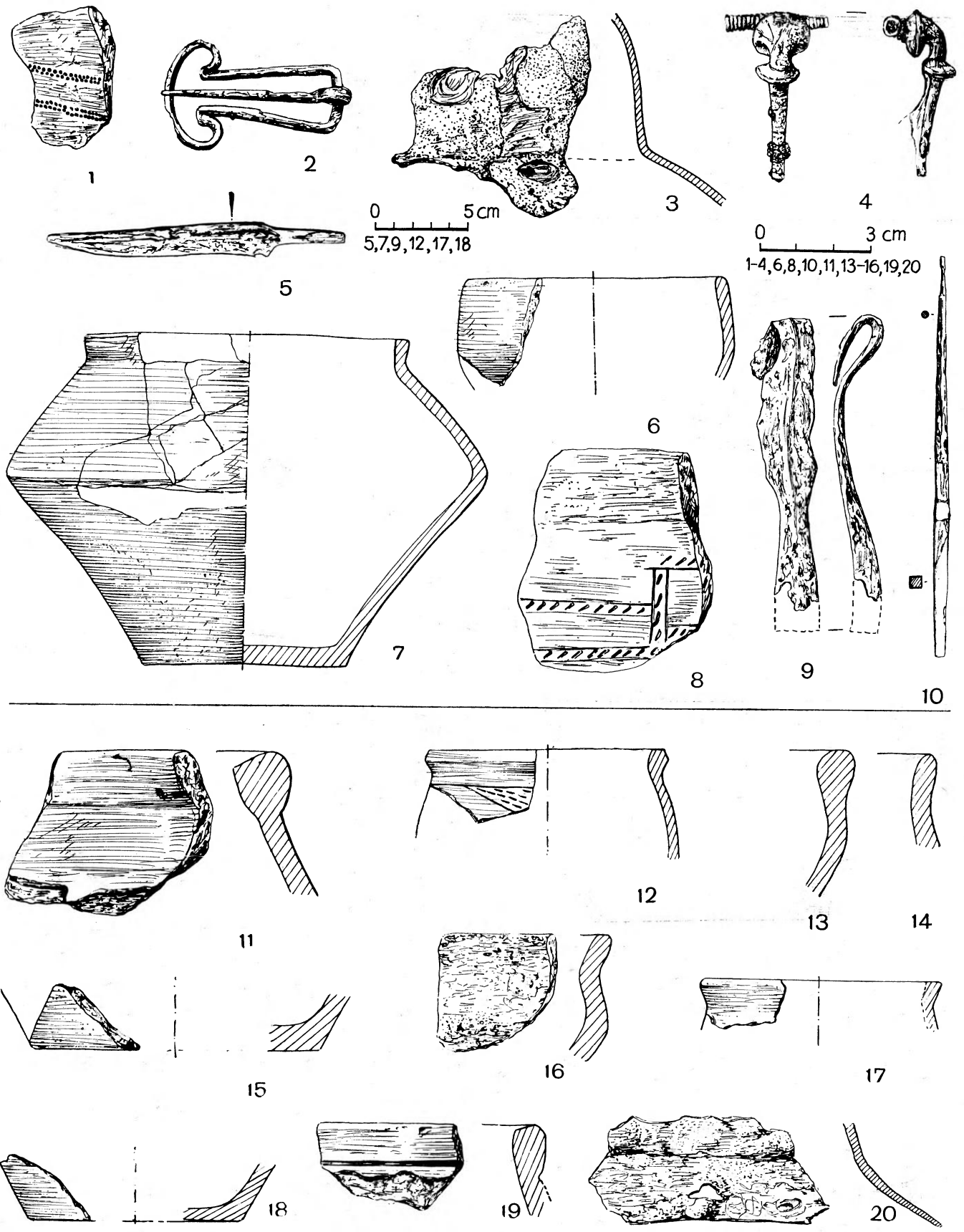
Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Grób 10 (1-10)

TABLICA IV

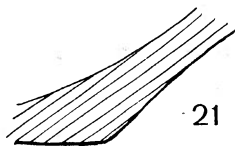
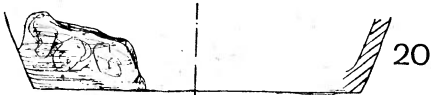
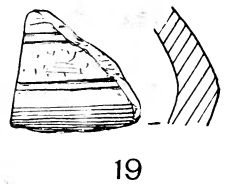
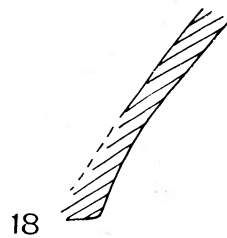
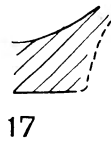
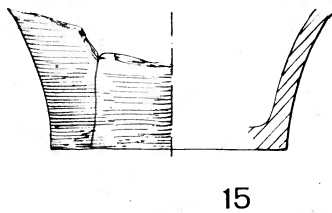
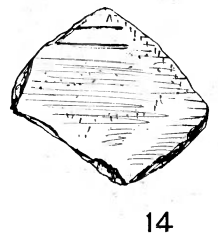
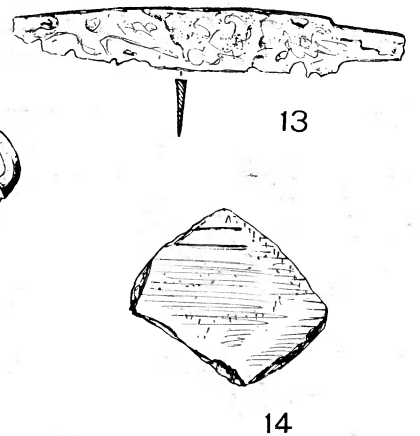
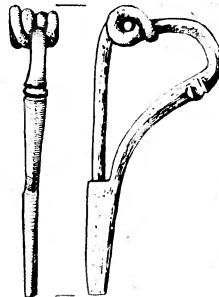
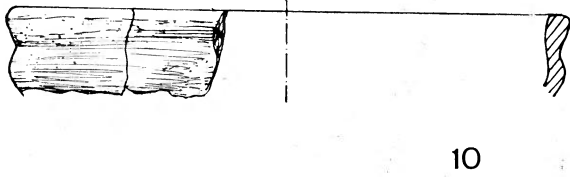
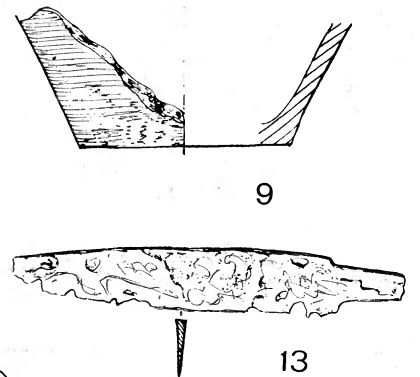
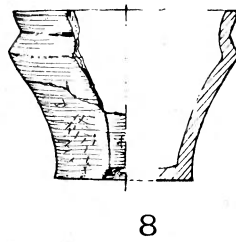
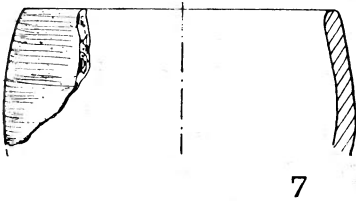
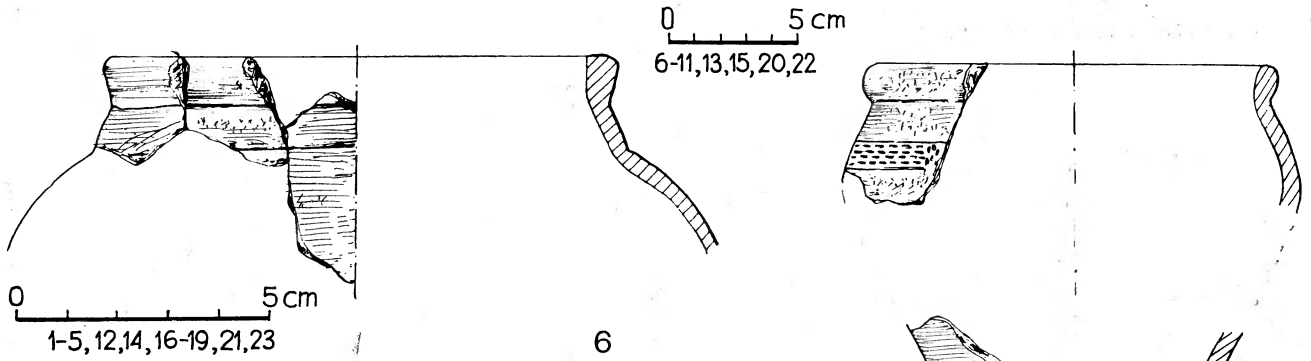
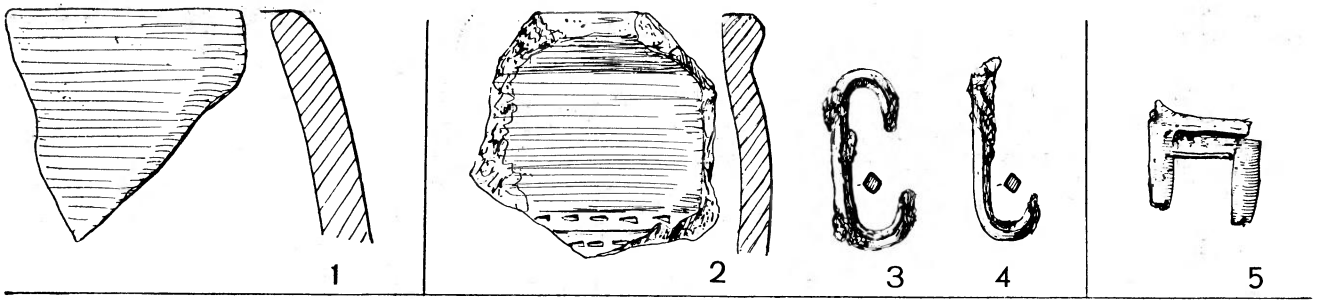
Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Grób 10 (1-11). Grób 13 (12-17)

TABLICA V

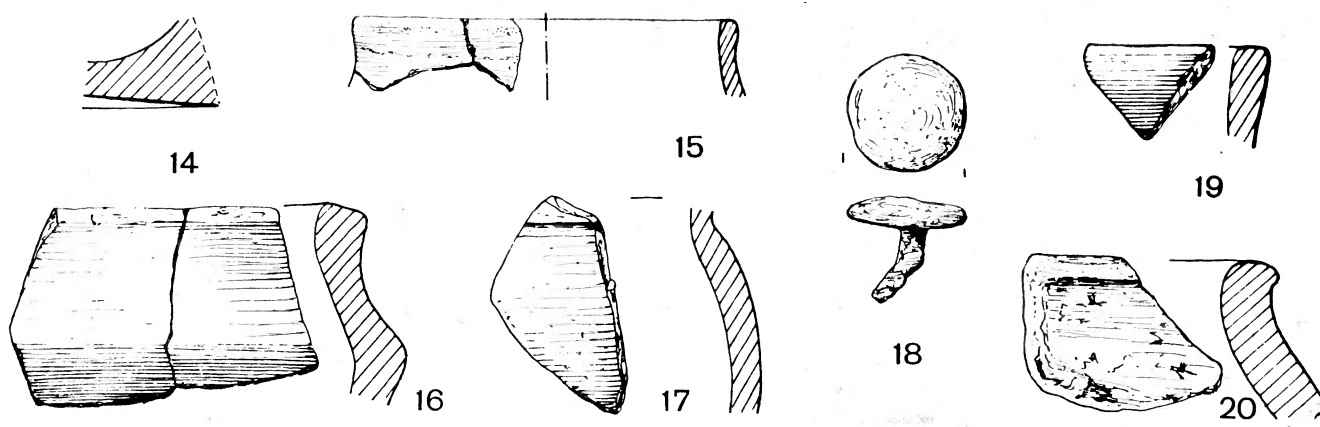
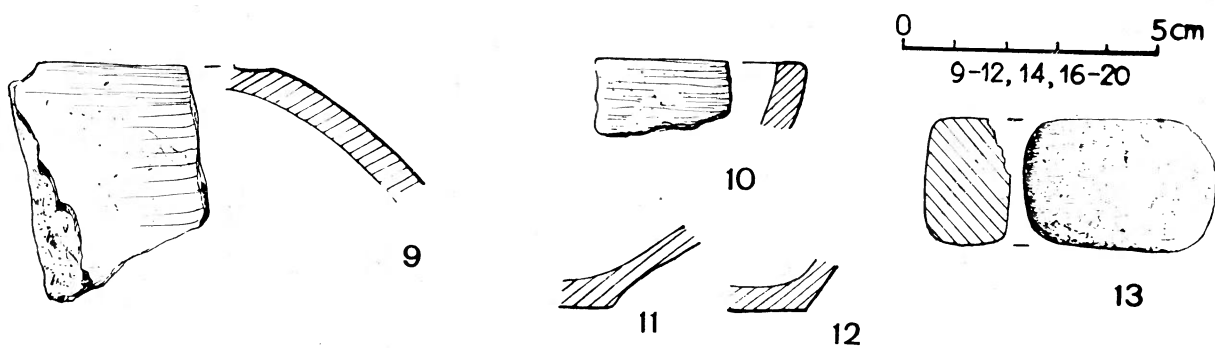
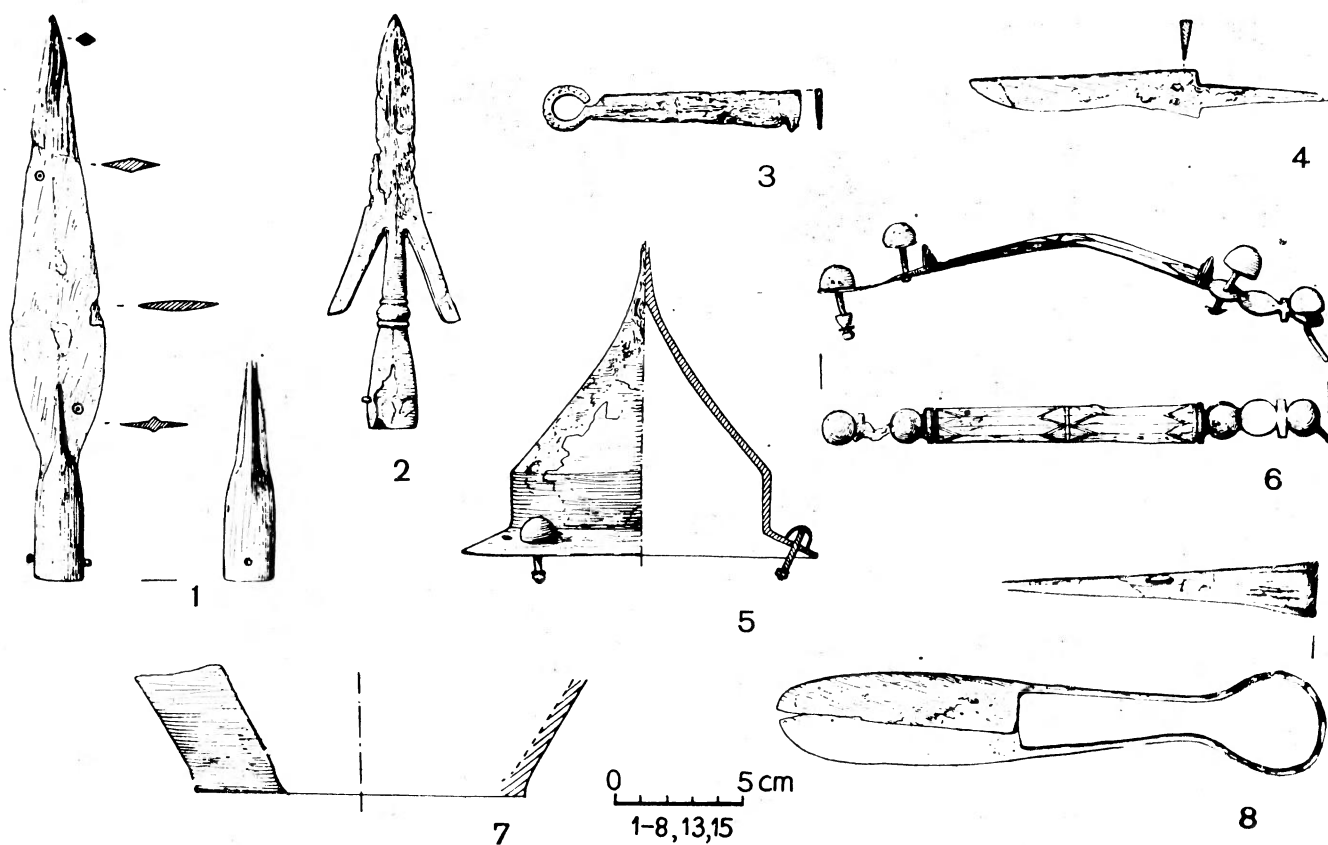
Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Grób 12 (1-10). Grób 17 (11-20)

TABLICA VI

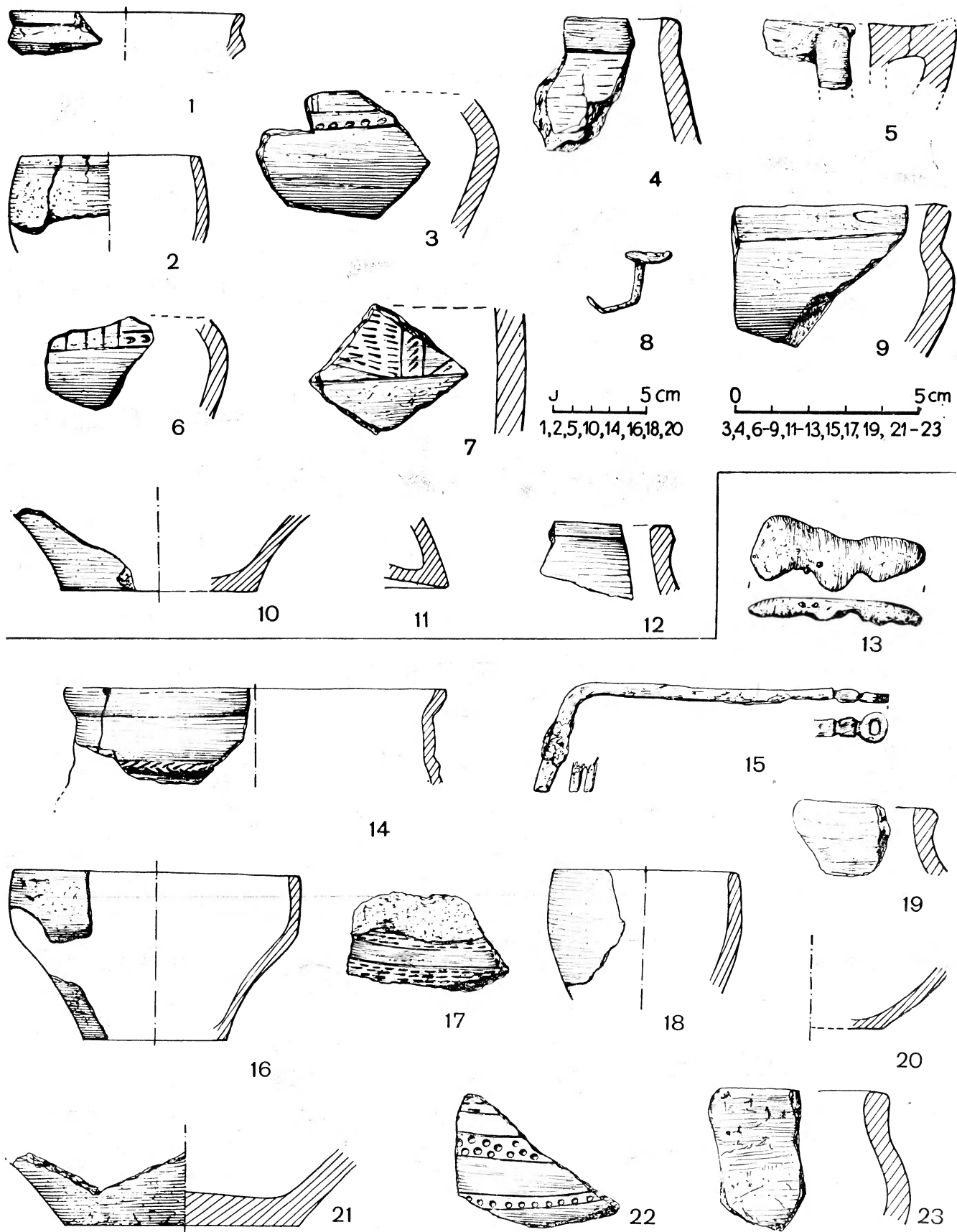
Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Grób 11 (1). Grób 14 (2, 3, 4). Grób 16 (5). Grób 15a (6-23).

TABLICA VII

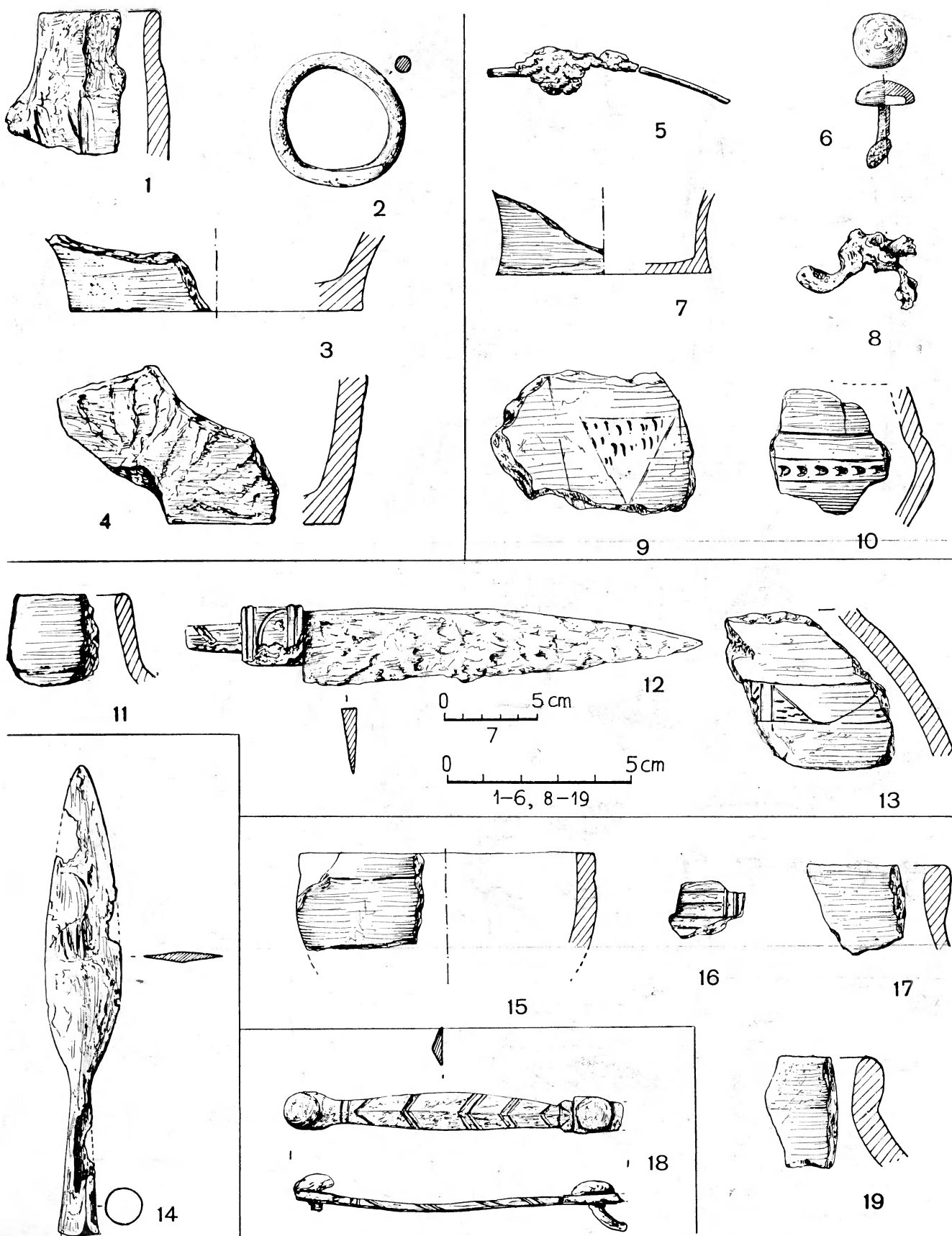
Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Grób 15b (1-8). Grób 18 (9-13). Grób 19 (14-20)

TABLICA VIII

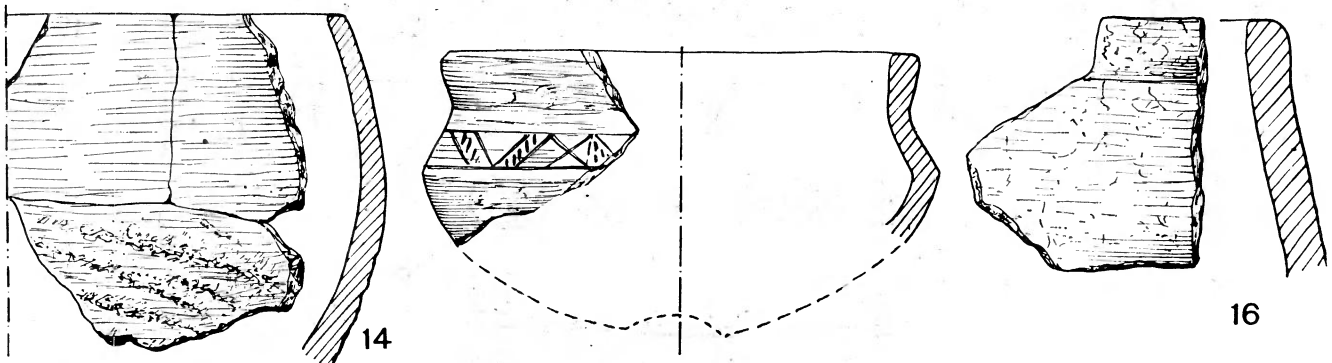
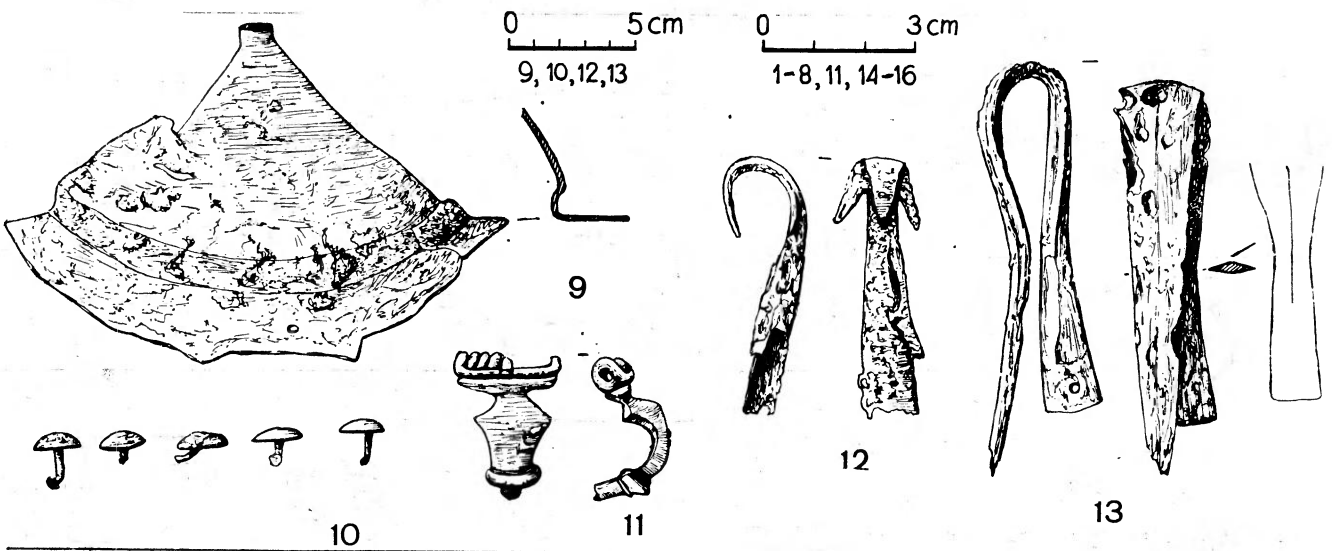
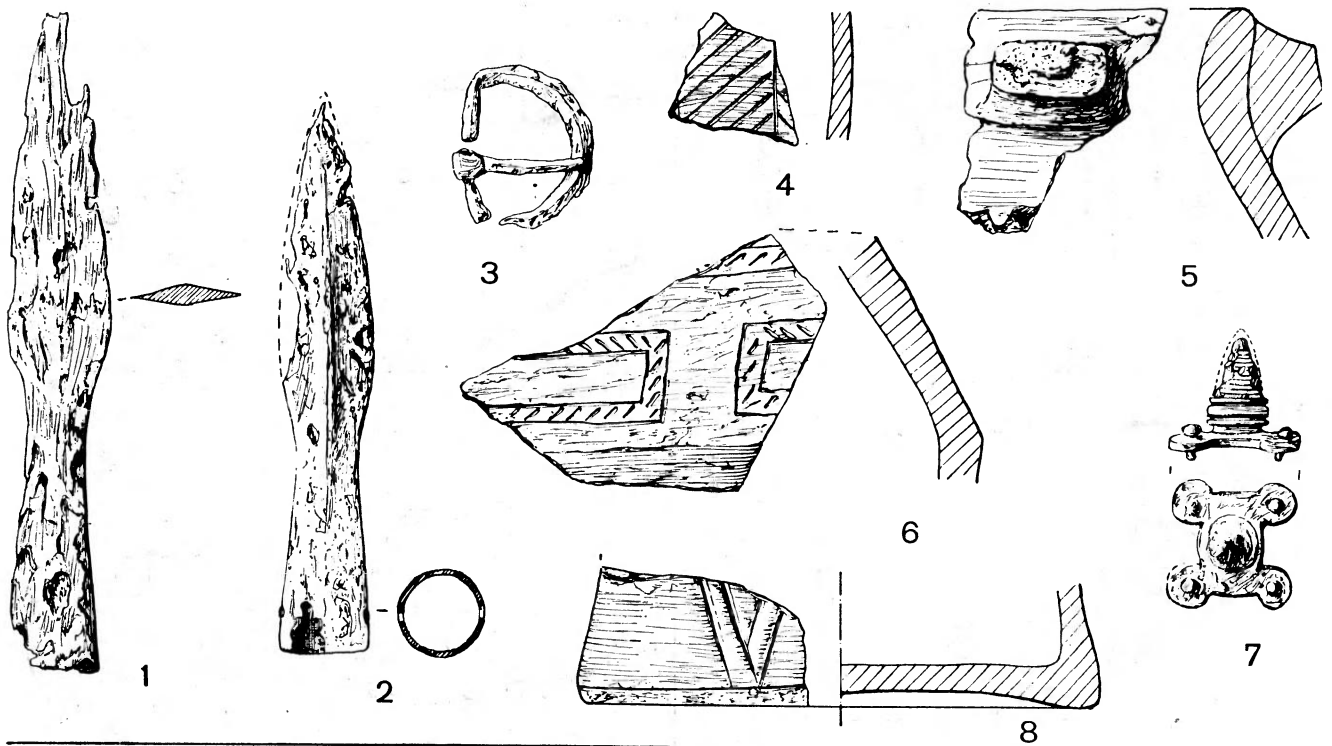
Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Grób 24 (1-11). Grób 24a (12-23)

TABLICA IX

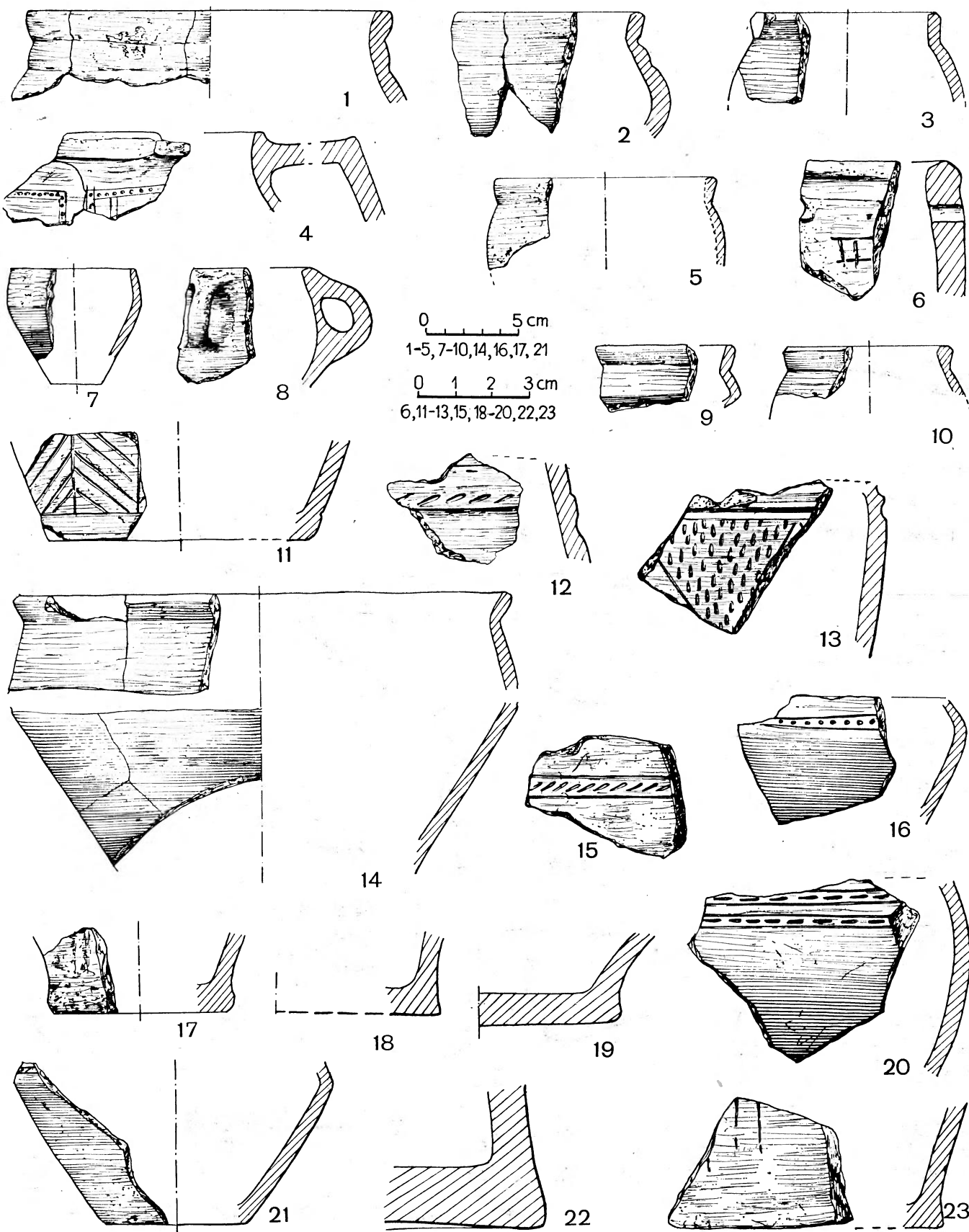
Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Grób 20 (1-4). Grób 24b (5-10). Grób 23 (11-13).
Grób 25 (15-17, 19). Dolek obok grobu 25 (14). Wkop obok grobu 9 (18)

TABLICA X

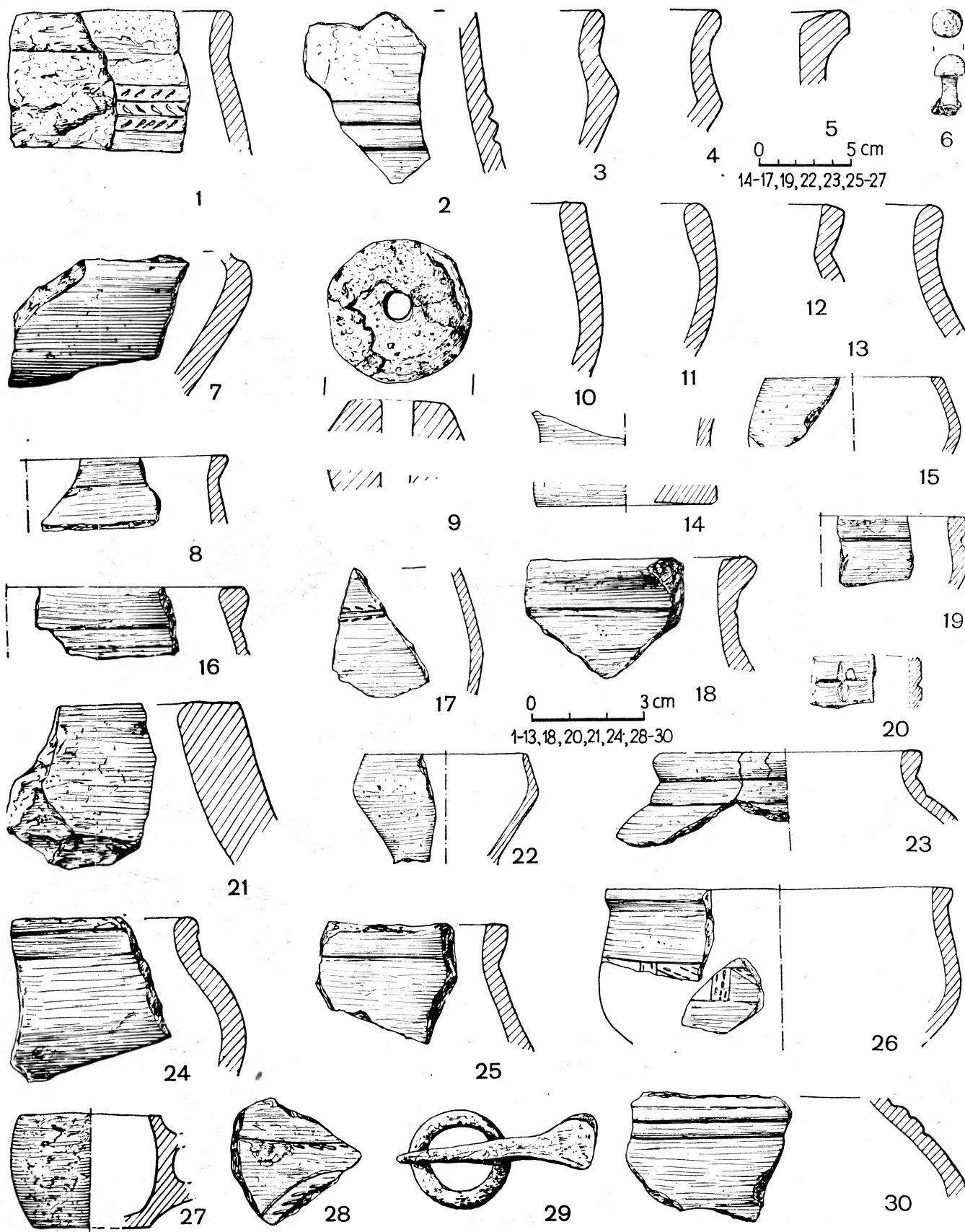
Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Wkop obok grobu 6 (1-8). Przedmioty znalezione obok grobu 7 (9-13). Ceramika z wykopów (14-16)

TABLICA XI

Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Ceramika z wykopów

TABLICA XII

Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka, stan. I. Zabytki z wykopów i badań powierzchniowych

(Tabl. XI, 9). 18. Fragmenty dużego, dwustożkowatego, gładzonego naczynia. Barwa szara. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Powierzchnia wewnętrzna częściowo zdarta. Średn. wyl. 27 cm (Tabl. XI, 14). 19. Fragmenty zniekształconego w ogniu naczynia gładzonego, barwy jasnoszarej. Prawie całkowity brak domieszki, być może ślady domieszki organicznej. Zdobione liniami rytymi i wyciskanymi dołkami (Tabl. XI, 4). 20. Fragmenty naczynia gładzonego, barwy ciemnoszarej. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Na niektórych fragmentach ślady grafitowania. Zdobione żłobkami oraz liniami rytymi i nakłuciami (Tabl. XI, 13). 21. Fragmenty naczyń gładzonych, barwy brunatnoszarej; domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Ornament ryty i kłuty (Tabl. XI, 20, 15). 22. Fragmenty naczyń gładzonych barwy ciemnoszarej. Domieszka średnioziarnistego tłucznia. Zdobione listwą ornamentowaną nakłuciami (Tabl. XI, 12). 23. Fragment talerza gładzonego obustronnie, barwy brunatnej. Domieszka średnio- i gruboziarnistego tłucznia w dużej ilości. 24. Fragment gładzonego naczynia barwy szarej, o profilowanej krawędzi. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Średn. 10 cm (Tabl. XI, 3). 25. Fragment dolnej części naczynia gładzonego. Barwa brunatna, domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Ornament ryty (Tabl. XI, 23). 26. Fragment części przydennej naczynia gładzonego, czarnego. Domieszka drobno- i średnioziarnistego tłucznia. Ornament głęboko ryty. Średn. dna 7 cm (Tabl. XI, 11). 27. Fragment naczynia gładzonego, barwy brunatnoceglastej. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia, ornament ryty i kłuty. Średn. dna 8 cm (Tabl. XI, 21). 28. Fragment naczynia gładzonego, barwy brunatnej. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Średn. wyl. 9 cm (Tabl. XI, 10). 29. Fragment dolnej części naczynia bardzo starannie gładzonego, barwy brunatnej. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Średn. dna 10 cm (Tabl. XII, 14). 30. Fragmenty górnych części naczyń gładzonych (Tabl. XII, 5, 10—13). 31. Fragment naczynia gładzonego, barwy jasnobrunatnej. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Zdobiony płytkami żłobkami. Średn. wyl. 26 cm (Tabl. XII, 16). 32. Fragment brzuśca naczynia bardzo starannie gładzonego, barwy jasnobrunatnej. Domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Zdobiony żłobkiem i nakłuciami (Tabl. XII, 17). 33. Fragment naczynia gładzonego. Barwa ceglasta i szara, domieszka drobnoziarnistego tłucznia (Tabl. XII, 18). 34. Fragment naczynia gładzonego. Barwa szara, domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Średn. wyl. 18 cm (Tabl. XII, 19). 35. Fragment grubościennego, słabo gładzonego naczynia. Domieszka średnioziarnistego tłucznia (Tabl. XII, 21). 36. Fragment naczynia gładzonego, barwy brunatnej, domieszka drobno- i średnioziarnistego tłucznia. Średn. wyl. 10 cm (Tabl. XII, 15). 37. Fragment naczynia gładzonego, barwy jasnobrunatnej; domieszka drobno- i średnioziarnistego tłucznia. Średn. wyl. 9 cm (Tabl. XII, 22). 38. Mały fragment naczynia gładzonego. Barwa brunatna, domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Ornament głęboko ryty (Tabl. XII, 20). 39. Fragment naczynia gładzonego. Barwa szara, domieszka drobnoziarnistego tłucznia, ornament ryty (Tabl. XI, 6). 40. Uszkodzony prześlik gliniany. Średn. 4 cm (Tabl. XII, 9). 41. Fragment oselki kamiennej. 42. Nit żelazny z półkulistą główką o średnicy 0,9 cm (Tabl. XII, 6).

Zabytki pochodzące z darowizny Stefana Kotańca

Są to liczne fragmenty ceramiki, głównie mało charakterystyczne. Wśród wylewów naczyń, na uwagę zasługują: 1. Fragment naczynia gładzonego, o powierzchni częściowo zdartej, nieco przepalony. Barwa brunatnoszara, domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Średn. 14 cm (Tabl. XII, 23). 2. Fragment naczynia gładzonego, trochę przepalonego. Barwa szara i ceglasta, domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Ornament ryty i kłuty. Średn. 19 cm (Tabl. XII, 26). 3. Fragment naczynia niestarannie gładzonego, barwy jasnopopielatej, domieszka drobno- i średnioziarnistego tłucznia. 4. Fragment dużego, niestarannie gładzonego naczynia. Barwa brunatna, domieszka średnioziarnistego tłucznia. Średn. 21 cm (Tabl. XII, 25). 5. Częściowo przepalony fragment gładzonego naczynia. Barwa szara, domieszka drobnoziarnistego tłucznia (Tabl. XII, 24). 6. Fragment gładzonego naczynia. Barwa szara, domieszka drobnoziarnista, ornament ryty i nakłuwany (Tabl. XII, 28). 7. Fragment starannie gładzonego naczynia. Barwa czarna, domieszka drobnoziarnistego tłucznia, ornament głęboko ryty (Tabl. XII, 30). 8. Fragment kubka z utraconym uchem, niestarannie gładzonego. Barwa brunatnoszara, domieszka średnioziarnistego tłucznia. Średn. wyl. 8 cm (Tabl. XII, 27). 9. Fragment naczynia gładzonego, barwy czarnej, domieszka drobnoziarnistego tłucznia. Średn. wyl. 22 cm (Tabl. XII, 8). 10. Żelazna sprzączka z przedłużonym kołcem. Średn. ramy 2,5 cm (Tabl. XII, 29).

ANALIZA I DATOWANIE

Ceramika

Materiał ceramiczny z Nowego Miasta jest niezbyt obfity, a znaczna jego część występuje w postaci niewielkich fragmentów, na podstawie których nie można dokonać pełnej rekonstrukcji naczyń. Analizą można było zatem objąć tylko część materiału. Klasyfikacja materiału ceramicznego została dokonana na podstawie systematyki ceramiki późnolateńskiej z Karczewca, pow. Węgrów oraz systematyki ceramiki wczesnorzymskiej¹. Wszystkie naczynia ze stanowiska w Nowym Mieście są lepiące ręcznie. Terminu „grawitowanie” używam w sposób tradycyjny, na określenie metalicznego błyszczenia powierzchni naczynia, nie wchodząc w to, czy jest to efektem rzeczywistego powlekania naczynia grafitem, czy też innych zabiegów.

Naczynia o łagodnym profilu. Są to formy o zaokrąglonym profilu. Krawędzie by-

¹ T. Dąbrowska: Cmentarzysko kultury przeworskiej w Karczewcu, pow. Węgrów, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, T. II, 1973, s. 499—506; T. Liana: Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie wpływów rzymskich, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXV, 1970, s. 438—440.

wają ukształtowane rozmaicie. Spotyka się krawędzie mocno zgrubiałe (Tabl. VI,9; XI,10), albo tylko wyodrębnione, czasem lekko profilowane (Tabl. XI,3,5). Powierzchnie są gładzone, barwy szarej lub brunatnej. Domieszka średnio- lub drobnoziarnistego tłucznia. Część naczyń jest ornamentowana. Średn. wyl. od 9 do 16 cm. Ta grupa naczyń jest charakterystyczna dla PL III.

Naczynia baniaste. Są to formy o silnie wydętym brzuścu, przy czym największa wydętość przypada w górnej części naczynia (Tabl. II,1; VI,6; XI,1). Wszystkie naczynia tej grupy znalezione w Nowym Mieście mają wyodrębnione szyjki. Powierzchnie są gładzone, barwy brunatnej lub szarej; krawędzie zgrubiałe, czasem słabo profilowane. Domieszka drobno- lub średnioziarnistego tłucznia. Średn. od 15 do 22 cm. Ten typ naczyń jest charakterystyczny dla PL III oraz dla podokresu B₁, zwłaszcza dla jego wcześniejszej fazy.

Na specjalną uwagę zasługuje naczynie z grobu 13 (Tabl. IV,15). Jest ono zbliżone do grupy naczyń wyżej opisanych, ale różni się przysadziistością i dużą średnicą dna. Nie ma ono także wyodrębnionej szyjki, ma natomiast dość głęboki żłobek pod krawędzią. Drugi, słabiej zaznaczony żłobek znajduje się nieco powyżej, po wewnętrznej stronie naczynia. Od innych egzemplarzy z grupy naczyń baniastych różni się jeszcze tym, że ma chropowatą powierzchnię. Naczynie to należy datować na PL III.

Naczynia dwustozkowate. Jest to grupa naczyń najliczniej reprezentowana (Tabl. I, 6,9,16; II,17; III,1,4; VI,8; XI,14). Powierzchnie są gładzone, czasem wyświecane; domieszka drobno- lub średnioziarnistego tłucznia, w wyjątkowych przypadkach piasku (popielnica z grobu 10). Barwa naczyń jest bardzo różna: od jasnoszarej lub popielatej do ciemnoszarej lub czarnej. Część naczyń jest zdobiona. Poszczególne formy naczyń tej grupy są bardzo zróżnicowane. Niektóre występują już w PL III, inne dopiero w okresie rzymskim. Cała grupa jest długotrwałą, co zapewne jest głównym powodem tak licznego występowania tych form.

Spośród naczyń tej grupy na szczególną uwagę zasługuje małe naczynie z grobu 15a (Tabl. VI,8), o wysoko umieszczonym załomie brzuśca, oraz podciętej dolnej części. Naczynie tego typu są charakterystyczne dla PL III oraz początków podokresu B₁. Typologicznie wczesną formę reprezentuje także popielnica z grobu 12 (Tabl. V,7), mimo że w zespole datowanym na późniejszą fazę B₁, ta forma naczynia nie powin-

na już występować. Jeszcze bardziej interesująca jest popielnica z grobu 10 (Tabl. III,1) która pod względem kształtu nie różni się zupełnie od typowych naczyń tej grupy, ma natomiast bardzo nietypowy ornament oraz rzadko spotykaną domieszka w postaci piasku.

Naczynia jajowate o niewyodrębnionej krawędzi. Są reprezentowane przez fragmenty dużego naczynia o powierzchni częściowo chropowatej (Tabl. X,14) oraz naczynia z gr. 11 (Tabl. VI,1). Być może, trzeba by zaliczyć do tej grupy więcej egzemplarzy spośród naczyń o niewyodrębnionej krawędzi, mających mniejsze średnice, ale mogą one pochodzić również z kubków.

Naczynia misowate o łagodnym profilu. Są to naczynia szerokootworowe, głębokie, czasem o zgrubiałej krawędzi, gładzone, barwy szarej lub brunatnej i domieszce drobnoziarnistego tłucznia (Tabl. IV,17; XII,19). Datowane są one na PL III.

Misy o niewyodrębnionej krawędzi. Reprezentowane są przez dwa egzemplarze. Jedna misa jest półkulista, druga posiada podciętą część dolną (Tabl. II,6; VIII,16). Datowane są na PL III i podokres B₁.

Naczynia misowate o zaznaczonym załomie brzuśca. Są to głębokie, szerokootworowe naczynia o mniej lub bardziej ostrym załomie brzuśca (Tabl. I,7,12). Średnice od 13 do 22 cm. Powierzchnie gładzone, barwy brunatnej. Niektóre naczynia są zdobione żłobkiem pod krawędzią (Tabl. II,2), inne mają cały brzusiec zdobiony przy pomocy pionowych żłobków (Tabl. I,12). Datowane są one na PL III i podokres B₁.

Miseczki. Z czterech egzemplarzy tylko dwie zachowały się w całości. Obie mają wklęsłe dna i zdobioną dolną partię brzuśca: jedna żeberkami, druga dołkami (Tabl. III,3,6). Większa z nich pełniła w grobie rolę jednej z popielnic. Tego rodzaju płytkie miseczki są datowane na B₂. Fragmenty dwóch pozostałych egzemplarzy pochodzą z miseczek głębokich o niewielkich średnicach (8 i 9 cm). Jedna z nich (Tabl. IX,15) może być datowana na PL III i B₁, druga na wczesny okres rzymski (Tabl. X,15).

Kubki. Tylko o trzech fragmentach zachowanych razem z uszkami można twierdzić z całą pewnością, że należą do tej grupy (Tabl. IV,14; XI,8; XII,27). Są to naczynia słabo gładzone, z wałeczkowatymi uchami. Należą do form długotrwałych, spotykanych często w PL III oraz

w podokresie B₁, ale mogących występować także i później.

Z innych form zasługuje ponadto na uwagę naczynie, którego fragmenty zostały znalezione we wkopie obok grobów 6 i 10, a także luźno w wykopie (Tabl. X,5,8). Ponieważ fragmenty te, chociaż dość liczne, były przeważnie zniekształcone w ogniu, formy naczynia nie było można odtworzyć. Można jednak przypuszczać, że było to naczynie dwustożkowate, z przynajmniej jednym uchem, zdobione. Jest wykonane z bardzo dobrze wyrobionej gliny, prawie bez domieszki, co różni je od wszystkich pozostałych naczyń, nawet bardzo starannie wykonanych.

Ornamentyka naczyń z okresu PL III w większości przypadków nie odbiega od zazwyczaj spotykanej w kulturze przeworskiej tego okresu. Są to różne kombinacje poziomych linii rytych z nakłuciami (Tabl. I,14; II,22; V,8; VIII,7,17; IX,13), przy czym najczęściej są to dwie równoległe linie ryte, ograniczające przestrzeń wypełnioną nakłuciami. Czasem przestrzeń ta jest podzielona dodatkowo na pola. Ten rodzaj ornamentu przetrwał także do początków okresu rzymskiego. W okresie rzymskim zdobnictwo raczej się upraszcza (z wyjątkiem meandra), częściej natomiast występuje ornament plastyczny w postaci głębokich żłobków lub listew (Tabl. I, 12; III, 3,5; XII,11,12). Na ogół zdobiona jest górna część naczynia i załom; czasem przy pomocy ornamentu plastycznego jest podkreślona granica między wyodrębnioną nóżką a brzuścem naczynia (Tabl. I,4; III,1). Na omawianym stanowisku spotyka się jednak dość często (biorąc pod uwagę stosunkowo niewielką ilość ceramiki), zdobienie dolnej części brzuśca naczyń gładzonych, co w kulturze przeworskiej jest raczej rzadkie.

Zapinki

Na cmentarzysku w Nowym Mieście znaleziono 6 zapinek (całych lub we fragmentach). Najwcześniejszą z nich jest zapinka typu M znaleziona w grobie 8, datowana na PL III². Datowana na tę samą fazę, ale późniejsza typologicznie, jest zapinka typu N znaleziona w grobie 15a.

Formy z podokresu B₁ są reprezentowane przez fragment brązowej zapinki typu A.68, znalezionej obok grobu 7 (Tabl. X,7) oraz zapinki trąbkowatej żelaznej, zbliżonej do 1 odmiany

tych zapinek, z grobu 12 (Tabl. V,5). Omawiana zapinka różni się od 1 odmiany zapinek trąbkowatych tym, że jest smuklejsza i nie ma tak silnie wygiętego kabląka. Przypomina nieco kształtem trąbkowatą fibulę z Wierchniej Lipicy, raj. Rogatin³. Bardzo interesującą formę zapinek przedstawiają dwa identyczne egzemplarze z grobu 10 (Tabl. IV,1,2). Są to fibule kapturkowate, ale w przeciwieństwie do innych egzemplarzy tej grupy są wykonane z żelaza a nie z brązu. Pod względem kształtu są najbardziej zbliżone do typu A.38/39. Mają rzadko spotykany sposób przymocowania sprężynki do kabląka, tak jak w zapince z Przeworska⁴. Zapinki z Nowego Miasta charakteryzują się ponadto znacznymi rozmiarami. Są one datowane na późną fazę podokresu B₂. Są to najpóźniejsze zapinki z omawianego cmentarzyska. Ponadto, w grobie 4 (Tabl. I,20) znaleziono zapinkę z dwoma grzebykami, którą należy datować na podokres B₂ (raczej na jego środkową fazę).

Sprzączki

Łącznie znaleziono tu trzy sprzączki różnych typów. Najwcześniejsza jest sprzączka z przedłużonym kolcem (Tabl. XII,29). W kulturze przeworskiej występują one w późnym okresie lateńskim, ale w literaturze spotyka się datowanie ich zarówno na okres późnolateński jak i rzymski czy wczesnorzymski⁵. W cytowanych publikacjach nie ma jednak podanego żadnego zespołu z taką sprzączką, który byłby datowany na okres rzymski; wszystkie podane przykłady dotyczą tylko późnego okresu lateńskiego. Przy okazji należy zauważyć, że sprzączka z Nowego Miasta, chociaż jest datowana na późny okres lateński, nie może występować jako argument przemawiający za takim czy innym datowaniem⁶, ponieważ nie pochodzi z zespołu.

Przy omawianiu sprzączek z przedłużonym kolcem warto byłoby także zająć się jeszcze jed-

³ M. Śmiszko: Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej, Lwów 1932, Tabl. XIII, 5.

⁴ R. Jamka: Ciekawa odmiana zapinek z okresu rzymskiego, „Przegląd Archeologiczny”, T. VII, 1947, s. 295, ryc. 2.

⁵ J. Marciniak: Cmentarzysko ciepłopalne z okresu późnolateńskiego w Wilanowie, koło Warszawy, „Materiały Starożytne”, T. II, 1957, s. 139; A. Niewęglowski, J. Okulicz: Cmentarzysko z okresów późnolateńskiego i rzymskiego w miejscowości Stupsk-Kolonia, pow. Mława, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXX, 1964, s. 275.

⁶ A. Niewęglowski, J. Okulicz: op. cit., s. 275.

² Klasyfikacja materiałów nieceramicznych została dokonana na podstawie dotychczasowych ogólnie przyjętych opracowań wraz z uzupełnieniami (por. T. Liána: op. cit., s. 432).

nym stanowiskiem, z którego rzekomo ma pochodzić egzemplarz tego typu, a mianowicie Chwalimem, pow. Babimost. Na sprzączkę z tego stanowiska powołują się zarówno J. Marciniak jak i A. Niewęglowski i J. Okulicz w wyżej wzmiankowanych pracach⁷. Dane dotyczące nieistniejącego Chwalimia odnoszą się jednak do Krobii Starej (grób VIa), z tym, że w zespole brak jest w ogóle sprzączki, jest natomiast ogniwo pasa⁸. A. Niewęglowski i J. Okulicz, pisząc o Chwalimiu, nie podają źródła, skąd czerpali swoje informacje (być może jest to powtórzenie za J. Marciniakiem), z tym, że we wzmiankowanym zespole miała się również znajdować wg obu autorów zapinka typu K⁹.

Sprzączka z grobu 12 (Tabl. V,2) reprezentuje typ C według Raddatza. W kulturze przeworskiej jest charakterystyczna dla podokresu B₁, być może dla jego późniejszej fazy. Najmniej charakterystyczna jest sprzączka półkolista (Tabl. X,3), która może być datowana od podokresu B₁ do późnego okresu rzymskiego włącznie.

U m b a

Na cmentarzysku w Nowym Mieście znaleziono 3 umba, ale tylko jedno z nich jest w dobrym stanie. Z grobu 12 pochodzi mały i bardzo zniszczony fragment, tak, że nawet w przybliżeniu nie można określić jego typu. Bardzo zniszczone jest także umbo znalezione obok grobu 7 (Tabl. X,9). Ma ono krótki kołec podobny do tego, jaki ma umbo z grobu 79 z Domaradzic, pow. Rawicz¹⁰. Niski kołnierz oraz dość duża średnica znalezionych wewnątrz umba nitów pozwala na przypuszczenie, że było to umbo późnolateńskie, być może zbliżone do typu 6 Bohnsacka¹¹. Najlepiej zachowane jest umbo z grobu 15b. Jest ono stoż-

kowate, z wyraźnie wyciągniętym kołcem, należy do typu J.6, datowanego w kulturze przeworskiej na podokres B₁ i to raczej na jego późniejszą fazę.

I m a c z e

Znaleziono tu dwa egzemplarze, przy czym jeden tylko we fragmencie. Ten ostatni, znaleziony luźno (Tabl. IX,18), reprezentuje typ J.3 datowany na koniec późnego okresu lateńskiego. Drugi imacz, znaleziony w grobie 15b (Tabl. VII, 5) należy do typu J.7. Okaz nasz jest bardzo zdobiony. Imacze tego typu występują w kulturze przeworskiej rzadko. Dość odległą analogią jest imacz z Szymborza, pow. Inowrocław¹². Różnią się one głównie tym, że imacz z Szymborza ma czworokątne płytki do nitów, a okaz z Nowego Miasta okrągłe; poza tym na obu imaczach występuje ten sam typ zdobienia i oba mają identyczne nity. Bardzo podobny imacz został także znaleziony w grobie IV w Piikkio w Finlandii¹³. Także dobrą analogią do omawianego imacza jest, niestety w dużym stopniu zniszczony, egzemplarz z grobu 84 w Proszitz Kr. Meissen¹⁴. Został on znaleziony w jednym zespole razem z umbem typu J.5. Omawiany imacz należy datować na podokres B₁.

G r o t y o s z c z e p ó w

Z omawianego stanowiska pochodzi 5 grotów. Są one na ogół źle zachowane, różnią się między sobą zarówno kształtem jak i rozmiarami. Najmniejszy z grotów (Tabl. X,2), znaleziony we wkopie, ma długość 10,8 cm; najdłuższy, obok grobu 7 (Tabl. X,13), aż 31 cm. Niektóre grotty mają przekrój daszkowaty (Tabl. X,1), inne z wyraźnie zaznaczonym żeberkiem (Tabl. X,2). Chronologia większości grotów jest niemożliwa do ustalenia, ponieważ tylko nieliczne formy są wystarczająco charakterystyczne dla poszczególnych faz chronologicznych, żeby można je było datować tylko na podstawie kształtu. Większość grotów nie nadaje się do dokładnego datowania¹⁵.

⁷ Chwalim jest wzmiankowany przez J. Marciniaka dwukrotnie: przy omawianiu sprzączek (J. Marciniak: op. cit., s. 139) oraz przy zapinkach typu A (J. Marciniak: op. cit., s. 140, przypis 238). W pracy na którą powołuje się autor (J. Kostrzewski: Die ostgermanische Kultur der Spätlatenezeit, Leipzig 1919, T. I, s. 16) jest cytowany zespól z Altkröben (Krobia Stara), a nie Altreben (Chwalim); O tym, że Marciniak miał na myśli ten a nie inny zespól, świadczy fakt, że powoływał się także na Bohnsacka (J. Marciniak: op. cit., s. 140, przypis 239; D. Bohnsack: Die Burgunden in Ostdeutschland und Polen, Leipzig 1938, s. 12, przypis 1), który pisze o Krobii Starej.

⁸ J. Kostrzewski: op. cit., T. II, s. 2.

⁹ A. Niewęglowski, J. Okulicz: op. cit., s. 275.

¹⁰ B. Kostrzewski: Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Domaradzicach, pow. Rawicz, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, T. IV, 1954, s. 194, ryc. 73, 9.

¹¹ D. Bohnsack: op. cit., Abb. 36.

¹² B. Zielonka: Rejon Gopła w okresie późnolateńskim i rzymskim, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, T. XX, 1970, Tabl. 6, 3.

¹³ U. Salo: Die frühromische Zeit in Finland, Helsinki 1968, Tabl. 32, 5.

¹⁴ W. Coblenz: Das Gräberfeld von Proszitz, Leipzig 1955, Tabl. 39/40, nr 2a.

¹⁵ K. Godłowski: Materiały z cmentarzyska z późnego okresu wpływów rzymskich w Opałowie, pow. Kłobuck, „Materiały Starożytne”, T. I, 1959, s. 256.

Ponadto niektóre groty są zniszczone w takim stopniu, że uniemożliwia to dokładne odtworzenie ich formy.

Bezsprzecznie najbardziej interesującym jest grot z grobu 15b (Tabl. VII, 1). Ma on bardzo krótką tulejkę i krótkie żeberko środkowe, nie dochodzące do $\frac{1}{4}$ długości ostrza. Ostrze ma dalej przekrój prawie soczewkowaty, następnie daszkowaty, a przy końcu romboidalny. Po obu stronach jest zdobione wklęsłymi kółkami inkrustowanymi srebrem. Inkrustowane groty występują w kulturze przeworskiej we wczesnym okresie wpływów rzymskich rzadko; częstsze są dopiero w okresie późniejszym¹⁶. Ponieważ prawdopodobnie jest to najwcześniejszy grot inkrustowany w kulturze przeworskiej, należy nieco więcej miejsca poświęcić całemu zespołowi grobowemu, w którym ten grot został znaleziony. Oprócz już omówionego grotu oszczepu znaleziono tam grot dziirytu, umbo, imacz, nóż, nożyce, krzesiwo oraz kilka mało charakterystycznych fragmentów ceramiki i dwa fragmenty przepalonego krzemienia. Grot dziirytu z zadziarami i krótką tulejką zdobioną pierścieniowatym zgrubieniem reprezentuje typ charakterystyczny dla podokresu B₁. Imacz należący do typu J.7 również może być datowany na ten sam okres. Nóż nie jest zabytkiem nadającym się do dokładnego datowania, nie ma jednak żadnych cech, które nie pozwalałyby na zaliczenie go do podokresu B₁, ponieważ dwustronnie wyodrębnione trzonki spotyka się już u noży późnolateńskich np. w grobie 33 w Wymysłowie, pow. Gostyń¹⁷. Nożyce podobnego kształtu zostały znalezione w grobie 160 w Domaradzicach, pow. Rawicz¹⁸. Mają one podobnie wygięty kabłąk oraz równie prostokątny wykrój ostrzy przy kabłąku. Grób ten na podstawie wyposażenia (m.in. sprzączka do pasa typu C) powinien być datowany na późniejszą fazę B₁. Krzesiwa występują częściej dopiero w podokresie B₂ i Ch. Pescheck datuje je na czasy od początku II w.n.e.¹⁹. Sporadycznie spotyka się

je jednak także w okresie wcześniejszym, o czym świadczy fragment krzesiwa z grobu 207 w Wymysłowie²⁰, datowanego na PL III. Ostatnią grupą zabytków z grobu 15b w Nowym Mieście, którą należałoby rozpatrzyć, są fragmenty ceramiki. Niestety są one tak mało charakterystyczne, że nie mogą wniesić nic do zagadnień datowania. Ponieważ więc w omawianym zespole jest parę zabytków typowych dla podokresu B₁, a brak jest takich, które należałoby datować niewątpliwie na inny okres, cały zespół należy uznać za pochodzący z B₁, prawdopodobnie z jego późniejszej fazy.

Groty dziirytów

Z cmentarzyska w Nowym Mieście pochodzą tylko dwa egzemplarze. Jeden z nich, znaleziony w grobie 15b (Tabl. VII, 2) przedstawia formę typową dla podokresu B₁. Drugi, znaleziony luźno, jest w dużym stopniu zniszczony i zgięty rytualnie (Tabl. X, 12). Grot ten ma dość długą tulejkę. Tego rodzaju groty dziirytów spotyka się w całym okresie rzymskim. Dobrą analogią dla omawianego egzemplarza, zarówno co do kształtu, jak i sposobu rytualnego zgięcia, jest grot pochodzący z cmentarzyska w Stupsku-Kolonii, pow. Mława²¹, datowanego na późny okres lateński i wczesny okres rzymski.

Groty strzały

Znaleziono tylko jeden egzemplarz (Tabl. IX, 14) i to w zespole bez żadnych zabytków towarzyszących z wyjątkiem drobnych i mało charakterystycznych fragmentów ceramiki. Według M. Jahna strzały w większej ilości występują dopiero od początku III w.n.e. Groty strzał spotyka się jednak także i wcześniej. J. Kostrzewski podaje, że strzały spotyka się już w końcu okresu lateńskiego i że przechodzą one do wczesnego okresu rzymskiego²². Ch. Pescheck cytuje, jako dowód wczesnego występowania strzał, grób 9 z Sobociska, pow. Oława, który datuje na drugą połowę I w.n.e.²³. Sprawa datowania egzemplarza z Nowego Miasta musi zostać nierozstrzygnięta. Ze względu na częstotliwość występowania strzał

¹⁶ Groty inkrustowane są typowe dla podokresu B₂ i początku późnego okresu rzymskiego (por. T. Dąbrowska i K. Godłowski: Grób kultury przeworskiej z Hromówki na Ukrainie, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Prace Archeologiczne z. 12, 1970, s. 98). Ornament wybijany tłoczkiem w postaci kółek z zaznaczonym środkiem znany jest od I—III w. n.e. Inkrustacja znana jest na Śląsku w I w.n.e. (por. R. Jank: Ozdoby oręża i narzędzi z podokresu późnolateńskiego i okresu rzymskiego, odkrytych na Śląsku, „Prace Prehistoryczne”, nr 3, 1938, s. 32, 33).

¹⁷ S. Jasnosz: Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Wymysłowie, pow. Gostyń, „Fontes Praehistorici”, T. II, 1952, s. 20, ryc. 22k.

¹⁸ B. Kostrzewski: op. cit., s. 257, ryc. 195, 10.

¹⁹ Ch. Pescheck: Die frühwandalische Kultur in Mittelschlesien, Leipzig, 1939, s. 84.

²⁰ S. Jasnosz: op. cit., s. 142, ryc. 191, 13 oraz s. 141.

²¹ A. Niewęgłowski, J. Okulicz: op. cit., s. 279, ryc. 5d.

²² J. Kostrzewski: op. cit., s. 126.

²³ Ch. Pescheck: op. cit., s. 63.

większe prawdopodobieństwo ma jednak datowanie go na późny okres rzymski i wtedy byłby to najpóźniejszy zabytek z tego stanowiska. Tym niemniej jednak nie można wykluczać, że strzała ta pochodzi z okresu wcześniejszego.

Ostroga

Jedyny znaleziony tu egzemplarz należy do typu ostróg krzesłowatych z czterema nitami i okrągłymi płytkami pod nity. Ostrogi krzesłowate są charakterystyczne dla terenów zachodniogermańskich²⁴. Ich prototypy pochodzą z późnego okresu lateńskiego, a formy w pełni rozwinięte występują w zasadzie od II w.n.e., sporadycznie już w I w.n.e., przy czym te wcześniejsze okazy reprezentują raczej inną grupę ostróg krzesłowatych, a mianowicie ostrogi z okrągłymi płytkami do nitów²⁵.

Nożyce

Nożyce znalezione w grobie 15b (Tabl. VII, 8) mają rozszerzony, dość silnie wygięty kabłąk. Ostrza są wydzielone pod kątem prostym do kabłąka. Nożyce tego typu są częste w podokresie B₁. Podobny wykrój ostrzy występuje w nożycach z grobów 10 i 16 w Wesółkach, pow. Kalisz²⁶, oraz w grobach 79 i 160 w Domaradzicach, pow. Rawicz²⁷. Wygięty kabłąk jest uważany za cechę charakterystyczną dla nożyc I w.n.e.²⁸. Trzeba jednak stwierdzić, że spośród licznych nożyc tak datowanych, tylko niektóre egzemplarze mają tak ukształtowany kabłąk, co, jak się wydaje, rzeczywiście nie występuje w późniejszych formach. Najlepszą analogią do okazu z Nowego Miasta są nożyce z cytowanego wyżej grobu 160 z Domaradzic, pow. Rawicz.

Noże

Na cmentarzysku znaleziono cztery egzemplarze, wszystkie w grobach. Najwcześniejszy z nich to duży nóż o łukowato wygiętym grzbiecie i dwu-

stronnie wyodrębnionym trzonku (Tabl. VI, 13). Noże tego typu występują już w PL III (np. w grobie 36 z Wesółek, pow. Kalisz²⁹ oraz w grobie 33 z Wymysłowa, pow. Gostyń³⁰). Nóż z grobu 12 charakteryzuje się mniej wyraźnie wyodrębnionym trzonkiem niż wyżej wzmiankowane noże późnolateńskie, a na podstawie zespołu, w którym został znaleziony, jest datowany na podokres B₁. Nóż ze zdobioną skuwką (Tabl. IX, 12) został znaleziony w grobie 23. Noże ze skuwkami występują dość często w grobach z okresu rzymskiego, ale spotyka się je już w PL III (np. grób 207 w Wymysłowie, pow. Gostyń³¹). Egzemplarz z Nowego Miasta został znaleziony w grobie, który na podstawie ceramiki należy datować na koniec PL III lub na początek podokresu B₁.

Szydła

Znaleziono dwa egzemplarze: jeden w grobie męskim (grób 12), drugi w grobie kobiecym (grób 10). Szydła są często znajdowane w grobach kultury przeworskiej, poczynając od okresu późnolateńskiego.

Krzesiwo

Jedyny egzemplarz pochodzi z grobu 15b, datowanego na podokres B₁. Krzesiwa występują częściej dopiero od podokresu B₂, ale spotyka się je już w grobach z PL III (np. w grobie 207 z Wymysłowa³²).

Okucia skrzynki i klucze

W grobie 10 znaleziono okucie skrzynki oraz sprężynkę zamka. Oba zabytki są formami typowymi, występującymi często w okresie rzymskim.

Do bardzo interesujących zabytków należy natomiast klucz żelazny (Tabl. VIII, 15) znaleziony w grobie 24a. Jest on bardzo starannie wykonany, ozdobnie wycinany pod uszkiem. Pióro składa się z dwóch jednakowych ząbków. Dokładnej analogii do tego zabytku nie znam ani z kultury przeworskiej ani też z terenów dalszych. Pewnych analogii można się doszukiwać w kluczach

²⁴ M. Jahn: *Der Reitersporn seine Entstehung und früheste Entwicklung*, Leipzig 1921, s. 19, 20.

²⁵ M. Jahn: *op. cit.*, s. 23, 28—31.

²⁶ I. K. Dąbrowscy: *Cmentarzysko z okresów późnolateńskiego i wpływów rzymskich w Wesółkach*, pow. Kalisz, Wrocław—Warszawa—Kraków 1967, s. 19, ryc. 13, 20, s. 24, ryc. 19, 21.

²⁷ B. Kostrzewski: *op. cit.*, s. 257, ryc. 195, 10.

²⁸ Ch. Pescheck: *op. cit.*, s. 78, 80.

²⁹ I. K. Dąbrowscy: *op. cit.*, s. 45, ryc. 43, 1.

³⁰ S. Jasnosz: *op. cit.*, s. 20, ryc. 22k.

³¹ S. Jasnosz: *op. cit.*, s. 142, ryc. 191,9.

³² S. Jasnosz: *op. cit.*, s. 142, ryc. 191,13.

rzymskich np. z obozu rzymskiego w Zugmantel³³, z tym że klucz z Nowego Miasta jest mniej skomplikowany. Pióro naszego klucza jest odpowiednikiem tylko części pióra klucza z Zugmantel; ponadto klucze rzymskie są bardziej masywne. Rozmiary klucza z Nowego Miasta wskazują na to, że musiał on być przystosowany do otwierania podobnych przedmiotów, jak typowe klucze spotykane często w grobach kultury przeworskiej. Natomiast odmienny kształt pozwala na przypuszczenie, że było to miejscowe, uproszczone naśladownictwo klucza rzymskiego. Na podstawie ceramiki z jaką ten klucz został znaleziony, należy go datować na podokres B₁.

Okucie wiadra

Kilka fragmentów okuć wiadra znaleziono w grobie 10 (Tabl. IV, 5—11). Najbliższą analogią jest wiadro z grobu 173 z Wymysłowa³⁴, datowanego na podokres B₂. Podobne okucia znaleziono także w grobach 38 i 40 w Młodzikowie, pow. Środa³⁵, datowanych także na podokres B₂. Dalsze, podobne okucia pochodzą z grobu 6 w Naclawiu, pow. Kościan³⁶ datowanego na podokres B₂, oraz z cmentarzyska w Spicymierzu, pow. Turek³⁷ (to ostatnie znaleziono luźno). Waderka tego typu są datowane przez J. Zemana na wczesny okres rzymski³⁸. Okucia wiadra z grobu 10 w Nowym Mieście nie wykracza poza tak sprecyzowane ramy chronologiczne.

UWAGI KOŃCOWE

Cmentarzysko z Nowego Miasta, mimo że bardzo zniszczone, dostarczyło nowych, ciekawych danych do poznania kultury przeworskiej.

³³ H. Jacobi: *Kastell Zugmantel*, „Saalburg Jahrbuch”, T. V, 1924, Tabl. XXV, 16. Tego rodzaju klucze rzymskie były znajdowane również na ziemiach polskich np. w Kopkach; R. Janką: *Cmentarzysko w Kopkach* (pow. niski) na tle okresu rzymskiego w Małopolsce Zachodniej, „Przegląd Archeologiczny”, T. V, 1936, s. 35, ryc. 12.

³⁴ S. Jasnosz: op. cit., s. 113, ryc. 151, 6.

³⁵ A. Dymaczewski: *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Młodzikowie*, pow. Środa, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, T. VIII—IX, 1958, ryc. 66, 1; 69, 10.

³⁶ L. J. Łuka: *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Naclawiu*, „Przegląd Archeologiczny”, T. X, 1958, s. 395, ryc. 24a.

³⁷ A. Kietlińska, T. Dąbrowska: *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich we wsi Spicymierz pow. Turek*, „Materiały Starożytne”, T. IX, 1956, Tabl. XXXVIII, 27.

³⁸ J. Zeman: *Drěvéne věděrka doby řĩmske a otázka jejich dalřĩho vřĩvoje*, „Památky Archeologicke”, T. XLVII, 1956, s. 88.

Chronologię cmentarzyska można zamknąć w okresie od III fazy późnego okresu lateńskiego aż po końcową fazę podokresu B₂. Oczywiście nie można mieć całkowitej pewności czy właśnie dokładnie w tych ramach zamykała się chronologia całego cmentarzyska (a to ze względu na jego zniszczenie), jest to jednak w dużym stopniu prawdopodobne, ponieważ także i wśród materiałów znalezionych luźno brak jest takich, które wykraczałyby poza te ramy chronologiczne. Do najstarszych zabytków pochodzących z PL III należą: zapinki typów M i N, sprzączka z przedłużonym kolcem oraz fragment imacza typu J.3 (ostatnie dwa przedmioty znalezione luźno). Najpóźniej datowanym zespołem jest grób 10, zawierający m.in. także dwie zapinki zbliżone do typu A.30 datujące cały ten zespół na późną fazę podokresu B₂. Na konieczność nieco późniejszego datowania całego stanowiska, wskazuje być może grot strzały, ale chronologia jego nie jest całkowicie pewna.

Cmentarzysko w Nowym Mieście nie odbiega zbyt od innych cmentarzysk przeworskich, znanych z tego samego okresu, m.in. także i od obu cmentarzysk znajdujących się w pobliskich Łegonicach, pow. Opoczno³⁹. Znaleziono tu jednak zabytki nieznanne poza tym w kulturze przeworskiej, lub występujące w niej bardzo rzadko. Należą do nich: klucz z grobu 24 (Tabl. VIII, 15), imacz i grot oszczepu z grobu 15b (Tabl. VII, 5, 1). Interesująco przedstawiają się także niektóre zespoły grobowe jako całość. Do nich należy m.in. grób 10, który swoim wyposażeniem przypomina grób 173 z Wymysłowa, pow. Gostyń⁴⁰. W grobie tym, bardzo bliskim także i pod względem chronologicznym, znaleziono podobny zestaw naczyń: popielnicy towarzyszyły dwa naczynia dające się w całości wykleić oraz dwie zachowane w całości miseczki, w tym jedna zdobiona żłobkami. W Nowym Mieście, oprócz głównej popielnicy znajdowało się jedno naczynie dające się wykleić w całości i dwie miseczki zachowane w całości, przy czym jedna była żeberkowana. Popielnice z obu grobów różnią się od typowych naczyń kultury przeworskiej, z tym że w Nowym Mieście nietypowy jest tylko ornament. W obu grobach znaleziono okucia waderek, spotykane dość rzadko, oraz szydła. Oba zespoły według archeologicznych wyznaczników

³⁹ T. Liana: *Cmentarzysko kultury przeworskiej na stan. II w Łegonicach Małych*, pow. Opoczno (praca w druku); T. Liana: *Cmentarzysko kultury przeworskiej na stan. I w Łegonicach Małych*, pow. Opoczno (praca w druku).

⁴⁰ S. Jasnosz: op. cit., s. 113, ryc. 151.

płci są grobami kobiecymi. Ciekawie przedstawia się konfrontacja tych wyznaczników z wynikami badań antropologicznych szczątków kostnych z grobu w Nowym Mieście. Okazało się bowiem, że w tym grobie znaleziono kości trzech osobników: dwóch kobiet oraz prawdopodobnie mężczyzny. W głównej popielnicy (naczynie nr 2) znajdowały się kości kobiety w wieku około 18—25 lat z domieszką kości innego osobnika, być może mężczyzny. Kości tego drugiego osobnika znajdowały się głównie w rozbitym naczyniu nr 3. Zwraca uwagę fakt, że w grobie tym nie ma broni, a znalezione przedmioty wskazują na to, że należą do wyposażenia jednej lub obu kobiet. Fakty te można by interpretować w ten sposób, że pozycja społeczna pochowanego tam mężczyzny musiała być dużo niższa od pozycji społecznej kobiet, z którymi był pochowany, a przynajmniej od pozycji jednej z nich.

Również bardzo ciekawie przedstawia się grób 15b. Był on położony tak blisko grobu 15a, że pierwotnie robiły one wrażenie jednego zespołu. W trakcie badań okazało się, że łączyła je tylko wierzchnia warstwa. Ze względu na zróżnicowanie wypełnisk obu grobów traktowanie jej jako zniszczonej górnej partii grobu, jest mało prawdopodobne. Grób 15b zawierał broń, nóż i krzesiwo, natomiast, z wyjątkiem kilku skorup, brak tam było ceramiki. Dalsze fragmenty pochodzące z tego samego naczynia zostały znalezione w sąsiednim grobie 15a, zresztą obficie wyposażonym w ceramikę. Możliwość przemieszania tych skorup w trakcie badań należy wykluczyć; w górnej części grobu 15b nie było bowiem zabytków. Jeśli chodzi o spalone kości, to w grobie 15b występowały one w niewielkiej ilości, ponadto były tak drobne i kruszące się, że nie można ich było wybrać. W grobie 15a kości było natomiast dość dużo, przy czym w większości były to kości zwierzęce.

Istnieją różne możliwości interpretowania tych dwóch zespołów grobowych. Mogą to być dwa groby niczym ze sobą nie związane, za czym raczej przemawia ich chronologia (grób 15a jest datowany na PL III, być może na schyłek tej fazy, natomiast grób 15b nie może być datowany wcześniej niż na późniejszą fazę podokresu B₁). W tym przypadku fragmenty naczynia znajdującego w obu grobach dostałyby się do młodszego grobu 15b przypadkowo, podczas kopania jamy grobowej, w trakcie czego mogło mieć miejsce przypadkowe wkopanie się w sąsiedni grób 15a. Można także tłumaczyć znalezienie w obu grobach fragmentów tego samego naczynia paleniem zmar-

łych na jednym miejscu, w związku z czym niektóre fragmenty ceramiki, nie wybrane poprzednio ze stosu mogły trafić następnie do grobu 15b. O tym, że wypadki tego rodzaju rzeczywiście się zdarzały, świadczą fragmenty naczyń znajdujące jednocześnie w dwóch grobach, jak to miało miejsce w Karczewcu, pow. Węgrów⁴¹, a także w kilku grobach na obecnie omawianym stanowisku. Tak np. fragment tej samej misy znaleziono w grobach 5 i 6 (Tabl. I, 7 i II, 2), a fragmenty innego naczynia w grobach 6 i 8 (Tabl. II, 10, 18). Groby te są położone w dość dużej odległości od siebie, tak że przypadkowe zmieszanie materiałów raczej nie może wchodzić w rachubę, natomiast są one sobie bliskie pod względem czasowym. W tym przypadku istnieje więc duże prawdopodobieństwo zmieszania się zabytków na stosie⁴². Jeśli chodzi o groby 15a i b, to różnica czasowa pomiędzy nimi jest znacznie większa, jednak nie wykluczająca takiej możliwości. Wydaje się zresztą, że wykluczenie jej nawet w przypadku jeszcze większej różnicy chronologicznej, nie byłoby słuszne, oczywiście przy założeniu, że istniało jedno miejsce palenia zwłok lub też kilka takich miejsc np. dla poszczególnych rodzin. Ze zwiększaniem się różnicy czasowej między dwoma pochówkami maleje jedynie prawdopodobieństwo przemieszania przedmiotów będących darami dla poszczególnych zmarłych. Natomiast jeżeli założymy, że ceramika z grobu 15b jest tylko przypadkowym wtępem, będzie to oznaczało, że zmarły był pochowany niezgodnie ze zwyczajami kultury przeworskiej, ponieważ ceramika występuje w grobach tej kultury prawie zawsze, nawet wtedy, kiedy brak jest innego wyposażenia.

Jeszcze inną wersją wyjaśnienia sytuacji obu grobów 15a i b byłoby przypuszczenie, że mamy tu do czynienia tylko z jednym grobem, w którym w jednej części złożono szczątki zmarłego razem z resztkami stosu oraz fragmentami ceramiki, w drugiej zaś tylko broń. Za takim tłumaczeniem mógłby przemawiać fakt istnienia warstwy szarej ziemi łączącej w górnej partii obie jamy. Jednak nie można wykluczyć, że pochodziła ona ze zniszczonej partii części grobu 15a. Poza tym, różnice chronologiczne widoczne w zabytkach obu zespołów, czynią takie przypuszczenie trudnym do przyjęcia. Pociągałoby to bowiem za sobą możliwość przetrwania zapinki typu N aż do późniejszej fazy B₁ (czego nie można wykluczyć jeśli chodzi o pojedynczy wypadek), a tak-

⁴¹ T. Dąbrowska: op. cit., s. 524.

⁴² J. Sztybel: Obrządek pogrzebowy na Górnym Śląsku w okresie wpływów rzymskich, „Rocznik Muzeum Górnośląskiego”, Bytom 1964, s. 96.

że przetrwania form ceramicznych typowych dla końca PL III lub początku B₁ prawie do końca podokresu B₁. To ostatnie jest prawdopodobniejsze, ponieważ odróżnienie ceramiki z końca PL III i B₁ (zwłaszcza jego początkowej fazy) jest bardzo trudne, a w wielu wypadkach wprost niemożliwe. Ponadto, jak się wydaje, na cmentarzysku w Nowym Mieście mamy do czynienia z pewnym opóźnieniem w rozwoju form ceramiki: popielnica z grobu 12, datowanego na późniejszą fazę B₁, ma pewne cechy charakterystyczne dla naczyń dwustożkowatych datowanych na PL III a nie na podokres B₁.

Interpretacja grobów 15a i b zostanie zapewne nierozstrzygnięta, z tym, że najbardziej prawdopodobna wydaje się wersja, iż są to dwa odrębne groby. W tym miejscu należy jednak zwrócić uwagę na pewien dodatkowy fakt, którego wymowa jest jednak nieco osłabiona dużym stopniem zniszczenia cmentarzyska. Obok grobu 7, zawierającego tylko fragmenty ceramiki oraz kości, w czystym piasku nie wykazującym absolutnie śladów stosu znajdowało się umbo oraz przyrdzewiałe do niego dwa groty oszczepów, a nieco dalej fragment zapinki. Ze względu na całkowity brak resztek stosu i ceramiki należy wykluczyć możliwość, że przedmioty te pochodzą ze zniszczonej, być może górnej części grobu 7. Z tych samych przyczyn należy wykluczyć możliwość pochodzenia ich ze zniszczonego innego grobu, z którego brak jest jakichkolwiek innych śladów. Wydaje się, że mamy tu do czynienia z grobem, w jednej części którego znajdowały się skorupy, kości oraz resztki stosu, a w drugiej części broń oraz zapinka. Nie jest też zresztą wykluczone, że te ostatnie zabytki zostały zakopane w czystym piasku w bezpośrednim sąsiedztwie grobu. Przedmioty metalowe i ceramika są sobie współczesne. Ceramika posiada cechy naczyń z przełomu PL III na B₁. Z podokresu B₁ pochodzi fragment zapinki A.68. Umbo jest bardzo zniszczone, ale przypomina typ 6 wg Bohnsacka i znajduje analogie w umbie znalezionym w grobie 79 w Domaradzicach, pow. Rawicz⁴³, który datowany jest na podokres B₁. Groty, bar-

dzo zresztą zniszczone, nie nadają się do dokładnego datowania. Nic nie stoi zatem na przeszkodzie (jeżeli oba groby tworzyły rzeczywiście jedną całość), aby przypuszczać, że mamy tu do czynienia ze zwyczajem dotychczas nieznanym w kulturze przeworskiej. Ponieważ na niektórych obszarach sąsiadujących z kulturą przeworską na początku okresu rzymskiego zanika zwyczaj wkładania broni do grobów, być może w Nowym Mieście obserwujemy formę pośrednią między tymi dwoma zwyczajami.

Jeśli chodzi o planografię cmentarzyska w Nowym Mieście to niestety nie można tu powiedzieć nic całkowicie pewnego. Wydaje się jednak, że mimo znacznego stopnia zniszczenia tego obiektu, można nieliczne fakty ustalić. Cmentarzysko ze względu na sytuację terenową mogło się ciągnąć tylko w kierunku wschód—zachód, co potwierdziły badania. Teren położony bliżej północnego skraju wzniesienia (poza zachodnim skrajem), nie wykazywał istnienia grobów. Nie można tego tłumaczyć wyłącznie zniszczeniem tego wycinka terenu, ponieważ cały obszar na którym znajdowano groby był podobnie zniszczony. Ponadto wykopy, w których nie odkryto grobów, nie wykazywały liczniejszego występowania ceramiki niż pozostałe części cmentarzyska. Natężenie było tu nawet mniejsze, co nie miałyby miejsca w przypadku istnienia tam zniszczonych grobów. Na prawie całym przebadanym terenie znajduje się ceramikę z PL III lub z początków okresu rzymskiego, również na całym terenie występują groby z okresu PL III oraz z podokresu B₁. Jedyne dwa groby datowane na podokres B₂ znajdują się w środkowej partii cmentarzyska. Ze względu na małą ilość zabytków pochodzących z podokresu B₂ i brak zabytków z późnego okresu rzymskiego należy przyjąć, że cmentarzysko najintensywniej było użytkowane na przełomie PL III i B₁, a więc zapewne krótko po jego założeniu, ponieważ brak jest tu także materiałów wcześniejszych. Groby datowane na podokres B₂ pochodzą więc zapewne z końcowej fazy użytkowania cmentarzyska. Tak więc można przypuszczać, że cmentarzysko to było użytkowane przez niewielką grupę ludzi w stosunkowo krótkim okresie czasu.

⁴³ B. Kostrzewski: op. cit., ryc. 73/9.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Могилиник находится на небольшом продолговатом холме, лежащем над болотистыми лугами. Холм покрыт старыми соснами, в некоторых местах моло-

дым лесом. Холм также частично разрушен вследствие военных действий и любительских раскопчных исследований, что в значительной степени затрудняет

ведение работ. Исследования проведенные Государственным Археологическим Музеем в 1968 г. обнаружили 25 погребений, из которых — 2 были урновые, остальные — ямные, в том несколько разрушенных. Могильник относится к пшеворской культуре, однако встречаются там некоторые элементы среди памятников и погребальных обрядов, очень редко выступающие или же совсем неизвестные для этой культуры. К таким памятникам относятся: ключ с погребения 24а (таблица VIII,15), держатель с погребения 15в (табл. VII,6), а также остриё копья с этого же погребения (табл. VII,1). Также не есть типовым орнамент на урне с погребения 10 (табл. III,1,5). Редко встречается в пшеворской культуре использование в качестве урны пережжённого сосуда, как это имело место в погребении 10, в котором в качестве другой урны была использована также частично пережжённая ми-

сочка (табл. III,3); третья урна с этого погребения была перевернута и сплющена (рис. 11). Антропологический анализ выявил, что в погребении 10 находились кости по крайней мере трёх индивидов, в том по всей вероятности двух женщин, а третьим индивидом был вероятно мужчина. Кости его находились в нарушенном сосуде номер 3, а в главной урне (сосуд номер 2) находились остатки костей женщины вместе с костями третьего индивида.

Заслуживает внимание факт обнаружения на этой стоянке оружия и застёжки в чистом песке около погребения 7 (рис. 8), что свидетельствует о неизвестном до сего времени погребальном обряде пшеворской культуры.

Датирование могильника вмещается в границах PLIII-B₂ (поздняя фаза).

SUMMARY

The cemetery is situated on a small hill surrounded by swampy meadows. The hill is overgrown by old pines and partly by a young coppice; it was damaged by war operations and by amateur diggings and that all makes the excavations of that cemetery very difficult. The excavations, carried out on behalf of the State Archaeological Museum in 1968, revealed 25 graves (2 urn-containing graves, the remaining ones: pit graves). A few of them were destroyed. The cemetery should be assigned to the Przeworsk culture, however some elements of the objects found and of the burial rite, occurring there, are rarely met or even unknown in that culture. Among such finds are a key from Grave 24a (pl. VIII, 15), a handle from Grave 15b (pl. VII, 6) and a spear-head from that grave (pl. VII, 1). The ornament of an urn from Grave 10 (pl. III, 1,5) is untypical too. Burnt pots were very rarely used as

urns in the Przeworsk culture. In Grave 10 in the cemetery in question, one urn represented a burnt pot, the second one was also a partly burnt small open bowl (pl. III, 3), the third urn was turned over and crushed (fig. 11). The anthropological analysis showed that the bones in that grave had belonged to, at least, three individuals (two women and probably a man). The bones of the third individual were found in the damaged pot no. 3, in the main urn (pot. 2) there were female bones with an admixture of bones of another individual.

It is interesting that weapons and a brooch were found in pure sand near Grave 7 (fig. 8). It is an evidence of a burial rite of the Przeworsk culture unknown so far. The cemetery is dated to the period from the last phase of the late La Tène period to the late phase of Subperiod B₂.

ALEKSANDRA COFTA-BRONIEWSKA

BADANIA ARCHEOLOGICZNE W INOWROCŁAWIU I POWIECIE INOWROCŁAWSKIM
W LATACH 1967—1973

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В ИНОВРОЦЛАВЕ И ОКРЕСТНОСТЯХ В ГОДАХ 1967—1973

ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS AT INOWROCŁAW AND IN ITS ENVIRONS
IN THE YEARS 1967—1973

Historia badań archeologicznych na Kujawach ma na przestrzeni lat, szczególnie po II wojnie światowej, kilka wspaniałych kart. Niestety, mimo iż w tych badaniach partycypowały aż 3 ośrodki archeologiczne (toruński, łódzki i poznański), nigdy w sferze ich zainteresowań badawczych nie znalazł się Inowrocław. Być może, że sytuacja ta była wynikiem braku zarówno rzucających się w oczy reliktyw przeszłości jak i przekazów pisanych. Decydującym jednak momentem była bliskość legendarnej najstarszej stolicy Polski, Kruszwicy. Poza tymi okolicznościami wszystko przecież przemawiało na korzyść Inowrocławia; chociażby częstotliwość odkryć materiałów zabytkowych i ich walory poznawczo-naukowe. Szczególną tutaj wymowę miały: bardzo częste odkrycia bogatych zespołów grobowych z różnych faz chronologicznych w Szymborzu na st. 1, powtarzające się występowanie ciekawych obiektów zarówno osadniczych jak i grobowych w rejonie Mątew, wydobywanie w czasie prac ziemnych licznych zabytków w Jacewie, znajdowanie różnokulturowych znalezisk w Strefie Zdrojowej, nie mówiąc już o niebywałej koncentracji monet rzymskich na całym tym obszarze. Wykonanie chociażby ilościowego zestawienia tych przypadkowych odkryć, nawet z pominięciem ich wartości źródłowej, sytuowałoby Inowrocław dość wysoko w hierarchii ośrodków kwalifikujących się do planowych badań terenowych. A jak już za-

znaczono, nigdy takowych w Inowrocławiu nie prowadzono. Na przestrzeni pierwszej połowy tego stulecia miało miejsce kilka doraźnych, krótkich akcji ratowniczych, ograniczających się bądź do wybrania materiału zabytkowego z odkrytych przypadkowo obiektów, bądź też do ewentualnego rozkopania odsłoniętych grobów (Inowrocław, st. 13¹, st. 14 i 15²; Szymborze, st. 1³). W najlepszym razie przedsięwzięto na miejscu przypadkowych odkryć krótkotrwałe badania orientacyjne (Jacewo, st. 4⁴, Mątwy, st. 1⁵, Szymborze, st. 1⁶). W tym kontekście najpoważniejszą akcją były badania w 1911 r. w Solankach⁷.

¹ H. Kalliefe: Neue Funde aus Kujawien, „Præhistorische Zeitschrift”, 1815, T. VII, s. 205 i n. i T. X, 1918, s. 172—174.

² A. Karpińska: Sur les nouvelles fouilles de l'époque romaine faites à Inowrocław (Grand Pologne) et sur une station de culture des tombes mégalithiques qui a été découverte, „Revue Anthropologique”, T. 13, z. 4—6, 1933, s. 243—257.

³ Na tym stanowisku w 1920 r. J. Kostrzewski wyeksplorował 1 grób kloszowy. Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

⁴ Badania te prowadził J. Kostrzewski w latach dwudziestych.

⁵ W 1938 r. na st. 1 w Mątwach badania ratownicze prowadzili Z. Zakrzewski i J. Zurek: „Dziennik Kujawski”, 20.VII.1938, nr 163, s. 46.

⁶ Według relacji właściciela pola, Małachowskiego, w 1938 r. na cmentarzysku prowadził badania Z. Zakrzewski wydobywając ogromną ilość materiałów zabytkowych. Te jednak przepadły w czasie II wojny światowej.

⁷ H. Kalliefe: Das bronzezeitliche Dorf Hohensalza, „Præhistorische Zeitschrift”, T. III, 1911, s. 281—287; T. VI, 1914, s. 89—114.

Po drugiej wojnie światowej sytuacja nie uległa żadnej zmianie na korzyść. Przez okres ponad 20 lat miały miejsce jedynie badania ratownicze w pobliżu kościoła NMP⁸ oraz badania sondażowe w centrum rynku. Te ostatnie nie były jednak badaniami archeologicznymi, lecz przeprowadzone zostały dla odsłonięcia fundamentów wieży dawnego ratusza⁹. Nad wyraz więc szczęśliwym zbiegiem okoliczności było podjęcie przez Prezydium Miejskiej Rady Narodowej inicjatywy wydania monografii miasta Inowrocławia, a w dalszej konsekwencji przejęcie przez władze miejskie patronatu nad badaniami archeologicznymi. Trzeba bowiem zdawać sobie jasno sprawę, iż była to dosłownie ostatnia szansa na uratowanie zachowanych jeszcze zabytków; tempo różnego rodzaju prac ziemnych i budowlanych nakazywało natychmiastową szybką interwencję w postaci bezzwłocznego podjęcia badań terenowych. Oceniając z perspektywy zaledwie kilku lat, zarówno wyniki badań archeologicznych, jak i rozmach prac budowlanych, należy podkreślić, iż w obecnej chwili uzyskanoby już tylko najwyżej 30% wyników.

Niestety, mimo pełnego zrozumienia potrzeb badawczych ze strony władz miejskich, zakres prac terenowych, wobec ograniczeń finansowych, był bardzo wąski i zamykał się zasadniczo w ramach trzech krótkich kampanii wykopaliskowych. Szczęśliwym zbiegiem okoliczności, po dwóch latach przerwy w badaniach terenowych, Ekspedycja Kujawska znalazła nowego mecenasa w postaci Inowrocławskich Zakładów Sodowych, co umożliwiło podjęcie i kontynuację w 1972 r. badań na terenie Inowrocławia, w jego strefie południowej.

Równoległe z badaniami prowadzonymi w granicach miasta, Ekspedycja Kujawska, na zlecenie Powiatowej Rady Narodowej, projektującej wydanie historii Kujaw inowrocławskich, przeprowadzała też od 1967 r. penetrację archeologiczną całego powiatu. Akcja ta, rozpoczęta na większą skalę dopiero w 1968 r., kontynuowana była w latach 1969 i 1972, a zakończona została wiosną 1973 roku. Ponadto, dzięki dotacji Prezydium Rady Narodowej w Inowrocławiu, można było

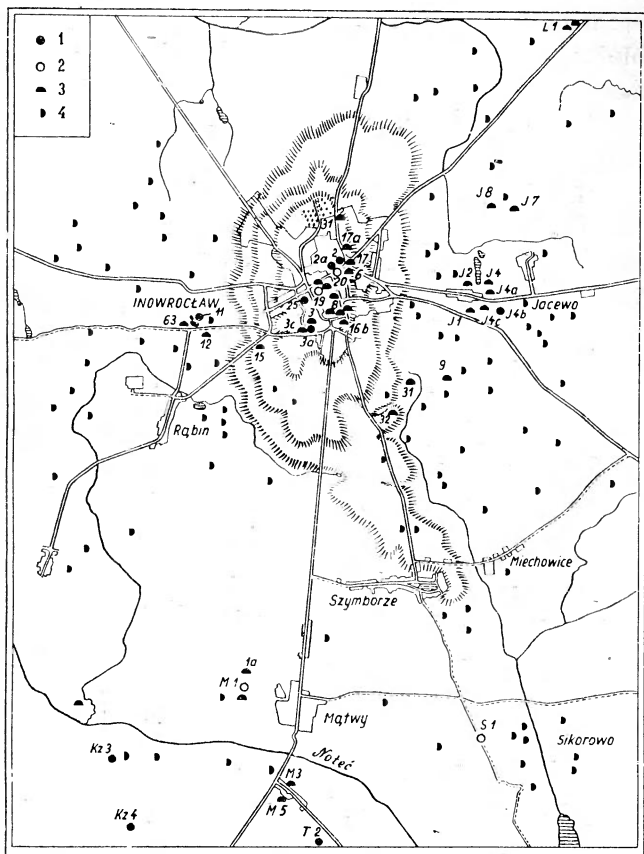
⁸ W 1966 r. J. Janikowski prowadził badania na st. 2a w związku z budową nowego odcinka ul. Toruńskiej. W 1952 r. w kościele romańskim w czasie robót remontowych wydobyto 5 szkieletów ludzkich. O odkryciu powiadomiono J. Kmiecńskiego (J. Kmiecński: Ciekawe odkrycia pod absydą kościoła romańskiego w Inowrocławiu, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XX, 1954, s. 83—84). Prac żadnych nie prowadzono.

⁹ Badania te prowadził H. Walter pod nadzorem J. Chudziakowej i B. Zielonki.

przewodzą też badania archeologiczne na osadzie z pierwszych wieków naszej ery w Jacewie.

Przystępując do badań w 1967 r., w oparciu o kwerendę archiwalną i wypisy z literatury, zdawaliśmy sobie sprawę z dużej wartości zabytkowej wielu stref Inowrocławia i z poważnej roli, jaką ten ośrodek odgrywał w przeszłości. Równocześnie jednak, wobec dużych przekształceń terenu, istniały poważne obawy co do możliwości uchwycenia wielu punktów osadniczych albo na skutek ich zniszczenia, albo też całkowitej zabudowy. Sytuacja przedstawiała się ponadto o tyle jeszcze niekorzystnie, że najczęściej brak nam było danych pozwalających, jeśli już nie na weryfikację dawnych odkryć, to chociażby na ich lokalizację. Analiza perspektywicznych planów rozwoju miasta i zabudowy przestrzennej ujawniła alarmującą sytuację. Wznoszenie kilku nowych osiedli mieszkaniowych, bardzo poważna rozbudowa wielu zakładów przemysłowych, modernizacja na dużą skalę sieci drożnej miasta, nakazywały opracowanie szerokiego i bardzo elastycznego programu prac terenowych. Nie było to sprawą łatwą. Z jednej bowiem strony główną wytyczną było dla nas zdobycie w minimalnym okresie maksimum wiedzy ogólnej o przeszłości Inowrocławia, co nakładało pewne ściśle rygory w planowaniu prac, z drugiej natomiast strony rozmach robót ziemnych nakazywał łamanie tych rygorów i podejmowanie doraźnych akcji kontrolnych lub ratowniczych w wielu punktach równocześnie. Stwarzało to poważne trudności, głównie kadrowe. Skład ekspedycji wobec poważnych ograniczeń finansowych, był bardzo szczupły i średnio składał się z dwóch archeologów i 4—5 pomocniczych pracowników technicznych, najczęściej studentów. Z tego też względu, przez wszystkie sezony wykopaliskowe, ekspedycja zmuszona była prowadzić pracę na dwie zmiany, bowiem przy utrzymaniu normalnych godzin zatrudnienia niemożliwe byłoby równoczesne badanie kilku stanowisk, a szczególnie nie dałoby pogodzić się badań w mieście i w powiecie.

Przystępując do badań terenowych w 1967 r. zdawaliśmy sobie sprawę z faktu, że zabezpieczenie finansowe ekspedycji obejmuje tylko dwa sezony wykopaliskowe. Dlatego, zgodnie z opracowanym planem, pierwszą kampanię poświęcono penetracji centrum miasta, drugą rozpoznaniu poszczególnych dzielnic peryferyjnych. Szczególnych trudności dostarczyły badania w centrum miasta, ponieważ o tym terenie nic nie było dotąd wiadomo. Wszystkich przecież dawnych od-

Ryc. 1. Mapa stanowisk archeologicznych w okolicach Inowrocławia. Badania: wykopaliskowe (1); ratownicze (2); sondażowe (3); powierzchniowe (4). Kz — Krusza Zamkowa. M — Mątwy. T — Tupadły. S — Szymborze. J — Jacewo. L — Latkowo

kryć dokonywano w dzielnicach skrajnych. Badanie centralnej części miasta należało więc zaczynać od podstaw. Postępowaniem wyjściowym, wobec minimalnych możliwości przeprowadzenia zwiadu powierzchniowego, był wywiad u ludności, a następnie wiercenia lub badania sondażowe. W materiałach pochodzących z dawnych, przypadkowych, odkryć osadnictwo pradziejowe znalazło odbicie w różnym stopniu. Najbardziej niejasno rysował się okres wczesnośredniowieczny, dlatego też pierwszoplanowym naszym założeniem było uchwycenie śladów zasiedlenia rejonu Inowrocławia w okresie poprzedzającym powstanie średniowiecznego miasta lokacyjnego. Punkt rozpoczęcia stanowiła okolica kościoła św. Mikołaja (w pobliżu którego odkryto naczynie wczesnośredniowieczne¹⁰), ponadto rejon dookoła romańskiego kościoła Najśw. Marii Panny (sugerującego istnienie w pobliżu jakiegoś punktu osadniczego¹¹), oraz południowo-wschodni skraj śred-

¹⁰ W. Hensel: Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej, T. II, Warszawa 1959, s. 171—172. Patrz też tabela nr 1.

¹¹ Ponieważ niemożliwe byłoby wzniesienie kościoła na terenie nie zabudowanym, ogólnie przyjmowano konieczność istnienia w tym rejonie osady.

niowiecznego miasta (miejsce ewentualnego zlokalizowania grodu kasztelańskiego¹²). Na tych trzech terenach wykonano szereg sondaży zwiadowczych (st. 6a, 8a, 16, 16a, 17, 17a), lub przeprowadzono wstępne prace wykopaliskowe (st. 2, 2a, 3a). Kontrolując zaś, wg wykazu otrzymanego z Wydziału Urbanistyki, wszelkie prace ziemne w granicach miasta, zmuszeni byliśmy podjąć konieczne badania ratownicze na st. 19 i 20. W miarę swoich ograniczonych możliwości zapoczątkowaliśmy też tkę badań powierzchniowo-weryfikacyjnych peryferii miasta, lokalizując około 50 stanowisk.

Równoległe z badaniami w mieście przystąpiliśmy do inwentaryzacji grodzisk wczesnośredniowiecznych w pow. inowrocławskim, dokumentując w tym sezonie 7 obiektów¹³.

Wychodząc naprzeciw zainteresowaniom mieszkańców przygotowano też wystawę prezentującą bardzo bogaty zespół średniowiecznych źródeł, wydobytych głównie ze st. 19. Wystawę tę zorganizowano w ramach Międzynarodowej Kampanii Muzealnej i wyeksponowano w marcu 1968 r. w Sali Wystaw Tymczasowych Muzeum im. Jana Kasprówicza. Wystawa otrzymała dość szczegółowe objaśnienie w postaci katalogu¹⁴, omawiającego wyniki badań nad późnośredniowiecznym miastem. Poza tym oddano do druku ogólne sprawozdanie z kampanii 1967 r. do „Sprawozdań Archeologicznych”¹⁵ oraz krótką notkę do Informatora Archeologicznego¹⁶.

W następnej, tzn. w drugiej z kolei, kampanii 1968 r. Ekspedycja gros swoich wysiłków skoncentrowała na strefach peryferyjnych. W planie bieżącym przewidziano szczególnie przebadanie dwóch mikroregionów, znanych z dawnych odkryć (strefy Zdrojowej i Jacewa), oraz okolicy stawu Rybnika. W Jacewie, dla ogólnego rozpoznania, wykopano 20 rowów sondażowych na 8 stanowiskach (st. 1, 2, 4, 4a, 4b, 4c, 7, 8). W Solankach na st. 12 wykonano 13 sondaży, a na pobliskim st. 11 przeprowadzono wstępne prace wykopaliskowe. W okolicy Rybnika (st. 32) założono 6 sondaży zwiadowczych. Równoległe podjęto też badania ratownicze wielofazowego cmentarzyska

¹² W. Posadzy: Studium historyczno-urbanistyczne dla planu gospodarowania przestrzennego miasta Inowrocławia, Poznań 1954, (maszynopis).

¹³ W 1967 r. zinwentaryzowano grodziska w Kołudzie W., Murzynnie, Liszkowie, Borkowie, Ostrowie, Kościelcu i Gniewkowie.

¹⁴ A. Cofta-Broniewska: Inowrocław w średniowieczu, Inowrocław 1969 r.

¹⁵ A. Cofta-Broniewska: Badania archeologiczne w Inowrocławiu w 1967 r., „Sprawozdania Archeologiczne”, T. XXIV, 1972, s. 163—174.

¹⁶ „Informator Archeologiczny. Badania 1967 r.”, Warszawa 1968, s. 218.

na st. 1 w Szymborzu, eksplorując 46 grobów. Pod koniec sezonu badawczego przeprowadzono dalsze badania powierzchniowe, odkrywając na obrzeżu Inowrocławia 50, a na gruntach sąsiednich wsi dalszych 150 stanowisk archeologicznych.

Na temat wyników badań z 1968 r. zamieszczono 4 notki w Informatorze Archeologicznym¹⁷, a ogólne omówienie najważniejszych rezultatów badań, w formie dwóch sprawozdań, oddano do druku do Komunikatów Archeologicznych¹⁸. Krótka charakterystyka odsłoniętych w Jacewie pracowni wytwórczych (rogowniczych i bursztyniarskiej) z okresu wpływów rzymskich, jako streszczenie referatu wygłoszonego na posiedzeniu Komisji Archeologicznej PTPN, ukazała się w Sprawozdaniach Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk¹⁹.

W 1969 r. Ekspedycja Kujawska prowadziła również prace terenowe w kilku punktach miasta. Nie były one jednak związane z programem badań nad pradziejami Inowrocławia, lecz prowadzono je usługowo w ramach badań nad średniowiecznym miastem lokacyjnym dla uchwycenia śladów zabytkowej architektury oraz ustalenia zasięgu miasta, przebiegu jego murów i lokalizacji poszczególnych elementów fortyfikacyjnych, a także w celu rekonstrukcji ogólnego rozplanowania przestrzennego wnętrza. Były to głównie badania sondażowe obejmujące st. 3a, 3c, 19a, 19b, 16b. Charakter prac wykopaliskowych miały jedynie badania na st. 25. W tymże roku przystąpiono również do badań wykopaliskowych na wstępnie rozpoznanej w ubiegłym sezonie osadzie na st. 4b w Jacewie.

Ponieważ przez dwa pierwsze sezony, tj. lata 1967 i 1968, w najogólniejszych zarysach rozpoznane zostało centrum oraz północno-wschodnia i zachodnia peryferia Inowrocławia, w 1969 r. podjęto penetrację rejonu Mątew, znanego z bardzo częstych, przypadkowych odkryć. W tym roku, poza weryfikacją dawnych znalezisk, gęstą siecią sondaży pokryto obszar st. 1. Jesienią kontynuowano również akcję badań powierzchniowych, rejestrując ponad 400 dalszych stanowisk

archeologicznych. Wyniki kampanii 1969 r. na bieżąco relacjonowało tylko 5 notatek w Informatorze Archeologicznym²⁰.

W sezonie 1970 r., wobec ograniczeń finansowych, główny nacisk położono na kontynuację badań wykopaliskowych na st. 4b w Jacewie oraz na szczegółowsze rozpoznanie, wytypowanej ubiegłorocznymi sondażami, części st. 1 w Mątwach. Wyniki badań 1969 i 1970 r. w Jacewie opracowano w sprawozdaniu oddanym do drugiego tomu Komunikatów Archeologicznych.

W 1971 r. z braku kredytów nie prowadzono żadnych prac w Inowrocławiu. Z tychże samych przyczyn zawieszono zostały badania powierzchniowe na terenie powiatu.

Ponownie do badań, zarówno w mieście, jak i w powiecie, przystąpiono w 1972 r. W ramach akcji badań powierzchniowych, w północnej i wschodniej strefie powiatu, zainwentaryzowano ponad 800 stanowisk. Badania w mieście objęły już tylko rejon Mątew, szczególnie st. 1, na którym to już w 1969 i 1970 r. założono rowy sondażowe. Były to badania mające na celu uratowanie resztek, bardzo poważnie już zniszczonego, a obecnie narażonego na całkowitą dewastację, w związku z projektem zabudowy tego terenu, dużej wagi stanowiska archeologicznego.

Po sezonie badawczym w listopadzie tegoż roku Ekspedycja Kujawska, w ramach współpracy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza a Inowrocławskimi Zakładami Sądowymi zorganizowała wystawę obrazującą dorobek Ekspedycji w zakresie badań nad pradziejami regionu nadnoteckiego, ze szczególnym uwzględnieniem Mątew²¹. I tym razem, w związku z wystawą, wydano katalog dający skrótowy zarys pradziejów nadnoteckiej strefy Inowrocławia²². Z opracowań przekazano do druku tylko wstępne sprawozdanie z badań na st. 1 w Mątwach (Komunikaty Archeologiczne, T. II).

Badania 1972 r., mimo iż zakres ich był niewielki, dostarczyły materiałów i obserwacji pozwalających na opracowanie nowego, szerokiego programu badawczego dla mikroregionu nadnoteckiego, który przez długie tysiąclecia odgrywał bardzo ważną rolę w dziejach Kujaw.

Do wstępnej realizacji tego programu badawczego przystąpiono już w 1973 r. W pierwszym

¹⁷ „Informator Archeologiczny. Badania 1968 r.”, Warszawa 1969, s. 169—171, s. 69—71, 168—169, 243—244.

¹⁸ A. Cofta-Broniewska: Wyniki badań archeologicznych w Inowrocławiu w 1968 r., „Komunikaty Archeologiczne”, Bydgoszcz 1972, s. 29—43, oraz A. Cofta-Broniewska: Badania archeologiczne w Jacewie pow. Inowrocław, 1968, „Komunikaty Archeologiczne”, Bydgoszcz 1972, s. 44—54.

¹⁹ A. Cofta-Broniewska: Warsztaty produkcyjne z okresu wpływów rzymskich w Jacewie, pow. Inowrocław, „Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, 84/1, s. 93—94.

²⁰ „Informator Archeologiczny. Badania 1969 r.”, Warszawa 1970, s. 42, 117, 189, 362, 450.

²¹ Wystawa została zorganizowana na terenie Inowrocławskich Zakładów Sądowych i otwarta była od 11.XI. do 25.XI.1972 r., ciesząc się ogromną frekwencją.

²² A. Cofta-Broniewska, A. Kośko: Przeszłość Mątew w świetle badań archeologicznych, Inowrocław—Poznań 1972.

jego etapie główny nacisk położono na zdobycie maksimum informacji o całokształcie osadnictwa w tym mikroregionie, na wykonanie szczegółowych penetracji terenowych i sporządzenie podstawowej dokumentacji (plany warstwowe, inwentaryzacja wszelkich znanych faktów). Następnie przeprowadzono badania sondażowe na stanowiskach: Mątwy, st. 3; Tupadły, st. 3; Przedbojowice, st. 1; Krusza, st. 13; Mątwy, st. 5 i badania wykopaliskowe na st. Krusza, st. 3 i 4; Tupadły, st. 2. W tym sezonie powrócono też do centrum miasta, wznawiając, bardzo wąskie zresztą, prace na stanowisku 2a, na stoku wzgórza Kościoła Najśw. Marii Panny.

Większy, niż w którymkolwiek z lat ubiegłych, zakres miały w 1973 r. badania powierzchniowe, w czasie których zainwentaryzowano aż 950 stanowisk. Penetracja ta objęła południowo-wschodnią część powiatu inowrocławskiego. Była ona piątym i ostatnim już etapem prac prowadzonych w ramach badań nad osadnictwem pradziejowym i wczesnośredniowiecznym Kujaw Zachodnich. W tym też roku Ekspedycja Kujawska podjęła 3 akcje ratownicze, mianowicie w Sobiesierniach, Łącku i Gąskach, a pod koniec sezonu badawczego, w ramach badań nad pradziejową siecią drożną i szlakami handlowymi, przeprowadziła też badania określonych stref powiatów: mogileńskiego, radziejowskiego i konińskiego, dodając do swego rejestru prawie 500 dalszych stanowisk.

O wynikach kampanii 1973 r. napisano 9 krótkich notatek do Informatora Archeologicznego i sprawozdanie z odkrytej wczesnośredniowiecznej warzelnii soli, oddane do „Ziemi Kujawskiej”. Przygotowano też do druku opracowanie badań w Łącku.

Reasumując, w czasie 6 kampanii wykopaliskowych, Ekspedycja Kujawska Katedry Archeologii UAM przeprowadziła na terenie powiatu i miasta Inowrocławia: 1. badania sondażowe — 30 stanowisk; 2. badania ratownicze — 7 stanowisk; 3. badania wykopaliskowe — 9 stanowisk; 4. weryfikacje 10 grodzisk wczesnośredniowiecznych; 5. inwentaryzacje 2500 stanowisk (ponadto 500 stanowisk z powiatów sąsiednich).

Wobec bardzo absorbujących prac terenowych i gabinetowych, związanych z dokumentacją, rekonstrukcją, konserwacją materiałów źródłowych i wobec braku środków finansowych potrzebnych na odpowiednie ich przygotowanie, przez pierwsze lata istniały pewne trudności w publikowaniu wyników badań. Ograniczano się więc do umiesz-

czania w Informatorze Archeologicznym krótkich doniesień o najnowszych odkryciach na poszczególnych stanowiskach (20 notatek). Ponadto oddano do druku 10 obszerniejszych sprawozdań na temat wyników badań i 4 o działalności popularyzatorskiej Ekspedycji. Ostatnio do druku przekazano 2 większe prace tj. artykuł pt. „Inowrocław w pradziejach i wczesnym średniowieczu” oraz pracę zbiorową w formie monografii st. 19 pt. „Z badań nad średniowiecznym Inowrocławiem”, T. I, omawiającą wyeksplorowane tam materiały (zespół obiektów magazynowych, ceramikę, przedmioty drewniane, wyroby ze skóry oraz pozostałości organiczne, głównie kości). W przygotowaniu jest już drugi tom, w skład którego wejdą opracowania materiałów średniowiecznych z terenu Zamku i z centrum miasta lokacyjnego oraz zabytków wczesnośredniowiecznych z warzelnii soli, z osady rzemieślniczej (st. 20) i cmentarzyska (st. 2). Z opracowań specjalistycznych ukazało się drukiem 5 omówień szczątków kostnych z poszczególnych faz chronologicznych: kultury łużyckiej, kultury przeworskiej z okresu późnolateńskiego i z okresu wpływów rzymskich, z okresu wczesnośredniowiecznego i późnośredniowiecznego²³.

Równoległe z pracami naukowo-badawczymi ekspedycja rozwijała też działalność oświatowo-popularyzatorską; wygłaszano liczne prelekcje (około 25), zarówno w Towarzystwie Historycznym i Towarzystwie Miłośników Miasta Inowrocławia, w zakładach pracy, jak i dla wojska i młodzieży szkolnej. Wyrazem tejże samej działalności były, wspomniane już, dwie wystawy archeologiczne w latach 1968 i 1972.

Przytoczone wyżej cyfry orientują o szerokim zakresie prac terenowych ekspedycji²⁴. Nie to jednak jest najistotniejsze, lecz jej dorobek naukowy. Tutaj scharakteryzujemy krótko kilka najważniejszych wyników.

²³ M. Sobociński: Materiał kostny zwierzęcy z osady kultury łużyckiej z V okresu epoki brązu w Inowrocławiu, „Rocznik Wyższej Szkoły Rolniczej w Poznaniu”, L. IV, 1971, s. 83—90; M. Sobociński: Szczątki zwierzęce z osady kultury grobów pochodzących z okresu późnolateńskiego w Inowrocławiu, tamże, s. 91; M. Sobociński: Szczątki kostne zwierzęce z osady kultury grobów jamowych z okresu wpływów rzymskich w Inowrocławiu, tamże, s. 97—118; M. Sobociński: Materiał kostny zwierzęcy z osady wczesnośredniowiecznej w Inowrocławiu, „Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu”, T. LX, 1973, s. 63—79; M. Sobociński: Materiał kostny zwierzęcy z osady późnośredniowiecznej w Inowrocławiu, tamże, s. 83—102.

²⁴ Średnio w ciągu 1 sezonu rozkopywano około 9 stanowisk, zainwentaryzowano 2 grodziska i odkryto 500 stanowisk archeologicznych.

1. Powiat inowrocławski jako bodaj pierwszy i jedyny w Polsce posiada tak pełne zdjęcie archeologiczne całego swego obszaru. Stąd też będzie mógł stanowić próbę reprezentatywną dla badań osadniczych całych Kujaw i Wielkopolski. Obecnie przeprowadza się analizę materiałów źródłowych, uzyskanych w toku badań Ekspedycji i sporządza katalog, który szacunkowo obejmować będzie kilkanaście tysięcy punktów osadniczych z różnych okresów rozwoju kultury miejscowych społeczeństw na przestrzeni około 5 tysięcy lat. Katalog ten, łącznie z wykonanymi materiałami kartograficznymi, stanowić będzie podstawę projektowanego atlasu osadnictwa pradziejowego i wczesnośredniowiecznego Kujaw inowrocławskich.

2. Wyniki badań w powiecie inowrocławskim, uzupełnione materiałami sąsiednich powiatów (mogileńskiego, aleksandrowskiego, konińskiego i radziejowskiego), walnie przyczynią się do rozwiązania szeregu problemów podejmowanych przez Polsko-Włoską Komisję do Badania Szlaków Bursztynowych.

3. Poważnym osiągnięciem jest też odkrycie dokonane na terenie Jacewa, gdzie w obrębie rozkopywanej osady z okresu wpływów rzymskich, stwierdzono istnienie warsztatów produkcyjnych rogowniczych, pracowni bursztyniarskiej, oraz śladów miejscowego hutnictwa żelaza. Odkrycie to pozwala inaczej, niż dotychczas ogólnie przyjmowano, spojrzeć na zmiany zachodzące w strukturze podstawowych zajęć ludności w pierwszej połowie 1 tysiąclecia n.e., w tym m.in. na zagadnienie specjalizacji zawodowej oraz zróżnicowania społecznego i majątkowego. Odkrycia jacewskie, szczególnie w powiązaniu z wynikami badań powierzchniowych na odcinku Konin—Toruń i Bydgoszcz, stwarzają ponadto realne możliwości wiernej rekonstrukcji stosunków ówczesnej wymiany handlowej, zarówno lokalnej jak i dalekosiężnej.

4. Duże znaczenie mają też uratowane od zniszczeń źródła średniowieczne ze st. 19. Systematyczne badania terenowe na stanowiskach późnośredniowiecznych nie były jeszcze w latach 60-tych na ogół zbyt często podejmowane i ograniczały się głównie do badań w celu odsłonięcia relikwów architektonicznych. Rozwój archeologii historycznej nastąpił przecież dopiero w ostatnim czasie, stąd też zespół zabytków, zarówno ruchomych, jak i nieruchomych ze st. 19, należy do naj-

bogatszych zespołów późnośredniowiecznych w Polsce.

5. Nie trzeba tutaj podkreślać rangi odkrycia śladów wczesnośredniowiecznej warzelni soli w Inowrocławiu, pierwszych rzeczowych dowodów starego, miejscowego solewarstwa kujawskiego. Ponadto odsłonięty w Inowrocławiu zespół urządzeń związanych z odparowywaniem solanki nie posiada, jak dotąd, analogii na ziemiach Polski.

6. Wyjątkowe wprost walory naukowo-poznawcze reprezentuje cały mikroregion nadnotecki na odcinku Krusza Zamkowa—Małwy—Przedbojowice. Już tylko wstępne rozeznanie terenu przyniosło szereg odkryć, wzbogacających naszą wiedzę o nowe bardzo istotne elementy. I tak np. wbrew dotychczas panującemu przekonaniu, o braku na czarnoziemnych Kujawach grobowców megalitycznych, w 1973 r. udało się odsłonić cały ich kompleks. Mamy też podstawy aby sądzić, iż badania w tutejszej strefie stanowić będą ważną kartę w historii badań nad neolitem Niziu Polskiego²⁵.

7. Jeszcze zbyt wcześnie na konkretne stwierdzenia, ale wydaje się, że ostatnio udało się nam natrafić na jeden z ważniejszych, na ziemiach Polski w pierwszych stuleciach n.e., ośrodków osadniczych, na poważne centrum dalekosiężnej wymiany handlowej i równocześnie ośrodek lokalnej władzy terytorialnej.

To co wyżej przedstawiono stanowi tylko wąski zakres szeroko i ciekawie zarysowującej się problematyki możliwej do rozstrzygnięcia już tylko drogą dalszych badań wykopaliskowych. Dysponując w tej chwili jakże jeszcze fragmentarycznym zasobem źródeł możemy sugerować, iż dalsze badania przyczynią się niewątpliwie do wyjaśnienia, zweryfikowania, lub poszerzenia naszej wiedzy na temat szeregu istotnych zagadnień jak: genezy i specyfiki kujawskiego modelu kultury łużyckiej; rodowodu kultury przeworskiej i jej przeobrażenia w kulturę prapolską; roli Celtów w kształtowaniu się kultury przeworskiej na Kujawach; istnienia lokalnych ośrodków garncarskich ceramiki siwej w rejonie Inowrocławia; kształtowania się odrębności rozwojowej Kujaw i ich roli w poszczególnych okresach pradziejów.

Jak dalece słuszne są nasze przewidywania okaże najbliższa przyszłość.

²⁵ Na podstawie materiałów z tego regionu A. Kośko wyróżnił w ramach kultury pucharów lejkowatych odrębny styl tzw. małewski.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Статья является суммарным отчётом о шестилетней деятельности экспедиции Куявской кафедры археологии университета Адама Мицкевича в районе Иновроцлавского повета. Представляет он обзор: а) объёма работ на месте, то есть предварительные обследования в границах иновроцлавского повета и пограничных зон соседних поветов, а также зондирующие, спасательные и раскопочные исследования на территории города Иновроцлава; б) работ в области популяризации и публикации материалов относящихся к

первоисточникам. Коротко также представлены наиболее значительные результаты исследований, к которым следует отнести: открытие в Иновроцлаве солеварни раннего средневековья, мастерской обработки янтаря с II—III в.н.э. в Яцеве, обозначение куявского участка янтарной дороги вместе с отдельными этапными пунктами, а также локализация одного из наиболее важных центральных пунктов далекоидущего обмена — по всей вероятности о котором упоминает Птоломей (Аскаукалис).

SUMMARY

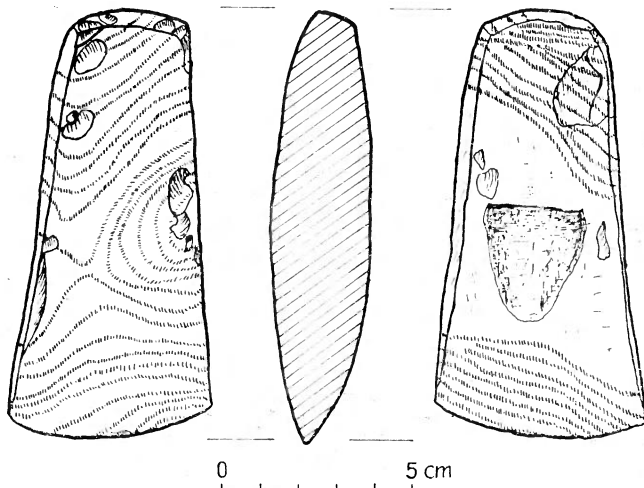
This is a report on the six-years' work of the Kouyavian Expedition of the Chair of Archaeology of the A. Mickiewicz University carried out in the Inowrocław district. It gives a survey of field research i.e. of surface investigations in the Inowrocław district and in the neighbouring ones, of preliminary excavations, of salvage work and of systematical excavations on the area of the town of Inowrocław. It also presents the material published and discusses

briefly the most important results of these investigations: the discovery of early mediaeval salt-works at Inowrocław, and of a 2nd-/3rd century amber-working workshop at Jacewo, the determining of the Kouyavian part of the amber route and its stages and the localisation of one of more important centres of far-reaching exchange, the centre which was most probably mentioned by Ptolemy as Askaukalis.

Neolityczne znaleziska bagienne z miejscowości Tchórznicza, pow. Sokółów Podlaski

W 1964 r. prowadzono prace melioracyjne na obszarze łąkowym pomiędzy Tchórzniczą i Sabniami. W odległości 1,5 km od pierwszej z miejscowości koparka wyrzuciła z głębokości około 1,5 m od powierzchni gruntu siekierę z krzemienia pasiastego. Kilka metrów od niej znaleziony został na tej samej głębokości toporek kamienny. Przy intensywnym przeszukiwaniu torfu w pobliżu obydwu znalezisk nie odkryto innych zabytków. Pierwszym właścicielem tych interesujących przedmiotów był T. Pilarski z Sokółowa Podlaskiego, który brał bezpośredni udział w pracach melioracyjnych. Po pewnym czasie oddał je H. Kalinowskiemu, Dyrektorowi Szkoły Podstawowej nr 1 w Sokółowie Podlaskim, ten zaś przekazał je mnie do opracowania.

Czworościenną siekierę (Ryc. 1) wykonano z krzemienia pasiastego, który prawdopodobnie w wyniku

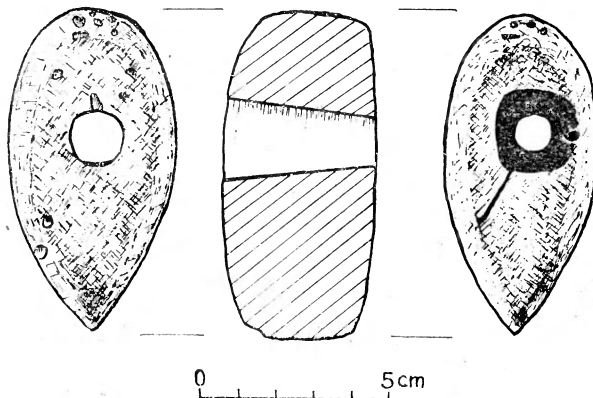

Ryc. 1. Tschórznicza, pow. Sokółów Podlaski. Siekierka z krzemienia pasiastego

długotrwałego leżenia w torfie zyskał barwę szarobrązową. Ma ona kształt trapezowaty, w przekroju podłużnym soczewkowaty. Łukowate ostrze jest dobrze zachowane, bez śladów zużycia, natomiast obuch w rzucie bocznym jest lekko ścięty. Na starannie wygładzonych ściankach znajdują się pojedyncze odbicia. Wymiary zabytku: dł. 11,2 cm; szer. ostrza 5,4 cm; szer. obucha 3,2 cm; grub. 2,6 cm. Analogiczne siekierki znane są z licznych znalezisk luźnych na obszarze Podlasia, występują też w zespołach grobowych i w osadach kultury

amfor kulistych na terenie całej Polski. Znane są one także z zespołów kultury pucharów lejkowatych. Za przynależnością omawianego zabytku do kultury amfor kulistych przemawia staranne wygładzenie powierzchni, z kolei dla kultury pucharów lejkowatych bardziej charakterystyczne są znaleziska bagienne. Problem ten jest niezwykle trudny do definitywnego rozstrzygnięcia.

Toporek (Ryc. 2) wykonano z ciemnoszarego kamienia. W przekroju poprzecznym jak i podłużnym jest

Ryc. 2. Tschórznicza, pow. Sokółów Podlaski. Toporek kamienny

on prostokątny. Nieznacznie zatępione ostrze jest lekko łukowate. Zaokrąglony obuch ma na powierzchni kilka drobnych odbić. Wywiercony jednostronnie otwór jest z jednej strony znacznie rozszerzony. Wymiary zabytku: dł. 8,4 cm; szer. 4,4 cm; grub. 3,9 cm; średnice otworu 1,3 cm i 2,1 cm. Trudno na podstawie samej formy określić przynależność kulturową zabytku, ponieważ zbliżone typologicznie okazy występują zarówno w kulturach neolitycznych, w epoce brązu i we wczesnej epoce żelaza i związane są w ostatnich dwóch przypadkach z kulturą łużycką (M. Kostrzevska: Wyroby kamienne kultury łużyckiej w Wielkopolsce w epoce brązowej i wczesnożelaznej, „Przegląd Archeologiczny”, T. IX, 1951—1953, s. 239). Wydaje się jednak, że ze względu na zaokrąglenie krawędzi i współwystępowanie toporka razem z opisaną wyżej siekierką, należy go zaliczyć do okresu neolitu. Pojedyncze podobne egzemplarze znane są z kultury pucharów lejkowatych (K. Jażdżewski: Kultura pucharów lejkowatych w Polsce zachodniej i środkowej, Poznań 1936, ryc. 774)

i kultury ceramiki sznurowej (J. Machnik: Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce, Wrocław 1966, Tabl. III,2b; V,3b; XX,2b; XXXII,6).

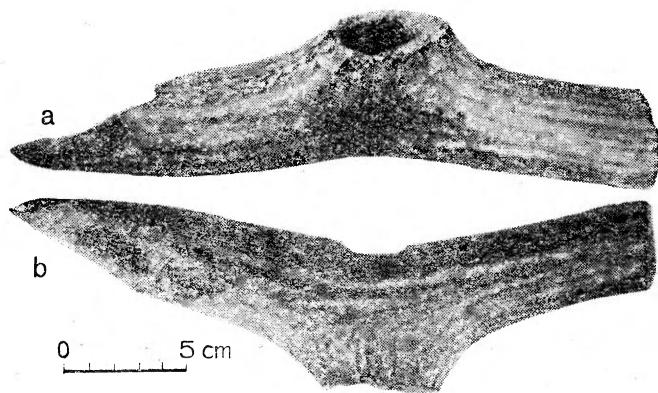
Bardzo interesujące jest samo miejsce znalezienia opisanych wyżej zabytków pomimo, że nie znaleziono obok nich innych śladów działalności człowieka pradziejowego. Trzeba mieć na uwadze fakt, że pobliski zabytkom rejon przeszukiwali przygodni odkrywcy i pewne dane mogły ująć ich uwagę. Istnieje duże prawdopodobieństwo istnienia w tym miejscu neolitycznej osady. Nie można wykluczyć także wotywnego charakteru znaleziska, ponieważ obydwaj zabytki wystąpiły w niedalekiej odległości od siebie.

R. F. Mazurowski

Topór rogowy z okolic Frankopola, pow. Sokółów Podlaski

W grudniu 1974 r. otrzymałem od mgr Barbary Filipowicz, nauczycielki Liceum Ogólnokształcącego w Sokółowie Podlaskim, toporek rogowy do opracowania, który znaleziony został w sierpniu 1972 r. przez jej ojca nad Bugiem, w okolicy Frankopola. Według relacji bezpośredniego znalazcy, zabytek znajdował się w warstwie żwiru, w niedalekiej odległości od brzegu rzeki, tak, że istnieje duże prawdopodobieństwo wyrzucenia go przez wodę na brzeg. Odkrywca nie zaobserwował w pobliżu żadnych innych zabytków.

Omawiany toporek (Ryc. 1) wykonany został z dużego rogu jelenia przez dwustronne przewiercenie owal-

Ryc. 1. Frankopol, pow. Sokółów Podlaski. Toporek rogowy (a, b)

nego otworu w miejscu rozgałęzienia i uformowanie obucha prostopadłym przecięciem rogu. Ostrze ma bardzo intensywne wyświecone krawędzie pracujące. Utworzono je za pomocą ukośnego przecięcia. Stan zachowania zabytku jest dość dobry, pomimo że znaczna część powierzchni pokryta jest białym nalotem i widoczne są ślady pęknięć odchodzących od otworu w kierunku ostrza i obucha. Jedno z nich, bardzo wyraźne, przechodzi przez ścianę boczną otworu. Wymiary: dł. 25,6 cm; szer. obucha 3,7 cm; szer. przy rozgałęzieniu 5,6 cm; średnica otworu 2,1 cm.

Szereg analogicznych toporków pochodzi ze znalezisk luźnych na obszarze Podlasia. Są one zaliczane do okresu neolitu (J. Głosik: „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXVII, 1961, s. 115; J. Głosik: „Wiadomości

Archeologiczne”, T. XXXIII, 1968, s. 237). Podobnie datowane są takie formy i w pozostałych częściach Polski. Tak więc przynależność omawianego zabytku do okresu neolitu wydaje się być bezsporna, natomiast trudna do ustalenia jest jego przynależność kulturowa, bowiem zbliżone formy w większości pochodzą ze znalezisk luźnych.

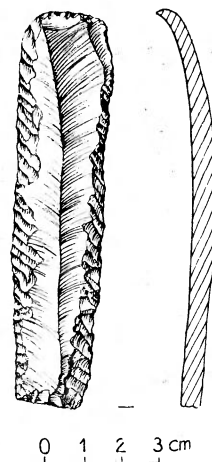
R. F. Mazurowski

Nowe zabytki neolityczne z powiatu Puławy

W czasie prac wykopaliskowych ekspedycji Państwowego Muzeum Archeologicznego we wsi Góry, pow. Puławy w 1973 r. przekazano autorce niniejszej notatki informację, że ob. J. Jańczak, zamieszkały we wsi Olempin, pow. Puławy, jest w posiadaniu zabytków neolitycznych. W marcu 1974 r. w ramach akcji „Pogotowia Archeologicznego” dr Jerzy Głosik oraz mgr A. Uzarowicz wyjechali do wsi Olempin, gdzie ob. Józef Jańczak przekazał im wiórowiec krzemienisty oraz kamienny toporek. W miejscu znalezienia zabytków przeprowadzono badania powierzchniowe.

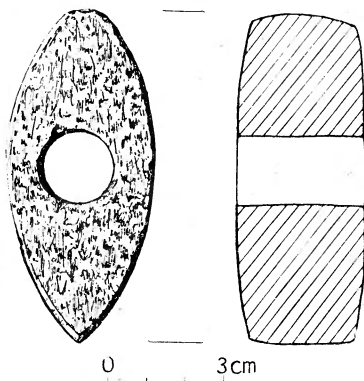
Wiórowiec krzemienisty został odkryty w północnej części wsi Olempin, około 15 m od krawędzi lasu, na polu Jana Samorka. Innych zabytków neolitycznych na tym terenie nie znaleziono. Toporek kamienny został odkryty przez Józefa Jańczaka podczas orki na jego polu, około 200 m w kierunku południowym od domu znalazcy. Badania powierzchniowe na tym odcinku pola również nie dostarczyły innych zabytków.

1) Wiórowiec o łukowatym wierzchołku z krzemienia wołyńskiego, z łuskaniem ciągłym, jednostronnym, z prawego boku jest ono półstronne, z lewego płaskie. Z obu stron ukośne w stosunku do krawędzi i wysoko zachodzące na powierzchnię wióra. Drapisko słabo zakolone, średnio wysokie, strome. Wymiary: dł. 10,3 cm; szer. 2,5 cm (Ryc. 1). Wiórowiec ten może się wiązać z kulturą lendzielską lub kulturą pucharów lejkowatych. Podobnie łuskane wiórowce znaleziono w Gródku Nadbużnym, pow. Hrubieszów oraz w miejscowościach Leźnica i Zimne na Wołyniu (informacja ustna dr B. Balcera). Ze względu na znalezienie wiórowca w rejonie powiatu Puławy, gdzie występuje duże nasilenie znalezisk kultury pucharów lejkowatych, zabytek ten należałoby raczej wiązać z tą kulturą.

Ryc. 1. Olempin, pow. Puławy. Wiórowiec z krzemienia wołyńskiego

2) Toporek kamienny, czworościenny, powierzchnia gładzona i nie polerowana. Ostrze i obuch nie uszkodzone, otwór drażony jednostronnie. Wymiary: dł. 8,7 cm; szer. 3,9 cm; szer. ostrza 2,7 cm; średnice otworu: 2 i 2,1 cm (Ryc. 2). Toporek kamienny znaleziony w Olempinie reprezentuje typ spotykany na dużych obsza-

Ryc. 2. Olempin, pow. Puławy. Toporek kamienny

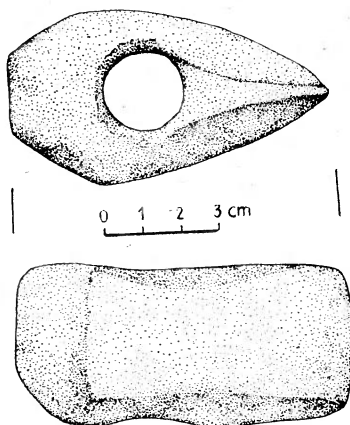
rach i w wielu kulturach. Najprawdopodobniej jest on pozostałością jednej z kultur neolitycznych, choć nie można też wykluczyć jego związku z epoką brązu. W kulturze łużyckiej znane są podobne okazy.

A. Uzarowiczowa

Toporek kamienny z Pełczysk, pow. Pińczów

W 1973 r. E. Wiklina z Pełczysk, w czasie orki na swym polu znalazł toporek wykonany w twardej skale magmowej, który 12 sierpnia 1973 r. dostarczony został przez zasłużonego dla sprawy kolekcjonerstwa zabytków Zygmunta Chmielarza z Pełczysk do bazy ekspedycji wykopaliskowej Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej w Pełczyskach.

Toporek ten (Ryc. 1), żywo przypominający swą formą wyroby późnego neolitu i wczesnej epoki brązu,

Ryc. 1. Pełczyska, pow. Pińczów. Toporek kamienny

owe mało znane, powierzchownie jak dotąd w literaturze archeologicznej omówione „robocze toporki kamienne”, przypisywane „kulturze typu Iwna” (L. Kozłowski: Młodsza epoka kamienna w Polsce, Lwów 1924, s. 203, Tabl. VI, ryc. 17), bądź „kulturze typu

bałtyckiego” (L. Kozłowski: op. cit., s. 215, Tabl. XXI, ryc. 9), lub też kulturze ceramiki sznurowej (L. Graba-Łęcka-Paderewska: Osadnictwo neolityczne nad dolną Nidą, „Rozprawy Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem UW i PW”, II, Badania archeologiczne w okolicach Wiślicy, Warszawa 1963, s. 56—58, Tabl. LI, ryc. 4), jest ważny dla nas pod wieloma względami. Pomnaża on bardzo skromny zbiór wyrobów kamiennych z Pełczysk. Są to: dwa toporki kamienne, przypisywane kulturze pucharów lejkowatych, znalezione w r. 1938 w sadzie Libiszewskiego, a obecnie przechowywane w Muzeum Archeologicznym w Krakowie (L. Graba-Łęcka-Paderewska: op. cit., s. 35—36, Tabl. XXXIV, ryc. 3 i 4), toporek kamienny, również przypisywany kulturze pucharów lejkowatych, znaleziony w r. 1972 na polu S. Sochy, a obecnie przechowywany w zbiorach Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem UW i PW w Warszawie (L. Gajewski: Nowe stanowisko archeologiczne we wsi Pełczyska, pow. Pińczów, „Wiadomości Archeologiczne”, w druku), wreszcie nie publikowany dotychczas toporek kamienny, zachowany jako odłamek środkowej części bocznej ścianki, znaleziony w r. 1973 w niższych warstwach stanowiska „Pełczyska-Błonie”, zawierających pozostałości z epoki brązu i wczesnych okresów epoki żelaza. Omawiany toporek jest pierwszym zabytkiem, dzięki któremu zlokalizowano w Pełczyskach siódme z kolei stanowisko archeologiczne.

Stanowisko to leży na lewym, północnym brzegu strumienia nazywanego „Strugą” (prawy dopływ dolnej Nidy), w połowie drogi między stanowiskiem zlokalizowanym w „sadzie Libiszewskiego” (L. Graba-Łęcka-Paderewska: op. cit., s. 35; Ł. Okuliczowa: Sprawozdanie z badań w Pełczyskach, pow. Pińczów, „Sprawozdania 1959. Zespół Badań nad Polskim Średniowieczem UW i PW. I Konferencja Naukowa w Warszawie 23 i 24 marca 1960”, Warszawa 1962, s. 73—75), a stanowiskiem „Pełczyska-Błonie” („Informator Archeologiczny. Badania rok 1972”, Warszawa 1973, s. 129—130), dokładnie naprzeciw kurhanu II w Miernowie (J. Gąssowski i A. Kempisty: Przewodnik archeologiczny po Polsce, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1973, s. 50).

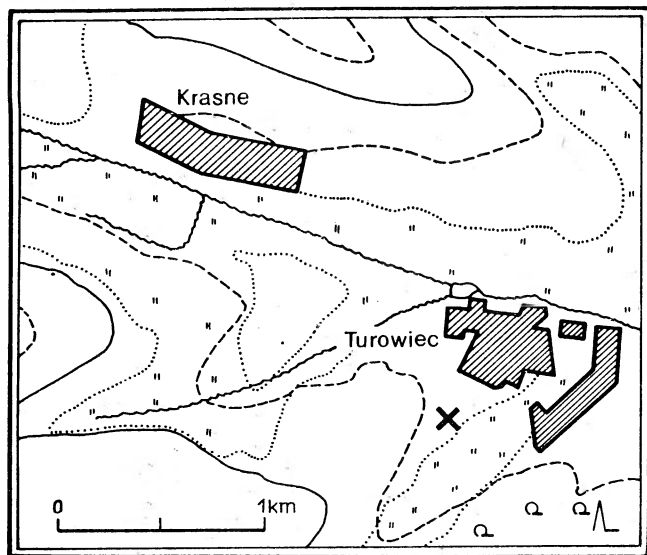
Czynione w drugiej połowie sierpnia 1973 r. poszukiwania archeologiczne zarówno na polu E. Wikliny, położonym w niższej, pokrytej deluwiami humusowymi, zalewowej części doliny „Strugi”, jak i na przyległym od zachodu obszarze aż po cyfrowate podniesienie terenu do 4 m ponad poziom lustra wody w „Strudze”, przyniosły bardzo mało materiału dla charakterystyki tego stanowiska, głównie z uwagi na nieodpowiednią porę roku i bujną roślinność. Stwierdzono występowanie skorup późnośredniowiecznych (?) i nowożytnych.

L. Gajewski

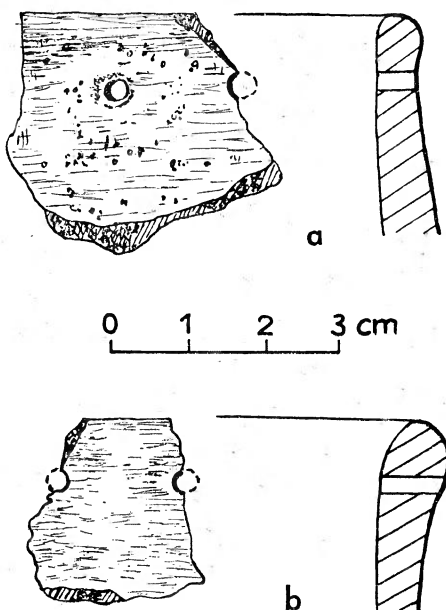
Stanowisko kultury łużyckiej w miejscowości Turowiec, pow. Chełm

Podczas prac weryfikacyjno-poszukiwawczych prowadzonych w 1974 r. przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Archeologicznych w Lublinie, odkryto nieznanne dotąd stanowisko kultury łużyckiej w miejscowości Turowiec, pow. Chełm. Stanowisko to położone jest około 50 m

w kierunku południowym od pierwszych zabudowań wsi, na piaszczystym gruncie ornym przylegającym do użytkowanej w chwili obecnej zwirowni (Ryc. 1). Poszukiwania powierzchniowe dostarczyły kilkunastu fragmentów ceramiki kultury łużyckiej, gładkiej i chro-

Ryc. 1. Turowiec, pow. Chełm. Plan sytuacyjny stanowiska

Ryc. 2. Turowiec, pow. Chełm. Ceramika kultury łużyckiej (a, b)

powaconej, w tym: a) fragment górnej części naczynia z rzędem otworków pod krawędzią, o powierzchniach chropowatych, brunatnoceglastych, średnioziarnistej domieszce (Ryc. 2a); b) fragment górnej części naczynia o pogrubionej krawędzi z rzędem otworków pod nią. Powierzchnie wygładzone, ciemnobrunatne, domieszka średnioziarnista (Ryc. 2b).

Otworki pod krawędzią pozwalają datować omawianą ceramikę na okres halszacki. Dziurki pod krawędzią traktowane są w literaturze jako jedna z charakterystycznych cech form ceramicznych grupy tarnobrze-

skiej kultury łużyckiej. Wobec występowania analogicznego motywu zdobniczego w grupie mazowiecko-podlaskiej kultury łużyckiej, zaliczenie omawianych tu materiałów do grupy tarnobrzezkiej tylko z racji położenia w sąsiedztwie północnej granicy tej grupy byłoby przedwczesne. Trudno jest również określić rodzaj odkrytego stanowiska. Nie wykluczone jednak, iż mamy tu do czynienia z miejscem, gdzie znajdowało się osiedle otwarte ludności kultury łużyckiej.

A. Waluś

Ceramika kultury pomorskiej z cmentarzyska w Łęgonicach Małych, pow. Opoczno w zbiorach PMA w Warszawie

W zbiorach PMA pod nr inwentarza 4053 zarejestrowane są dwa naczynia i dwie pokrywy, znalezione na cmentarzysku w Łęgonicach Małych, pow. Opoczno, typowe dla kultury pomorskiej. Materiały te stanowią spuściznę po dawnym Muzeum Przemysłu i Rolnictwa i zaopatrzone są w obowiązujące wówczas numery porządkowe.

Wiosną 1871 r. rozlane wody Pilicy podmyły nasyp ziemny stojący nad brzegiem jej odnogi, w miejscu odległym od ostatnich wówczas zabudowań wsi o 310 m w kierunku wschodnim. Osunięta z dwóch stron nasypu ziemia odsłoniła znajdujące się wewnątrz urny z prochami zmarłych. Ludność miejscowa wszczęła natychmiastowe poszukiwania, rozbijając i niszcząc znajduwane naczynia. Wiadomość o niecodziennym odkryciu dotarła do właściciela pobliskiego Łęgonicom majątku Osse, Kaliksta Jagmina. „Pogańska mogiła” stała się natychmiast przedmiotem jego zainteresowań i zyskała opiekuna. Dowiedziawszy się, że właścianie łęgonicy dewastują zabytki, przybył na miejsce i zabezpieczył obiekt. Następnie podał informację o stanowisku do „pism publicznych” mając nadzieję, że wydarzeniem zainteresują się specjaliści. Wezwanie Jagmina pozostało właściwie bez echa, jedyną osobą, która zwróciła na nie uwagę, był hr. Aleksander Przeździecki. Wezwał on autora ogłoszenia, wysłuchał szczegółowego sprawozdania, obejrzał zebrane materiały i porozumiewszy się z prof. Łepkowskim, zachęcił Jagmina aby ten podjął badania kurhanu.

Prace prowadzone były przez 19 lat (K. Jagmin: Opis mogiły — kurhanu pod Łęgonicami i wydobytych z niej przedmiotów, „Wiadomości Archeologiczne” T. I, 1875, s. 141—155). Jagmin, w swoich wnioskach, potraktował kurhan jako zbiorową mogiłę, usypaną jednocześnie. Ponieważ kryła ona dużą ilość pochówków, którym towarzyszyła broń, przypuszczał, że pochowano tu ludzi stanu rycerskiego poległych w bitwie. Rozumując w ten sposób uważał, że gdzieś w okolicy powinien znajdować się jeszcze cmentarz, na którym chowano zwykłych mieszkańców istniejącej tu prawdopodobnie osady. Czynił więc obserwacje terenu i w jego notatkach z lat 1874—75 (w archiwum PMA), a także w jednym z artykułów (K. Jagmin: Skorbicze, „Wiadomości Archeologiczne” T. IV, 1882, s. 105) czytamy o odkryciu cmentarzyska w drugim końcu wsi, usytuowanego na piaszczystym pagórku. Uwagę jego zwróciły popioły oraz szczątki naczyń leżące na dużej przestrzeni. Wzniesienie to jest „parę mórg rozległe”, znajduje się

ono „na pół drogi od młyna do wsi, po prawej stronie odnogi Pilicy, oblewającej wieś dookoła, obok miejsca, gdzie wpada do niej struga, płynąca ze stawu, nad którym stoi młyn, Wielopolem zwany”. Jak wynika z poczynionych zapisów, pagórek częściowo porośnięty jest jałowcem, miejscami zaś, głównie po środku w znacznym stopniu rozwiany. W tym to właśnie odsłoniętym przez wiatr miejscu znalezione zostały zabytki.

Jagmin zebrał je starannie, a następnie przy pomocy sondy skontrolował, czy głębiej w ziemi nie ma przypadkiem grobów. Odkrył je we wschodniej partii wzgórza: sonda natrafiła tu kilkakrotnie na opór. Ponieważ w okolicy wsi brak jest kamieni polnych, stwierdzono niewątpliwą obecność jakichś twardych ciał i przystąpiono do odsłonięcia miejsca.

Na głębokości 70 cm ukazało się duże skupisko kamieni o różnej wielkości. Była to wydłużona konstrukcja, usytuowana na linii wschód—zachód. Jej długość wynosiła 4,60 m, szerokość 3 m, a wysokość miała wymiary nie jednokrotne, w najwyższym miejscu zanotowano 1,30 m. Na szczycie tego kamiennego wzniesienia, mniej więcej pośrodku, znajdował się duży, trójkątny kamień wsparty na dwóch bocznych. Nakrywał on zagłębienie, w którym leżały popioły i ułamki ceramiki. Kamienie tworzące konstrukcję ułożone były warstwami, a przestrzenie między nimi wypełnione klinowymi zakładkami dla wzmocnienia. Pod kamieniami, w żółtym piasku Jagmin wyróżnił „dwa dołki” wypełnione „tłustym popiołem” i uławkami ceramiki pochodzącej z różnych naczyń. Jeden z nich, o wymiarach 70 × 30 cm, lokalizuje we wschodniej części, drugi, nieco mniejszy, znajdował się po stronie południowej i obok niego leżał na piasku „malutki utleniony ćwieczek z okrągłą główką”. W odległości 2 m od tej konstrukcji odsłonięto drugą, podobnie zbudowaną. Pod obwarowaniem stwierdzono obecność małej skrzyni wypełnionej „tłustymi popiołami”. Nakrywająca ją płyta wsparta była o „spróchniały kłoc drzewa ociosany w kostkę, gruby 28 cm”. W notatkach zaznaczone jest, że drzewo to było spalone. Ceramiki tutaj nie znaleziono.

Opisane konstrukcje przedstawiają obraz niepełny i wobec braku dokumentacji rysunkowej trudno jest dzisiaj wyciągnąć prawidłowe wnioski. W przypadku pierwszej konstrukcji mamy do czynienia z grobem obwarowanym, w którym na dwóch poziomach stwierdzono obecność ułamków ceramiki i popiołów. Na poziomie dolnym zabytki wystąpiły w piasku w niewielkich „dołkach” — przez które należy ewentualnie rozumieć małe wkopy grobowe — i nakryte były wieloma warstwami kamieni, na górnym zaś na bruku, pod jedną dużą płytą. Pierwotnie stały tu na pewno całe naczynia, które rozsypały się pod ciężarem kamienia. Prawdopodobne jest, że okazy będące przedmiotem niniejszego opracowania pochodzą z tego właśnie grobu. Ilość tych naczyń nie jest kompletna, upewnia jednak, że mamy tu do czynienia z obiektem zbiorowym. Idea budowania dwupoziomowych grobów obwarowanych znana była ludności kultury pomorskiej. Nie są to konstrukcje często spotykane, niemniej notuje się niekiedy ich obecność. Grób tego rodzaju odsłonięto na cmentarzysku w Warszawie-Zbytkach (B. Balcer: Zbiorowy grób ciałopalny w miejscowości Zbytki na terenie Wielkiej Warszawy, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXVI, 1959—60, s. 402—405, ryc. 2) datowanym na młodszą fazę rozwojową tej kultury. Nie sta-

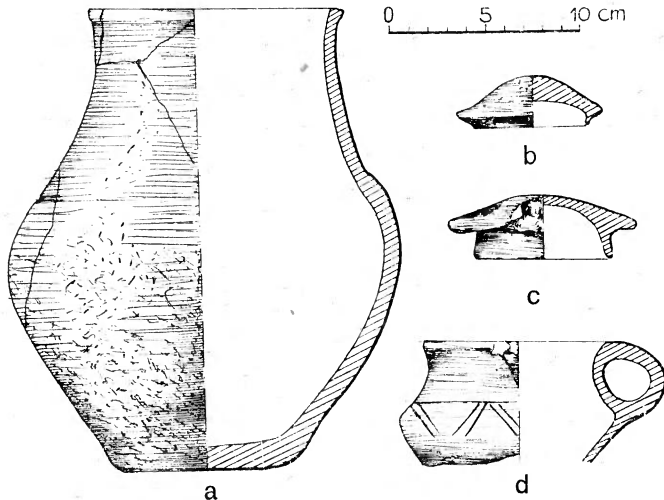
nowi on oczywiście ściślej analogii do obiektu opisanego przez Jagmina, był częściowo uszkodzony i miał też znacznie mniejsze rozmiary, a poza tym na obu poziomach naczynia stały na bruku, przy czym popielnice usytuowane wyżej obsypane były piaskiem. Wspólną cechą obu obiektów są same założenia konstrukcyjne.

Druga budowla, odsłonięta w czasie poszukiwań Jagmina, wydaje się być grobem skrzynkowym z obwarowaniem. Skrzynia była tu niewielka i nie zawierała naczyń, stwierdzono w niej wyłącznie „tłuste popioły”, a więc szczątki kostne i ewentualnie resztki stosu. Stojący wśród kamieni i obok skrzyni kłoc drzewa mógł być związany z rytuałem pogrzebowym lub też stanowi on zjawisko wtórne. Drugi przypadek sugeruje uszkodzenie pierwotnej formy obiektu. Być może wykorzystując wzniesienie terenu lub też z innej przyczyny, postawiono tutaj jakąś konstrukcję drewnianą. Natrafiając na opór spowodowany obecnością kamieni i usuwając je dotarto do samego piasku w miejscu, gdzie stała skrzynia zbudowana z płyt piaskowca. Jej zawartość na pewno zainteresowała ludzi wykonujących tę pracę i została potraktowana w sposób typowy dla takich sytuacji. Stwierdzone w jej wnętrzu popioły mogły być wysypane z popielnic, a te zniszczone lub skradzione. Odsłoniętą konstrukcję wykorzystano jako umocnienie dla kłoca, które uzupełniono jeszcze kamieniami z obwarowania i piaskiem. W publikacji dotyczącej odkrycia w Łęgonicach Małych jest wzmianka, że drzewo to było spróchniałe (K. Jagmin: Skorbcice, op. cit., s. 107), natomiast w notatkach sporządzonych w terenie wyrażono opinie, że jest ono spalone. Obydwa rozeznania mogą być w zasadzie słuszne. Bardzo możliwe, że w momencie odsłonięcia wilgotny i szerniały pień wyglądał jak spalony, po wyschnięciu zaś okazało się, że jest po prostu spróchniały. Nie wykluczone też, że drzewo było specjalnie nadpalone w celach konstrukcyjnych. Znane są fakty, kiedy np. stawiając przydrożny krzyż dolną jego część, tę która ma być zakopana w ziemi, opala się w ogniu, jest to bowiem zabieg przeciwko procesowi gnicia i próchnienia. Nasuwa się tutaj i trzecia możliwość: pień mógł być nadpalony od zewnątrz i jednocześnie spróchniały w środku. Grób ten, jak podaje Jagmin, został odsłonięty na głębokości 1,50 m. Jest to poziom dość wyjątkowy i oczywiście może on być pierwotny, ale skoro cmentarzysko znajduje się na terenie wydmy, należy uwzględnić również możliwość nawiania piasku.

Opis materiału

1. Naczynie (Nr MPR 5) zdeformowane, częściowo rekonstruowane gipsem. Powierzchnia zewnętrzna gładzona do załomu brzuśca, niżej chropowata, wewnętrzna gładzona na całej przestrzeni. Barwa ceglasta i czarna w partiach górnych oraz od środka. Domieszka drobnoziarnista. Wys. 24 cm, średn. wylewu 13,5 cm, dna 10 cm (Ryc. 1a). 2. Kubek (Nr MPR 64) zdeformowany zachowany bez części dolnej, rekonstruowany gipsem. Powierzchnie gładzone, czarne, zewnętrzna lekko błyszcząca. Domieszka drobnoziarnista. Zarówno naczynie jak i ornament wykonane są bardzo niestarannie. Zachowana wys. 6,5 cm, średn. wylewu 9,5 cm (Ryc. 1d). 3. Pokrywa (Nr MPR 43) wpuszczana, w znacznym stopniu uszkodzona. Powierzchnie gładzone, brunatne.

Domieszka bardzo drobna. Wys. 3,3 cm, średn. otworu 7,5 cm, kołnierza 10 cm (Ryc. 1c). 4. Pokrywa (Nr MPR 40) miejscami uszkodzona, lekko zdeformowana. Powierzchnie gładzone, zewnętrzna brunatna, wewnętrzna szara. Domieszka drobnziarnista przemieszana z miką. Wys. 2,8 cm, średn. otworu 6 cm, kołnierza 7,7 cm (Ryc. 1b).

Ryc. 1. Łęgonice Małe, pow. Opoczno. Materiały z cmentarzyska kultury pomorskiej

Opisane naczynia nie stanowią pełnego zespołu. Świadczy o tym wymownie obecność zachowanych w materiale pokryw. Funkcja tych przedmiotów jest bowiem tak jednostronna, że nie można tu mówić o użyciu ich do innego niż zwykle celu, nie można też zakładać, że znalazły się pod wspólnym numerem inwentarza przypadkowo. Drugą możliwość wykluczają cechy formalne okazów i wspólna wszystkich zachowanym elementom wyposażenia, a także formom grobów, przynależność kulturowa. Tak więc brak nam tu na pewno jeszcze dwóch naczyń, prawdopodobnie popielnic. I na tym kończą się nasze możliwości ilościowej oceny zawartości tego grobu. Możemy sądzić, że zawierał on trzy popielnice i kubek, ale stan pierwotny pozostaje dla nas nadal nieznanym.

Chronologicznie znalezisko z Łęgonic należy przypisać młodszej fazie rozwojowej kultury pomorskiej. Wprawdzie w odniesieniu do ceramiki można wyróżnić cechy stylistyczne notowane w okresie HD, ale w konfrontacji z formami grobów wskazane jest przesunięcie czasu użytkowania cmentarzyska do okresu późniejszego.

Właściciel majątku Osse przy okazji badania „pogańskiej mogiły” zwrócił uwagę, że „Rybna rzeka Pilica, obszerne pastwiska położone wzdłuż jej brzegu, wielkie, w dzikiego zwierza obfite... lasy, mogły służyć do obrania tej miejscowości na osadę... sięgającą bardzo dawnych czasów”. Rzeczywiście, warunki naturalne okazały się bardzo dogodny. Stwierdzono tutaj bogate osadnictwo w okresie wpływów rzymskich. Podjęte przez T. Lianę w r. 1964 prace archeologiczne trwają już 11 lat. Poza sygnalizowanym przez K. Jagminą kurhanem, odsłonięto jeszcze cmentarzysko, a po dru-

giej stronie rzeki, w Łęgonicach Dużych, osadę. Zaś obecność grobów typowych dla kultury pomorskiej poświadcza, że ziemie te zasiedlone były już wcześniej.

H. Różańska

Cmentarzysko z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego w miejscowości Sobienie Kielczewskie I, pow. Otwock

W październiku 1973 r. do Pogotowia Archeologicznego PMA zgłosił się Sławomir Karwowski, który przyniósł kilka fragmentów naczyń należących do kultury grobów kloszowych. Z udzielonych przez niego informacji wynikało, że w Sobieniach Kielczewskich I, pow. Otwock przy wybieraniu piasku dla celów budowlanych niszczone jest cmentarzysko tej kultury. Stanowisko w Sobieniach położone jest na niewielkim, częściowo zalesionym wzniesieniu, na polu Antoniego Żurawia, pomiędzy zabudowaniami wsi a drogą Warszawa—Dęblin (Ryc. 1). W czasie akcji Pogotowia, w której wzięli udział dr J. Głosik, Sł. Karwowski i niżej podpisany zabezpieczono znaczną ilość fragmentów naczyń. Naczynia zostały zniszczone przy nieumiejętnym ich wydobyciu przez przypadkowych odkrywców. Zdołano ustalić, że natrafiono na nie na głębokości 0,5—1,0 m. Nie udało się natomiast uzyskać informacji, ile obiektów (grobów) zostało zniszczonych.

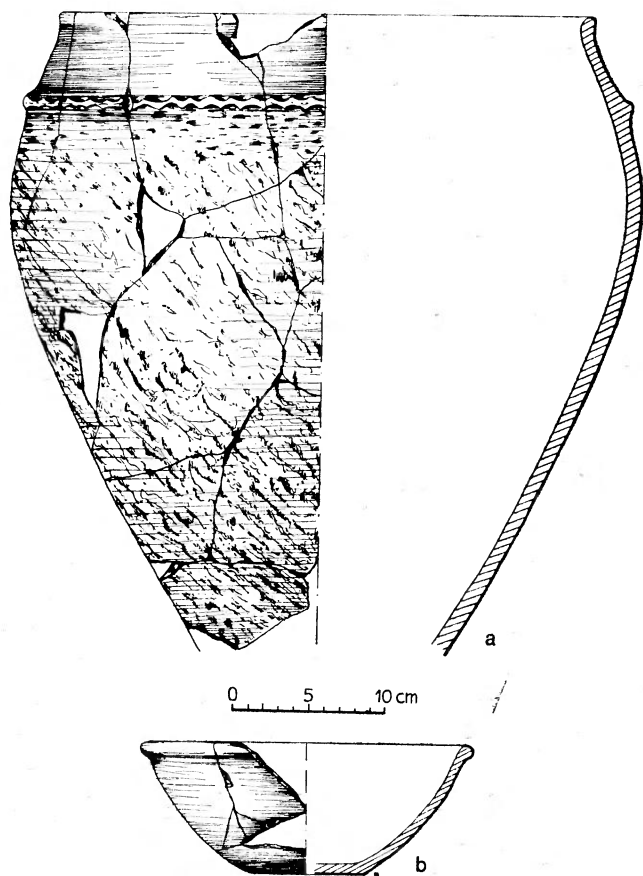

Ryc. 1. Sobienie Kielczewskie I, pow. Otwock. Plan sytuacyjny stanowiska

Materiały

Z uzyskanych fragmentów ceramiki udało się częściowo zrekonstruować 5 naczyń: 1) duże, szerokootworne naczynie (klosz) o kształcie w przybliżeniu jajowatym, z chropowatym brzuscem, gładką szyją, zdobione dookólną listwą. Barwa zew. brązowa, wew. szaro-brązowa. W górnej partii brzusiec naczynia chropowaty palcami równoległe do listwy, niżej ukośnie (Ryc. 2a); 2) misa o lekko esowatym profilu z płaskim dnem, o pow. gładkich, barwy jasnobrązowej, miejscami

ciemniejszej (Ryc. 2b); 3) naczynie baniaste (popielnica) z chropowatym brzuścem, gładką, lekko wywiniętą na zewnątrz szyją, zdobione dookólną listwą z ukośnymi nacięciami. Pow. zew. jasnobrązowa, wew. ciemnoszara (Ryc. 3a); 4) fragm. dzbana (przypuszczalnie z wywi-

Ryc. 2. Sobienie Kielczewskie I, pow. Otwock. Ceramika (a, b)

niętą na zewnątrz krawędzią). Powierzchnie gładkie, barwy jasnobrązowej, miejscami szarej, na brzuścu ornament „jodełkowy” (Ryc. 3b); 5) fragm. naczynia o kształcie w przybliżeniu jajowatym, z dwoma taśmowatymi uchami. Pow. gładkie, barwy jasnobrązowej (Ryc. 3c).

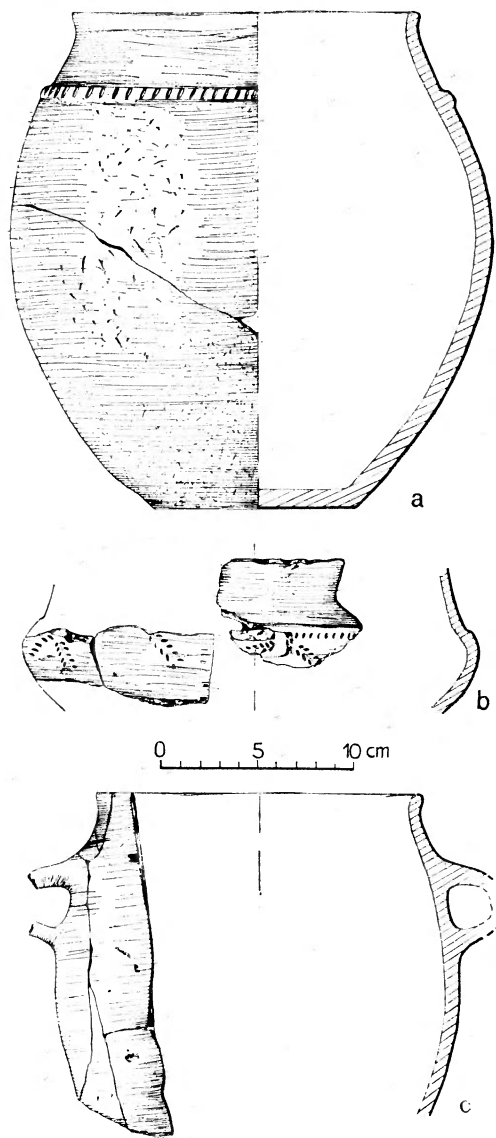
Ustalenie chronologii cmentarzyska w Sobieniach Kielczewskich I trzeba oprzeć jedynie na analizie form ceramiki. Do ostrożnych wniosków skłania szczupłość materiału jakim dysponujemy.

Naczynie pełniące funkcję klosza jest formą typową, przejętą z kultury pomorskiej w okresie halsztackim D i trwającą do środkowego okresu lateńskiego (J. Kostrzewski: *Od mezolitu do okresu wędrowek ludów [w:] Prahistoria ziem polskich*, Kraków 1939—1948, s. 296; J. Kostrzewski, W. Chmielewski, K. Jażdżewski: *Pradzieje Polski*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1965, s. 235). Pozostałe formy ceramiki mają liczne analogie, szczególnie w materiałach z okresu najbujniejszego rozwoju kultury grobów kloszowych we wczesnym okresie lateńskim. W omawianym materiale nie ma typowych form nawiązujących do ceramiki łużyckiej. Wydaje się więc najbardziej prawdopodobne, że cmentarzysko w Sobieniach Kielczewskich I pochodzi z wczesnego lub środkowego okresu lateńskie-

go. Systematyczne badania tego stanowiska mogłyby wnieść korekty do zaproponowanego datowania.

Dotychczas stanowisko w Sobieniach Kielczewskich I znane było w literaturze jako bliżej nie określone (M. Gądzikiewicz: *Wybrane zagadnienia z badań nad kulturą grobów kloszowych*, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XX, 1954, s. 145). W archiwum PMA zachował się list z dn. 7.VIII.1922 r. od nauczyciela miejscowej szkoły Bolesława Dontena do Zarządu Muzeum Przemysłu i Rolnictwa, w którym donosi, że „...we wsi Sobienie Kielczewskie I, Zambrzyków, Dziecinów, Sobienie Biskupie, konstatowano poszczególne fakty przygodnego wykopywania urn z prochami zmarłych...”.

Z okresu międzywojennego pochodzi jeszcze wiele wiadomości o cmentarzyskach grobów kloszowych odkrywanych w okolicznych miejscowościach. Badania na tym terenie prowadził Michał Drewko i Jan Dylík (Archiwum PMA,teczka Sobienie-Jeziory). Ten ostatni zlokalizował m.in. cmentarzysko grobów kloszowych w Sobieniach Biskupich. W 1965 r. przy wybieraniu piasku w sąsiednich Warszawicach natrafiono na jeszcze jedno cmentarzysko. (J. Głósiak: *Katalog materiałów wy-*

Ryc. 3. Sobienie Kielczewskie I, pow. Otwock. Ceramika (a—c)

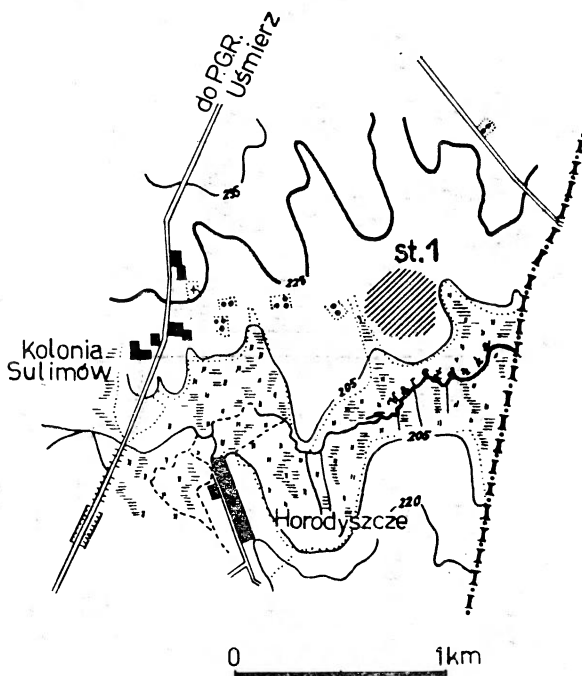
kopaliskowych Pogotowia Archeologicznego za lata 1963—70, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, T. III, w druku). Bogate materiały z tego stanowiska znajdują się w zbiorach PMA (nr inw. 6334). Przytoczone wyżej dane upoważniają do twierdzenia, iż okolice Sobieni Kietczewskich I były w okresie lateńskim dosyć intensywnie zasiedlone. Wydaje się, że badania archeologiczne całego znanego tutaj zespołu stanowisk mogłyby wnieść nowe, ważne ustalenia do dotychczasowych wiadomości o kulturze grobów kloszowych na wschodnim Mazowszu. Możliwe też, że badanie całego zespołu sąsiadujących ze sobą stanowisk stworzy szansę na uzyskanie nowych danych dla periodyzacji tej kultury.

W. Zajązkowski

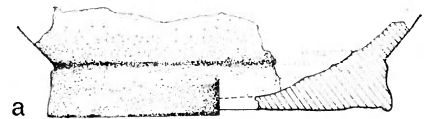
Nowe znalezisko metalowej końcówki pasa w pow. hrubieszowskim

W trakcie inwentaryzacji obiektów zabytkowych na terenie obecnego powiatu hrubieszowskiego, prowadzonej przez Konserwatora Zabytków Archeologicznych na województwo lubelskie w roku 1970, zlokalizowano na gruntach osady Uśmierz, w pobliżu wsi noszącej historyczną nazwę Horodyszczka, miejsce gdzie ziemia zachowała nam obfite pozostałości po zasiedleniu od neolitu poczynając, a kończąc na początkach średniowiecza (do XI w.). Miejsce to, o współrzędnych geograficznych: $24^{\circ} 1' 30''$ długości wschodniej i $50^{\circ} 31' 30''$ szerokości północnej, oznaczono jako stanowisko archeologiczne 1 w Uśmierzu (krótką wzmiankę o tym stanowisku podaje „Informator Archeologiczny”, Badania 1970—1971, Wrocław 1972, s. 93). Leży ono w całości w obrębie wyniosłej Grzędy Sokalskiej, na jej powierzchni stokowej nad lewym zboczem doliny Wareżanki (lewoboczny do-

plyw Bugu) i wznosi się od 3 do 12 m ponad dno doliny). Powierzchnię stokową, podobnie jak poziom wierzchowinowy Grzędy, pokrywają tu lessy. Dwie dolinki denudacyjno-erozyjne stanowią naturalne granice stanowiska od strony wschodniej i zachodniej. Granicę południową stanowi podmokłe i zatorfione dno doliny Wareżanki o szerokości 250 do 1000 m (Ryc. 1). W strefie środkowej stanowiska, w odległości około 80 do 100 m na północ od dna doliny Wareżanki i około 150 m na południe od poziomów wierzchowinowych Grzędy Sokalskiej (225—240 m n.p.m.), na przestrzeni około 1,5 ha, stwierdzono odsłonięte przez głęboką orkę i erozję wodną, stosunkowo duże, przeważnie zalegające na planie owalu lub prostokąta o wymiarach od 4×6 m do 8×4 m, zwaly pokruszonych brył oraz odłamków polepy z odciskami drewnianych belek i prę-

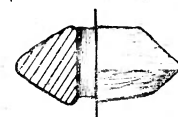
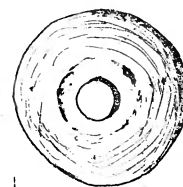
Ryc. 1. Uśmierz, pow. Hrubieszów. Plan sytuacyjny terenu z oznaczeniem miejsca położenia stanowiska archeologicznego 1

0 5 cm

Ryc. 2. Uśmierz, pow. Hrubieszów, stan. 1. Skorupy naczyń (a—b)

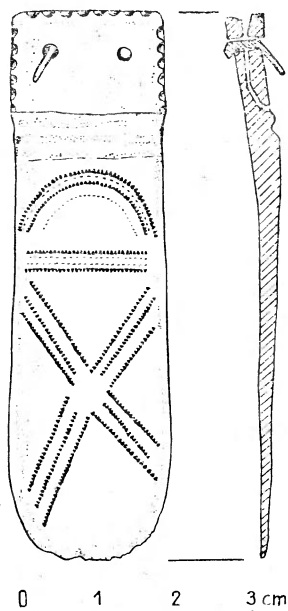
0 1 2 cm

Ryc. 3. Uśmierz, pow. Hrubieszów, stan. 1. Jednobarwny paciorek z zielonkawego szkła

tów. W obrębie i w bezpośrednim sąsiedztwie owych zwalów rumowisk, dających się wytłumaczyć jako ślady spalonych budynków o konstrukcji gliniano-słupowo-plecionkowej, znaleziono sporą ilość skorup potłuczonych naczyń, wśród których jest wiele dobrze znanych typów, począwszy od ciemnoszarych, gładkich naczyń misowatych (Ryc. 2a) w rodzaju „siwej ceramiki”

typu „Igołomia — Černjachov — Sintana de Mures” z III—V w., a kończąc na szarobrunatnych, chropawych naczyniach garnkowatych (Ryc. 2b) z rodzaju „grubej, domowej ceramiki” typu „Korčak” z VI—VII w.

Znaleziono tam, w ziemi ornej leżącej nad czy też obok zwałów rumowisk, jednobarwny, dwustożkowy paciorek z zielonkawego szkła (Ryc. 3), pochodzący przypuszczalnie z okresu wpływów rzymskich oraz interesującą metalową końcówkę pasa (Ryc. 4). Przedmioty te,

Ryc. 4. Uśmierz, pow. Hrubieszów, stan. 1. Metalowa końcówka pasa

obecnie przechowywane w kolekcji prywatnej Zygmunta Strzeleckiego w Uśmierzu, który znalazł je podczas orki w roku 1969, zachowały się doskonale, ale trudno ustalić oryginalne ich usytuowanie w warstwie oraz położenie w stosunku do określonego zwał rumowiska. Według ustnej informacji Strzeleckiego z dnia 24 X 1970 r. oba te zabytki miały być znalezione nad lub obok zwałów rumowisk w południowo zachodniej części stanowiska.

Metalowa końcówka pasa, gdy oglądali ją autorzy w roku 1970, pokryta była zielonkawą patyną, zdjętą (spilowaną) na pewnej przestrzeni przez znalazcę. Na skutek zdejmowania patyny uszkodzeniu uległa nieznaczna część dolnej, przykrawędziowej partii korpusu końcówki. Końcówka wykonana jest ze stopu miedzi (brązu lub mosiądzu) o wymiarach dług. 7,2 cm, szer. 1,9—2,1 cm i grub. 0,4 cm. Okrągłe otwory nasady końcówki mają średnicę około 0,2 cm. W jednym otworze tkwi zgięty nit — gwóźdź o dług. około 1,15 cm i średn. 0,18—0,2 cm. Przednia część nasady końcówki zdobiona jest na obrzeżu płytkimi zacięciami („karbami”). Przejście nasady w korpus zaznaczone jest dwiema poziomymi plastycznymi listwami. Korpus końcówki ma paraboliczny w przybliżeniu zarys i płasko-wypukły, pośrodku łukowoty a na obrzeżach lekko skośnie ścięty, przekrój. Zdobienia wykonane są z trójkątnych „centek” ciętych lub tłoczonych odręcznie swobodnie prowadzonym rylcem lub stemplem, utrzymane są w typie płaskiej dekoracji, bez cieni i silniejszych akcentów.

Opisana końcówka z Uśmierza zajmuje na tle znanych nam z autopsji i publikacji znalezisk metalowych końcówek pasa z obszaru dzisiejszego województwa lubelskiego miejsce odosobnione, jest niezwykle interesującym, dotychczas wręcz unikalnym wariantem tego rodzaju wyrobów. Różni się ona dość zasadniczo od wczesnych i późnych wariantów metalowych końcówek pasa o typie końcówki z grobu 72 z Opoki, pow. Puławy (E. Szarek-Waszkowska: Cmentarzysko kultury przeworskiej w miejscowości Opoka, pow. Puławy, „Studia i Materiały Lubelskie”, T. 6, 1973, Tabl. XXXVI, 7), odnoszonych do okresu od około 1 połowy I w. do 1 połowy III w. (T. Liana: Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim, „Wiadomości Archeologiczne” T. XXV, 1970, s. 429—491; E. Szarek-Waszkowska: op. cit., s. 122 oraz J. Okulicz: Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w.n.e., Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1973, s. 414, ryc. 197.g). Nie można jej włączyć do szeregu odmian końcówek pasa o typie końcówki ze „skarbu” z Zamościa, odnoszonych do okresu od około 2 połowy IV do początku 2 połowy V w.n.e. (T. Sulimirski: Znaleźisko z Zamościa i jego tło, „Archeologia Polski” T. XI, 1966, s. 121, ryc. 5.2). Pewne zbieżności łączyłyby ją ze „staropruskimi” i „merowińskimi” wariantami metalowych końcówek pasa o typie końcówki ze Stepankowic, pow. Hrubieszów (L. Gajewski, J. Gurba: Metalowa końcówka pasa znaleziona w miejscowości Stepankowice, pow. Hrubieszów, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXVIII, 1973, s. 109, ryc. 1). Zbieżności te dają się sprowadzić w gruncie rzeczy do dwu wspólnych cech. Pierwszą cechą jest podobieństwo formy, wypływające jak sądzimy z oparcia się o nieznany bliżej pierwowzór „sarmacki”, zaczerpnięty może z ekwipunku wojska (uprząż dla koni). Drugą cechą jest podobieństwo wątków zdobniczych. Mamy tu na myśli tzw. zdobnictwo stemplowe o „centkowym” wykroju. Znane nam przykłady wschodnioeuropejskie (J. Okulicz: op. cit., s. 436, ryc. 215, h,i,k) jak i zachodnioeuropejskie (R. Koch: Katalog Esslingen. Die merowingischen Funde, Stuttgart 1969, s. 129—130, Tabl. 40,8 oraz Tabl. 84,14) zamykałyby materiał porównawczy w granicach od około 2 połowy IV do 2 połowy VII w.n.e. W tych granicach, bliżej raczej tej ostatniej daty, skłonni jesteśmy też datować metalową końcówkę pasa z Uśmierza.

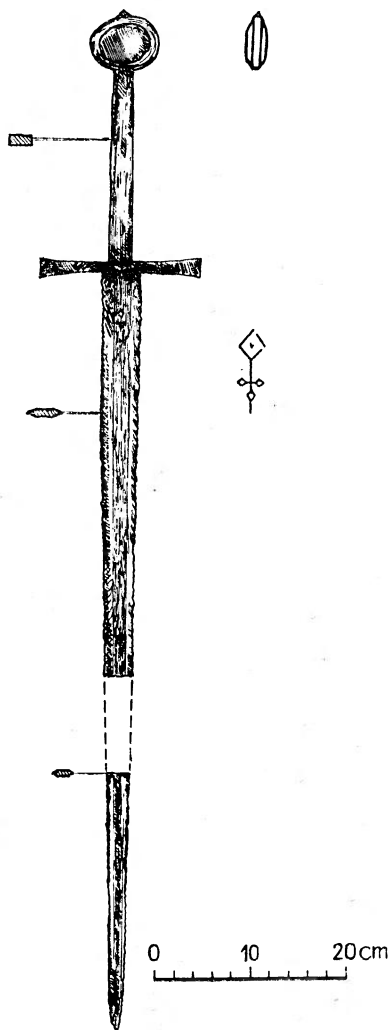
L. Gajewski, J. Gurba

Miecz średniowieczny z Radymna, pow. Jarosław

W październiku 1974 r. Dział Archeologiczny Muzeum Ziemi Przemyskiej w Przemyśle wzbogacił się o cenny nabytek w postaci średniowiecznego miecza z Radymna, pow. Jarosław. Miecz przekazał ob. Mieczysław Szczurowski, kierownik Zakładu Eksploatacji Kruszywa w Radymnie. Miecz wydobyto w trakcie wybierania żwiru z głębokości około 9 m, w rejonie starożytnego koryta Sanu. Prace sprzętem mechanicznym spowodowały ułamanie głowni, a część miecza uległa zagubieniu. Ze żwirowni w Radymnie pochodzą i inne znaleziska archeologiczne jak toporki kamienne oraz żelazny miecz wczesnośredniowieczny (ustna informacja mgr A. Gruszczyńskiej z Muzeum Okręgowego w Rze-

szowie), a także żelazne groty oszczepów, znajdujące się w Muzeum w Jarosławiu.

Miecz żelazny z Radymna (MZP-A-nr inw. 1257) charakteryzuje się stosunkowo wąską i długą obusieczną głownią, nachylonym ku głowni jelicem oraz dyskooidalną głowicą rękojeści (Ryc. 1). Głownia miecza o dług. 81 cm i szer. 3,8 cm, szersza w części zastawy, przechodzi w wąski, szpiczasty sztych. Głownia w przekroju sześcioboczna, zaopatrzona jest w bardzo słabo zaznaczające się, niemal płaskie zbrocze. Obecnie brak około 10 cm odcinka głowni, natomiast zachował się fragment sztychu.

Ryc. 1. Radymno, pow. Jarosław. Miecz żelazny

Na jednym płazie głowni, w odległości około 4 cm od jelca, widoczny jest znak krzyża łacińskiego o podstawie w kształcie rombu; analogicznie zakończone są ramiona krzyża (Ryc. 2). Jelec szerokości 16,5 cm o kształcie łukowatym posiada ramiona rozszerzone przy końcach, nieznacznie nachylone ku głowni. Trzpień rękojeści o dług. 19,8 cm, szer. 2,8 cm, posiada przekrój czworokątny. Facetowana głowica rękojeści o wymiarach $6,1 \times 7$ cm posiada kształt dyskooidalny.

Miecz z Radymna wydaje się być najbardziej zbliżony do powszechnie występującego typu XVIa według typologii R. E. Oakeshotta, o jelicu typu 5 i głowicy typu J (M. Głosek, A. Nadolski: Miecz

Ryc. 2. Radymno, pow. Jarosław. Fragment miecza z widocznym znakiem krzyża łacińskiego

średniowieczne z ziem polskich, „Acta Archaeologica Lodziensia”, Łódź 1970, s. 23; A. Nadolski: Polska broń; Broń biała, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1974, s. 57). Znak krzyża łacińskiego na naszym okazie pozwala go wiązać z egzemplarzami głownie typu XVIa, o analogicznych znakach, które być może są cechą niezidentyfikowanego niemieckiego warsztatu mieczniczego (M. Głosek: Znaki i napisy na mieczach średniowiecznych w Polsce, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1973, s. 45).

Wymienione cechy okazu z Radymna, w oparciu o analogie, pozwalają datować go na wiek XIV. Odkrycie miecza bez kontekstu archeologicznego nie daje podstaw do bliższych uściśleń chronologicznych. Również i pozostałe luźno znalezione militaria z Radymna, pow. Jarosław, nie powiązane z naszym okazem, nie wnoszą dodatkowych danych. Należy nadmienić, że z terenu województwa rzeszowskiego znamy jedynie 2 miecze średniowieczne z miejscowości Rzeszów i Skołoszyn, pow. Jasło (A. Nadolski: Polska broń; Broń biała, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1974, s. 54, 55).

A. Koperski

Gwizdek gliniany o kształtach zoomorficznych, znaleziony nad Narwią w okolicach Pułtuska

W połowie czerwca 1974 r. Stefan Więckowski z Warszawy, przebywając na urlopie we wsi Stawinoga w okolicach Pułtuska, przypadkowo znalazł w przywiezionym z nad Narwi żwirze oryginalną figurkę glinianą o kształtach zoomorficznych (Ryc. 1). Po powrocie do Warszawy znalezisko przekazał do Redakcji „Wiadomości Archeologicznych”, która udostępniła je do opracowania autorowi niniejszej notatki.

Figurka gliniana z okolic Pułtuska wydaje się przedstawiać postać prymitywnej głowy końskiej, z wysoką grzywą nacinaną po obu stronach (Ryc. 2). Nie trudno dostrzec, że figurka wykonana została z tustej gliny, techniką lepienia z jednego kawałka, przy czym grzywa wymodelowana osobno dolepiena została do całości przed jej wypaleniem. Wewnątrz gwizdka znajduje się kamyk.

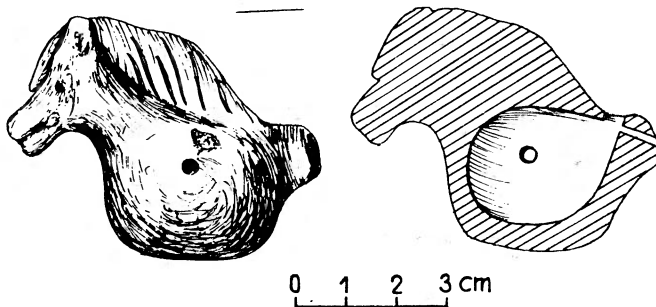

Ryc. 1. Pułtusk — okolica. Zoomorficzny gwizdek gliniany

Pod względem funkcjonalnym figurka znad Narwii służyła jako gwizdek jednodźwiękowy o znacznym nasileniu głosu. Wymiary figurki-gwizdka wynoszą: wysokość 4,6 cm, długość 5,9 cm. Waga 42 g.

Trudno ustalić chronologię tego znaleziska. Technika wykonania, a zwłaszcza cechy technologiczne ceramiki

(stopień schudzenia gliny, wypalanie) zdają się przemawiać za „młodym”, niemal współczesnym jej pochodzeniem, jakkolwiek tradycje tego rodzaju figurek zoomorficznych sięgają na ziemiach Polski neolitu i epoki brązu, nie mówiąc już o znaleziskach rzymskich, impor-

Ryc. 2. Pułtusk — okolica. Zoomorficzny gwizdek gliniany. Widok z boku oraz przekrój

towanych bądź naśladowanych na miejscu. Sygnalizując pierwsze tego rodzaju znalezisko gliniane, przekazane do PMA w Warszawie, chcemy w ten sposób zwrócić na nie uwagę szerszemu ogółowi zarówno specjalistów, jak też amatorów, zbieraczy-hobbystów.

j.gł.

WARUNKI PRENUMERATY

Cena prenumeraty półrocznej zł. 60.—

 rocznej zł. 120.—

Instytucje i zakłady pracy, mające siedzibę w miastach wojewódzkich i powiatowych dokonują wyłącznie wpłaty w miejscowych oddziałach i delegaturach RSW „Prasa — Książka — Ruch” w terminie do 25 listopada na rok następny. Instytucje i zakłady pracy w miejscowościach, gdzie nie ma delegatur RSW „Prasa — Książka — Ruch” jak również prenumeratorzy indywidualni opłacają prenumeratę tylko we właściwych dla doręczeń placówkach pocztowo-telekomunikacyjnych lub u doręczycieli w terminie do 10 dnia miesiąca poprzedzającego okres prenumeraty.

Prenumeratorzy indywidualni dokonują wpłat na konto PKO nr 1-6-100020 RSW „Prasa — Książka — Ruch”, Centrala Kolportażu Prasy i Wydawnictw, Warszawa ul. Towarowa 28 w terminie do 10 dnia miesiąca poprzedzającego okres prenumeraty.

Prenumeratę ze zleceniem wysyłki za granicę, która jest o 40% droższa od krajowej, przyjmuje RSW „Prasa — Książka — Ruch”, Biuro Kolportażu Wydawnictw Zagranicznych, Warszawa ul. Wronia 23 — konto PKO nr 1-6-100020.

Cena 30,00 zł
Indeks 38205/38108